This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06738821 9
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter.

1811.

Syvende Aargang.

Kjöbenhavn.

Trykt og forlagt hos Andreas Seidelin, i store Kannikestræde No. 46.

Digitized by Google

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Digitized by Google

INDHOLD.

Digitized by Google

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Nogle Efterretninger om den svenske Enkedronnings, Maria Eleonore's, Undvigelse til Danmark og Ophold der i Aarene 1640 til 1643).*

Af

Justitsr. Prof. L. ENGELSTOFT.

En Begivenhed, der i sin Tid giorde overordentlig Opsigt, var den svenske Enkedronnings,

*) De hidtil utrykte Documenter, hvilke ved denne Afhandling ere benyttede og bag efter som Bilage in extenso eller i Udtog tilföiede, haves, for det meeste i Original, en Deel i det Danske Cancellies Archiv (hvorfra de dog nu med flere ældre Sager afgives til Geheime-

Digitized by Google

Maria Eleonore's, hemmelige Undvigelse fra Sverrig til Danmark i Aaret 1640, og det saavel med Hensyn paa denne Fyrstindes personlige Forholde — hun var Enke efter Gustav Adolph, Moder til den da endnu umyndige Dronning Christine — som paa de virkelige eller formodede Anledninger til hendes Beslutning, og paa de Omstændigheder, under og i Forbindelse med hvilke den sidste iværksattes.

Ei heller blev samme Begivenhed uden Fölger i Politiken. Den fik en mærkelig Indflydelse paa at forøge den Kulde, som allerede da fandt Sted mellem de to nordiske Rivaler, og forskaffede for den ene af disse et Paaskud mere til efter nogen Tids Forlöb at angribe den anden; thi det er bekiendt, at, da de Svenske i Efteraaret 1643 vare faldne ind i Holsteen, var en af de Grunde til Fiendtlighed, som de anförte, denne, at Kongen af Danmark havde indladt sig i Underhandling med Enke-

Archivet), en Deel i det kongelige Bibliotheks Manuscriptsamling. Nogle af de trykte Bidrag, den svenske Literatur eier, og som *Rühs* i sin Geschichte Schwedens IV. S. 298—300 henviser til, haves ikke paa Bibliothekerne i Kiöbenhavn.

Digitized by Google

dronningen og fört hende bort paa danske Skibe, Sverrig til Forhaanelse.

Om Enkedronning Maria Eleonore's Undvigelse have saavel svenske som danske Historieskrivere meddeelt Efterretninger; men deels ere disse ufuldstændige, deels, skiönt i Hovedfacta overeensstemmende, dog i Synsmaade og Fremstilling ei lidet forskiellige, maaskee fordi ethvert Lands Skribenter ogsaa ved denne Anledning have giort sig til Pligt at lægge deres formeente Patriotisme for Dagen. Da Forf. af dette Stykke finder sig i Besiddelse af adskillige enten ikke eller kun for en Deel benyttede Materialier denne Sag angaaende, saa har han troet, at en simpel og tro Beretning om bemeldte Enkedronnings Undvigelse af Sverrig og Ophold i Danmark, saaledes som han ved disses Brug seer sig i Stand til at levere den, ikke vilde blive ganske uden nye Oplysninger for den nævnte Begivenheds Historie, ei heller uden al Nytte til en rigtigere Bedömmelse af den hele Sag. Især turde dette gielde om den Deel af Beretningen, der vedkommer vor Christian den Fierdes allerede den Gang miskiendte og siden alt for ofte misforstaaede

Digitized by Google

Fremgangsmaade i det her omhandlede Anliggende *).

Maria Eleonore, en Datter af Churfyrste Johan Sigismund af Brandenborg, var 1620 formælet med Gustav Adolph, Konge af Sverrig **). Hun besad adskillige af de agtværdige Egenskaber, der bidrage til Lyksalighed i den huuslige Kreds; men til at glimre paa nogen större Skueplads syntes Naturen ei at have udrüstet hende med de fornödne Evner og Ta-

*) Selv den nyeste, ellers for sin Sandhedskiærlighed og Nöiagtighed lige agtværdige, Historieskriver, Prof. *Rühs* (Geschiohte Schwedens IV. Th. 1810), er det saavel i Henseende til denne Begivenhed som de övrige, der vedkomme Forholdene mellem Christian IV og den samtidige svenske Regiering, ikke ganske lykket at giöre sig fri for eensidige Ansyn, maaskee fordi han i det Hele meest var forsynet med authentiske Data kun fra den *ene* Side. Men til at bevise saadant er her ikke Stedet. Inden for denne Afhandlings Grændser skal det vorde godtgiort.

**) Angaaende denne Fyrstes Reise som Frier findes adskillige interessante Efterretninger i (Mauvillon) Histoire de Gustave Adolpho. I. p. 200 sqq.

Digitized by Google

lenter *). Saa meget mindre gaves hende af Gustav Adolph, uagtet hans idelige Fraværelse, nogen Anledning til at blande sig i Statssager, og selv da han ved Tiltrædelsen af sit Tog til Tydskland i Aaret 1630 nedsatte en midlertidig Regieringscommission, fik hun intet Sæde deri, ihvorvel han i övrigt bar megen Kiærlighed til hende **).

Det var i Aaret 1632, at hun ved sin Gemals Död blev Enke. Tronarvingen, Christine, var dengang kun 6 Aar. Et Regentskab var altsaa nödvendigt. Men ogsaa her blev hun forbigaaet af Rigsraadet og Stænderne, som efter Canzler Axel Oxenstierna's Raad udnævnte til dets Medlemmer fem Rigsraader, hvilke tillige beklædte de fem höieste Rigsembeder, og af hvilke Canzleren selv var om ikke strax den överste ***), saa dog allerede nu den mægtigste.

*) Bidrag til hendes Characteristik i Dronning Christines Selvbiographie 4 Cap. S. (*Arkenholz*) Memoires concernant Christine, Reine de Suede, T. III. p. 20.

**) *Rühs* a St. S. 267 og andre Skrib.

***) Den överste var Drosten Gabriel Oxenstierna. Rigscanzlerens Indflydelse, Character og Politik i nogle Hovedtræk hos *Rühs* a. St. S. 297 f.

Digitized by Google

Saa passiv Dronningen hidtil havde forholdt sig i Henseende til Statsbestyrelsen, fölte hun dog dybt den Krænkelse at være udelukt fra Deeltagelse i Regieringen, og fattede især et stort Nag til Canzleren, som den, hun, vist nok med Rette, fornemmeligen tillagde Skylden derfor *). Saa meget mere maatte hun föle sig forhaanet, da hun 1636 endog blev udelukt fra Deeltagelse i Opsynet over sin Datters, den unge Dronnings, Opdragelse **), hvilket nu overdroges Prindsesse Catharine, en Söster af Gustav Adolph, givt med Phalzgreve Johan Casimir, der ogsaa beholdt samme ind-

*) Memoires de Chanut I. p. 284. *Rühs* a. St. S. 296.

**) Betragter man Forholdene mellem Enkedronningen og Rigscanzleren, som de da vare og siden viste sig, og betænker man den sidstes Herskesyge, saa vil man let indsee, at Maria Eleonore's *Melancholie* (*Rühs* a. St. S. 296) i Anledning af hendes Gemals Död mere har været et Paaskud end en afgiörende Grund til at fratage hende *al* Deel i Opsynet over hendes Datters Opdragelse. Ei heller er dette *den* Hovedgrund, som i Actstykkerne selv anföres, hvilket af nærværende Afhandling nærmere vil erfares.

Digitized by Google

til sin Död 1638, fra hvilken Tid af det betroedes nogle fornemme Damer *); thi mellem Enkedronningen og Regentskabet var Forstaaelsen dengang slettere end nogensinde, og man havde hende allerede da mistænkt for hemmelige Forbindelser og Planer **).

Af forhaanden værende og med hinanden overeensstemmende Efterretninger er det klart, at det efter Gustav Adolphs Död oprettede Regentskab, og i dette især Canzler Oxenstierna, sögte paa alle Maader at forbittre Enkedronningen hendes Liv og giöre hende sit Ophold i Sverrig saa ubehageligt som mueligt. At Hovedgrunden til Oxenstierna's Had har været denne, at hun ei vilde række Haanden til en af ham attraaet Forbindelse mellem den unge Dronning og hans yngste Sön Erik, er aldeles ikke usandsynligt, og bestyrkes ved hendes egne Yttringer til den danske Resident ***).

*) *Sam. Pufendorf* Comment. de reb. Suec. XI. 2.

**) Paa Rigsdagen i Vesterås i Jan. 1639 blev blandt andre Gienstande taget under Overveielse "Enkedronningens Anslag." Memoires concernant Christine, Reine de Suede. III. 195.

***) Bil. A.

Digitized by Google

Under Paaskud af, at hun havde en Utilböielighed for Sverrig og den hele svenske Nation, og at hun let kunde indgyde sin Datter lignende Grundsætninger, blev det hende formeent at tale med den unge Dronning uden meget sielden, og da altid i nogle Rigsraaders Overværelse. Efter Prindsesse Catharina's Död paalagde Canzleren sig endnu mindre Tvang i at vise hende sit Had; hun maatte nu aldeles ikke komme til sin Datter; de af hendes Tienestefolk, som hun bedst kunde lide, bleve hende fratagne, og andre igien hende paatrængte; i alle Henseender blev hun indskrænket og næsten giort umyndig; hendes Breve bleve opsnappede og læste, og den meest krænkende Mistanke viste sig i den hele Behandling, som vederfores hende. Mere end eengang yttrede hun det Önske at reise tilbage til Tydskland eller Preussen; men det blev givet hende at forstaae, at selv disse Yttringer ei vare tilladelige. Ikke engang med den anstændige og hende tilsagte Underholdning blev hun forsynet *). Denne Stilling blev hende tilsidst

*) *Slange* Kong Christian den Fierdes Historie S. 1019.

Digitized by Google

aldeles utaalelig. "Hellere, yttrede hun *), Vand og Bröd andensteds, end kongelig Kost i Sverrig," og hun fattede den Tanke at undflye hemmeligen. Saadant Forsæt aabenbarede hun for den danske Resident *Peder Vibe* **) i det Öiemeed, fra Danmark af at blive understöttet i samme. Rimeligt er det, at den förste Indledning i denne Henseende allerede er skeet i Aaret 1635, dengang hun lod bemeldte Resident kalde til sig, for i hans Skiöd at udtömme al sin Harme, og ved ham at anbefale sig Kong Christians Omhu og Forsvar, hvorom Vibe ei undlod at giöre Indberetning til sin Herre, og at udbede sig nærmere Forholdsregler ***). Hermed stemmer ogsaa overeens, hvad Christian IV under 29 Aug. 1640 skrev til Danmarks Riges Raad, at "Enkedronningens Begiæring at drage ud af Sverrig havde været ham over i fire Aar vel bekiendt ****)."

*) *Rühs* a. St. S. 299.

**) Der siden Novemb. 1634 opholdt sig i Stockholm. *Slange* S. 805.

***) Bil. A.

****) Bil. G.

Digitized by Google

Indtil hen i Aaret 1639 havde Christian imidlertid saa lidet villet indlade sig med hende, at han endog under 19 April s. A. bestemt undskyldte sig for, i nogen Maade at blande sig i hendes Anliggender med den svenske Regiering, og formanede hende til Sindighed og Taalmodighed *)

Enkedronningen, fra den Tid saa meget ivrigere sysselsat med sin Plan til hemmeligen at undvige, ophörte ikke, saavel ved den danske Resident Peder Vibe, som ved andre Danske, der kom til Stockholm, under vedvarende Besværinger over den Medfart, hun maatte lide, at anholde hos Kongen af Danmark om Bistand i at faae dette sit Forsæt udfört. Christian IV, som ikke engang havde fundet det raadeligt at paatage sig nogen Megling til hendes Fordeel, havde endnu mindre Lyst til at indlade sig heri; tvertimod baade skriftlig ved egenhændige Breve og mundtlig ved sin Resident raadede han hende paa det eftertrykkeligste derfra, opmuntrede hende til Taalmodighed, og tröstede hende med Tanken om, at hendes Stilling upaatvivleligen vilde

*) Bil. B.

Digitized by Google

blive behageligere, naar hendes Datter var bleven myndig og hendes Forfölgeres Magt derved indskrænket *). Han forestillede hende desuden den mislige Forfatning, hvori hendes Broder, Churfyrsten af Brandenborg, befandt sig; thi Omhandlingerne med Christian gik alene ud paa Undvigelse til *Preussen*. Undvigelse til *Danmark* maatte han paa det indstændigste frabede og modsætte sig. At denne siden skete, var ligesaa meget imod hans Villie som Forventning, hvilket det Efterfölgende nærmere skal oplyse.

Efterat Enkedronningen i flere Aar havde overhængt Christian med gientagne Breve om

*) *Slange* 1019. Christ. IV Breve af 20, 21 og 29 Aug. 1640; 16 Jun. 1641 (Bil. D, E, G og Lb.) Man har altsaa i Hænder de meest authentiske Beviser mod den Formening, at Dronningens senere Erklæring i saa Henseende skulde være en blot aftvungen, maaskee ikke med Sandhed overeensstemmende, Tilstaaelse, hvilket ogsaa synes at have været Hr. Prof. *Rühs's* Mening, naar han a. St. S. 300 siger: — — "*musste* sie in einem Manifest den König und seine Gesandten ganz frey sprechen, *ja sie erklärte sogar, Christian habe sie von der Flucht abgerathen.*" — —

Digitized by Google

at være hende behielpelig til at komme ud af Sverrig, og han ligesaa ofte havde bestræbt sig for at bringe hende fra det Forsæt, hun havde fattet, giorde hun endeligen i Aaret 1640, da den danske Prinds, Grev Christian Valdemar, var kommen til Stockholm, ved denne Leilighed et nyt Forsög. Med Graad og Taarer bad hun Prindsen, der nu selv va. Öievidne til hendes Stilling, at bevæge sin Fader til at hielpe hende bort, og over til Preussen. Hun var dengang paa Gripsholm, hvorhen Canzleren havde fundet for godt paa en vis Maade at forvise hende fra Stockholm *). Christian vilde nu som för meget nödigen have at giöre med en Sag, i hvilken endog den fierneste Deeltagelse kunde, især under daværende Omstændigheder, have mislige Fölger. Tilsidst efter lang Betænkning lod han sig dog overtale til forsaavidt at love hende Bistand, at han, naar hun först var sluppen ud af Sverrig og kommen paa fri Fod, vilde befordre hende til Preussen; hvorledes hun kom ud af Landet, maatte hun selv see til; dertil vilde han aldeles

*) Memoires concernant Christine, Reine de Suede. I. p. 59.

Digitized by Google

ikke være hende i nogen Maade behielpelig *).

Planen blev da saaledes lagt og Aftalen saaledes giort, at, naar Enkedronningen selv havde iværksat sin Flugt ud af Sverrig, skulde hun paa Söen tages om Bord af et dansk Skib, og dette före hende til Preussen. I dette Öiemeed fik den danske Capitain Erik Ottesen Befaling at krydse under Gulland med tvende

*) *Slange* S. 1020. Christ. IV Brev til Canzler Sehested af 21 Aug. 1640, hvori denne Konge selv giver en bestemt Underretning om sin Fremgangsmaade. (Bil. E.) Dette er det eneste af de vedföiede Bilage, som forhen har været trykt (nemlig hos *Slange* S. 1023), hvilket maaskee er Aarsagen, hvorfor just dette Brev fattes blandt Originalerne i det danske Cancellies Archiv. Jvf. Bil. G og K og de Oplysninger, som i det Fölgende meddeles. Jo klarere det ligger for Öine, at Christian aldeles ikke vilde have hende til Danmark, og jo mere misfornöiet han siden blev, da hun alligevel landede der (see det Efterfölgende), desto mere indlysende er det og, at Intet kan have været fiernere fra hans Öiemeed, end at ville betiene sig af hende imod den svenske Regiering, hvilken Hensigt dog selv *Rühs* (a. St. S. 299) er tilböielig til at tillægge ham.

Digitized by Google

at være hende behielpelig til at komme ud af Sverrig, og han ligesaa ofte havde bestræbt sig for at bringe hende fra det Forsæt, hun havde fattet, giorde hun endeligen i Aaret 1640, da den danske Prinds, Grev Christian Valdemar, var kommen til Stockholm, ved denne Leilighed et nyt Forsög. Med Graad og Taarer bad hun Prindsen, der nu selv var Öievidne til hendes Stilling, at bevæge sin Fader til at hielpe hende bort, og over til Preussen. Hun var dengang paa Gripsholm, hvorhen Canzleren havde fundet for godt paa en vis Maade at forvise hende fra Stockholm *). Christian vilde nu som för meget nödigen have at giöre med en Sag, i hvilken endog den fierneste Deeltagelse kunde, især under daværende Omstændigheder, have mislige Fölger. Tilsidst efter lang Betænkning lod han sig dog overtale til forsaavidt at love hende Bistand, at han, naar hun förstvar sluppen ud af Sverrig og kommen paa fri Fod, vilde befordre hende til Preussen; hvorledes hun kom ud af Landet, maatte hun selv see til; dertil vilde han aldeles

*) Memoires concernant Christine, Reine de Suede. I. p. 59.

Digitized by Google

ikke være hende i nogen Maade behielpelig *).

Planen blev da saaledes lagt og Aftalen saaledes giort, at, naar Enkedronningen selv havde iværksat sin Flugt ud af Sverrig, skulde hun paa Söen tages om Bord af et dansk Skib, og dette före hende til Preussen. I dette Öiemeed fik den danske Capitain Erik Ottesen Befaling at krydse under Gulland med tvende

*) *Slange* S. 1020. Christ. IV Brev til Canzler Sehested af 21 Aug. 1640, hvori denne Konge selv giver en bestemt Underretning om sin Fremgangsmaade. (Bil. E.) Dette er det eneste af de vedföiede Bilage, som forhen har været trykt (nemlig hos *Slange* S. 1023), hvilket maaskee er Aarsagen, hvorfor just dette Brev fattes blandt Originalerne i det danske Cancellies Archiv. Jvf. Bil. G og K og de Oplysninger, som i det Fölgende meddeles. Jo klarere det ligger for Öine, at Christian aldeles ikke vilde have hende til Danmark, og jo mere misfornöiet han siden blev, da hun alligevel landede der (see det Efterfölgende), desto mere indlysende er det og, at Intet kan have været fiernere fra hans Öiemeed, end at ville betiene sig af hende imod den svenske Regiering, hvilken Hensigt dog selv *Rühs* (a. St. S. 299) er tilböielig til at tillægge ham.

Digitized by Google

Skibe, og der at oppasse Dronningen. Den sidste derimod sörgede for, at en dansk Skude blev underhaanden leiet og bestilt til at löbe ind ved Nyköping, som ligger kun 7 Mile fra Gripsholm, og i övrigt tog hun og hendes Hofjunker Penz, som var med i Hemmeligheden, nu i Overeensstemmelse hermed de fornödne Forholdsregler *). Dronningen havde længe brugt den Maade, paa Slottet Gripsholm at holde 3 Fastedage om Maaneden, og da at lukke sig ganske inde med en af sine Kammerjomfruer, tage ind til sig saa meget Mad og Drikke, som kunde behöves, og imidlertid ei at see noget Menneske, ikke engang Præsten, som maatte blive udenfor Gemaksdören og der holde Bönnen. Under Skiulet af denne Andagtsövelse syntes den paatænkte Flugt bedst at kunne iværksættes. Imidlertid var Enkedronningen i Junii Maaned reist til Stockholm for at besöge sin Datter, den unge Dronning, og man bemærkede, at hun denne Gang var usædvanligen vel tilmode. Under dette Besög og disse Forberedelser ankom en dansk Böiert fra Kiöbenhavn i Skiærene. Saa-

*) *Slange S. 1020.*

Digitized by Google

snart hun fik dette at höre, kunde Intet længere holde hende i Stockholm; hverken hendes Datters eller andres Overtalelser formaaede noget over hende; hun foregav, at hun havde noget vigtigt at bestille hiemme; naar det var besörget, vilde hun igien komme til Hovedstaden. Da hun nu var kommen hiem til Gripsholm, anstillede hun sig, som om hun vilde fordoble sin Faste til 6 Dage, for i tilkommende Maaned at kunne være desto længere i Stockholm. Men forinden skikkede hun sin Marskalk, Iwar Nilson, bort i et andet Ærende til Strömsholm, at der ikke skulde være Nogen paa Stedet, som kunde paapasse hendes Forehavende. Efter Sædvane lukkede hun sig nu inde, tog Mad til sig for 6 Dage, og forböd, at Ingen maatte banke paa. Hofpræsten prækede og holdt Bedetimer udenfor Dören, saaledes som han pleiede; men imidlertid vare hans Tilhörere indenfor alt borte. Dette var saaledes tilgaaet.

I sit Gemak havde hun ladet giöre en Dör ud til Haven og derfra en bedækket Gang ned igiennem samme. Denne Gang havde hun fire Dage, förend hendes Andagtsövelse skulde gaae for sig, ladet tæt behænge og saa godt som

Digitized by Google

Kirke med Maikrandse, som for at Ingen skulde see hende, naar hun gik der og spadserede. Ogsaa havde hun en 14 Dage forud ladet 4 Heste bringe ud i det Grönne udenfor Haven, under Forevending, at det var godt for dem, men egentligen i den Hensigt, at hun ei skulde have behov at lade dem hente ud af Stalden, naar hun vilde bruge dem til at komme bort, og at hendes Flugt saaledes kunde iværksættes, uden strax at forvolde nogen Opsigt.

Det var den 23 Julii 1640, at hun saaledes indelukkede sig med sin Kammerjomfru Bülow, og samme Nat tog hun med hende Flugten fra Gripsholm *). Ved Enden af Haven var en Baad tilrede for at sætte dem over Vandet; paa den anden Side ventede 4 Heste, paa hvilke Selskabet fortsatte Reisen forbi Trosa **) til en Landsbye en Miils Vei derfra, ved Navn Daginge, fra hvilket Sted Skibet laae omtrent 2 Mile borte. Fra dette

*) *Rühs* tager Feil, naar han (a. St. S. 299) henfører hendes Flugt til Aaret 1641.

**) En Havn nordöstlig for Nyköping, 7½ Mile fra Stockholm.

Digitized by Google

Skib var en betroet Person, som skal have været en dansk Maler, sendt dem imöde, der skulde bringe dem ombord. Han kaldte sig Jochum Kiöbmand, og foregav at skulle reise til Nyköping for at besöge sin Fæstemöe, Borgerens Jokim Dankvards Datter sammesteds. St. Jacobsdag (d. 25. Julii) en Middag kom han tilbage til Fierdingsmanden i Daginge, af hvem han havde leiet en Hest til Nyköping, og havde med sig tvende Fruentimmer, sortklædte, med hvide Slör for Ansigtet. Den ene af dem foregav han at være sin Fæstemöe; Jokim Dankvards Datter i Nyköping. I Fölget vare ogsaa tvende Mandspersoner, af hvilke den ene havde rödbruunt Skiæg og en graa Frakke. Her ventede Skipperen med sin Jolle, i hvilken de alle stege. Den ene af de fremmede Mandfolk sagde til Fierdingsmanden, at han vilde komme i Land igien næste Morgen, og anbefalede ham imidlertid deres Heste, som de efterlode. Selv femte traadde Dronningen nu i foromtalte Skude, og blev bragt til Gulland, hvor Erik Ottesen, som allerede var ankommen, tog hende ombord; og efter Aftale og den udtrykkelige Ordre, han havde, styrede henad Preussen, hvor han skulde sætte hen-

Digitized by Google

de i Land enten ved Königsberg eller ved Pillau *).

*) Angaaende Omstændighederne ved denne Undvigelse har man tvende detaillerede Beretninger: Berättelse om Drottning Mariæ Eleonoræ hemlige Afresa ifrän Sverige, af et *Ms.*, i: Kritiska och historiska Handlingar. Tredie Samling. Stockholm 1760 S. 195 ff., og et Brev fra den franske Minister i Sverrig D'Avaux, skrevet fra Stockholm den 22 August 1640, hvilket *Jon. Apelblad* har paa tydsk indrykket i sin Resa-Beskrifning öfver Saxen. Stockh. 1759. S. 47 ff. Begge stemme overeens i det Væsentlige, men indeholde dog hver særskilte Oplysninger. I D'Avaux's Brev ere Navnene vanskabte, f. Ex. *Pngrels* for *Penz*, *Bülavein* for *Bülow*, *Dargenge* for *Daginge etc.*

Ligesaa urigtig som romanagtig er den Beretning om en Kiærligheds-Forstaaelse mellem Enkedronningen og Christian IV, s *Bougeant* meddeler (Histoire des guerres & des negotiations, qui precederent le traite de Westphalie. II. 168 f) efter et Brev fra Greve D'Avaux til Hertuginden af Savoyen af 12 Aug. 1640. Apelblad a. St. formener, at det Brev, han har indrykket i sin Reisebeskrivelse, er det samme som det, Bougeant omtaler; men de have ikke mindste Liighed med hinanden, og i det förste findes slet intet, som

Da hun allerede var over Halvveien til sin Bestemmelse, faldt det ind med saadan Blæst og Modvind, at Capitainen nödtes til at lavere under de pommerske og meklenborgske Kyster og omsider at söge Travemünde, hvor han blev liggende for Anker i 12 Dage *). Han gik endeligen igien tilsöes herfra, men fik atter Modbör, og maatte söge hen under Falster. Enkedronningen var meget söesyg og forlangte at komme i Land ved Nykiöbing, hvor den udvalgte Prinds Christian dengang med sin Gemalinde residerede paa det derværende Slot. Erik Ottesen synes at have föiet hendes Önske, at lade hende melde hos nys-

bestyrker eller antyder den i det sidste yttrede Mening angaaende Aarsagen til Dronningens Undvigelse. Bougeant citerer i Randen Pufendorf, men denne giver (de reb. Brandenburg. Lib. I §. 37 sq.) aldeles intet herom at forstaae. Dertil var han og for vel underrettet. At Dronningens Misfornöielse med Canzlerens og Raadets Opförsel mod hende var den *eneste* Grund til, at hun forlod Sverrig, derom ere alle svenske og danske Skribenter enige.

*) *Slange* S. 1020 og de ovenfor anförte *Handlingar.*

Digitized by Google

nysnævnte Herskab, for hvilket et saadant Besög var ligesaa uventet som ubeleiligt *).

Af et Brev fra Prindsen til Corfitz Ulfeld dat. 29 Jul. 1640 **) seer man, at Dronningen, dog ei endnu maa have været i de nærmeste Farvande, da denne Anmeldelse indlöb; thi i dette Brev tilkiendegav han Hofmesteren, at hun ventedes om en Dag, to eller tre, om Vinden föiede. Den ubeleilige Giest udeblev imidlertid ei længe, og modtoges paa Slottet i Ny-

*) Den Maade, hvorpaa *Holberg* (II. 822) fortæller denne Undvigelse, synes ikke at forudsætte nogen ret Kundskab om Omstændighedernes Detail. Han vilde ellers neppe kunne have udtrykt sig saaledes: "practiserede hun sig hemmeligen bort og *ankom lykkelig til de Danske Grændse-Stæder*, og blev bragt til Nykiöbing udi Falster." Ogsaa seer man af hans Ræsonnement S. 823, at han troede, at hun tillands var flygtet til *Skaane* og *derfra* kommen tilskibs til Nykiöbing. Til denne Mening findes alligevel ikke den mindste Anledning, ei engang i nogen anden svensk eller dansk Skribents foregaaende Vildfarelse, saa det synes, at Holberg her uden videre Undersögelse har skrevet hen, hvad han troede, vel muéligen saaledes at kunne forholde sig.

**) Bil. C.

Digitized by Google

kiöbing med al den Opmærksomhed, der skyldtes hendes Rang og Stilling. Christian IV, som dengang var i Holsteen, havde Prindsen strax underrettet om dette Besög, saasnart samme for ham selv var bleven anmeldt, og saavel af en ny Beretning fra Rigsraad Jörgen Wind, som af en egenhændig Skrivelse fra Dronningen selv *) erfarede Kongen hendes virkelige Ankomst. Man kan forestille sig, paa hvor ubehagelig en Maade han overraskedes ved denne Tidende; og hvad han tænkte derved, tilbageholdt han ei heller i sit Svar til Jörgen Wind, dat. Glücksborg 20 Aug. 1640 **). Af to onde Ting var det ham imidlertid kiærere, at hun var kommen til Nykiöbing, end om hun var gaaet lige til Kiöbenhavn ***).

Vi forlade hende nu et Öieblik paa Nykiöbing Slot, for at see, hvad Bevægelse hendes Flugt imidlertid havde opvakt i Sverrig.

*) Bil. D og F.

**) Bil. D.

***) See Bil. D. E og *Slange* S. 1023. At Kongen imidlertid tröstede sig for tidlig ved, at hun ei skulde komme til Kiöbenhavn, vil det Efterfölgende vise.

Digitized by Google

nysnævnte Herskab, for hvilket et saadant Besög var ligesaa uventet som ubeleiligt *).

Af et Brev fra Prindsen til Corfitz Ulfeld dat. 29 Jul. 1640 **) seer man, at Dronningen, dog ei endnu maa have været i de nærmeste Farvande, da denne Anmeldelse indlöb; thi i dette Brev tilkiendegav han Hofmesteren, at hun ventedes om en Dag, to eller tre, om Vinden föiede. Den ubeleilige Giest udeblev imidlertid ei længe, og modtoges paa Slottet i Ny-

*) Den Maade, hvorpaa *Holberg* (II. 822) fortæller denne Undvigelse, synes ikke at forudsætte nogen ret Kundskab om Omstændighedernes Detail. Han vilde ellers neppe kunne have udtrykt sig saaledes: "practiserede hun sig hemmeligen bort og *ankom lykkelig til de Danske Grændse-Stæder*, og blev bragt til Nykiöbing udi Falster.„ Ogsaa seer man af hans Ræsonnement S. 823, at han troede, at hun tillands var flygtet til *Skaane* og *derfra* kommen tilskibs til Nykiöbing. Til denne Mening findes alligevel ikke den mindste Anledning, ei engang i nogen anden svensk eller dansk Skribents foregaaende Vildfarelse, saa det synes, at Holberg her uden videre Undersögelse har skrevet hen, hvad han troede, vel muligen saaledes at kunne forholde sig.

**) Bil. C.

Digitized by Google

kiöbing med al den Opmærksomhed, der skyldtes hendes Rang og Stilling. Christian IV, som dengang var i Holsteen, havde Prindsen strax underrettet om dette Besög, saasnart samme for ham selv var bleven anmeldt, og saavel af en ny Beretning fra Rigsraad Jörgen Wind, som af en egenhændig Skrivelse fra Dronningen selv *) erfarede Kongen hendes virkelige Ankomst. Man kan forestille sig, paa hvor ubehagelig en Maade han overraskedes ved denne Tidende; og hvad han tænkte derved, tilbageholdt han ei heller i sit Svar til Jörgen Wind, dat. Glücksborg 20 Aug. 1640] **). Af to onde Ting var det ham imidlertid kiærere, at hun var kommen til Nykiöbing, end om hun var gaaet lige til Kiöbenhavn ***).

Vi forlade hende nu et Öieblik paa Nykiöbing Slot, for at see, hvad Bevægelse hendes Flugt imidlertid havde opvakt i Sverrig.

*) Bil. D og F.

**) Bil. D.

***) See Bil. D. E og *Slange* S. 1023. At Kongen imidlertid tröstede sig for tidlig ved, at hun ei skulde komme til Kiöbenhavn, vil det Efterfölgende vise.

Digitized by Google

Paa Gripsholm varede det flere Dage, inden man bemærkede, at hun var borte, efterdi man stedse troede, hun efter Sædvane og Erklæring holdt sin Andagt indenfor de lukte Döre. Det var den 25 Julii, at hun var gaaet til Seils, og den 29 kom Marskal Iwar Nilson tilbage fra Strömsholm, og spurgte, hvorledes det stod med Dronningen. "Gud maa vide" svarede Præsten, Mag. Tanch, "hvorledes det "forholder sig. Naar jeg holder Bedetime eller "synger; saa hörer man ingen synge derinde, "saaledes som ellers." Marskallens Frue sagde: "Mit Værelse er lige under hendes; men jeg "hörer ingen gaae ovenpaa; om hun maaskee "er syg, det maa Gud vide." De gik nu begge hen og bankede paa Forgemaksdören, men ingen lukkede op. Marskallen lod da Dören opbryde, og nu saae man alting tomt, Kister, Skuffer og Kabinetter aabne, og alt Guld, Sölv og Klenodier borte. Först den 3 August fik Raadet i Stockholm Underretning om hendes Flugt.

Man lod strax sætte efter hende, men for sildig. Da man erfarede, at hun var seilet bort paa et dansk Fartöi, giorde man strax den Slutning, at hun var gaaet til Danmark, og at

Digitized by Google

saadant var skeet med den danske Regierings Vidende og Hielp, ihvorvel man ei vidste den rette Sammenhæng dermed; hvilket man ei heller dulgte for den danske Resident, Peder Vibe *). Men for hendes Fiender og Forfölgere blev denne Flugt en ny Anledning til at sætte hende i et forhadt Lys, og derved i Folkets Öine at retfærdiggiöre den Maade, paa hvilken de hidtil havde behandlet hende. At hun stedse havde baaret et ondt Hierte til Nationen, lastet Landet, holdet med dets Fiender, været ufornöielig, ödsel, herskesyg: disse Beskyldninger giordes nu lydeligere end nogensinde, og man troede sig tilstrækkelig be-

*) See det danske Rigsraads Brev til Christian IV af 24 Aug. 1640. Bil. F. De Svenske overdreve meget Omstændighederne derved; hvad der anföres i Memoires concernant la Reine Christine I. 62, er, som Forf. ogsaa selv erkiender, blottet for al Grund. Skibet Patientia (Taalmodigheden), om hvilket i det danske Rigsraads Skrivelse til Kongen af 24 Aug. 1640 berettes, at det var lagt ind, synes, da "det havde gevorbne Folk ombord,„ slet ikke at være brugt i dette Anliggende, og om end saa var, begribes det let, at det valgte Skibs Navn her var noget blot Tilfældigt.

föiet til den offentlige Beslutning at indeholde hendes Livgeding, og ei at lade hende tilkomme det mindste deraf, saalænge hun blev uden Riget; ja Præsterne blev det forbudet at ihukomme hendes Navn paa Prædikestolen *). I övrigt havde hun, efter hvad den danske Resident Vibe indberettede til sit Hof, efterladt en skriftlig Forklaring angaaende de Grunde, som bevægede hende til at drage bort **).

Denne Begivenhed, og især det som af Peder Vibe var blevet indberettet angaaende den svenske Regierings Yttringer i denne Anledning (endog förend bemeldte Regiering vidste med Vished, at Enkedronningen var landet i Danmark), satte imidlertid det danske Rigsraad i Uroe med Hensyn til de betænkelige Fölger, deraf mueligen kunde reise sig. Ved at tilstille Kongen tvende Depescher fra bemeldte Resident, om hvis Indhold det allerede havde forelöbig Kundskab ved en tidligere, ogsaa Kongen alt meddeelt ***), Privatskrivelse

*) *Slange* S. 10.

**) Bil. G.

***) Bil. E.

Digitized by Google

fra samme til Canzler Christ. Thomesen, afsendte det ogsaa selv en Skrivelse *) til Kongen, for at giöre ham opmærksom paa, at det maaskee kunde være raadeligt at foranledige Enkedronningen, især da hun ei syntes at tænke paa nogen hastig Afreise, til at erklære, hvad Aarsag hun kunde have havt til, paa saadan Maade at forlade sin Datter og Sverrigs Rige, og hvorfor hun ei var draget lige til Preussen, alt i den Hensigt, at den danske Regiering derved saa meget lettere kunde fralægge sig den Beskyldning eller Mistanke, at hun med dens Vidende eller Samtykke var kommen til Dånmark. Herpaa svarede Kongen Rigsraadet **): at hendes Önske at forlade Sverrig længe havde været ham bekiendt, men

*) Bil. F. Det synes af denne Raadets Skrivelse ligesom og af Kongens Svar derpaa (Bil. G) og af hans een Dag ældre Svar til Canzleren paa den förste Meddelelse (Bil. E), at det danske Rigsraad ei iforveien har vidst noget om Enkedronningens Forehavende at undvige fra Sverrig, men at saadant alene har været omhandlet mellem Kongen, Enkedronningen, Vibe og en eller anden Fortrolig.

**) Bil. G.

Digitized by Google

at han altid paa det eftertrykkeligste havde raadet hende derfra, og at han allerede, saasnart hun havde meldt ham sin Ankomst til Nykiöbing, havde opfordret hende til, skriftligen at lade Verden forstaae Aarsagen til hendes Afreise.

Hun synes imidlertid for det förste alene at have indskrænket sig til skriftlige Undskyldninger. I et Brev, som hun fra Nykiöbing tilskrev sin Datter, bad hun, at det Skridt, hun af höivigtige Aarsager havde giort, ei maatte udtydes til det værste, og androg iövrigt om, at hun, imedens hun var borte, maatte fremdeles nyde de hende tillagte Indkomster. Hun overtalede Prinds Christian tll at ledsage dette Brev med en Skrivelse fra hans Haand, og begge Breve bleve ved en af Prindsens egne Folk sendte til den danske Resident i Stockholm, for af ham at overleveres Dronningen. Hun fik intet andet Svar end det mundtlige til Vibe, at, naar hun en anden Gang vilde skrive, bleve hendes Breve ei modtagne, med mindre hun sendte dem med nogen af sine egne Tienere. Prinds Christians Skrivelse besvarede man med kold Höflighed,

Digitized by Google

og næsten uden at beröre Enkedronningens Anliggende *).

Kong Christian og hans Sön vare imidlertid begge lige forlegne med den höie Giest. Hendes Ophold faldt desuden meget bekosteligt, især da hun vilde have stor Opvartning og var vanskelig at giöre til Maade. Kongen fandt sig endogsaa foranlediget til, i denne Henseende ved Hofpræsten i Glückstadt, som hun selv havde recommanderet, og som just i dette Öiemeed blev sendt til Nykiöbing, at lade hende giöre opmærksom paa, at det var passende, hun indrettede sine Fordringer efter sin Tilstand, aldenstund hun ikke var vis paa, om Regieringen i Sverrig vilde lade hende beholde de forrige Indtægter **). Men meest ubehageligt var det med Hensyn til den Stemming, det hos den svenske Regiering foranledigede mod den danske. Forholdet mellem begge Hoffer havde siden Gustav Adolphs Död endnu været mindre fortroligt end forhen, og den diplomatiske Correspondenz havde stedse

*) *Slange* S. 1021.

**) Christ. Brev til Rigsraad Jörgen Vind af 31 Oct. 1640. (Bil. H).

Digitized by Google

taget en mindre behagelig Vending. Nye fortrædelige Discussioner maatte nu befrygtes, uagtet Christian ikke havde undladt at oplyse den svenske Regiering om Tingens sande Sammenhæng*),

*) At han lod en Mindeprædiken over Gustav Adolph supprimere, som Hofprædikanten havde i Efteraaret 1640 holdt for den svenske Dronning paa Nykiöbing Slot, dertil var Aarsagen vist nok ogsaa alene denne, at det Smiger, hvori Taleren ogsaa havde villet, at den store Konges Enke skulde tage Deel, kunde synes fornærmeligt for eller befindes anstödeligt af Vedkommende i Sverrig. Anekdoten selv fortæller O. Worm i hans Brev til H. Custer, dat. Anderschov 13 Januar 1641. See *Wormii* Epistol. T. 1. p. 498. Hans Ord ere disse: "De aulico Concionatore nostro sine dubio ad te relatum, ægerrime tulisse Regiam Majestatem, quod Panegyricam suam concionem, jussu Reginæ Sueciæ non ita pridem Nycopiæ habitam (edulatoriam a Regia Maj. appellatam), publicæ luci dederit, et Hamburgi typis imprimi curaverit: quam typis impressam serio et sub indignationis Regiæ poena (fama uti fert) supprimere jussus; nisi quod Reginæ paucissima exemplaria communicare ipsi indultum, octo vel decem." Denne aulicus concionator var Mag. Gottfr. Gesius, Hofpræst fra 1637 til 1647 hos den udvalgte Prinds Christian paa Nykiöbing Slot. S. *Zwer-*

og Enkedronningen selv offentlig frikiendte ham *).

Saa meget mere var det da ogsaa for Kongen magtpaaliggende, paa en god Maade at undgaae personlig Samtale med hende; og mueligt, at denne Omstændighed har havt Ind-

git Siell. Cleresie S. 610 f. Den her omtalte Lovtale anföres desuden saavel af Zwergius a. St. som i *Worms* Lexicon og i *Molleri* Cimbr. literat. II. p. 224 under fölgende Titel: Christliche Gedächtnisz und Klage-Predigt über den Todt Gustavi Adolphi von Schweden aus Thren. I. 12. am Printzlichen Hofe gehalten. Hamburg 1640 12. Paa intet af de offentlige Bibliotheker i Kiöbenhavn findes deraf noget Exemplar; Warmholz har ikke kiendt den, og det interessante Bidrag til dens Historie, som O. Worms Breve levere, har undgaaet baade Zwergius's og Worms og selv Molleri Opmærksomhed.

*) Nemlig i et af hende udstædt Manifest, som efter Rühs (a. St. S. 300) staaer i en af *Billmark* i Åbo 1795 udgiven Afhandling under Titel: *Caussæ dispessus reginæ Mariæ Eleonoræ e Suecia*, hvilken Afhandl. ei er kommen mig for Öie. Ei heller kan af Citationen hos Rühs sees, af hvilket Aar og Datum hendes Manifest er.

Digitized by Google

flydelse paa hans Beslutning, at tilbringe den næstforestaaende Vinter paa Colding Slot. I enhver Henseende önskedes baade Fader og Sön intet hellere, end (efter Christ. IV. Yndlingsudtryk) at blive hende qvit igien, og begge giorde hun derfor en særdeles Tieneste, da hun, uvist om af egen Drivt eller efter given Anledning, mod Vinteren *) bestemt sig til at aflægge et Besög paa Gottorp hos Hertug Frederik. For at giöre hende Reisen desto behageligere, tilböde Prindsen og hans Gemalinde selv at ledsage hende til Holsteen **), hvor hun tilbragte fem til sex Maaneder.

Imidlertid havde Christian endnu för hendes Afreise fra Danmark, ved at underrette hendes Broder, Churfyrsten af Brandenborg, til hvem hendes Forsæt egentlig var at reise, om hans Sösters Anliggende og Alt, hvad der var skeet og hændet, og om den Fod, Tingene nu stod paa, henstillet til hans Overveielse og

*) Efter 4 til 5 Maaneders Ophold paa Nykiöbing Slot. *Holberg* (Danm. Hist. II. S. 822) siger *syv* Maaneder, hvilket ei kan være rigtigt.

**) *Lange* S. 1023.

Digitized by Google

nærmere Beslutning, hvad nu maatte være at giöre: om hun skulde drage tilbage til Sverrig eller reise til Preussen, eller hvorledes med hende skulde forholdes; fra sin Side var han redebon, saasnart han erfarede Churfyrstens Villie, at give hende al muelig Undsætning og Befordring til hendes Reise, hvad enten hun skulde tage den ene Vei eller den anden. Men Budet, som overbragte dette Brev, fandt ei Churfyrsten meer i Live; han var just död den 21 Novbr. *).

Medens Enkedronningen opholdt sig paa Gottorp, arbeidede hendes Uvenner i Sverrig paa, ganske at skille hende ved alle hendes Indtægter fra dette Rige. Paa en Rigsdag, som holdtes til Stockholm i Januar 1641, samtykkede Stænderne det Forslag **), at hendes Livgeding skulde inddrages under Kronen igien, i Betragtning af, at hun ved sin Undvigelse havde paafört Riget stor Spot og Haanhed; iövrigt overlode de til Regieringen og Rigsraadet, angaaende hendes Vilkaar at be-

*) *Slange* S. 1047.

**) Memoires concernant Christine, T. III. p. 198. *Slange* S. 1092.

Digitized by Google

stemme, hvad Omstændighederne og hendes videre Adfærd maatte give Anledning til. Hertug Frederik paa Gottorp giorde sig vel megen Umage for at udvirke hos den svenske Regiering, at hun maatte vedblive at nyde sine forrige Indtægter, og skrev i denne Anledning baade til den unge Dronning og Regentskabet, men fik til Svar, "at af Sverrig havde hun ingen Penge at vente til videre Befordring af slig Reise, som hun til Landets Haan havde foretaget; Indkomsterne af Livgedinget vare alt assignerede til hendes Creditorer og til at afbetale den store Gield, hun havde giort *)."

Man seer af Christians Brevvexling med Peder Vibe, hvor höiligen han misbilligede den svenske Regierings Fremfærd mod Enkedronningen, hvilken, efter hans Mening, var langt fra at være ædel, end sige höimodig. "De maae skamme dem — skrev han — at de tracterer deres Enkedronning, som de giör; hendes Herre var al Verden for snever, og nu maa hun leve af andres Naade **)." Dog

*) *Slange* S. 1093.

**) Christ. IV. Brev til Vibe af 3 Mai 1641 Bil. J. Holberg har kiendt dette Brev, da han deraf citerer et andet Sted. II. S. 822.

Digitized by Google

havde han, som det synes, endnu ei umiddelbar understöttet noget hendes Andragende i Sverrig. Dertil kunde han saa meget mindre være tilböielig, da han noksom havde erfaret, hvor ilde det var blevet optaget, at han havde været Dronningen behielpelig til at undkomme, og han saaledes frygtede, at udsætte sig for et ubehageligt Svar. Den store Fortrydelse, som fra svensk Side var yttret, havde ogsaa været en af Grundene til, at han paa en god Maade havde inden kort Tid fa[illegible] hende ud af sit Land igjen.

Overhovedet var der i den svenske Regiering et Partie, som bar et dybt Nag til Christian, og i Spidsen for samme stod Canzler Oxenstierna selv, der, som överste Leder af de tydske Sager, stedse med mistroisk Öie bevogtede den danske Konge, og for hvilken dennes Mellemhandlinger mere end een Gang havde været ubeleilige. Misforstaaelsen næredes ved allehaande Tvistigheder angaaende Told og Visitats i Sundet, ved hvilke Discussioner den svenske Resident Strömfeld, som fuldeligen stolede paa sit Hofs Medhold, ingenlunde i Sprog, Tone og Adfærd iagttog den Rimelighed, Maadehold eller Beskedenhed, som vilde have

Digitized by Google

characteriseret venskabelige Forestillinger *). Vist nok var det derfor ogsaa mindre af Taknemmelighed, end af Lyst til at chicanere Christian, at Regieringen i Sverrig, der havde giort saa megen Ophævelse over Enkedronningens Modtagelse i Danmark, nu udfærdigede en formelig Taksigelses-Skrivelse til Hertug Frederich af Holsteen for den Godhed, hvormed denne havde villet have hende hos sig, og forsörge hende, *da hun af alle var forladt.* Christian fölte det Stiklende deri, og gav strax sin Gesandt i Stockholm Befaling, i Anledning deraf at tilkiendegive Dronning Christine, at, da han ei gierne vilde findes iblandt dem, "som havde forladt hendes Fru Moder, havde han nu indrömmet hende et af sine Slotte, hvorpaa hun med sit hele Fölge skulde

*) Det er utroligt, hvor uophörligen vidtlöftigen og smaaligen der især i Aarene 1640—1643 blev fra svensk Side anket over formeentlige Forurettelser, Impedimenter og Chicaner i Henseende til Tolden i Öresund, de svenske Skibes Visitation, Ophold o. s. v. Archiverne have endnu den hele officielle Brev- og Note-Vexel derom, hvis Studium man kan indrömme en af de förste Pladser blandt historiske Poenitens-Arbeider.

Digitized by Google

blive forsynet med det Nödvendige, indtil det blev al Verden bekiendt, "af hvem hun blev forladt," og at saadant for længe siden vilde være skeet, hvis det ei var blevet saa overmaade ilde optaget, at han med sine Skibe havde ladet hende före, "ikke af Sverrig men af sine egne Lande" *).

Virkeligen var hun af Kongen bleven indbuden til, for det förste at tage til Takke hos ham i Danmark, og blev indtil videre anvist sit Ophold paa Wordingborg Slot *). Men dette Sted forlod hun egenraadigen, og begav sig uden Kongens Vidende eller Tilladelse paa Veien til Kiöbenhavn, hvorhen hun dog ikke fik lov at komme, da Christian, saasnart han erfarede, at hun alt var i Kiöge, derfra lod hende före til Ibstrup. Det var i Foraaret 1641, at hun ankom til Ibstrup (nu Jægersborg), hvor paa bedste Maade blev sör-

*) Christ. IV. Brev til Vibe af 25 Mai 1641. Bil. K.

**) Saaledes fortælles det af *Holberg* a. St. *Slange* derimod beretter S. 1093, at hun först kom til Ibstrup, og siden blev logeret paa Wordingborg Slot.

Digitized by Google

characteriseret venskabelige Forestillinger *). Vist nok var det derfor ogsaa mindre af Taknemmelighed, end af Lyst til at chicanere Christian, at Regieringen i Sverrig, der havde giort saa megen Ophævelse over Enkedronningens Modtagelse i Danmark, nu udfærdigede en formelig Taksigelses-Skrivelse til Hertug Frederich af Holsteen for den Godhed, hvormed denne havde villet have hende hos sig, og forsörge hende, *da hun af alle var forladt.* Christian följte det Stiklende deri, og gav strax sin Gesandt i Stockholm Befaling, i Anledning deraf at tilkiendegive Dronning Christine, at, da han ei gierne vilde findes iblandt dem, "som havde forladt hendes Fru Moder, havde han nu indrömmet hende et af sine Slotte, hvorpaa hun med sit hele Fölge skulde

*) Det er utroligt, hvor uophörligen vidtlöftigen og smaaligen der især i Aarene 1640 — 1643 blev fra svensk Side anket over formeentlige Forurettelser, Impedimenter og Chicaner i Henseende til Tolden i Öresund, de svenske Skibes Visitation, Ophold o. s. v. Archiverne have endnu den hele officielle Brev- og Note-Vexel derom, hvis Studium man kan indrömme en af de förste Pladser blandt historiske Poenitenz-Arbeider.

Digitized by Google

blive forsynet med det Nödvendige, indtil det blev al Verden bekiendt, "af hvem hun blev forladt," og at saadant for længe siden vilde være skeet, hvis det ei var blevet saa overmaade ilde optaget, at han med sine Skibe havde ladet hende före, "ikke af Sverrig men af sine egne Lande" *).

Virkeligen var hun af Kongen bleven indbuden til, for det förste at tage til Takke hos ham i Danmark, og blev indtil videre anvist sit Ophold paa Wordingborg Slot *). Men dette Sted forlod hun egenraadigen, og begav sig uden Kongens Vidende eller Tilladelse paa Veien til Kiöbenhavn, hvorhen hun dog ikke fik lov at komme, da Christian, saasnart han erfarede, at hun alt var i Kiöge, derfra lod hende före til Ibstrup. Det var i Foraaret 1641, at hun ankom til Ibstrup (nu Jægersborg), hvor paa bedste Maade blev sör-

*) Christ. IV. Brev til Vibe af 25 Mai 1641. Bil. K.

**) Saaledes fortælles det af *Holberg* a. St. *Slange* derimod beretter S. 1093, at hun först kom til Ibstrup, og siden blev logeret paa Wordingborg Slot.

Digitized by Google

get før hendes og Fölges Underholdning og Opvartning. Herom underrettede Christian Dronning Christine ved en egenhændig Skrivelse, dat. Khavn. 16 Jun. 1641 *), hvori han paa ny erklærede, at det var alene for at undgaae mistænkelige Discurser og viderlige Udtydninger, at han havde undladt at bede Enkedronningen til sig, da hun var kommen paa Nykiöbing Slot; men nu, han havde fornummet, at saadant var blevet optaget anderledes, end han havde meent, havde han ei tövet med, til sin venlige Affections Demonstration at tilbyde hende Ophold hos sig. I denne Skrivelse var det ogsaa, at Christian förste Gang tilföiede noget om den Underholdning, som Sverrig ei med Billighed eller Anstændighed syntes at kunne nægte hende, dog mere som Yttring af, hvad han formodede at ville skee, end som egentlig Intercession, og med den Bemærkning, at, da hun aldeles imod hans Raad havde forladt Sverrig, kunde dette være Grund nok for ham til hermed intet at befatte sig, hvis han ei havde troet, at hans Udladelse derom vilde blive venskabeligen optaget. Han gav

*) Bil. L. b.

derhos at forstaae, at "paa det hendes Kiærlighed desimidlertid ikke skulde *synes af alle at være forladt,"* vilde han sörge for, at hun ei skulde lide Nöd, saalænge hun var hos ham. Kort iforveien havde han ogsaa föiet hende i, at skrive til hendes Brodersön, den unge Churfyrste i Brandenborg, Frederich Wilhelm, om at overlade hende Amtet Angerborg til Underholdning, men uden at udrette noget.

Det varede over to Maaneder, inden Dronning Christine svarede paa Christians nysomtalte Skrivelse af 16 Jun., hvilket Ophold man undskyldte med andre mere paatrængende Forretninger og med Sagens egen Vigtighed, som giorde det vanskeligt, derpaa at resolvere. Iövrigt indeholdt Svaret *) meest en Gientagelse af de sædvanlige Beskyldninger mod Enkedronningen, som ved sin utidige og unödige Bortreise havde paadraget sin Datter og Riget Forhaanelse, og kunde takke sig selv

*) Dat. Stockh. 31 Aug. 1641. Bil. O. Hvad derom imidlertid i Stockholm forhandledes, meentes og yttredes, undlod den danske Resident ikke, i sine Depescher at melde Christian, hvilket sees af dennes Breve til Vibe, Bil. M. N.

Digitized by Google

alene for den Stilling, hvori hun var kommen. I Henseende til Hovedspörgsmaalet angaaende hendes Livgedingsrente blev Resultatet, at Dronningen, efter det Forefaldne, ei saae sig istand til, at forene Bevillingen deraf med sin egen og Rigets Reputation; men at hun, i særdeles Betragtning af den danske Konges Anbefaling, havde saa meget ombyggeligere med Rigsraadet overlagt og tænkt paa et Udslag at finde i Sagen, og da fundet det Expedient, at, saafremt hendes Moder kunde formaae sin Brodersön, Churfyrsten af Brandenborg, at tage hende til sig, indtil hendes egen (Christines) myndige Aar og Regimente, saa vilde hun vel forlige sig med ham om hendes tilbörlige Ophold og giöre saadant Forskud, at hendes datterlige Affection skulde spörges vidt omkring. Iövrigt takkede hun Kongen for at have ladet Enkedronningen byde til sig, og betragtede dette som et synderligt Naboe- og Venskabstegn.

Den nærmeste Fölge af dette Svar var, at Christian nu, i Tillid til saadant Löfte, indlod sig i Underhandling med Churfyrsten af Brandenborg, for at formaae ham til, under passende Betingelser at tage imod sin Faster,

Digitized by Google

Enkedronningen. Men Forstaaelsen mellem Brandenborg og Sverrig var dengang ikke god, og Churfyrsten giorde saa mange Vanskeligheden, at Kongen fandt sig foranlediget til, i en ny Skrivelse, dat. 25 Decbr. 1641 *), at ammode Dronningen af Sverrig om, saasnart mueligt at bringe Sagen til Endelighed med bemeldte Churfyrste, og, saafremt man i denne Henseende ikke kunde blive enig, da at giöre den billige Anordning, at hendes Moder maatte faae Indkomsten af sit Livgeding til egen fri Disposition, ihvor hun vilde opholde sig hos Sverrigs Krones Venner. Han ledsagede denne Intercession med temmelig eftertrykkelige Forestillinger og med Yttringen af den Forvisning, at hendes Kiærlighed selv vilde skiönne, hvor langt reputerligere det var for Sverrigs Krone, at hendes Moder beholdt uformeent de Indkomster, man giorde hende stridige, end at hun, forladt af sine Egne, skulde nödes til, andensteds at söge sin Underholdning, saa meget mere, da hun dog ei havde opholdt sig uden hos Sverrigs Venner, og da hendes Forseelse dog ei heller var saa stor, at

*) Bil. P.

Digitized by Google

hun derfor burde have sit Livgeding forbrudt, og i alt Fald hendes bedrövelige Enkestand snarere syntes at fortiene en mild og overbærende, end en alt for stræng Bedömmelse.

Enkedronningen forblev imidlertid stedse i Danmark, for det meste paa Ibstrup. Paa sit Brev af 25 Decbr. 1641 fik Christian for det förste intet Svar, uden hvad Canzler Oxenstierna mundtligen gav Peder Vibe, hvilket var saa godt som et Afslag paa det Begiærte *). Imidlertid, da Churfyrsten af Brandenborg vedblev at giöre Vanskeligheder, saalænge det ei var afgiort, hvad Indkomst hun kunde vente at beholde fra Sverrig, giorde Christian hende det Forslag, om hun ei kunde drage til sin Söster Catharina, som var givt med en Prinds af Sachsen-Lauenburg, Hertug Franz Carl. Da hun dermed var tilfreds, og man ogsaa havde fornummet, at Södteren dertil var villig, saa meddeelte Christian i Vinteren 1642 Hoffet i Stockholm denne Idee, og lod forespörge, om man bifaldt samme, og om man da, siden Dronningen var aldeles blottet for alle

*) S. Christian IV. Brev til Vibe af 20 Martii 1642, Bil. Q.

Midler til at indrette en Huusholdning *), vilde lade hende nyde sit aarlige Deputat, (aldenstund, tilföier Kongen i Brevet til Vibe, hun da vilde være ligesaa langt fra Danmark, som hun vilde være, hvis hun kom til Preussen). Medens officielt Svar herpaa saaes imöde, erfarede Christian af Peder Vibes Breve, hvorledes det omtrent vilde falde ud, nemlig at Regieringen i Sverrig hverken vilde indlade sig i det ene eller i det andet, og gav derfor under 22 April s. A. **) sin Gesandt den forelöbige Befaling, at, saafremt alle Midler skulde blive afslaaede, indtil Datteren kom til Regieringen, da skulde han derved lade det beroe og blot anholde om, at hendes Sölvtöi og efterladte Boskab maatte udleveres efter den Designation, som var ham tilstillet; men i Tilfælde af, at ogsaa dette imod Forhaabning skulde blive nægtet, yttre, at en saadan Be-

*) "Jeg seer inted, skrev Christian til P. Vibe, hvormed hun wyl anstille sin hiusholdning, aldenstund hun haffuer ikke saa meget Husgeraad, som hun kan ligge en Hund paa end sige sig selfuer." Bil. Q.

**) Bil. R.

Digitized by Google

handling visde komme hele Verden underlig for.

Planen, at Enkedronningen skulde begive sig til forbemeldte sin Söster i Scheningen i det Brunsvigske *), var imidlertid igien opgivet, deels fordi Christian af Peder Vibes Rapporter havde faaet Kundskab om, at den svenske Regiering var derimod **), deels fordi bemeldte Enkedronning selv ei længer önskede det, da hun havde mærket, at det ei var Sösterens Leilighed at holde hende, medmindre Kongen vilde give hende en vis Deputat om Maaneden, hvilket ogsaa var hans Agt; thi han havde besluttet, naar hun ingen Understöttelse fik fra Sverrig, da hos Sösteren at lade hende til hendes Huusholdning anvise i Hamborg 500 Rd. Species om Maaneden ***).

Efter hvad Vibe meldte, var det nu den svenske Regierings Hensigt med hende, at faae

*) I Nærheden af Helmstädt. Denne Byes Historie er just nylig bleven beskreven i *J. G. J. Ballenstedts* Beiträge zur Geschichte unsers Landes. Scheningen 1809. 8.

**) Jvf. Bil. S.

***) *Slange*, S. 1132.

Digitized by Google

hende til Preussen. Men Christian, som ei troede, at det var for hendes Bedstes Skyld, at man vilde have hende derhen, satte sig for, hellere at lade hende blive hos sig, og, da hun formedelst en af hans Döttres Giftermaal ei længer kunde blive paa Slottet, at indrömme hende et Huus paa Landet og anvise hende en vis Underholdning.

Dette meldte Christian under 7 Mai 1642 til Vibe *), med den Yttring, at han nok skiönnede, man för det förste ei var tilsinds at give hende noget, og at, hvis man i Sverrig skulde ville anke paa, at hun forblev i Danmark, vilde han nok vide, hvorfor hun ei skulde have Lov at være der ligesaa godt som i Preussen. Imidlertid indlöb under 14 Junii en ny Skrivelse fra Vibe, hvori han meldte, at Regieringen nu endelig havde isinde at tilstaae Enkedronningen noget Anseeligt. Kongen blev alligevel ved sin gamle Troe, og svarede under 2 Jul. næstefter Vibe **), at han for sin Person ei troede, at det skete, med mindre han först saae Brev derpaa under

*) Bil. T.

**) Bil. V.

Digitized by Google

Regieringens Hænder; men i saa Fald meente han som för, at hun ingensteds kunde være bedre end hos Sösteren paa Schenningen, da hun dog ingensteds vilde faae Logement omsonst; selv kom han ligefuldt til at love for hendes Underholdning, da Sösteren, hvis Midler ei var til at holde hende i sit Huus for Intet, ei vilde tage imod hende, uden af ham at have Sikkerhed for, at Pengene skulde blive rigtigen betalte. Faa Dage efter modtog Christian endeligen med et Brev fra Vibe af 23 Jun. en formelig Skrivelse fra den svenske Dronning, dat. 7 Jun.*), som skulde være Svar saavel paa Christians Brev af 25 Decbr. 1641, som paa de Andragender, der siden den Tid vare skete ved den danske Resident. Dronning Christine beklagede deri, at Omstændighederne ei tillode hende at fölge sin datterlige Affectation eller opfylde Kongens velmeente Paamindelser, og at hendes Moder selv ved sin utidige Undvigelse havde sat sig i en Stilling, der giorde det saare vanskeligt at finde Udveie til at forene hendes Önsker med Regieringens Ære; den

*) Bil. X.

Digitized by Google

eneste, man vidste, og til hvilken man endnu maatte henholde sig, var, at formaae Churfyrsten af Brandenborg til at tage mod sin Faster; derom havde man allerede ladet ham giöre Forslag med Tilbud af et passende Bidrag til Omkostningernes Bestridelse; nogle Indvendinger vare vel giorte, men Sagen dog ei ganske afslaaet; Vanskeligheden beroede især paa Betingelserne; med det förste vilde man paa ny andrage derom hos Churfyrsten, hvilket forlængst vilde være skeet, havde man ei formodet, at den Stilstand, hvorom en tidlang var underhandlet mellem begge Stater, forinden skulde være kommen til endelig Afgiörelse, og man saaledes desto fortroligere havde kunnet correspondere angaaende denne Materie. Hvad angik det Forslag, at Enkedronningen skulde opholde sig andensteds og især deleshed hos sin Söster Hertuginden af Brunsvig, og der oppebære Indtægterne af sit Livgeding, da fandt man dette formedelst Conjuncturernes Usikkerhed meget betænkeligt, og Enkedronningen hverken til Reputation, Gavn og Velfærd, men snarere til Fortræd, Mishag og Skade; man tvivlede ei paa, at jo Churfyrsten af Brandenborg vilde beqvemme sig til at tage imod sin

Digitized by Google

skrevet det, havde det ei været, for at det skulde gives Regieringen tilkiende; "at raade Dronningen at begive sig under Churfyrsten af Brandenborgs Discretion, tilföiede Kongen, det skeer aldrig. Meningen er denne: vil Regieringen ei give hende det, som hende forskrevet er, da kan jeg, Gud være lovet, föde hende, indtil Veiret vender sig."

Imidlertid paatog Churfyrsten af Brandenborg sig at være Mellemhandler i Enkedronningens Anliggende. Egentlig vilde den brandenborgske Regiering ved sin Mellemkomst i denne Sag ievne sig selv Veien til en lettere Afgiörelse af de Tvistigheder mellem den og den svenske Krone, som i lang Tid havde fundet Sted, og uagtet bestandige Negotiationer, Gesandtskaber og Möder dog ei endnu havde kunnet bringes til forönsket Endelighed.

For da at indlede nye Underhandlinger paa en Maade, der kunde være skikket til at vinde de Svenske, sendte Churfyrsten af Brandenborg sin Canzler *Goetz* og en vis *Leuctmar* til Stockholm, som det hedte, i det Hovedærende, at tilbyde hans velvillige Medvirkning til, at Enkedronningen paa en eller anden Maade kunde skaffes bort fra Danmark, hvor hendes

Digitized by Google

Ophold var den svenske Regiering ligesaa ubehageligt, som den danske Konge ubeleiligt. I denne Anledning skulde Gesandterne — saa löd deres Instrux — först yttre, at det giorde Churfyrsten overmaade ont, at Enkedronningen var, uvist efter hvis Tilskyndelse, hemmeligen undveget af Landet, en Plan, hvorom hans Fader havde været aldeles uvidende; men da det nu eengang var skeet og ikke kunde ændres, var det bedre at tænke paa Middel til at see denne Sag jevnet, hvortil han gierne vilde være behielpelig. De skulde især arbeide paa, at hun kunde komme tilbage til Sverrig, og der igien sættes i Besiddelse af sit Livgeding; det var ikke at tvivle paa, man jo vilde före store Besværinger over hende, f. Ex. at hun havde villet blande sig i Rigets Bestyrelse: at hun havde tilladt sig haarde Angreb mod sin Datters Formyndere især og af Had til Rigskanzleren, som hun beskyldte for at forhale Krigen i Tydskland for selv at berige sig: at hun ei alene selv hadede den svenske Nation, men ogsaa i sin Datters Hierte indplantede den samme Utilböielighed og Foragt imod den: at hun havde holdt slet Huus med sine Indtægter og ved sin Ödselhed endog sat sig i 200000 Rd.

Digitized by Google

Gield: at hun havde indladt sig i hemmelig Brevvexling med Udlændinge: at hun havde imod Regieringens Önske arbeidet paa, at faae sin Datter gift med den danske Prinds Frederik *), og derimod sögt at afvende hendes Hierte fra Carl Gustav af Phalz, med hvem Rigsraadet vilde have hende formælet: at hun endelig til störste Spot og Haan for sin afdöde Gemal, sin Datter og hele Sverrigs Rige var hemmeligen undveget, ikke til Venner **), men til de Danske, en mod de Svenske stedse fiendsksindet og af dem forhadt Nation ***).

*) Man jevnföre hermed S. 58.

**) Jvfr. hermed Christian IV. Udtryk i sit Brev til P. Vibe af 6 Jul. 1642 (Bil. Y.) "aldenstund hun ingensteds havde været uden hos hendes Slægt og Sverrigs *gode Venner etc*." Christian havde ikke nogen Grund til at ansee Forholdet mellem sig og den daværende svenske Regiering anderledes end som venskabeligt: men Churfyrsten af Brandenborg kiendte den sidstes Sindelag mod den danske Konge alt for vel til at tage feil deraf.

***) Churfyrsten, der selv ingenlunde var uvenskabelig sindet mod Danmark, men tvertimod skattede og sögte Forbindelse med dette Rige,

Digitized by Google

I saa Tilfælde skulde de svare, at alt dette var Churfyrsten uvitterligt: at det var en Sag mellem nær beslægtede, og at det just derfor var bedre, den blev neddysset, end ved formelige Besværinger giort endnu mere bekiendt: at maaskee ogsaa i Beretningerne om de enkelte Omstændigheder Meget var overdrevet: at hun snarere havde handlet efter andres Indskydelse og misledende Forestillinger, end efter egen Drift eller af nogen ond Villie: at hun herefter vilde tage sig bedre i Agt; og hvad ellers kunde tiene til hendes Undskyldning, dog uden derfor at tage hendes Skridt i Forsvar, da han (Churfyrsten) ingenlunde vilde opkaste sig til Dommer i Sagen. Kunde de ikke faae udvirket, at hun maatte komme tilbage til Sverrig, skulde de drive paa, at hun i det mindste tilstodes Indtægten af hendes Livgeding, at sammes regelmæssige Betaling blev hende forsikkret, at den unge Dronning paatog sig hendes Gield, eller at i det mindste en Deel af hendes Livgeding bestemtes til hendes

endog med Hensyn til fælles Interesse mod Sverrig, taler her i den daværende svenske Regierings ham nöie bekiendte Aand.

Digitized by Google

Underholdning, medens det övrige anvendtes til hendes Gields Afbetaling. Vilde de Svenske ikke taale, at hun forblev i Danmark, skulde de (Gesandterne) lade forstaae, at Churfyrsten gierne vilde modtage hende i sit Land, naar kun det Fornödne blev fastsat i Henseende til hendes Underholdning. Churfyrsten foreslog dertil Küstrin. Ogsaa skulde Gesandterne ved en Tredie lade fornemme hos Rigets Canzler, hvorvidt han troede, at derom burde skee nogen Meddelelse til den danske Minister i Stockholm. Hvad de i dette Anliggende udrettede, derom skulde de ved en Person af Stand give Enkedronningen Kundskab, og under Forsikkring om den Iver, hvormed Churfyrsten interesserede sig for hende, söge at overtale hende til at modtage de Tilbud, som maatte blive hende giorte *).

Gesandterne ankom, som ovenfor bemærket, ved Begyndelsen af Aaret 1642 til Stockholm, og rygtede denne Deel af deres Ærinde saaledes, som dem var foreskrevet. De Svenske gave tilkiende, at Churfyrstens Megling i denne Sag var dem behagelig, da de derom hel-

*) *Pufendorf* Rer. Brandenburg. Lib. I. §. 54.

Digitized by Google

lere vilde handle med ham, end med Enkedronningen selv. Erholde sit Livgeding igien kunde hun ikke; men vilde hun begive sig til Churfyrstens Lande, var man villig til at betale denne til hendes Underholdning 30000 Rd., af hvilke hun dog ikke selv maatte gives Raadighed over mere end 6000 Rd., at hun ikke efter Sædvane skulde sætte Pengene overstyr, komme i Forlegenhed for det Nödtörftige, og saaledes falde Churfyrsten til Byrde. Af det Övrige kunde hendes Huusholdning bestrides. Hvad Gield hun havde paadraget sig inden Sverrigs Grændser, var allerede betalt; havde hun giort nogen i Danmark, kunde man ikke deri indlade sig. Den unge Dronning vilde det være behageligt, om hendes Moder kunde opholde sig ved Churfyrstens Hof. Men först maatte man dog spörge hende, om hun vilde være fornöiet med, hvad saaledes i Stockholm var bestemt; thi vedblev hun at opholde sig i Danmark, saa vilde man ikke videre omhandle denne Sag *).

Den danske Resident, Peder, Vibe, underrettede strax under 10de og 13de Aug.

*) *Pufendorf* a. St. §. 56.

Digitized by Google

1642 *) sit Hof om de brandenborgske Gesandteres Ankomst og deres formodede Ærinde, og da Enkedronningen ingenlunde tvivlede om, at hendes Anliggende var en af Hovedgienstandene for deres Sendelse, paalagde Christian sin Resident i Stockholm, at være hende behielpelig i at drive hendes Sag ved samme Gesandtere **). Strax efter blev Enkedronningen fra de brandenborgske Gesandtere i Stockholm underrettet om, at den svenske Regiering vilde bevilge hende anstændige Betingelser, nemlig 26000 Rd. om Aaret, hvilket hun igien meddeelte Kongen. Christian var i denne Henseende noget vantroe; fandt imidlertid, at, naar Regieringens Mening virkelig var at opfylde sit Tilsagn, og Churfyrsten vilde, foruden at indrømme hende et Huus, være hende god for Pengenes rigtige Betaling, kunde hun dermed være tilfreds, hvorfor han paa ny befalede sin Resident, ei alene i Almindelighed at antage sig Enkedronningens Inter-

*) S. Christ. IV. Skrivelse til P. Vibe af 28 Aug. 1642 (Bil. AA).

**) S. Christ. IV. Brev til P. Vibe af 1 Sept. 1642 (Bil. BB).

Digitized by Google

esse, men ogsaa at forestille samme Gesandtere, at, saafremt de vilde overbevise Verden om, at hendes Bedste laae dem alvorligen paa Hierte, burde de see at bringe det derhen, at hun i det ringeste erholdt et Aars Intrade af Livgedinget til at begynde sin Huusholdning med *).

Endelig blev man i Begyndelsen af Septemb. i Stockholm eenig om, at, da Enkedronningen ikke selv vilde komme tilbage til Sverrig og Rigsraadet ei heller fandt, at man derom burde anmode hende, skulde hun opholde sig hos Churfyrsten af Brandenborg saalænge, indtil hendes Datter kom til sine myndige Aar og Regiering, og det stilles til hendes eget Valg, om hun helst vilde gaae til Markbrandenborg eller til Preussen. Churfyrsten skulde da besörge hendes Hofholdning, hvorimod Sverrig paatog sig den Forpligtelse, imidlertid til hendes Hofstat at lade anvise den Sum, hvortil Indtægterne af Livgedinget vare anslaaede, nemlig 40000 Svenske Daler eller 26666⅔ Rd., hvortil den unge Dronning vilde

*) Christ. IV. Breve til P. Vibe af 10 Septemb. 1642 (Bil. CC).

Digitized by Google

lægge 3333⅓ Rd. Til hende selv og Churfyrsten skulde det overlades, indbyrdes at aftale, om disse Penge skulde sættes til hendes fri Raadighed, eller udbetales til Churfyrsten, for af ham at anvendes til hendes Fornöielenheder. Selve Livgedingets Indtægt derimod kunde man, i Hensyn til Maaden, hvorpaa hun havde forladt Sverrig, ingenlunde lade hende beholde. Desuden skulde hendes Sölvtöi udleveres og hvad ellers hende tilhörende var blevet tilbage paa Gripsholm; end videre tilstodes hende 8000 Rd. til Reiseomkostninger.

Denne Aftale skulde ufortövet meddeles Enkedronningen, for af hende at samtykkes. Var hun dermed ei fornöiet, skulde den ansees som aldeles ugyldig *).

Dette Resultat blev ufortövet af den svenske Regiering meddeelt Kongen af Danmark i en Skrivelse **), som tillige indeholdt Svar paa de Noter, der siden Christines sidste Brev af 31 Aug. 1641 vare indgivne af hans Resident i Stockholm. Den svenske Regiering tilkiende-

*) *Pufendorf* Rer. Brandenb. Lib. I. §. 54 og 56. *Slange* S. 1152.

**) Af 16 Sept. 1642. (Bil. DD.)

Digitized by Google

gav i samme Skrivelse, at det havde været den uventet at erfare, at Hans danske Majestæt paa seenere Tid havde erklæret sig saa stærkt mod Enkedronningens Ophold hos hendes Broder-sön i Preussen, da han dog selv i sin Skrivelse af 25 Decbr. 1641 havde drevet paa at underhandle derom med Churfyrsten, ligesom man ogsaa efter en fra den sidste oversendt Skrivelse havde Anledning til at formode, at Hs. Majestæt derfor virkeligen havde interesseret sig hos bemeldte Fyrste; at man just for at efterkomme saadant Önske var traadt i Underhandling med den brandenborgske Regiering og havde ei alene ved Skrivelser formaaet Churfyrsten til at samtykke i Forslaget, men ogsaa bragt det saavidt, at han i den Anledning havde skikket Gesandtere til Sverrig for at aftale og bestemme det Nærmere; den yttrede det Haab, saa meget mindre at fortiene Bebreidelser for ubillig Fremgangsmaade imod Enkedronningen, som den havde overladt til hendes og Churfyrstens fulde Frihed, selv mellem sig at afgiöre, til hvis Raadighed Pengene skulde sættes; den bemærkede, at hendes Forseelse var af den Beskaffenhed, at, dersom Gud og Naturen ei havde indplantet en datterlig

Digitized by Google

Kiærlighed i den unge Dronnings Siæl, havde der været mere end Grund nok til ei mere at befatte sig med hende; den tilföiede, at den ei indsaae Aarsagen, hvorfor hun ei vilde til Preussen og ei dependere af nogen anden, aldenstund hun dog paa ethvert fremmet Sted, hvor hun maatte nyde Ophold og Beskyttelse, maatte være dependent af den, hun var hos, især til en Tid, da hun intet havde at leve af, og sluttede tilsidst med den Erklæring, at, dersom Enkedronningen nu ei vilde beqvemme sig til at tage sin Accommodation hos Churfyrsten af Brandenborg, som man dertil havde formaaet, og Hs. danske Majestæt endeligen saadant vilde fraraade, fik man vel at tillade, hvad ei kunde forandres, men haabede, for Gud og hele Verden at være undskyldt *),

*) Dette Svar finder *Pufendorf* selv at være givet *sat abrupte* a. St. §. 37. Den Mistanke, det Svenske Rigsraad havde, at Christian ved Enkedronningen vilde tilveiebringe et Ægteskab mellem den svenske Dronning, Christine, og sin Sön Frederik, var dengang aldeles ugrundet. Ped. Vibe selv havde faaet en saadan politisk Idee i Hovedet; men Kongen skrev i denne Anledning spögende (Bil. S.), at "det var forgieves, i denne Sag at giöre sig nogen Umage, alden-

Digitized by Google

Det varede meget længe, inden den brandenborgske Gesandt, som i denne Anledning forventedes til Kiöbenhavn, ankom. Imidlertid forblev Enkedronningen i Danmark, og som sædvanlig paa Ibstrup. I Efteraaret 1642 var hun efter Indbydelse overværende ved Höitideligheden, som fandt Sted paa Slottet i Kiöbenhavn den 6 Novbr, da Hannibal Sehested og Ebbe Ulfeld bleve formælede hver med en af Christian IV. Döttre. At hun havde indfundet sig ved denne Fest, blev, efter hvad Peder Vibe berettede, af hendes Uvenner i Sverrig, og især af Canzler Oxenstierna, meget lagt hende til Last. Da Christian selv paa en vis Maade havde været Skyld deri, saa vilde han saa meget mindre, det skulde foraarsage hende Ubehagelighed, og anledigede hende derfor til at undskylde sig for sin Datter i en Skrivelse, som tilstilledes Peder Vibe, for af ham at over-

stund samme hans Sön allerede var forlovet med en Fröken i Tydskland." Havde Christian villet fremme en saadan Plan, maatte vist nok ogsaa den undvegne Enkedronning være bleven den sidste, hvis Mellemhandling han skulde have fundet det hensigtsvarende at bruge i dette Anliggende.

Digitized by Google

leveres den unge Dronning i Sverrig *), og hvori han forklarede Sagen, som den var, nemlig "at Kongen havde ladet hende anmode om at give Hs. Majestæts Fröken Datter Geleide fra Frederiksborg til Kiöbenhavn; og eftersom Copulationen skulde holdes Dagen derefter, var hun af Hs. Majestæt ombeden, dette christelige Værk at overvære. Hun havde dog vægret sig derfor; men baade Kongen saa og Prindsen og hans Gemalinde Prindsessen havde sendt hende Bud paa ny og igientaget deres Begiæring, med Tilsagn at forskaanes for al Dands, saa at hun omsider ei havde kunnet det afslaae, fornemmelig i Betragtning, at hun var her antagen og blev huset af Kongen, ja vidste sig ingen anden i Verden at nyde sit Livs Ophold af. Man maatte nu dömme derom, hvad man vilde, saa var dette vist, at, hvis hun i Sverrig, medens hun der var, ei var bleven meget ringere omladt og agtet end den sletteste Dame der i Riget, da havde hun visselig ikke skullet indfindet sig ved noget Bryllup i

*) S. Christ. IV. Breve til P. Vibe af 10 og 11 Decbr. 1642. Bil. EE. FF. Jvf. *Stange* S. 1140.

Digitized by Google

Danmark. Hvilket nu af begge Dele, enten det, hvad der eller her var passeret, kunde agtes hendes höisalige Herre af glorværdigste Ihukommelse meest til Vanære, det vilde hun stille til Dronningens, hendes Frue Datters, egen Eftertanke *).“

Imidlertid var Aaret 1642 udlöbet, og endnu var ingen brandenborgsk Gesandt ankommen for at afhente Dronningen, endskiönt han da ventedes hver Dag **). En saadan ved Navn *Loebe* indtraf endeligen i Foraaret 1643 og medbragte de Artikler, som hende angaaende i Stockholm vare aftalte. Dem skulde hun först meddele Kongen, som den, der hidtil saa giæstfri havde underholdt hende, og tillige anmode ham om at formaae Enkedronningen til at antage samme. Tillige skulde han giöre Undskyldning for, at denne Sendelse saa længe var bleven opsat, og anbefale Churfyrstens Interesse ved den forestaaende Fredstractat til Kongens Velvillie og Bistand. I Henseende til den svenske Enkedronnings tilkommende Op-

*) *Slange* S. 1140 f.

**) Christ. IV. Brev til P. Vibe af 28 Decbr. 1642 Bil. GG.

Digitized by Google

holdsted, foreslog Gesandten först Cüstrin; men da hun satte sig derimod, og forlangte at komme til Preussen selv, hvor hun var födt og opdraget; saa tilböd han hende Slottet Insterburg, et behageligt Sted, hvor hun ogsaa frit skulde blive forsynet med Ved, Fisk, Vildt. Vanskeligere var Afgiörelsen af en anden Punkt. Dronningen vilde nemlig selv have sin Pension at raade over, hvilket Churfyrsten ei var betænkt paa at indrömme hende, af Frygt for, at hun ved hendes Pragtsyge og slette Huusholdning skulde sætte Pengene overstyr, og han saaledes komme til at bære Byrden. Men ogsaa i Henseende til den sidste Punkt forligede man sig endeligen ved Christians Mellemhandling *) saaledes, at Pengene, naar de kom fra Sverrig, skulde med Undtagelse af 6000 Rd., herover hende gaves fri Raadighed, modtages af Amtmanden paa Insterburg, som efter hendes egen Anordning og under maanedlig Regnskabs Aflæggelse skulde anvende dem til hendes Hofholdning

*) *Regis Daniæ auctoritate*, siger Pufendorf a. St. § 57, som ogsaa beretter, at Christian under disse Negotiationer ei tillod Loebe at tale med Dronningen.

Digitized by Google

og ved Aarets Slutning aflevere, hvad Beholdning der maatte være tilbage, hvilken hun da i Forbindelse med hine 6000 Rd. kunde anvende, som hun lystede. Da dette saaledes var afgiort, bleve Ratificationerne af de Stockholmske Artikler udvexlede den 25 April 1643, og i Junii Maaned samme Aar afseilede den svenske Enkedronning Maria Eleonore til Preussen paa et dansk Skib, efterdi hun ei vilde lade sig overföre paa noget svensk *).

Her ender altsaa Historien af hendes Ophold i Danmark. Hvorledes det siden gik med hende, hörer ei til vort Öiemeed, paa dette Sted videre at fortælle.

Betænker Man alle de Uleiligheder og Ubehageligheder, den svenske Enkedronnings Undvigelse paadrog Christian, synes det vist nok, at han havde giort bedre i, fra Begyndelsen af aldeles ikke at blande sig i denne Sag. De Svenske vilde da ogsaa have havt et Paaskud mindre til strax derpaa at begynde Fiendtligheder mod Danmark. Men man maatte lidet kiende til Tingenes daværende

*) *Pufendorf* a. St. §. 37.

Digitized by Google

Stilling, hvis man vilde bilde sig ind, at det paafölgende svenske Indfald i modsat Tilfælde vilde have været forebygget. Dette havde langt andre, heraf aldeles uafhængige, Aarsager, og i det svenske Rigsraads Deliberationer angaaende Krig at paaföre Danmark blev hiin Omstændighed ei engang tagen i Betragtning iblant de Statsaarsager, som her burde komme under Overveielse, uden forsaavidt at den kunde benyttes til at feröge Antallet af de ostensible Grunde.

Digitized by Google

Bilage.

A.

Udtog af Peder Vibes Depesche fra Stockholm til Canzler Christian Friis, dateret den 6 Sept. 1635.

Jeg haffuer udi itt aff mine forrige Breffue formeldet, att jeg med en egen Post ville lade E. *Magn.* *) vide nogle *particularia*, som ere her passeret, nemlich imellem Enche Dronningen og Raadett. Hindis May. er heel *malcontente* med Raadett, formedelst att di iche forschaffer, huis Underholdung, hinde er loffuet och tilsagt, och samme *mescontentement* er saa vitt kommett, att der er ingen videre

*) Vil sige: *Magnificenz;* thi denne var blandt Canzlerens Hæderstitler den, hvormed han hyppigst benævnedes i Til- og Omtale. Man see f. Ex. *Worms* Breve, hvori det altid hedder: *Magnificus Dominus Cancellarius* eller *Magnificentia illius.*

Digitized by Google

fortrolig *Communication* mellem dennem; Hindis May. och offentlich beklager sig offuer dennem for alle. For tre Uger siden haffuer Hindis May. ladett mig befale, att jeg ville komme ud paa en liden Herregaard, som hun haffuer kiöbt aff H. Carl Carlsön, en fiering Veys her fra Byen, huor Hendis May. var allene med tuende Jomfruer och tuende Hofjunkere, huilket jeg och giorde. Flux der jeg var ankommet, begynte Hindis May. att klage paa Raadett, sigendis, att hun forhoffte, att Hands May., min Naadigste Herre, iche forlod hende, mens jo vist forsuarte hende, hvis dett giordis fornöden, formedelst den nahe Forwandtschafft, som er imellem min Naadigste Herre och hinde. Huorpaa jeg suaerte, att Hindis May. skulle ingenlunde tuiffule, att min Naadigste Herre jo var tilgenegett att giöre alt det, Hindis May. kand vere til Villie och Velbehagelighed, eftersom den Venschafft och nahe Forvandtschafft, som er imellem min Naadigste Herre och Hindis May., dett udfordrer. Huorpaa Hindis May. continuerte hindis Klagemaal imod Raadet mesten den gansche Dag igiennem, och sagde, at hun ville holde fortroelich Correspondentz med min Naadigste

Herre, om schönt hun vel viste, att det schulle fortryde Regerungen och Raadett her udi Rigett. Hindis May. giorde mig den Eere och lod mig fordre til Taffel, paa dett (som hun sagde) att hun desz lenger kunde tale med mig. Hindis May. discourerte samme Tid om Dronhingens, hendis Dotters, tilkommendis Echteschafft; sagde, hun viste vel, att Herrerne her udi Landett haffuede fore at forenige Hindis May., den unge Dronning, med en aff deris Middel, och att man allerede kaste Öyett paa Rigens Canzelers yngste Sön: mens hun schulle aldrig tilstede, att hindis Dotter fich anden end een aff förstelig Stamme; viste vel, att den unge Dronning intett skulle giöre, ey udi nogett *consentere* uden hindis Raad och Villie. Derpaa begynte Hindes May. att tale om Hertug Uldrich *) höyloblich Hukommelse; ach höyligen berymte hannem, och derhoss formelte, huor mögett Hans May., Hin-

*) Christian den IV Sön, som i sit 24de Aar tilsatte Livet i Slesien 1633. *Slange* S. 769. Christian havde selv kort for dennes Död ladet arbeide paa et Giftermaal mellem ham og den unge svenske Dronning. *Sammest.* S. 855.

Digitized by Google

dis S. Herre haffuede elschet hands F. N., och til *Conclusion* sagde Hindis May., att, huis hands F. N. haffuede bleffuet ved Liffuitt, da haffuede hun vilt ynskett hindis Datter hannem til Herre. Hindis May. beklagete sig och, att man intett vist communicerede hinde om huis der passerer udi Pryssen och Tyskland, bad mig derfor, jeg ville lade Hindis May. vide, huad jeg derom kunde höre och udspöre. Huorfor Hindis May. schicher mesten huer Lördag hindis Kammerjunker (paa huilchen hun mest forlader sig) til mig; jeg och flitteligen refererer hannem, huis nytt jeg fornemmer, heller kand udspöre. Den gansche Hindis May. *discours*-er for witlöfftig att skriffue, kand bedre udi sin Tid mundtlich refereris, end nu med Pennen udföris. Doch haffuer jeg vilt stychuiss, saa vitt mig haffuer verett muglich, giffuitt E. *Magn.* dett att vide, til att fornemme derpaa E. *Magn.* Menung och Ordnung, huorledis jeg herudi schal *comportere* mig, om Hindis May. vider *continuerer* saadanne discourser med mig, paa dett jeg kand contentere Hindis May. ach derhoss iche giöre mig suspect hoss Raadett, som iche gierne seer, att Hindis May. haffuer nogen Commu-

Digitized by Google

nication med nogen fremmett. Hindis May. haffuer tagett sig den *Tractament*, som Raadet giör hende, saa hart til Hiertett, at hun er bleffuitt deroffuer hordeligen siug; dog nu er det nogenlunde bleffuett bedre med Hendis May."

B.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Christian den Fierde etc. V. G. T. Vi bede Dig og naadigst ville, at Du ved god Beqvemmelighed og Tilfelde hendes Kiærlighed Enke - Dronningen nest Voris ven-svogerlig Helsen og Venskabs Erbydelse underdanigst lader andrage, at hvis imellem hendes Krlgh. og den Svenske Regering passeret er, er Os ukjert at formerke. Og endog Vi enten ved Voris til Regieringen eller og Vort Rigens Raads Skrivelse til Sverriges Riges Raad med ald Flid deslige at i Fremtiden forekomme og afstille, Os heller end gierne hafde paataget, dog, efftterdi Vi derhos

Digitized by Google

betænke, saadant i denne Tilstand hendes Khd. meere at kunde have giort *odieux* end hiulpet, have Vi for denne Tid eragtet raad. samt, saadant at indstille. Du haver hendes Khd. derhos at forsikre, at Vi ved bedre Leilighed, efter den nær Forvantnes, Os imellem er, da i intet ville undfalde, som Vi vide, hendes Krlhd. til ald Velstands Erholdelse at kunde geraade, allene at hendes Khd. i denne besverlige Tid fornuftelig vilde sig moderere og patientere.

Hendes Kds. Marskalk, *Pentz*, ville Vi og hendes Khd. til ven-svogerlig Villie til det beste være forbederlig.

Vores Brev, som vi hermed om Freds Forslag dig tilskikke, ere Vi naad. tilfreds, at du Regeringen, saa og dennem af Raadet maa lade see, som du formerker, til Freden at være begerige og som noget formaaer. Dog dette Brev og Erbydelse imod Enke-Dronningen haver du uformerkt og hemmelig, ald jalousie at undvære, at forrette.

Hauniæ d. 19 April 1639.

Digitized by Google

C.

Skrivelse fra den udvalgte Prinds Christian *til Statholderen, Corfitz Ulfeld.*

Jeg haffuer skreffvet H. M. till, at Dronningen aff Suerrig kommer hid om en Dag to eller tre, om Vinden föyer, hvorfor ieg ville, I ville holde an hos H. M., at der motte forornes Opvartere, som kunne tage vare paa binde her. Opvartningen falder suarlig knap for de fremmede Herrer, her kommer. Forglemmer intet, at bestille dette, og at det motte snart skee; kandskee hun kommer i Morren. *Vale.*

Datum Nykiöbing den 29 *Julii Anno* 1640.

Christian.

er der ellers ingen,
faaer Lansaterne dertill.

Cito
cito

Digitized by Google

D.

Christian den Fierdes Skrivelse til Rigsraad og Rentemester Jörgen Wind.

Udaff dyn Skriffuelse haffuer Jeg fornommen Enckedronningens Reiisse fraa Gulland hen tiil myn Sön Prindtzen, huilcken Reysse wel haffde bleffuen epther, om hun haffde betenckt sig rett och fuldt myt Raad. Nu maa Prindtzen see tiil, huorledis hand bliiffuer hinder kuydt igen, huilckid neppeligen skeer saa snardt. Jeg seer heller, att hun er paa Nykiöbing end paa Köben., och eptherdi ieg haffuer sat mig for, med Gudtz Hiielp att holde y Vynter Hoff paa Koldinghus, och mig aff Lensmanden sammestedtz er tylstillid denne herhuosföiiede Zeddel paa huis *Defect* der findis der sammestedtz; da skall *M.* Anemöller derhen att besee Bygningen der paa Slotted, och siiden lade hannem bekomme *Materialia* dertyl, saaatt Hussiid kan uerre ferdigdt, naar Gud wiill, jeg kommer dyd ymod Wynter. Tiil dii optegnede Kackeloffuen kan skaffiis Raad til herfra, item Kleede tiil Gemackerne

Digitized by Google

att bekleede med; Tyn och Kobber uyl sendis fra Köbenhaffuen. *Valè.*

Aff Glyckxborg y Glückstadt,
den 20 *Augusti Anno* 1640.

Christian.

E.

Christian den Fierdes Skrivelse til Rigets Canzler, Christen Thomesen Sehested.

Din Skrifvelse med Peder Vibes Bref er mig til Hænde kommen, og deraf forstanden Enke-Dronningen i Sverrigs *Retraite*, hvilken jeg paa tre Aars Tid med stor Flid hafver impederit. Men efterat hun uden Ophör sig ofver Chanseler Oxenstierns Insolentz imod hende beklagede, og det intet kunde hielpe, hvad jeg baade skriftlig og ved Peder Vibe mundtlig hende erindrede; da erklærede jeg mig, at, naar hun var paa sine frie Fod, da vilde jeg giöre, hvad jeg kunde, at hun kunde komme ofver til Pryssen. Hvortil Erik Ottesön blev sendt hen ad Gulland. Om hun nu er

Digitized by Google

libereret af sin Custodie, ved en Dansk, Spanier eller Greek, det kand giöre lige meget. Naar Chanseler Oxenstierns Höflighed imod denne Dame, hvis Salig Herre intet andet end alt got hafver forskyldt, kommer ret for en Dag, da findes vel de i Sverrig, som skal dömme anderledes om samme *Retraite*, end som nu skeer. At hun intet er kommen didhen, som hendes Begiering var, det er mig noksom imod. Dog seer jeg heller, at hun er slagen i Land til Nykiöbing end til Kiöbenhaffuen. *Vale.*

Af Glycksborg i Glyckstadt,
den 21 *Augusti Anno* 1640.

Christian.

F.

Skrivelse fra Danmarks Riges Raad til Kong Christian.

Allernaadigste Herre och Konning, wy önscher E. K. Mayst. itt langvarig oc fredsommelig Regimente.

Digitized by Google

Allernaadigste Herre, wy tilschicker E. K. M. thuende Missiver, som Peder Vibe E. K. M. haffuer tilschreffuitt, och vden Thuill ladet E. M. forstaae, huad *Discours* oc Mening som regerendis Raad y Suerrige haffuer om Enckedronningens Reyse af Suerrig, som saa ganske *tacite* er uddragit, hindis Datter och dennum uaffuidendis, huilckit wy haffuer fornummit aff itt Missive, Peder Wibe haffuer Hr. Cantzeler Christen Tommesön tilschreffuitt, som nu for sin Suaghed skyld E. K. M. ey selffuer kand tilschriffue. Da efterdi forbemelte Enckedronning uformodenlig och vforventendis haffuer begiffuit sig her ind vdi Rigit, oc nu er paa Nykiöbing hos hans förstelig Naade Printzen, hvorfra hund kand schee ikke saa snart schal wille sig gierne til fremmede Steder begiffue; synis os ey uraadeligt, om E. K. M. wille hinder itt Missiue tilschriffue, wdi den Mening att begiere at wide, huad Aársage hindis Mayst. kunde haffue hafft, hindis Datter och Suerriges Rige udi saa Maade at forlade, med Erbydelse, att, dersom hun wille E. K. M. forstendige lade hindis *desein*, hvad hun nu achtede at foretage, saa oc lade E. M. wide, om der kunde werre nogen *Controvers* eller

Digitized by Google

Misforstand imellem hinde oc Regeringen, at E. M. sig da til saadant at *componere* wille lade sig bruge. Dette erindre wy E. M. paa det underdanigste, Alt y den Mening, E. M. kunde udlede oc forfare, huad hun y sinde kunde haffue, och hui hun icke *recta* paa Prytzen er gangen, och siden dis bedre att resolvere sig imod Drohningen eller Regeringen aff Suerrig, om fornöden görris, at hun saa ganske uaffwidendis er udi E. M. Rige indkommen.

2) Den arresterede Hollanske flöde, som er kommen fra Fleckeröen op till Bremmer-Holmen, lossis nu daglig, och inden faae Dage kommer Sagen ind for Admiralitetit; huor det der aflöber, schall wy E. M. strax lade wide.

3) *Patientia* er indlagdt, och den störste Part aff det gevörbene Folck, hand indehaffde, for bekostning schylld afftackitt. Dette wy E. M. paa det underdanigst wille lade wide, och E. M. under den Höyestis *protection* trolig befalit. *Actum.* Kiöbenhagen, den 24 *Aug.* 1640.

(Underskrifterne mangle).

Digitized by Google

G.

Skriffuelse fra Christian den Fierde til Rigsraadet.

Vdaff Eders Skriiffuelsse haffuer jeg fornommen Eders Betænkende om Enckedronningen y Suerrig hiiemmelige Bortreysse der aff Landid, huorpaa jeg Eder intet forholder, att Enckedronningens Begehring at drage ud aff Suerrig haffuer werrid mig offuer fiire Aar uel bekendt, mens altiid baade skriifftlig och ued Peder Viibe mundtlig hinder derfra raad, *demonstrerendis* hinder Broderens Tiilstand. Huorfor hun er dragen derfra, ded skriiffuer Peder Viibe, at hun haffuer ladt skriifftlig epthet siig, och haffuer jeg strax epther, at hun lod mig hinders Ankomst til Nyköbing wiide, raad hinder, att hun skriifftlig skulle lade Verden forstaa Aarsagen tiil hinders Förreysen, huormed hun uden Thuiiffuel snarer bliiffuer ferdig end med at reysse fra Prindtzen. *Valete.*

Aff Glyckxborg y Glyckstad,
den 29 *Augusti Anno* 1640.

Christian.

Digitized by Google

H.

Christian den Fierdes Skrivelse til Rigsraad og Rentemester Jörgen Wind.

Instruction, huorepther woris Raad och Rentemeiister Jörgen Vijnd siig skall rette.

Hand skall siig med ded förste herfra henad Nyköbing til vorris Elskelige kiere Sön Prindtzen begiiffue, och, naar hand huos H. K. haffuer dii seduanlige *Curialia* afflagdt, da skal hand H. K. andrage, att Vy ingen Thuiffuel haffuer, at H. K. jo aff Enckedronningen och hinders *comitas* haffuer hafft stor Bekostning; huorfor Vy haffuer afferdigid uorris Raad och Rentemeister, at fornemme, huad Udgiifften siig tiil denne Dag kan bedrage, och deraff til siig annamme en richtig *designation*, paaded H. K. med ded forderligste kan erlange derfor Erstatting igen. Naar sliigdt nu forrettid er, da skall worris Raad och Rentemeister lade H. K. forstaa, at, epthersom Oss Enckedronningens *Humör* y mange Maade bekendt er, och Vy ingen haffuer y uorris Tyeniste, som kan bringe hinder uorris Mening

rett for, uden Hoffpredikanten y Glyckstadt, som hun Oss *recommanderit* haffuer och kender hinders Sind, da haffuer Vy hannem befahliid at begiffue sig hen til hinder, och hinder derhen at *disponere*, at hun siin Opuartyng epthen denne hinders Tilstand wille anstille, aldenstund hun er inted uys paa, om Regeringen y Suerrig hiinder nogiid aff ded, hun *pretenderer*, uil uerre gestendig. Huad nu herpaa faller for Suar, ded haffuer vorris Rad och Rentemeister Os med förste Leiilighed ued Skriffuelse at lade forstaa.

Aff Koldinghus, den 31 *Octo. Anno* 1640.

Christian.

I.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Vdaff dyn siiste haffuer jeg forstanden, huorledis ded med Drosten y Suerrigs *Election*

Digitized by Google

er tylgangen *). Att Chanseleren inted gerne seer Nogen y Regeringen huos siig uden syne Egne, derpaa er inted at thuyffle. Och skal man erfahre, att samme *Election* skal tage paa hans Helbred, aldenstund den samme uaar hannem saa megiid ymod. Ded er mig kierdt, at ded er gangen som ded er, huylckiid du under Haanden kandt lade Drosten forstaa. Dii maa skamme dem, att dii tracterer deris Dronnings Frumoder, som dii gör. Hindes Herre uar all Verden for sneeuer, och nu maa hun leffue aff andriis Naade.

Jeg drager nu henad Landte Holstein, att fornemme, huad dii hoch vndt Mogenden

*) da nemlig, efter Drostens Gabriel Oxenstierna's i Aaret 1640 indtrufne Dödsfald, Greve Pehr Brahe udnævntes til Drost, skiönt Canzleren selv attraaede, at blive det, og Dronningen endog i Begyndelsen yttrede, at hun önskede saadant. Det værste var, at Pehr Brahe just blandt alle var den Mand, som Canzleren, naar han ikke selv tillige kunde blive Drost, allermeest ugierne saae i denne Værdighed. *Rühs* a. St. 297 f. Memoires concern. Christine I. 35.

Digitized by Google

Herren Stathen Generall y Stade nyl giiffue for *).

Den Gesandter aff Portugal haffuer ingen *Audiens* kund erlange huos mig **), huilcken hannem y Suerrig uden all Thuiffuel nocksom undiis y Betrachting, att dy thuende Nationer liidit kan görre hinanden endten undt eller gaadt ***).

Der siigis, samme Gesandter att haffue 400000 Ducater med siig tiil at köbe Skiib

*) Til Stade var nemlig berammet en Congres mellem Kongen af Danmark og Hollænderne i Anledning af de sidstes Besværinger over Toldens Forhöielse m. v. *Slange* S. 1073 ff.

**) Denne Gesandt var sendt af den nye Konge i Portugal, Hertugen af Braganza. Han var ankommen i April og hedte Don Francisco de Sousa Coutino. Aarsagen, hvorfor han ingen Audienz kunde faae hos Christian, fortæller *Slange* nærmere S. 1088 f.

***) Hermed stemme overeens Corf. Ulfelds Ord til samme Gesandt og hans Följe, da de toge Afskeed: "ja der (i Sverrig) ville I uden Tvivl finde de gode Venner, I söger; i det mindste ville I der finde Eders Fienders Fiender.„ *Slange* S. 1189.

och *Munition* for y Hamborg tyl syn Herris Tyeniste; huoruydt hand nu med dy Penning kan komme, ded ued Gud.

Aff Köben. Slott, den 3 *Maj Anno* 1641.

C h r i s t i a n.

K.

Skrivelse frå Christian den Fierde til Peder Vibe.

Eptherdi jeg kommer y Erfahring, at Regeringen y Suerrig y den regerende Dronnings Naffn haffuer tackiid H. Friderich af Holstein, att hand Frumoderen haffuer huos siig, och hinde med Underholding forsörgiid, der hun aff alle uar forladt, som du aff huosföiede *copia* haffuer at fornemme; da skaldtu huos samme Dronning om *Audiens* anholde, och y deris *presens*, som *pro tempore* ere ued Haanden, paa myne Vegne anbringe, att eptherdi jeg er kommen y Erfahring om ded, som Regeringen haffuer skreffuid H. aff Holstein till, och ieg inted gerne uylle fyndis yblandt den-

Digitized by Google

nom, som haffde forladt hindes Frumoder, daa haffuer jeg nu indrömdt hinde ett aff myne Husse, hvorpaa hun med siin *comitat* aff mig med Nottürfft skall bliiffue forsörgiit, indtil ded bliiffuer Verden bekendt, aff huem hun bliiffuer forladt. Huilckjt lenge siiden haffde skeed, om jeg icke haffde fornommen, at ded aff Regeringen icke saa heel ilde haffde uerit optagen, at jeg Frumoderen med myne Skiib lod Före icke aff Suerrig, mens aff myne egne Lande; inted thuifflendis, at sliigdt, som Frumoderen aff mig y dy Maade skeer, hinde icke allene er kierdt at fornemme, mens ochsaa siig som hindis eniste Baarn lader uere angelegen, att *disponere* Riigens Raad och Stenderne, at dii icke ehre yblandt dem, som Regeringen y deris skriiffuelse tiil H. af Holstein taler om.

Aff Glyckxborg, den 25 *Maij Anno* 1641.

Christian.

Digitized by Google

L a.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Herhuos haffuer du et Breff tiil Dronningen aff Suerrig att emphange, som angaaer hindes Frumoder, huilckid du udaff huosföiede *Copia* haffuer att erfahre; Och skaldtu om Suaar paa samme Breff fliitig *urgere*.

Köben. Slott, den 16 *Junij* 1641.

Christian.

L b.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Dronningen i Sverrig.

Wi *Christian then Fierde* tilbyde den Stormegtige Höybaarne Förstinde och Fröchen, Fröchen *Christina*, Suerrigis Gottis, och Wendis vdkaarne Dronning och Arffförstinde, Stoerförstinde till Findland, Hertuginde udi Estland

Digitized by Google

och Carelen, Fröchen offuer Ingermanland, vor Elschelige kiere Frenche, Naboe och synderlig gode Ven, wores Naboewenliig Hilsen sampt huis mere kært och gott wi formaa, med Gud allmechtigste altid tilforn. Stormegtige Höybaarne Förstinde, Elschelig kiere Frenche, Naboe och synderlig gode Ven. Efftersom then höybaarne Fyrstinde och Frue, Maria Eleonora, Eders Kiærligheds Frue Moder, for nogen Tid siden i forgangen Sommer her i wore Riger och Lande er ankommen, och först woris Elschelig kiere Sön Hertug Christian then wdualde Printz *visitere* och besöge, och sig siden derfra til woris Elschelig kiere Systersön, den höibaarne Fyrste och Herre, Hertug Fredrich til Holsten har begiffuet, och sig der en tid lang opholtt, och Vi disimidlertid baade for Naboeskab, Swogerskab och den höye *Respect*, Vi billigen saadan fornemme Fyrstinde wdi holde, wel haffde hafft baade *Intention* och Aarsag, hendis Kierligh. til Oss att lade bede och *invitere*, dersom Vi det icke, alle mistenkelig Discurser och widerlige Udtydninger att forekomme, haffde efterlatt; saa, effterdi Vi nu formerke, saadan wores welmeente Betenckende langt imod wores

Digitized by Google

Intention att bliffue optagen, haffue Vi Os icke lengere aff slig *Consideration* wild lade forhindre, att Vi jo til wores venlig *Affections Demonstration* hendes Kierligh. til Os wille lade indbyde. Och, eftersom Vi for nogen tid wel haffuer erfahrett, att hendis Kierligh. vdi Swerig om nogen Undsettning til sin billig och skyldig Underholdning i all Venlighed med tienlige *Motiver* forgeffuis haffuer ladet anholde, saa, endog Vi hendis Kierligh. altid bestandig haffuer fraraad, sig icke saaledis aff Swerig ud att begiffue, och Vi for den Skyld wel haffde Aarsag, Os hermed inted att befatte, saa kunde Vi dog icke andet end formode, att hendis Kierligh. som saadan en fornemme Potentats Enckedronning i Fremtiden ikke saa alldeelis bliffuer *negligeret* och forglemt, att hendis Kierligh. for Underholdnings Middel Nöd skulle lide; da paa det hendis Kierligh. disimidlertid icke skulle siunis aff alle att were forlatt, haffue Vi icke efterlade kunde, hendis Kierligh. nu dertil wenligen att formaa, att hendis Kierligh. sig wille befalde lade, en tid lang hos Os att tage til Tacke, wisselig formodendis, att, huis Vi saaledis i beste Mening hendis Kierligh. til Ehre giöre, saasom och

Digitized by Google

alle Enckedronninger i saa Maader formenis berettigitt att were, ligesaa wel off Os worder til Tache optagett, som Vi aff jo saa god och oprictig *Intention* som nogen aff alle Eders Krlhz. Venner Os herudinden willig och wel *affectioneret* lader befinde, efftersom Vi i denne och alle andre *Occasioner* inted wille mangle lade, huormed Vi Eders Kierlighed all bestandig Venskab och Behagelighed kunde betee och beuise. Befalendis Eders Kierlighed til all lyckelig Regierings och Welstandz *Continuation* under Gud den Allerhöiestes Beskiermelse, naboewenligen.

Kiöbenh. then 16 *Jun. An.* 1641.

M.

Udtog af Christian den Fierdes Skrivelse til Peder Vibe.

Aff dyn Skriffuelse, dateret den 24 Julij, haffuer jeg erfaren den uformodendis *Affection*, dij Suenske haffuer ladid siig mercke med

Digitized by Google

N.

Christian den Fierdes Skrivelse *til Peder Vibe.*

Aff dyn Skriffuelse, den 9 *Hujus daterit*, haffuer ieg iblandt andit forstanden, at du bemöiier dig at erfahre Manehren och Störrelsen aff dy Suenske Orloff-Skiib, huilskit *studium* er *nullius usus*.

Den *portugissische* och suenske Allianse *), och Gesandtens tryckte *discurs* ere hinanden heel liig. — Dentiid ded 13 *Cap. Apoca.* bleff skreffuen y *patmus*, da skall der neppeligen haffue uerit tenckt paa Chanseler Oxenstern och hans Selskab **).

Regeringen haffde uel en Drömmer behoff, som kunde drömme den nogen Penge

*) S. Memoires concernant Christine III p. 197.

**) Her maa sigtes til en Passage i Gesandtens Tale, hvor et Sted af Johann. Aabenbarings 13 Cap. er blevet anvendt paa Canzler Oxenstierna for at smigre ham. Det er ikke let at giette, hvad det kan have været for et Sted i bemeldte Capit., som Portugiserens Phantasie her har fundet anvendeligt.

sammen, hvormed dy Tydtske kunde *contenteris*, som ere heel *mallcontant*; kommer nu Öffuerster Baur tyl dem, da uyl ded inted bliffue bedre, eptherdi hand nu haffuer merckt dem pussen aff. Dy Keysserlige och dy Weimarske och Suenske haffuer nu uerit lystig y tag med huerandre*), saaat der er bleffuen wacker Offiserer paa begge siider. Paa Keysserens siide er Graff Borry**) och paa den Weiimarske Siide Greffuen aff Nassau***) bleffuen, foruden mange Underoffiserer.

Dy gode herrer y Suerrig haffuer endnu ingen Aarsag til att tencke pa nogen *Revansi* paa mig, förend jeg faar Beskeen paa ded Breff, Enckedronningen angaar.

Aff Hadersleffhus, den 21 *Augusti Anno* 1641.

Christian.

---

*) Her menes Slaget mellem Hornburg og Scheppenstädt d. 14 Aug. 1641. *Pufendorf* Rer. Suec. Lib. XIII. p. 445.

**) Uden Tvivl den sachsiske Overvagtmester Borry. Men den her givne Efterretning om hans Död er ikke rigtig. Sachserne vare siden 1635 Keiserens Allierede.

***) Nemlig Wilhelm Otto, Greve af Nassau.

Digitized by Google

O.

Skrivelse fra Dronning Christina i Sverrig til Christian den Fierde *).

Wy *Christina* medh Gudz nåde Sweriges, Göthes och Wändes utkorade Drotningh och Arffürstinna, Storfürstinna till Finlandh, Hertiginna utj Estlandh och Carelen, Fröcken utöfver Ingermanlandh; Tilbiude den Stormächtige Högborne Fürste och Herre,

*) Læser man dette Brev med Opmærksomhed, vil man finde, at Tonen ikke allevegne er sig selv liig, da den snart og meest er bitter, snart afvexler med en moderatere og höfligere, ligesom det ei heller i sit Indhold er ganske conseqvent, f. Ex. naar det först hedder, at man for andre vigtige Anliggenders Skyld ei för havde *kunnet* svare, og siden udtrykkelig, at man ei för havde *villet* svare. Ventelig have der — som det ved saa delicate Udfærdigelser pleier at skee — været Flere om at affatte og revidere det, og den eller de Moderatere blandt disse hist og her ved Modificationer og Tilsætninger sögt at formilde det, som i det förste Udkast, der formodentlig havde Canzler Oxenstierna til Forfatter, kunde synes at være fornærmeligt.

Digitized by Google

Her *Christian den Fierde* Danmarckx, Norriges, Wändes och Gottes Konnungh, Hertigh til Schleszwigh, Hollsten, Stormarn och Ditmarsken, Greffue uti Oldenburgh och Dellmenhorst, wår elskelige K. Frände, Naboe och synnerlige godhe Wän, wår nabowänlige Hellsan och hwadh meere godt Wy formå med Gudh Allmächtigh tillförene.

Stormächtige Högborne Fürste, Elskelige Käre Frände, Naboe och synnerlige gode Wän, Oss är E. Klbtz. naboewänlige Skrifuelse aff den 16 Juny sidstleden för någen tydt sedan wäl inlefwerat, af Innehåldh, att effter H. Kt. wår Fru Moder war förgången Sommar ankommen i E. K. Ryke, och förstå besöckt den Högborne Fürste och Herre, Her Christian den Femte, utwaldt Printz till Danmarck, wår elskelige Käre Frände, och sedan den högborne Fürste och Herre, Her Frederich, Erfwinge till Norige, Herttigh till Schlesswigh, Holsteen, i lyka måtte wår ellskelige K. Frände; och ändoch E. K. för införde Orsaker skuldhe hafwe underlåtet att biuda Hen. Kt. wår Frumoder till sigh, män efter E. K. Betänkande bleffwen optaget emot dess *intention*; så hafwer E. Kt. intet länger welat låta sigh hindra,

Digitized by Google

O.

Skrivelse fra Dronning Christina *i Sverrig til Christian den Fierde* *)

Wy *Christina* medh Gudz nåde Sweriges, Göthes och Wändes utkorade Drotningh och Arffürstinna, Storfürstinna till Finlandh, Hertiginna utj Estlandh och Carelen, Fröcken utöfver Ingermanlandh; Tilbiude den Stormächtige Högborne Fürste och Herre,

*) Læser man dette Brev med Opmærksomhed, vil man finde, at Tonen ikke allevegne er sig selv liig, da den snart og meest er bitter, snart afvexler med en moderatere og höfligere, ligesom det ei heller i sit Indhold er ganske conseqvent, f. Ex. naar det först hedder, at man for andre vigtige Anliggenders Skyld ei för havde *kunnet* svare, og siden udtrykkelig, at man ei för havde *villet* svare. Ventelig have der — som det ved saa delicate Udfærdigelser pleier at skee — været Flere om at affatte og revidere det, og den eller de Moderatere blandt disse hist og her ved Modificationer og Tilsætninger sögt at formilde det, som i det förste Udkast, der formodentlig havde Canzler Oxenstierna til Forfatter, kunde synes at være fornærmeligt.

Digitized by Google

Her *Christian den Fierde* Danmarcke, Norriges, Wändes och Gottes Konnungh, Hertigh til Schleszwigh, Hollsten, Stormarn och Ditmarsken, Greffue uti Oldenburgh och Dellmenhorst, wår elskelige K. Frände, Naboe och synnerlige godhe Wän, wår nabowänlige Hellsan och hwadh meere godt Wy formå med Gudh Allmäctigh tillförene.

Stormächtige Högborne Fürste, Elskelige Käre Frände, Naboe och synnerlige gode Wän, Oss är E. Klhtz. naboewänlige Skrifuelse, aff den 16 Juny sidstleden för någen tydt sedan wäl inlefwerat, af Innehåldh, att effter H. Kt. wår Fru Moder war förgången Sommar ankommen i E. K. Ryke, och försth besöckt den Högborne Fürste och Herre, Her Christian den Femte, utwaldt Printz till Danmarck, wår elskelige Käre Frände, och sedan den högborne Fürste och Herre, Her Frederich, Erfwinge till Norige, Herttigh till Schlesswigh, Holsteen, i lyka måtte wår ellskelige K. Frände; och ändoch E. K. för införde Orsaker skuldhe hafwe underlåtet att biuda Hen. Kt. wår Frumoder till sigh, män efter E. K. Betänkande bleffwen optaget emot dess *intention*; så hafwer E. Kt. intet länger welat låta sigh hindra,

Digitized by Google

att ju till dess wänlige *Affections demonstration* Hennes Kt. till sigh inbiuda. Och eftersom E. Kt. hafwer förfahret, at wår Frumoder här j Swerige om någen undsättningh till sin billige och schyldige underholdningh förgäfwes häffwer lätet anhålla, så ändoch E. Kt. altidh beständig wår Frumoder hafwer afrådt, sigh icke således af Swerige uth att begifwa; så kan E. Kt. doch icke annat förmoda, än att wår Frumoders Kt., som sådan een fornemb *Potentats* Enckiedrottningh, i frembtyden icke så aldelés blifwer *negligerad* och forglömbd, att Hennes Kt. för billig underholdnings Medell nödh schulle lyda, och derutöfwer förorsackas, andre Städer att besöchia; Eftersom E. Kt. Icke heller twifler, det Wy ju nogsampt wår Frumoders sak i så billigh begäringh hielper att befordre och fortsättia, såsom ock alle Enckiedrottninger förmeenes i så måtte att wara berättiget. Och paa det Hennes Kt. icke af alle må synas wara förlåten, hafwer E. Kt. icke kunnat underlåta, Hen. Kt. wänligen att förmana, hos sigh att taga till tache, wisserligen förmodandes, att hwadh i så måtte Oss til Åhra skeer, lyka så aff Oss worder optaget, som det af een godh och uprichtigh *intention*

Digitized by Google

skeer, efftersom detta allt medh mehra i dess wänlige Skrifwelse blifwer utfördt.

Till nabowänligtt genswar hade Wy fül-ler för detta welat Os förklara; män för andre wåre åliggiande skuldh äre Wy något förhin-drade wordne. Förutan det är detta Åhrendet aff så stor *Consideration* hos Oss, att Wy der oppå icke så lätteligen kunne *resolvera*. Na-turen hafwer Oss och wår Frumoder *conjunge-rat*, och Wy buret Hen. Kt. all datterligh Åhra och *respect*, weete ey heller någen i wårt Ryke, och mindre af wåra elskelige Formyn-dare och Rådh, som för wår Sal. hos Gudh Högährade K. Herr Faders, och Hennes Kt. egen Skuldh icke gerna skulle hafwa tiänt Hen. Kt. medh rådh och dådh, så wyda det hafwer funnet stelle och rum; Hwarföre Wy icke kunne förgäta Hennes Kt. och mindre weete Wi någen aff de wåre hafwa gifwet Hennes Kt. orsak till att såleedes begifwa sigh utur Ryket, och förgäta Oss, wår Sal. Kära Herr Fader, och Riikzens Heeder og *respect*. Hade Wy kunnat besinna, eller warit aff någen warnade, skulle dette wäl wara förekommet; ingen wår Wän och Frände der medh blef-wet *graverad*, och Hennes Kt., såsom een för-

Digitized by Google

nemb *Potentat* wår elskelige Sal. Herr Faders Enckiedrottningh och wår Käre Frumoder, wedh sitt Liffgedinges rättigheet och all annan möyeligh *respect* erhollen. Nu sedan reesan er giord och fulbördad, och Verlden derofwer medh *discurser* upfylldt, Wy också och wårt Ryke wår Deel deraf hafwe bekommet, då kan E. Kt. sielff best af egen *discretion* och såsom en Konungh och *Potentat* dömma, huruhögt Oss en sådan och således företagen wår Frumoders obesinnade reesa *afficerer.* Intet hafwe Wy Hennis Kt. förlåtet eller förglömbt, män H. Kt. Oss; icke hafwe Wy Hennes Kt. någan sin rät eller rättighett förtaget, män Hen. Kt. allt sielv på obehörligit sätt förlåtet, så att Wy bättre kunne såsom en Dotter medh Tårar begråtat, än såsom en Drottningh medh rådh bothat. Hennes Kt. hafwer fuller een gångh och anna, sedan hun reeste aff, skrifwet här in, och fordrat sin för detta förordnede Liifgedings Ränttor (dem Wy, ehuru ståteligen det desforutan effter Heurats Notulen år, merckeligen hafuer för bättrat, och effter Rykzens Lågenheet, der Hen. Kt. hade blefwet quarr, gerna hade, så uyda behoff giordes,

understödt och påöckt). Män eftersom sakerne intet stode y sitt förre Lagh; så hafwe Wy derpå intet hwarcken kunnat eller weladt så hastigt swara. Och där Hen. Kt. lyder någon nödh, då weet Gudh och Hen. Kt. sielf wår och de wåres oskyldigheet, och kan ingen tacka derfore utan sigh sielff och dem, Hen. Kt. der till styrckt och hjulpedt hafwe, at Wy nu genom sådan affreisa så wyda äre försatte utur wårt dotterlige *postur*, att Wy, det Wy elliest af naturen åstundade, icke kunne eller måge medh wår och Ricksens *reputation resolvera.* Wi tacke E. Kt. wänligen, som, sedan wår Frumoder är ankommen i E. Ktz. Ryke, hafwer låtet biude Hen. Kt. till sigh, och förmana att taga hos sigh till tacka, efftersom Wy det för ett synnerligtt naboe- och wänskapz Teckn förstå och optage. Och mädan E. Kt. Oss wär Frumoders sak och begäran så högt *recommenderar*, så hafwe Wy den fuller öfwerlagt medh wårt ellskelighe Rykz Rådh, och ehuru beswärligtt Oss faller, att finna så-

Digitized by Google

dant utslagh, som tiänar j denna tiidh Oss, wårt Ryke och Hen. Kt. wår Frumoder, så hafwe Wy lyckwäl E. Kt. påminnelsse så wyda låtet hos Oss gälla, och detta *Expedient* funnet y saken, att där Hen. Kt. wår Frumoder så wyda kan formå hos wår Käre Frende, sin Broderson, Churfürsten af Brandenburgs Kt. at taga Hen. Kt. till sigh j dess faderlige Huus, intill wåre myndige åhr och Regerungh, att Wy då Oss medh Hans Kt. Churfürsten wele förlyka om Hen. wår Frumoders tilbörlige uppehålle, och göra dertill ett sådant förskått, att wår dotterlige *Affection* skäligen skall spörias, så wyda Wy det utan wår och Rykzens skada och *disreputation* göra kunna: Effter som Wy ey heller någon *occasion* skole låta gå förby, att betyga det Wy E. Kt. till all ähra och wänskap alltidh blifwe willige och benägne. Befale härmedh E. Kt. j Gudtz milde beskydd till all behageligh wällmågo och lyc-

Digitized by Google

keligh Reger.ngh, nabowänligen. Aff wårt Slott Stockholm den 31 *Augusti Ao.* 1641.

Högstbemelte Hennis Kongl. Maytz. samt Swerrigis Rykes *respective* Formyndare och Regeringh.

Mathias Soop Mp.
i R. Drottzes stelle.

Jacobus De La Gardie Mp.
S. R. Marsk.

Carl Gyllenhielm Mp.
Riiks Ammiral.

Axel Oxenstierna Mp.
S. R. Cantzler.

Gabriel Oxenstierna *)
Freyherre till Möieby och Lindholm,
S. R. Skattmäster *Mp.*

*) Nemlig Gabriel Bengtsson Oxenstierna, en Brodersön af den da allerede afdöde Rigsdrost, Gabriel Oxenstierna.

Digitized by Google

In dorso: Den Stormächtige Högborne Fürste och Herre Her *Christian den Fierde*, Danmarckis, Norgis, Wändis och Gottis Konnungh, Herttigh udi Schlesswig Hollsten, Stormarn och Ditmarschen, Greffwe utj Oldenburgh och Dellmenhorst wår elskelige K. Frände, Naboe och synnerlige godhe Wän.

P.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Dronningen i Sverrig.

Wy *Christian den Fierde* med Guds Naade Danmarchis, Norgis, Wendis och Gottis Konning, Hertug udi Sleswig, Holsteen, Stormarn och Dytmarschen, Greffue udi Oldenborg och Delmenhorst; Tilbiude den Stormegtige Höybaarne Förstinde och Fröchen, Fröchen *Christina*, Stoerförstinde till Findland, Hertuginde udy Estland och Carelen, Fröchen offuer Ingermanna Land, woris Elskelige kiere Frenche, Naboe och synderlige gode wen,

Digitized by Google

woris nabowenlig Helssen, sampt huad meere kiert och got vi formaae med Gud Alsommegtigste tilforn. Stormegtige Höybaarne Förstinde, Elskelige kiere Frenche, Naboe och synderlige gode Ven; Oss er Eders Kierligheds naboe-wenlig Skriffuelse, den sidste *Augusti* i neruerendis Aar afferdiget, for nogen tiid siden wel tilstillet, indeholdendis, at Eders Khd. for adtskillige Forhindringer och Sagens Vigtighed iche saa lettelig och snart haffuer kundt svaret paa woris forrige Schriffuelse, efftersom Naturen Eders Krl. med sin Fru Moder saaledis haffuer *conjungerit*, at Edes Krl. hende icke kand forgiette, ey heller formener nogen aff Eders Krlh. Elskelige Formyndere och Raad Hendis Krlh. jo med Raad och Daad at schulle haffue willet tienne, och udi ingen Maade giffuen nogen Aarsage till saadan Hendis Krlh. Bortreise aff Landet, och derfore gierne det haffde forekommet, at ingen Eders Krlh. Ven och Frende schulle dermed haffue bleffuet *graveret*, saasom hendis Krlh. wed sin Liffgedings Rettighied med al *respect* er bleffuen erholden och snarest derfore kunde siunis Eders Krlh. at haffue forglemt och forlat, och ingen uden sig selff och andre at haffue derfore at tache,

Digitized by Google

om Hendis Krlh. lider nogen Nöd; Tachendis Oss, at Wi hendis Krl. haffde ladet til Oss biude, och derforuden Eders Krl. sig erchleret, at dersom Eders Krlhds Frumoder kunde det hoss hans Krlh. Churfyrsten aff Brandenburg saauiit formaa, at Hans Krlhd. vilde Hendis Krlh. i dess faderlig Huuss tiil sig tage, da at wille med Hans Krlhd. Churfyrsten aff Brandenburg forligis om Hendis Krlhs. tilbörlig Ophold, med widere, som udi Ederss Krlhds. wenlige Schriffuelse witlöftigen udföris: Saa tache wi Eders Krlhd. naboewenligen, at Eders Krlhd. woris wenlig Paamindelse och Begiering saawitt haffuer willet ladet hoss sig gielde, at Eders Krl. med Churfyrsten aff Brandenburg om Eders Krls. Fru Moders tilbörlig Ophold haffuer sig erkleret at wille forligis, om Hans Krl. Churfyrsten derhen kunde *disponeris*: Imens efflerdi Wi aff Hans Krlds. seeniste Schriffuelse nochsom erfarer, sligt adskillige *difficulteter* [endnu att were undergiffuen, hos hans Krl. Churfyrsten aff Brandenburg det med det förste saaledis wille lade behandle, att Eders Krlds. Frumoder kunde wide sig forsikret, huad derfra waar att forwente och huor wiit derpaa waar att bygge, eller och

Digitized by Google

om sligt enten betencheligt eller besuerligt wilde falde att bringe til Veie, Eders Krlhd, daa] *) med sine Elskelige fornemme Formyndere och Raad Sagen widere wille efftertenche, och giöre den billig Anordning, at Hendis Krlhd. sin Liffdedings *intrade* motte till egen *Disposition* och Eders Krlheds myndige Aar, i huor och hendis Krl. hos Swerigs Crones Venner sig wilde opholde, worde fölgagtig; deraff kunde al Verden icke dömme, at noget Swerriges Chrone *disreputerlig* eller *præjudicerlig*, waar beuilgitt, mens langt meere, at Eders Krl. som en Dronning berömmeligen haffde *tempereret* de Raad, som Naturen och den daatterlig *affèction* med saa höye *fundamenter* haffde billig Mact til at *persvadere*. Hendis Krl. siunis jo icke saa höyt at kunde straffis, at

*) I Conceptet ere de Ord, som findes mellem [ ] nemlig "*endnu at weere*, etc." indtil "*Eders Kiærlighed daa*" satte i Stedet for fölgende overströgne:

"och maaschee vandschelige och langdreggtige Tractater at vere undergiffuen, hindis Krld. och nödig sculle ville obligeris aff andris *Discretion* och Naade at haffue at dependere, hellst huor hendis Krl. siunis ugierne at vere seett och andtagen."

Digitized by Google

Liffgedings Rettighed schulle derfore were forbrutt, fordi Hendis Krl. sig till sine och Swerrigis Chronis Venner hafver begiffuett, saa *meriterer* och snarere Hendis Krl. bedröffuelige Enchestand, och meest paa de Steder, om nogit Menneskeligt kand vere forefalden, en mild och medlidelig *interpretation*, end at alle *actiones* schulle paa det skarpeste igiennemledis och *censureris*. Wi tuiffler derfore ingenlunde, at Eders Krl. io nochsom eragter Swerrigis Chrone langt *reputerligere* at were, at Eders Krls. Fru Moder sin *disputerede* Indkomst at *dispensere* w-formeent beholder, end, for aff sine egne at were forlat, nödis till andenstetz sin Ophold at söge, och at denne woris naboewenlig Erindring saaledis worder optagen, som den Eders Krlhd. till Ære och Eders Krlhds. Frumoder till *contentement* allene aff wenlig *intention* er meent och *dirigerit*. I huad Maade Wi ellers Eders Krlh. kunde till naboelig Wenschab nogit formaa, dertill findes wi alaltid willig och beredde. Befalendis Eders Krlh. hermed naboe-wenligen till lychelig Regiering och ynschelig Velstand under Guds den Allerhöyestis megtig Beschermelse och *protec-*

Digitized by Google

tion. Schreffuet den 25 *December Ao.* 1641 i Glychsborg.

In dorso: Den Stormechtige Höyborne Förstinde och Fröchen, Fröchen *Christina*, Swerrigis, Gottis och Wendis udkaarne Dronning och Förstinde, Storförstinde till Findland, Hertuginde udi Estland och Carelen, Fröchen offwer Ingermannland, Woris Elskelige kiere Frenche, Naboe och synderlige gode Ven, naboewenligen.

Q.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn siiste Skriiffuelse er mig tiil hande kommen, huorudi du lader mig forstaa, huad Chanseleren Oxenstern dig paa Enckedronnin-

Digitized by Google

gens *tractament* gaff till Svar, hvorpaa jeg dig innet forbinder, at du *de novo* skulde y samme Sag begiffue *Audiens* och fornemme, om dy vil vide hende hindis endlige *desputat*, naar hun begiffuer sig hedfra till Slottenen y Landsle Bonnswedt, aldenstund hun daa er icke saa langt hedfra, som hun er, naar hun kommer y Preussen.

Hvad du nu derpaa erlanger for Svar, det haffuer du mig strax at lade vide. Saafremdt nu slegdt Regeringen belanger, da vil der taalis om Myddel, at hun kan komme didhen, som dy vil haffue hende hen. Jeg seer gierne, hvormed hun vil anstille sin Husholdning, aldenstund hun haffuer icke saa megit Huusgerad, som hun kan legge en Haand paa, end sige sig selffuer.

Frederichsborg den 20 *Martii Anno* 16[illegible].

Christian.

Digitized by Google

R.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaff dyne vnderskedtlige Skriffuelser haffuer jeg forstanden, huad Suar man haffuer at foruendte y Enckedronningens Sag.

Huorfor du, saaframdt hinde alle Myddel bliiffuer affslagen, indtil Datteren kommer tiil Regiimentit, da skaldtu dermed lade diig *contentere*, och indstendig anholde, at hindes Sölffuergeskiir med hindes eptherladte Boeskab epther den *designation*, dig tilstillit er, maa bliffue fölgachtig. Saaframdt sliigt nu ymod al Forhaabning hiinde bliiffuer afslagen, da skaldtu lade dig mercke, att sliigdt uyl komme al Verden underlig for, at dii saaledis *tracterer* deris affgangen Herre och Konnings eptherlatte Gemahl och Dronning.

Aff Köbenhaffuens Slott,
den 22 *Aprilis Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

S.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaf dyn Skriiffuelse *sub dato* den 12te *Aprilis* haffuer jeg fornommen, huad for *discurs* du haffuer hafft med en aff dyne Bekende angaaendis myn Söns Hertug-Friiderichs Giiftermaal med den wnge Dronning y Suerrig. Huorpaa Jeg dig inted forholder, at ded er forgeffuis, y den Sag at göre sig nogen Umag, aldenstund samme myn Sön allerede er forloffuet med ett Fröcken y Tyskland *).

Enckedronningen angaaendis, da uar ded att önske, at dii gode Herrer y Suerrig wille slage siig til rette och giiffue hinde ded, dy bör at giiffue hinde, och lade hinde siiden drage hen paa dy Steeder, hund heldtz uyl were.

Aff Köbenhaffuen Slott,
den 30 *April*, *Anno* 1642.

Christian.

---

*) Han var nemlig allerede i Aaret 1640 bleven forlovet med en lyneborgsk Prindsesse, Sophia Amalia. *Slange* S. 966.

Digitized by Google

T.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriffuelse, *daterit ultima April.*, er mig ygaar tilhandekommen och deraff *contenta* forstanden, huorpaa ieg diig inted forholder, at der kan ingen rette siig y Chanseler Oxensterns *queruleren* offuer Keysseren, at hand intet uyl fordt med Friidtz-*tractationen*, aldenstund der taliis ingentiid om Aarsagen, huorfor Greffuen aff Auersberg skulle haffue mynder Lyst tiil Friid end Lydtzou; wiiste man, huorudi ded bestod, da kunde man suare dertil.

Enckedronningen angaaendis, da kan jeg inted indbylde mig, at ded er for hindes Beste, at dy uyl haffue hinde y Preussen. Tiil Sösteren, den aff Brunsuig, begerer hun numer inted, aldenstund hun mercker, at ded er inted Sösterens Leilighed at holde hinde, wden at jeg uyl giiffue hinde en uys *deputat* om Maaneden. Huorfor jeg er tiilsiindtz at indrömme hinde ett Huus paa Landiit och göre hende en uys *deputat*, aldenstund hun herepther inted

Digitized by Google

gens *tractament* gaff tiil Suar, huorpaa jeg dig inted forholder, at du *de nouo* skaldt y samme Sag begehre *Audiens* och fornemme, om dy wiil wiide hinde hiindes aarlige *deputat*, naar hun begiiffuer siig herfra tiil Sösteren y Landte Brunswich, aldenstund hun daa er liige saa langdt herfra, som hun er, naar hun kommer y Preussen.

Huad du nu derpaa erlanger for Suaar, ded haffuer du mig strax at lade uyde. Saaframdt nu sligdt Regeringen behager, da uyl der taliis om Myddel, at hun kan komme diidhen, som dy uyl haffue hinde hen. Jeg seer inted, huormed hun uyl anstille siin Hussholding, aldenstund hun haffuer icke saa megiit Hussgerad, som hun kan ligge en Hund paa, end siige siig selffuer.

Frederichsborg den 20 *Martii Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

R.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaff dyne vnderskedtlige Skriffuelser haffuer jeg forstanden, hvad Suar man haffuer at foruendte y Enckedronningens Sag.

Huorfor du, saaframdt hinde alle Myddel bliiffuer affslagen, indtil Datteren kommer tiil Regiimentit, da skaldtu dermed lade diig *contentere*, och indstendig anholde, at hindes Sölffuergeskiir med hindes eptherladte Boeskab epther den *designation*, dig tilstillit er, maa bliffue fölgachtig. Saaframdt sliigt nu ymod al Forhaabning hiinde bliiffuer afslagen, da skaldtu lade dig mercke, att sliigdt uyl komme al Verden underlig for, at dii saaledis *tracterer* deris affgangen Herre och Konnings eptherlatte Gemahl och Dronning.

Aff Köbenhaffuens Slott,
den 22 *Aprilis Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

S.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaf dyn Skriiffuelse *sub dato* den 12te *Aprilis* haffuer jeg fornommen, huad for *discurs* du haffuer hafft med en aff dyne Bekende angaaendis myn Söns Hertug Friiderichs Giiftermaal med den wnge Dronning y Suerrig. Huorpaa Jeg dig inted forholder, at ded er forgeffuis, y den Sag at göre sig nogen Umag, aldenstund samme myn Sön allerede er forloffuet med ett Fröcken y Tyskland *).

Enckedronningen angaaendis, da uar ded att önske, at dii gode Herrer y Suerrig wille slage siig til rette och giiffue hinde ded, dy bör at giiffue hinde, och lade hinde siiden drage hen paa dy Steeder, hund heldtz uyl were.

Aff Köbenhaffnen Slott,
den 30 *April. Anno* 1641.

Christian.

---

*) Han var nemlig allerede i Aaret 1640 bleven forlovet med en lyneborgsk Prindsesse, Sophia Amalia. *Slange* S. 986.

Digitized by Google

T.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriffuelse, *daterit ultima April.*, er mig ygaar tilhandekommen och deraff *contenta* forstanden, huorpaa ieg diig inted forholder, at der kan ingen rette siig y Chanseler Oxensterns *queruleren* offuer Keysseren, at hand intet uyl fordt med Friidtz-*tractationen*, aldenstund der taliis ingentiid om Aarsagen, huorfor Greffuen aff Auersberg skulle haffue mynder Lyst tiil Friid end Lydtzou; wiiste man, huorudi ded bestod, da kunde man suare dertil.

Enckedronningen angaaendis, da kan jeg inted indbylde mig, at ded er for hindes Beste, at dy uyl haffue hinde y Preussen. Tiil Sösteren, den aff Brunsuig, begerer hun numer inted, aldenstund hun mercker, at ded er inted Sösterens Leilighed at holde hinde, wden at jeg uyl giiffue hinde en uys *deputat* om Maaneden. Huorfor jeg er tiilsiindtz at indrömme hinde ett Huus paa Landiit och göre hende en uys *deputat*, aldenstund hun herepther inted

gens *tractament* gaff tiil Suar, huorpaa jeg dig inted forholder, at du *de nouo* skaldt y samme Sag begehre *Audiens* och fornemme, om dy wiil wiide hinde hiindes aarlige *deputat*, naar hun begiiffuer siig herfra tiil Sösteren y Landte Brunswich, aldenstund hun daa er liige saa langdt herfra, som hun er, naar hun kommer y Preussen.

Huad du nu derpaa erlanger for Suaar, ded haffuer du mig strax at lade uyde. Saaframdt nu sligdt Regeringen behager, da uyl der taliis om Myddel, at hun kan komme diidhen, som dy uyl haffue hinde hen. Jeg seer inted, huormed hun uyl anstille siin Hussholding, aldenstund hun haffuer icke saa megiit Hussgerad, som hun kan ligge en Hund paa, end siige siig selffuer.

Frederichsborg den 20 *Martii Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

R.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaff dyne vnderskedtlige Skriffuelser haffuer jeg forstanden, huad Suar man haffuer at foruendte y Enckedronningens Sag.

Huorfor du, saaframdt hinde alle Myddel bliiffuer affslagen, indtil Datteren kommer tiil Regiimentit, da skaldtu dermed lade diig *contentere*, och indstendig anholde, at hindes Sölffuergeskiir med hindes eptherladte Boeskab epther den *designation*, dig tilstillit er, maa bliffue fölgachtig. Saaframdt sliigt nu ymod al Forhaabning hiinde bliiffuer afslagen, da skaldtu lade dig mercke, att sliigdt uyl komme al Verden underlig for, at dii saaledis *tracterer* deris affgangen Herre och Konnings eptherlatte Gemahl och Dronning.

Aff Köbenhaffuens Slott,
den 22 *Aprilis Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

S.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Wdaf dyn Skriiffuelse *sub dato* den 12te *Aprilis* haffuer jeg fornommen, huad for *discurs* du haffuer hafft med en aff dyne Bekende angaaendis myn Söns Hertug Friiderichs Giiftermaal med den wnge Dronning y Suerrig. Huorpaa Jeg dig inted forholder, at ded er forgeffuis, y den Sag at göre sig nogen Umag, aldenstund samme myn Sön allerede er forloffuet med ett Fröcken y Tyskland *).

Enckedronningen angaaendis, da uar ded att önske, at dii gode Herrer y Suerrig wille slage siig til rette och giiffue hinde ded, dy bör at giiffue hinde, och lade hinde siiden drage hen paa dy Steeder, hund heldtz uyl were.

Aff Köbenhaffuen Slott,
den 30 *April. Anno* 1642.

Christian.

---

*) Han var nemlig allerede i Aaret 1640 bleven forlovet med en lyneborgsk Prindsesse, Sophia Amalia. *Slange* S. 966.

T.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriffuelse, *daterit ultima April.*, er mig ygaar tilhandekommen och deraff *contenta* forstanden, huorpaa ieg diig inted forholder, at der kan ingen rette siig y Chanseler Oxensterns *queruleren* offuer Keysseren, at hand intet uyl fordt med Friidtz-*tractationen*, aldenstund der taliis ingentiid om Aarsagen, huorfor Greffuen aff Auersberg skulle haffue mynder Lyst tiil Friid end Lydtzou; wiiste man, huorudi ded bestod, da kunde man suare dertil.

Enckedronningen angaaendis, da kan jeg inted indbylde mig, at ded er for hindes Beste, at dy uyl haffue hinde y Preussen. Tiil Sösteren, den aff Brunsuig, begerer hun numer inted, aldenstund hun mercker, at ded er inted Sösterens Leilighed at holde hinde, wden at jeg uyl giiffue hinde en uys *deputat* om Maaneden. Huorfor jeg er tiilsiindtz at indrömme hinde ett Huus paa Landiit och göre hende en uys *deputat*, aldenstund hun herepther inted

lenger kan uere huos mig tiil Hoffue, naar Fröckerne *) bliffuer forsiiet. Naar nu sliigdt skeer ock der findes nogen y Suerrig, der ancker paa sliigt, da uyl ieg uyst uyde, huorfor hun icke skulle maa uere her saauel som y Preusen. War dii tiilsiindtz at giiffue hinde noget, da uar dii inted saa *curiös* om Steden, dii skulle telle penger paa; *in summa* hun faar att haffue *pasiens*, indtil Drosten och Chanseleren geraader bedre sammen om deres *preeminens*; förend ded skeer, da erlanger hun inted.

Dii Giifftermal, der taliis om, er ickun *discurs* at fordriiffue Tyden med, aldenstund ded er dii ringiiste Tancker, dy haffuer, at dii uyl haffue hinde giifft.

Köben. Slot. den 7 *May Anno* 1642.

Christian.

---

*) Nemlig Christians Döttre Christiane og Hedewig, som snart skulde formæles, den förste med Hannibal Sehested, den anden med Ebbe Ulfeld.

Digitized by Google

V.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriiffuelse, *daterit* den 14 *Juny*, er mig ydag tilhandekommen, och deraff forstanden, huad du formener, at Enckedronningen kunde tiil siin Underholdning udaff Regeringen y Suerrig haffue at foruendte; Huilckit ieg for myn Person inted troer at ded skeer, wden at ieg seer först ett Breff derpaa med Regeringens Hender under.

Enchedronningen kan ingenstedtz bedre uere end huoss Sösteren paa Skeening y Betrachtung, at hun faar huos ingen anden Lossemendt umsonst. Och om ded sköndt skeer, at Sösteren tager hende tiil siig, da wiil hun uere forsickerit aff mig, att Pengene slager inted feiil; ty Sösterens Middel er inted at holde Enckedronningen y siit Hus for Inted. Hertug Frans Albrecht er död*), och haffuer den Suenske *Armei* endomstund god

*) Nemlig i Slaget ved Schweidnitz den 21 May 1642.

Digitized by Google

Fremgang y Slessien och Mehren, fordi at dy Keysserliche gerne saa H. Frans Albrechtz *Ruin* *).

Af Glyckzborg den 2 *Julii Anno* 1642.

Christian.

X.

Skrivelse fra Dronning Christine *til Christian den Fierde.*

Wii *Chrisina* medh Gudz nåde Sweriges och Wändes uthkorode Drottning och Arffürstinna till Finlandh, Hertiginna uthi Estlandh och Carelen, Fröken uth ofwer Ingermannaland; Tilbiude den Stormächtige Högborne Fürste och Herre Her *Christian den Fierde*, Danmarcks, Norges, Wändes och Gottes Konningh, Hertigh till Slesswich, Holsten, Stormarn och Dithmarschen, Greffwe till Ol-

*) I denne Henseende var Christian vel underrettet. Det var den Franz Albert, som uden al Tvivl havde været Gustav Adolphs Banemand.

Digitized by Google

denburgh och Delmenhorst, wår Ellskelige Käre Frände, Naboe och synnerlige gode Wän, wår naboe-wenlige Hälsen, sampt huad mere kärt och godt Wy förmå medh Gudh Almechtigh tillförenne.

Stormechtige, Högborne Fürste, Ellskelige käre Frände, Naboe och synnerlige gode Wän. Huadh Eders Klh. hafwer täcktes Oss suara på wår forrige Skrifwelse öfwer wår Fru Moders saak, ded hafwe Wy förstådt af Eders Klh. Bref, dateret Glyckstad den 25 *Decembris* y förledne Åhr, och Oss för någen tydh af dess *Resident* widh wårt Hoff, Oss Ellskeligh Edle och wälbördigh Peder Wybe wäl öfuerantwardat, glendes derpå uth, att mödan E. Klh. förfarer aff hans Churfürsten aff Brandenburgs Klhz. Skrifwelse, det wår Frumoders Klhtz warelse på den ort, han åhrnar, åhr månge *difficulteter* undergifuen; då kunde E. Kärl. icke gå forby, hoos Oss att anhålla, det Wy sacken således wille därsammestädes behandla, att wår Fru Moder kunde wetta sigh försäkratt; eller, der slykt wille falla besuärligtt eller betänkeligtt, Wy då medh wåre Elskelige Formyndare och Rykz Rådh sakan wydare wille efftertäncke och göra den Anordnungh,

Digitized by Google

kia, og saken *recommendera*, alldenstund Wy andre uthwägat, som Oss och wår Fru Moder tillyke kunne wara tillrägelige, intet finne eller afsir kunne. Och hadhe Wy länge sädhan besökt H. Klt. Churfürsten derom, hwar Wy icke hadhe formodet, at Stillstånds Handelen, nu een tydh imellan Oss *proposerat* och arbetedt opå, skulle hafwe wunnit sin ändskap tilförenna, och Wy sedhan öfwer dette Ehrendet något förtroligare hadhe kunnet *correspondera*. Hwadh wedkommer H. Kärlt. wår Fru Moders förblifwande Innöfstädes, och eenkannerligen hoos sin Syster, wår Ellskelige kära Modersyster, hennes Hertigindens af Brunswigks Kt., som E. Ktz. *Resident* bemeldte Peder Wybe ydermehra hafwer föreslagit, och at Wy wår Frumoders Klt. till sin egen *disposition* des Liffgedings *intrader* skulle föllia låthe, deruthi hafwe Wy wår vichtige betänckiande i sine stor osäkerheet och idhelige förandringar, och hwarken Oss eller wår Fru Moder till *reputation*, gagn eller wälfärd, men, där man

Digitized by Google

alt will besinna, snarare till förtreet, myss-hagh och skadhe, efftersom E. Kärl. af sin egen högtbegåfuade *discretion* sielfwer nogsompt kan besinna och dömma. Wy tuifle inthet, att Hans Churfürstens af Brandenburgs Klt. *favoriserer* wår Fru Moder där uthi såsom sin Fader-Syster, och at hennis Klt. såsom den, där på det husedt hafwer altydh *pretenderat* haffwe sitt högste ögha, och uthan tuifuell wist sigh försäkratt, sielff der till mycket förmå; wele och hoppas, at E. Klt., där honom täckes att komma medh sin *recommendation* yn, skall kunne göre wår Fru Moder hoos Churfürstens Klt. een god *adsistence*. Dette haffue Wy således welat för denne gångh giffua E. Kärl. till wänligitt suar på des schrifwelse och erindringh; och såsom det alt nabowänligen meent ähr, altså tuifle Wy inthet, at E. Klt. alt rätteligen och wäl vptager, och sielff *judicerer*, att Oss wedh dette tillståndh annorlunda att göra eller *resolvera* icke wäl anstår; I hvadh annen måtta Wy kunne, finnes Wy E. Kärl. till all

Digitized by Google

åhra och wälbehagh willige och redebogne, och befalle härmedh E. Kärl. Gudz dens Högstes milde beskydd till all godh wälmåga och lyckeligh Regeringh. Af wårt Slott Stockholm den 7 *Juny Anno* 1642.

Högstbemelte Hennis Kongl. Maytz. Swerigis Rykes *respective* Formyndare och Regeringh.

Per Brahe

Greffwe till Wisingsbårg
S. R. Drätzet. *Mp.*

Wrangell

i Rykes Marsks Stel. *Mp.*

Clas Flemingh

i R. Ammiralens stelle. *Mp.*

Axell Oxenstierna

S R. Cantzler *Mp.*

Gabriel Oxenstierna

Freyhärre till Möieby och Lindhålm, S. R. Skattmästar. *Mp.*

Digitized by Google

Y.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriffuelse *sub Dato* den 23 *Juny* med Dronningen aff Suerrigs Suar, hyndis Frumoder angaaendis, er mig y Dag til handekommen, och deraff Regeringens store Wbeskeiidenhed erfahrit; huorfor du paa myne Wegne skaldt lade Regeringen forstaa, mig at formene, at deris Wbeskeiidenhed ymod Enckedronningen er fast större end hindes Forseelsse ymod Riigit, aldenstund hun ingenstedtz weriit haffuer wden huos hindes ner Slecht och deris gode Venner och Naboer. Och er ded whört, att endten hinde eller nogen Enckedronning skulle uere formendt att drage til siine Venner och Naboer. Holder dy mig inted lenger for den, dy uyl holde Naboeskab med, da haabis jeg, at dy warer mig ad.

Att hun skulle undergiiffue sig Churförsten aff Brandenborgis *discretion*, ded achter jeg inted at raade hinde, huorfor jeg achter at vnderholde hinde framdelis y myt och hin-

Digitized by Google

des Sösters den aff Brunswigs Hus, indtil Gud y Himmelen derpaa wil göre Forandring.

Aff Glyckxborg den 6te *Julii Anno* 1642.

Christian.

Huad der er foraffskeidet y ded Stetiinske Fordrag om dem, som foraarsagis at begiiffue sig aff ded ene Konnigrige ind y ted andiit, deraff finder du *Copiam* herhuos, epther huilckit dy Suenske Herrer, som siiden myste Hoffuedit, ett godt Stund holdte sig op y Danmarck.

Z.

Dyn Skriffuelse *sub Dato* den 30 *Julii* er mig igaar tilhande kommen, och deraff forstanden, att du inted kandt uyde, om du skaldt lade Regeringen forstaa, at ieg achter at vnderholde Enckedronningen huos mig eller y hindes Sösters Hus; huorfor ieg dig hermed inted forholder, att ieg maatte gerne wiide, huad jeg skulle skriiffue dig sligdt tiil, wden at du

Digitized by Google

skulle lade Regeringen ded forstaa. Att raade Enckedronningen att begiiffue siig vnder Churförsten aff Brandenborgs *Discretion*, ded skeer aldrig. Meningen er denne: uyl Regeringen inted giffue hinde ded, som hinde forskreffuit er, da kan ieg, Gud were loffuit, födè hiinde, indtil Verit vender siig. Att du skriffuer dig at haffue hafft ded tolfri y Franckerige, som du haffde huos dig paa Reiissen; saa er ded langt et andiit, at du haffuer hafft diit tolfrii, som en *passager*, som uar fraa mig forskycket, end at den, som ligger y Suerrig som en *Resident* Aar wd och Aar ind, skulle y Sundit haffue frii, huad hand wille göre folck wiisatt ded skulle tyl hans Hussholdings Fornödenhed. Ded er best, at du y Suerrig betaler huad du faar, epther Landtzens Manehr, och at Fransossen glör liige saa her y Riigit.

Dy gode Herrer y Suerrig haffuer hiidindtil storliigen beklagit siig, at Keysseren inted wylle *ratificere* huis som med *M.* Lydtzou *in preliminaribus* sluttit waar*); mens jeg formener, at dy skal haffue större Wmag dermed at suare paa dyn Anbringen, epther herhuos

*) Jvf. *Slange* S. 1061 f. 1103 ff.

Digitized by Google

föijede *instructions* Indhold, end som dy negentiid haffuer hafft.

Köbenhaffuen Slott, den 7 *Augusti Anno* 1642.

Christian.

Aa.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyne thuende Skriiffuelser *sub dato* den 10 och 13 *Huius* ere mig tilhandekommen, och deraff Churfürsten af Brandenborgs Gesandters Ankomst tyl Stockholm fornommen, med ded du haffuer kund erfahre deris Werff at were.

Huorpaa jeg dig inted forholder, at ded uar at önske, at ded uar Regeringens Mening, at dy epther dyn *Imagination* uylde göre ded imod Enckedronningen, som du skriiffuer; mens Udgangen deraff skal uel uiise ded wd, nar man uyl were *assererit*, at ded, som bliiffuer loffuit, skal bliiffue holdt. Den offuerskickede *Model* eller Affriidtz aff en Mölle tyl at maale

Digitized by Google

Vandet ud, er mig uel bekend. Til dentiid Haffnen ued Töyhusset bleff giiordt for 43 Aar siiden, da bleff samme Maaner aff Möller brugdt, och kostede mangen Hestiis Liiff; ty samme Werck gaar hel hardt, saat ded gaar ud offuer Hesten och koster dageligen megiit at flycke, fordi att der gaar altiid nogiit y sönder derpaa.

M. D'avaux och *Saluius* er heel *perplex* offuer den *Confirmation* paa Lydtzous tractater y Hamborg, som Greffuen af Auuersberg stackit siiden fick fra Keys. *). Dii holdte en af myne Enspendiger op y otte Dage, förend hand kunde komme derfra med Suar paa ded Breff, hand fördte dem samme Sag angaaendes.

Ett aff myne beste Orlofsskiibe, som kallis Oldenborg med thuende . . . stöcker och en Piinasse ligger her paa Reiden epter M. *Davaux's* Begehring til at före hannem offuer tiil Franckrige **). Biier hand for lenge med siin Reiisse, at ded löber ymod Vynteren,

*) Herom s. *Slange* S. 1113 f. *Pufendorf* Rer. Suec. Lib. XIV. p. 399 sq.

**) Han reiste i Septemb. Maaned. *Slange* S. 1113.

föijede *instructions* Indhold, end som dy nogentiid haffuer hafft.

Köbenhaffuen Slott, den 7 *Augusti Anno* 1642.

Christian.

Aa.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyne thuende Skriiffuelser *sub dato* den 10 och 13 *Huius* ere mig tilhandekommen, och deraff Churfürsten af Brandenborgs Gesandters Ankomst tyl Stockholm fornommen, med ded du haffuer kund erfahre deris Werff at were.

Huorpaa jeg dig inted forholder, at ded uar at önske, at ded uar Regeringens Mening, at dy epther dyn *Imagination* uylde göre ded imod Enckedronningen, som du skriiffuer; mens Udgangen deraff skal uel uiise ded wd, nar man uyl were *assererit*, at ded, som bliiffuer loffuit, skal bliiffue holdt. Den offuerskickede *Model* eller Affriidtz aff en Mölle tyl at maale-

Digitized by Google

Vandet ud, er mig uel bekend. Tii dentild, Haffnen ued Töyhusset bleff giiordt for 43 Aar siiden, da bleff samme Maaner aff Möller brugdt, och kostede mangen Hestiis Liiff; ty samme Werck gaar hel hardt, saat ded gaar ud offuer Hesten och koster dageligen megiit at flycke, fordi att der gaar altiid nogiit y sönder derpaa.

M. D'avaux och *Saluius* er heel *perplex* offuer den *Confirmation* paa Lydtzous tractater y Hamborg, som Greffuen af Auuersberg stackit siiden fick fra Keys. *). Dii holdte en af myne Enspendiger op y otte Dage, förend hand kunde komme derfra med Suar paa ded Breff, hand fördte dem samme Sag angaaendes.

Ett aff myne beste Orlofsskiibe, som kalliis Oldenborg med thuende . . . stöcker och en Piinasse ligger her paa Reiiden epter M. *Davaux's* Begehring til at före hannem offuer tiil Franckrige **). Biier hand for lenge med siin Reiisse, at ded löber ymod Vynteren,

*) Herom s. *Slange* S. 1113 f. *Pufendorf* Rer. Suec. Lib. XIV. p. 399 sq.

**) Han reiste i Septemb. Maaned. *Slange* S. 1113.

Digitized by Google

da gaar myne Skiib inted henad Franckerige, mens liige henad köbenhaffuen.

Glyckxborg den 28de *Augusti Anno* 1642.

Christian.

BB.

Skrivelse fra Christian den Fiörde til Peder Vibe.

Wdaff dyn Skriiffuelse erfahrer jeg, at Regeringen y Suerrig inted uyl lade Keysserens *Ratification* offuer Lydtzous Tractater passere, uden dii seer *copiam* deraff; saa maa du forsickre dem, at om den icke uar forhaanden, da haffde jeg inted skreffuen dem tiil, at jeg haffuer siiet den at uere som den bör at uere *). Jeg tencker, at om dy icke haffde

*) Grev Auersberg var selv kommen til Kiöbenhavn med Keiserens Original-Ratification af de Hamborgske Præliminarier. *Slange* S. 1113. Vel taler Slange S. 1115 f. om Indvendinger, som fra de Svenskes Side giordes mod Keiserens Ratification, men han har intet om den

Digitized by Google

ded at støde dem paa, da hiittede dy ... paa nogiit andiit. Och epther Enckedronningen aff Suerrig *imaginerer* sig, att dy Branden-

---

i nærværende Skrivelses omtalte Vanskelighed, hvilken kort efter i en umiddelbar Skrivelse fra den svenske Regiering af 16 Sept. 1642 saaledes fremsattes: "Nu willa Hennis Konge. Mtt. sigh gantska giärna förklara på *præliminarierne* och effuar *terminen* att till deris Uthwexling; men effter som Hennes K. Mtt. ingen *Copia* aff *ratificationen* är meddeelt, deruthinnan man sigh rätt kunde låta *informera*, om den är affatet lykformigh eller efter Wederpartens seedh medh nye *Clausuler, limitationer* och *exceptioner* bespickat, derpå icke förklara annarledis, än att Hennis Mtt. haffwer giffuit sin *Legat* i Hamburg residerandа och Hofcanzler Her *Salvio* Befalning, *Ordre* och *Commission*, på Hennes Kong. Mayttz. och Sweriges Ryckes wägner att göra deruthinnan och medh Hans Mayttz. i Franckrykes *Legat* allting öffuerläggia och besluta, hwadh som Fredztractatens Befordring *in præliminaribus* fordrer etc." — Den Svenske Regierings Ønske om at være bleven meddeelt en Gienpart af den Christian den Fierde i Original foreviste keiserlige Ratification kan man ikke andet end finde billigt, og at saadant ei var skeet, synes virkelig at have været en Forsömmelse i Formen.

borgiske Gesandter er for hindes Skyld sende ind y Sverrig, da skaldu were hinde behiielpelig att driffue hindes Sag med samme Gesandter.

Paa Hertugindens aff Pommerens Wegne skaldu uden Affladelse anholde, att hindes Lyffgeding liige med andre deris maa forskaanis med allehaande Paaleg, anseendis, att ded ellers wille haffue ded Anseend, at hun for myn Skyld skulde mehre fixeris end andre.

Aff Glyckxborg, den 1 *Septem. Anno* 1642.

Christian.

CC.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Dyn Skriiffuelser thuende ehre mig her tiilhandekommen, och deraff forstanden, huor uydt du y Enckedronningens Sag est kommen.

Huad dy Brandenborgiske Abgesandter der haffuer forrettit, ded haffuer dy ladiit Encke-dronningen forstaa, som hun siiden mig haffuer ladit forstaa. Huorpaa jeg hinde gaff tiil Suar, at hun siig heel uel kunde lade *contentere* med 26000 Daler om Aarit, saafremdt hun dem epther siin *contento* y Preussen dem maatte annamme, och at Churfürsten hende eet Hus y Preussen uylle indrömme, och uere hinde god for samme Summa Penning; om huilcken leiilighed dii Chur-Brandenborgiske Abgesandter bör at erindris, saafremdt samme Gesandter wiil *demonstrère* Verden, att Encke-dronningens Sag dennem gaar tiil Hiertid, da bör dy at *disponere* Regeringen derhen, lat Enckedronningen y ded ringiste erlanger ett Aars *intrade* aff Lyffgedingit til at begynde syn Husholding med.

Aff Haderslefhus, den 10 *Septem. Ano* 1642.

Christian.

Digitized by Google

DD.

Udtog af den svenske Regierings Skrivelse til Kong Christian den Fierde, dateret Stockholm den 16 Sept. 1642, i Anledning af en foregaaende Note, overleveret af den danske Resident i Stockholm, Peder Vibe.

"Till dett andra om Hennes Kong. Mttz. Fru Moders Enkiedrottningens Saak *repeterar Residenten* vp den *resolution*, som Hennes Kong. Maytt. förmedelst sin Skriffuelse gaff H. Mtt. i Danmark i förledne Wåhras, att wela *tractera* medh Hans Chursfürstl. Nde. aff Brandenburg, dett han tage Hennes May. Enckiedrottningen till sigh, och på sådant fall, att Hennes Kong. Maytt. wille giöra Hans Churfürstl. Nåde Undsättning til Hennes Mtts. Enkiedrottningens Vnderhold, men för orsaker skuld icke kunnat låta Liffgedingedz *intrader* föllia Hennes Maytt. till sin egen *disposition*; sedan att H. Mtt. i Danmarck ikke kan betenckia, aff hwadh orsaak således medh Hs. Mtt. *procederes*, efter Hs. Matt. ingenstädes haffuer warit, vthen hoos Hennes nähre Slecht och denne Chronans Wenner. Der till medh, efftersom Hennes Maytt. Enkiedrottningen icke

Digitized by Google

kan *resolvera* att drage till Pryssen, under ån *Condition* att *dependera* af någon annan, anlangende Hennes Maÿttz. Vnderhåld och annat som Hens. Maÿtt. kan behöffua; Såkan ey heller H. Mtt. i Dannmarck Hnes. Mtt. der till råda, vthan achtar at vnderhålla Hnes. Mtt. ännu fremdeles vtj sitt Ryke eller hoos Fürstinnan aff Brunsswich, till dess Gudh will giöra deroppå någon förandring, efftersom detta i sielffue *propositionen* bättre vthföris.

Till naboewänligh *resolution*, kommer H. Mtt. i Dannmarck sigh vthan twiffuel wäl ihugh, att H. Mtt. sielff H. Kong. Mtt. genom sin skriffuelse aff den 25 *Decembris A.* 1641 haffwer påmint och förmant, att medh Hans Churfürstl. Nd. aff Brandenburg säkerligen afftala om Hennis Maÿttz. Enkiedrottningens warelse i Prÿssen, och synis aff öffuerskickadh Churfürstlig skriffuelse, det och H. Mtt. i Danmarck sielff der till på den Ort styrckt haffuer. Hwilcket att effterkomma, och sin Frumoder till någon wissheet att bringe, haffuer Hennis Kong. Maÿtt. icke allenost genom skriffuelse Hans Churfürstl. Nde. till een godh *resolution* förmått, vthan och så wydt bracht, att Hans Churfürstl. Nde. sine Sende-

budh hiit öffuer haffuer förskickedt, alt wänligen och wäl att afftala och förhandla; effttersom Hennis Kong. Maytt. haffuer medh dem sluta och föraffskeeda låtit, att Hans Churfürstl. Nde. ville Hennis Kong. Mayttz. Frumoder hoos sigh enten i Churfurstendömmet Brandenburgh eller Pryssen, på bäste sätt, sigh giöra låter, *accommodera*. Deremot och till att vnderstödia Hans Churfurstl. Ndes. beswär, och Hennis Maytt. desto bättre att bequäma, haffwer Hennis Kong. Mtt. medh een sådan Penninge Summa åhrligen sigh för*obligerat* till Hans Churfürstl. Ndes. vndsättning, att Hans Churfürstl. wäl åthnöger. Om nu denne vndsättning, sädan éffterkommer, bliffuer Hennis Maytt. Enkiedrottningen till sin egen *disposition* handfången, eller och förmedelst Hans Churfürstl. Ndes. förordning til Hennis Mtts. vnderhold och tarffuer anwänd, dett låtar Hnis. Kong. Maytt. till sin Frumoders och Hans Churfürstl. Ndes. wänlige förlykning och afftaal, förhoppendis sigh här medh intet *meritera* den *censur*, som skulle Hnes. Kong. Maytt. oskäligen medh sin Frumoder *procedera*. Den otydige reisa, Hnes. Kong. Maytt. Frumoder giorde här aff Rykedt

Digitized by Google

i oträngde måhle, haffuer nogsomt bedröffuat Hnes Kongl. Maytt. och kan ännu intet förgätas. Ware icke den dotterlige kiärleek, som Gudh och naturen haffuer inplantat, funnes skäl nogh, att intet tage sigh deraff. Men att Hnes. Kong. Maytt. icke kan lempna Hnis. Kong. Mtt. sin Frumoder, som Liffgedinget jempte Hnis. Kong. Mtt. förlåtit haffuer, sielffue Liffgedings *intraderne* tiil sin egen *disposition*, dhet haffuer sine wichtige skäl och orsaker; men om Hnis. Mtt. derföre inthet wili till Pryssen, icke *dependera* aff någon annan anlangende Hnis. Mtts. vnderhold och tarffuer, des orsaker kan Hnis. Kong. Maytt. intet förstå, alldenstund Hnis. Kong. Mtt. Enkiedrottningen, ehwarist hon och är, ju moste haffua sitt skydd och *dependence* aff andre, Hnis. Mtt. är hoos, och särdeles widh denne tydh, Hnis. Mtt. intet eget haffuer, at leffua aff. Will nu Hennis Maytt. Enkiedrottningen låta sigh behaga att taga sin *accommodation* hoos Hans Churfürstl. Nde. aff Brandenburg sin Brodersohn, till des Gudh hielper Hnis. Kong. Mtt. till sine myndige Åhr och Regering, siir Hnis. Kong. Maytt. dett hälst, och haffuer därtill Hans Churfürstl. Nde. förmått; Will Hdis.

Digitized by Google

Mtt. och icke, och Henis. Mtt. i Danmarck sådant will ändeligen affråda, moste Hnis. Kong Maytt. wäll tåhla, dhet sigh icke förandra låter, men forhoppas för Gudh och Werlden att wara ändskyllat, i dett Hnis. Kong. Mtt. sin dotterligh *affection* att bewysa vthan sin skuld eller feel förhindrat bliffuer."

Brevet har följgende Underskrifter:

Per Brahe

Greffue tu Wissingsburg,
S. R. Drätzet. *Mp.*

Chlas Christersön

i Rigs-Marskens Stelle. *M. p.*

Clas Flemming

i R. Ammiralens stelle. *Mp.*

Axel Oxenstierna

S. R. Cantzler. *Mp.*

GabrielOxenstierna

Freyherre tu Möieby och Lindholm,
S. R. Skattmästare.

Digitized by Google

EE.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Epthersom Jeg aff dyn forrige Skriffuelse fornam, at Chanseleren ymod den vnge Dronning haffuer taliit iilde om Enckedronningens Anuessenhed paa myne Döttres Bylager, da, epthèrdi der uar ingen skyldig derudi, att hun kom ned paa Sallen uden jeg, da haffuer jeg kommit hinde tyl at vndskiilde siig for Datteren, dog ingen neffnit, som sliigdt om hinde skulle haffue sagdt, hvilcket Breff du den vnge Dronning skaldt tilstille; och om du bliffuer adspurdt, *cujus iussu* du *presenterer* Dronningen Frumoderens Breff, da skåldtu suare, at jeg ded haffuer befahlit, eptherdi Enckedronningen er y myt Hus, hvoraff ingen kan forbyde hinde at skriiffue syn Datter tyll.

Och om endskiöndt derpaa ingen Suar er at foruendte, da skaldtu dog Tyd epther anden dyg huos hinde insinuere och anholde om Suar, och giiffue acht paa, huad Myne hun gör dertyl.

Frederigs. den 10 *Decem. Anno* 1642.

Christian.

FF.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Epthersom ded bleff forsiit y en hast, att Enckedronningens Breff tiil den regerende Dronning inted ued siiste Post bleff dig tilskickit; da haffuer jeg nu ued ett egiit Bud ded samme uyllet dig tilskycke. Och er derpaa ingen Thuiffuil, at, eptherdi *M.* Strumpfeldt *) er *citerit* y Raadstuen til Köben. at möde for Riigens Raad at göre Regnskab for hans richtige *Certificationer*, hand haabis udgiiffuer, at hand jo anderledis Regeringen i Suerrig ded forebringer; huorfor du

*) *Strömfeld*, svensk Resident i Kiöbenhavn, en Mand mere skikket til at forögе end at jevne Stridighederne om Tolden i Sundet, da han selv drev Handel med falske Certificationer og saaledes af egen Interesse leddes til at tage beviisligt Underslæb i Forsvar, at overdrive Sverrigs Paastande og at styrke sin Regiering i tractatstridige Fordringer.

Digitized by Google

skaldt *vigilere* derhuos, paaded att man y tyde kan *contraminere* ham.

Köben. Slott den 11 *Decem. Anno* 1642.

Christian.

GG.

Skrivelse fra Christian den Fierde til Peder Vibe.

Jeg haffuet aff dyn siiste Skriffuelse *sub Dato* 20 *Huius* forstanden, huad Dr. Stenberg och Transius haffuer discurrerit med dig om Churfürsten aff Saxen, huorpaa du skaldt lade dem forstaa, naar dertiil Leiilighed giiffuis, att dy ingen Tancker haffuer at göre siig paa myn Person y dy Maade, som du skriffuer. Tii dy tör inted tencke, at dy faar mig, som haffuer laadt siig bruge y dy *generall* Tractater, Friidden y Tyskland angaaendis, och nu skulle lade mig bruge til at *tractere particular* Friid, endten y dy eller anden Maade.

Den Brandenborgiske Gesandter foruentis her dageliigen aff Enckedronningen aff

Saalænge Lægekonsten var saa indskrænket og uvidenskabelig, eller den hele Praktik bestoed i diætetiske Forskrifter, i simpel Haandhjælp og ukonstlede Huusraad, synes intet ordentligt Apothek at have været nödvendigt. Det er tvertimod troeligt, at de, der befattede sig med Praktik, og de, der især vare omhyggelige for deres eget Liv, have selv indsamlet og tilberedet de fornödne Midler. Alligevel er det vist, at Kiöbenhavn virkelig har havt Apothekere förend Danmark fik ordentlige Undervisnings-Anstalter for medicinske og pharmacevtiske Studerende.

"Sæpe suas volucres legit mihi grandior ævo.
"Qvæqve necet serpens, qvæ juvet herba Macer.,,

(Lib. IV. Trist. Eleg. X). I *Kestners* medicinisches Gelehrten Lexicon Jena 1740, anmærkes:" das unter *Macers* Nahmen publicirte Gedichte *de virtutibus herbarum*, welches von Henrico Ranzovio An. 1595 in 8. zu Hamburg am vollständigsten herausgegeben worden, ist offenbahr falsch und untergeschoben. Solches ist aus der Citation des *Plinii* und *Galeni* abzunehmen.,,

Digitized by Google

"Der findes, efter *Grams* Beretning *) et Skjöde af 1465 (eller det 19de Aar efter at Pesten af 1446 havde hjemsögt Kiöbenhavn) hvori Borgemester *Arild Kruses* Enke sælger en Gaard her i Staden, liggende Vesten ved Rosengaarden imellem St. Peters Gaard og Mester *Johanns Apothekergaard*. Her findes ogsaa et af 1479 om en anden Gaard beliggende i Vor Frue Sogn, Östen næst *Apotheke-ren*; —, og end et af 1518 paa en Gaard, liggende paa Kiöbmagergaden, Væsten næst op til den Gaard, som *Willum* Apotheker fordum iboede." Hos *Pontoppidan* **) sees ogsaa, at Graabrödre-Klosters Bygning alt i Kong Frid. I. Tid (förend 1533) har været benyttet til et *Apothek*. Disse Apotheker vare dog neppe enten priviligerede, eller henlagte under nogen offentlig Autoritet; rimeligen have Munke, Badere og andre, som befattede sig med medicinsk Praktik oprettet dem til eget Brug.

*) Anmærkninger over nogle Nafne udi *Mathiæ Gableri* latinske Vers i det Kbh. Selskabs Skrifter for Lærdoms og Videnskabers Elskere 1750 4 D. p. 269.

**) Origines hafniens. p. 292.

Digitized by Google

Suerrig. Gud giiffue, at samme Gesandter kunde mage ded saaledis, at hun kunde med Ehren komme herfra, som hun heeldtz wêre wylde.

Aff Köben. Slott, den 28 *Dec. Anno* 1642.

Christian.

Digitized by Google

Et Bidrag til *Apothekerkonstens* og *Medicinal-Taxtens Historie* i de danske Stater.

Af

Professor J. D. HERHOLDT.

Lægekonsten og Apothekerkonsten havde fra de ældste Tider af en fælleds Skjebne i de danske Stater. I Middelalderens mörke Dage bestod Pharmacien næsten allene i den hellige Guldmager-Konst og i Göglerier eller *Magia occulta*, — og den medicinske Praxis i Anvendelsen af mystiske Midler, Signen, Manen, Maalen og andre saakaldte Trolddoms-Konster. Chirurgien og Födselshiælpen, som de ældste Dele af Lægekonsten, vare indskrænkede til faae praktiske Regler, og disse bleve for det

Digitized by Google

meste anvendte af overtroiske og fordomsfulde Qvinder *). "Naar Mændene droge i Stri-"den,„ siger *Sneedorff* **), "sad Fruentim-"merne hjemme; de kjendte Urter, og de vare "Læger overalt; i de ældste Kröniker er det "altid Koner eller Piger, som forbinde Saar. "Man troede at finde noget guddommeligt "eller prophetiskt hos dem; deres Raad bleve "som oftest anseete for Orakler; de bleve for "alt dette fast tilbedte.„ Först i det 11te Aarhundrede, sporer man, at ogsaa Mænd have befattet sig med at forbinde Benbrud og Saar. I *Clausens Snorro* hedder det om Kong *Magnus* den Gode: "Efter Slaget paa Lyrskovs "Hede (Ao. 1043) lod Kongen forbinde sit Folk, "som vare Saarede, og da Badskere og Læger "vare saa faae i Hæren, at de ikke kunde over-"komme at forbinde dem alle, saa udsögte "Kongen 12 *Mænd* med blöde Hænder ***) og

*) *M. Saxtorphs* Afh. om Födsels-Hospitalets Stiftelse i Kiöbenhavn, i Samling af Videnskabs Selsk. Skrif. 2 B. 1783 p. 112.

**) Samlede Skrifter 1 B. p. 59.

***) Prof. *Brorsons* Ledetraad ved Undervisningen i Krigskunstens Historie 1811 3 D. p. 40.

Digitized by Google

"skikkede dem til at forbinde de Saarede; og "bleve de samme Mænd derefter gode Læger "af den Aarsag *)."

Det ældste medicinske Skrift, Vi kjende, er fra det 13de Aarhundrede, forfattet af Mester *Henrich Harpestreng*, Kannik i Roskilde **). Det findes aftrykt i det nye danske Magazins 1 Bind for Aaret 1794 pag. 57 og 109, hvor tillige bemærkes, at den vigtigste Part af dets Indhold er en Oversættelse af *Macers* Digt: *de virtutibus herbarum* ***).

*) Udsigt over Fædrenelandets Literatur i Middelalderen, ved Prof. *Nyerup* 1804 p. 5.

**) Vor lærde *J. Gram* siger om *Harpestreng*: "Eruditione sacra et facundia inter suos ex- "cellens, qvi sanctitatis, qvam aliis commen- "dabat, ipse documenta dedit, et exemplo ad "eam prælucebat, eleeomosynis plurimis et in "vita et morte nobilis (Oratio de origine "et statu rei literariæ in Dania et Norvegia "usqve ad fundatam a Christiano imo Univer- "sitatem hafniensem, i Danske Bibl. 7 B. "Copenhag. 1745).

***) *Æmilius Macer* var en latinsk Poët fra Verona, som florerede under *Augusts* Regiering. Han omtales af *Ovid:*

Digitized by Google

Saalænge Lægekonsten var saa indskrænket og uvidenskabelig, eller den hele Praktik bestoed i diætetiske Forskrifter, i simpel Haandhjælp og ukonstlede Huusraad, synes intet ordentligt Apothek at have været nödvendigt. Det er tvertimod troeligt, at de, der befattede sig med Praktik, og de, der især vare ombyggelige for deres eget Liv, have selv indsamlet og tilberedet de fornödne Midler. Alligevel er det vist, at Kiöbenhavn virkelig har havt Apothekere förend Dänmark fik ordentlige Undervisnings-Anstalter for medicinske og pharmaceutiske Studerende.

*

"Sæpe suas volucres legit mihi grandior ævo.
"Qvæqve necet serpens, qvæ juvet herba Macer,,.

(Lib. IV. Trist. Eleg. X). I *Kestners* medicinisches Gelehrten Lexicon Jena 1740, anmærkes;" das unter *Macers* Nahmen publicirte Gedichte *de virtutibus herbarum*, welches von Henrico Ranzovio An. 1596 in 8. zu Hamburg am vollständigsten herausgegeben worden, ist offenbahr falsch und untergeschoben. Solches ist aus der Citation des *Plinii* und *Galeni* abzunehmen.,,

Digitized by Google

"Der findes, efter *Grams* Beretning *) et Skjöde af 1465 (eller det 19de Aar efter at Pesten af 1446 havde hjemsögt Kiöbenhavn) hvori Borgemester *Arild Kruses* Enke sælger en Gaard her i Staden, liggende Vesten ved Rosengaarden imellem St. Peters Gaard og Mester *Johanns Apothekergaard*. Her findes ogsaa et af 1479 om en anden Gaard beliggende i Vor Frue Sogn, Östen næst *Apotheke-ren*; —, og end et af 1518 paa en Gaard, liggende paa Kiöbmagergaden, Væsten næst op til den Gaard, som *Willum* Apotheker fordum iboede." Hos *Pontoppidan* **) sees ogsaa, at Graabrödre-Klosters Bygning alt i Kong Frid. I. Tid (förend 1533) har været benyttet til et *Apothek*. Disse Apotheker vare dog neppe enten priviligerede, eller henlagte under nogen offentlig Autoritet; rimeligen have Munke, Badere og andre, som befattede sig med medicinsk Praktik oprettet dem til eget Brug.

*) Anmærkninger over nogle Nafne udi *Mathiæ Gableri* latinske Vers i det Kbh. Selskabs Skrifter for Lærdoms og Videnskabers Elskere 1750 4 D. p. 269.

**) Origines hafniens. p. 292.

Digitized by Google

I Aaret 1478 blev, som bekjendt, Kiöbenhavns Universitet stiftet. Men der herskede endnu dengang en saa theosophisk Aandsstemning, saa megen Overtroe og blind Tillid til Skjebnen, Mirakler og Trolddomskonster, at man ikke synderligen endsede enten Apollos eller Æskulaps Idrætter. Hojskolen fik derfor i sin förste Periode ikke det nödvendige Antal af Lærere til den medicinske og pharmacevtiske Ungdoms Undervisning. — Der sees vel af Acterne, at Magister *Peter Albertus* (forhen Kannik i Lund) som blev Universitetets *förste* Professor, kaldtes *Licentiatus Medicinæ*; men da han tillige var Jurist, *Doctor Juris pontificii*, Academiets Vice-Cancellarius, og han desuden havde Sæde som Raadmand i Kiöbenhavns Raadstue *), saa er det ikke troeligt, at han har holdt Forelæsninger over Lægevidenskabens forskiellige Grene. Man sporer ej heller i dette Tidsrum Frugterne af nogen saadan Undervisning. Historieskriverne nævne kun to *Professores Medicinæ* fra Universitetets Oprettelse (1478) til dets Reformation (1536) nemlig:

*) *Hoffmanns* Samlinger T. 1 pag. 10.

Digitized by Google

a) *Alexander Kinhorn*, ellers kaldet Doctor Alexander *den Skotte*, der, som dette Tilnavn viser, var en fremmed. Han kom hertil Ao. 1513, var den förste medicinske Professor, som beklædte Rectoratet, men forblev her kun i 10 Aar. Han omtales i *Gablers* Vers, og var, som *Gram* siger, mere til Hofve end ved Universitetet, saasom han var Kongens Livmedicus. *Th. Bartholin* henregner ham ogsaa blandt *Doctores* Medicos, *qvi fuerunt aliarum artium professores* *).

b) Doctor *Christian Torkildsen Morsianus*, som havde studeret udenlands, og Aaret 1522 beklædte Rectoratet, men snart derefter gik paa Reiser igjen, og forblev udenrigs i 10 Aar **).

Hvad der ellers ved Universitetets Oprættelse især laae Vice-Canzleren paa Hjertet udledes ogsaa — og maaskee bedst — af de Skrifter, han, da Bogtrykkerkonsten Ao. 1493 blev bragt til Danmark, lod trykke i sin Gaard og paa sin Bekostning. De vare: *Fundamentum in Grammatica* og *Regulæ Grammaticæ*, om

*) Cista medica p. 5.

**) S. Skr. p. 22.

Digitized by Google

hvilke Skrifter vor lærde *Nyerup* afsiger fölgende Dom: "Jeg har i min Disputats, efter at "have anfört adskillige Stæder af disse to Smaa-"böger, sagt om dem, at de uagtet de ikke ere "fri for Spor til Barbarie, og uagtet der er ikke "ringe Forraad af magre, mörke, og indviklede "Regler, saa maa man dog lade *Peter Albert*-"*sen* det, at han af hine voluminöse med elen-"dige Flauheder og dialectiske Spidsfindighe-"der fuldproppede Værker, "*Doctrinale*, *Græ*-"*cismus*, *Labyrinthus*" og andre flere, har san-"ket det bedste, samt rettet og ordnet det *)."

Hvorledes det i övrigt stod til med den danske Lægekonst ved Universitetets Oprettelse, kan ydermere erfares af et Par *Codices*, som endnu findes paa det Kongelige Bibliothek. Den *ene* af disse er skreven af en *Maistre Piere* i Midten af det 15de Aarhundrede, og indeholder *Computus ecclesiasticus* med *Calendarium*, og derhos en *Planetbog* hvori handles om Himmeltegnenes Indflydelse paa Menneskene, samt om, under hvilken Constellation det er godt at bade, aarelade, bygge, reise, gifte sig, tale til store Herrer

*) Uds. over Fædr. Lit. i Middel-Ald. p. 559.

Digitized by Google

o. s. v. Den *anden* er afskreven af en *Frater Kanutus Yuul*; og indeholder blandt andet, ligesom förömtalte *Harpestrengs* Skrift, en Oversættelte af *Macer's* Digt.

Saameget er da klart, at Danmark ved dette Tidsrum endnu ingen ordentlig Lægevidenskab havde, og at denne, i den Form den var, blot blev dyrket i Klosterne, som de eneste Planteskoler for boglige Konster, og det endda som et Bistudium, tildeels fordi Paven i Middelalderen havde forbudet de Geistlige og Clerici at befatte sig med den legemlige Medicin, paa det de ikke skulde forsömme den aandelige; ja Boghandler *Wolf* berætter *), at de catholske Bisper endnu i Kong Fr. I. Tid (Ao. 1527) modsatte sig Undervisningen ved Universitetet, "med lönlig Vnderfundighed oc Practicker."

At der ogsaa fra oeconomisk Synspunkt maa have været meget i Vejen for Lægekonstens Floor i dette Tidsrum, bekræftes ved et Anbefalings Brev, som Peter Litle, eller Lille fra Roeskilde (*Petrus Parvus Rosæfontanus*) medbragte ved sin Hjemkomst fra Udlandet Ao. 1519 eller 20.

*) Encomion Regni Daniæ p. 344.

Digitized by Google

Det er skrevet af en i Wittenberg studerende dansk Adelsmand, navnlig *Hermann Skeel* til *Anders Bilde*, og er af fölgende Indhold: "Kiære Hr. Anders! Var her i Wittenberg en god lærd Mand, ja jen saa lærdt en Mand, som haver været i lang Tid i Danmark, som hieder M. Petrus Parvus, hvilken der er nu wandret neer i Danmark og ville blive hos vor naadigste Herre Konnyng, om han kan fange at holde sig ud af, som slig jen lærdt Mand bör at have. Beder jeg Eder for Guds skyld og den ganske Lands Bestand og Hjeder, At I hjelper dertil, at han bliver i Danmark og fanger, at holde sig. Kan I vel, kjære Herre! forstande, hvad slig jen lærdt Mand kan gavne og være Danmark til stor Hjeder; fordi vi have ikke lærde Mænd som ere danske. Er det mig tidt bebrejdet af lærde Mænd her i Tydskland, at vi have faa lærde Mænd i Danmark, men hvis der kommer Nogen som lærd ere, da kan de ikke neppelig fange deres Föde og Intet til Klæde. Kjære Hr. Anders! tænker her en god Raad til *)."

*) Peder Lilles Biographie af Jacob Gamst. Hafn. 1755.

Digitized by Google

Til nærmere Bekræftelse paa Lægekonstens og Pharmaciens slette Tilstand i dette Tidsrum vil jeg endnu tilföje et hidhörende Stæd af vor lærde *Grams* historiske Arbeider: "Den ved sine mange Synderligheder saa berygtede *Paracelsus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim* fortæller, at han paa sin Reise i Norden Ao. 1520 besögte en berömt Practikantinde i Kiöbenhavn, som var i Besiddelse af en Vunddrik, der kunde læge store Saar inden 3 Dages Forlöb. "*Gram* öplyser," at denne *ædle* Qvinde, som *Paracelsus* kalder hende, ikke kan have været nogen anden end *Moder Sigbret*. Hun var, tilföjer *Gram*, en stor Mesterinde i Lægekonsten, havde adskillige Arcana, laborerede i Chymien, og alle de Fremmede, som sig her indfunde, og som vidste noget af sligt, gjorde deres Lykke hos hende. Hendes Kuriositet og Videnskab i disse Konster, som man skulde tænkt at være al Ære værd, tjænte hende dog ej til andet end at hun blev udraabt for den arrigste Hex og Troldkone. At Moder *Sigbret* jo vel af *Paracelsus* kunde kaldes: *eine ædle Frau*, endskjönt hun ikke var det af Födsel, troer *Gram* ingen skal finde paa at modsige, saasom hun hver Dag

Digitized by Google

hvilke Skrifter vor lærde *Nyerup* afsiger fölgende Dom: "Jeg har i min Disputats, efter at "have anfört adskillige Stæder af disse to Smaa-"Böger, sagt om dem, at de uagtet de ikke ere "fri for Spor til Barbarie, og uagtet der er ikke "ringe Forraad af magre, mörke, og indviklede "Regler, saa maa man dog lade *Peter Albert*-"*sen* det, at han af hine voluminöse med elen-"dige Flauheder og dialectiske Spidsfindighe-"der fuldproppede Værker, "*Doctrinale*, *Græ*-"*cismus*, *Labyrinthus*" og andre flere, har san-"ket det bedste, samt rettet og ordnet det *)."

Hvorledes det i övrigt stod til med den danske Lægekonst ved Universitetets Oprettelse, kan ydermere erfares af et Par *Codices*, som endnu findes paa det Kongelige Bibliothek. Den *ene* af disse er skreven af en *Maistre Piere* i Midten af det 15de Aarhundrede, og indeholder *Computus ecclesiasticus* med *Calendarium*, og derhos en *Planetbog* hvori handles om Himmeltegnenes Indflydelse paa Menneskene, samt om, under hvilken Constellation det er godt at bade, aarelade, bygge, reise, gifte sig, tale til store Herrer

*) Uds. over Fædr. Lit. i Middel-Ald. p. 359.

Digitized by Google

o. s. v. Den *anden* er afskreven af en *Frater Kanutus Yuul*; og indeholder blandt andet, ligesom föromtalte *Harpestrengs* Skrift, en Oversættelte af *Macer's* Digt.

Saameget er da klart, at Danmark ved dette Tidsrum endnu ingen ordentlig Lægevidenskab havde, og at denne, i den Form den var, blot blev dyrket i Klosterne, som de eneste Planteskoler for boglige Konster, og det endda som et Bistudium, tildeels fordi Paven i Middelalderen havde forbudet de Geistlige og Clerici at befatte sig med den legemlige Medicin, paa det de ikke skulde försömme den aandelige; ja Boghandler *Wolf* berætter *), at de catholske Bisper endnu i Kong Fr. I. Tid (Ao. 1527) modsatte sig Undervisningen ved Universitetet, "med lönlig Vnderfundighed oc Practicker."

At der ogsaa fra oeconomisk Synspunkt maa have været meget i Vejen for Lægekonstens Floor i dette Tidsrum, bekræftes ved et Anbefalings Brev, som Peter Litle, eller Lille fra Roeskilde (*Petrus Parvus Rosæfontanus*) medbragte ved sin Hjemkomst fra Udlandet Ao. 1519 eller 20.

*) Encomion Regni Daniæ p. 344.

Digitized by Google

Det er skrevet af en i Wittenberg studerende dansk Adelsmand, navnlig *Hermann Skeel* til *Anders Bilde*, og er af fölgende Indhold: "Kiære Hr. Anders! Var her i Wittenberg en god lærd Mand, ja jen saa lærdt en Mand, som haver været i lang Tid i Danmark, som hieder M. Petrus Parvus, hvilken der er nu wandret neer i Danmark og ville blive hos vor naadigste Herre Konnyng, om han kan fange at holde sig ud af, som slig jen lærdt Mand bör at have. Beder jeg Eder for Guds skyld og den ganske Lands Bestand og Hjeder, At I hjelper dertil, at han bliver i Danmark og fanger, at holde sig. Kan I vel, kjære Herre! forstande, hvad slig jen lærdt Mand kan gavne og være Danmark til stor Hjeder; fordi vi have ikke lærde Mænd som ere danske. Er det mig tidt bebrejdet af lærde Mænd her i Tydskland, at vi have faa lærde Mænd i Danmark, men hvis der kommer Nogen som lærd ere, da kan de ikke neppelig fange deres Föde og Intet til Klæde. Kjære Hr. Anders! tænker her en god Raad til *)."

*) Peder Lilles Biographie af Jacob Gamst. Hafn. 1755.

Digitized by Google

Til nærmere Bekræftelse paa Lægekonstens og Pharmaciens slette Tilstand i dette Tidsrum vil jeg endnu tilföje et hidhörende Stæd af vor lærde *Grams* historiske Arbeider. "Den ved sine mange Synderligheder saa berygtede *Parucelsus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim* fortæller, at han paa sin Reise i Norden Ao. 1520 besögte en berömt Practikantinde i Kiöbenhavn, som var i Besiddelse af en Vunddrik, der kunde læge store Saar inden 3 Dages Forlöb. "*Gram* öplyser, at denne *ædle* Qvinde, som *Paracelsus* kalder hende, ikke kan have været nogen anden end *Moder Sigbret*. Hun var, tilföjer *Gram*, en stor Mesterinde i Lægekonsten, havde adskillige Arcana, laborerede i Chymien, og alle de Fremmede, som sig her indfunde, og som vidste noget af sligt, gjorde deres Lykke hos hende. Hendes Kuriositet og Videnskab i disse Konster, som man skulde tænkt at være al Ære værd, tjænte hende dog ej til andet end at hun blev udraabt for den argste Hex og Troldkone. At Moder *Sigbret* jo vel af *Paracelsus* kunde kaldes: *eine ædle Frau*, endskjönt hun ikke var det af Födsel, troer *Gram* ingen skal finde paa at modsige, saasom hun hver Dag

Digitized by Google

blev beæret med Besögelser af Kong *Christian* IIden, og med Opvartninger af de ædleste og förste Folk udi Riget. Jeg har, siger han, seet et Brev, hvori den svenske Rigsraad *Thure Jönsön* kalder hende: kjære Moder, besynderlige gode Vèn! og i Underskrivten sig selv: Eders Sön og gode Ven *Thure Jönsön*, Ridder *)."

Det er da ikke usandsynligt; at Moder *Sigbret* ved sine Kundskaber og sin Indflydelse har hos Regenten og den oplyste Deel af Folket, bidraget til at sætte det pharmacevtiske Studium i Anseelse. Man finder ogsaa, at kyndige Pharmacevticis i dette Tidsrum gaves en Deel Friheder, for at lokke dem til at nedsætte sig her **). Blandt Christian IIs aabne Breve, Sjælland angaaende, findes et Apotheker Privilegium af Ao. 1514, hvori siges: Han skal ingen Dommer over sig erkiende uden Kongen; være skattefri, ene sælge Plaster og

*) Om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kjöbenhavn (i det kiöbenhavnske Selskabs Skrifter for Lærdoms og Videnskabs-Elskere 1750 4 D. p. 243).

**) *Baden* om Lægevidenskabens Forfatning i Oldtiden p. 76.

Digitized by Google

Pulver, eller, som det i Kongebrevet kaldes, stödt Krudt, og i övrigt nyde samme Friheder som fremfarne Apothekere.

Den danske Lægekonst og Apothekerkonst kom da ikke i Flor förend under Kong Christian den IIIs Regjering. Vel havde især Kong *Friderick* den I, som *Gram* beretter *), noksom indseet denne Mangel, og gjerne raadet Bod derpaa, "men Hans Majestæts gode Om-"hue blev ikke noksom secunderet. Han fore-"slog paa Herredagen 1526 (eller 7de Aar efter "at den saakaldte engelske Sved, (*Sudor an-"glicanus*) havde anrettet store Ödelæggelser i "Kjöbenhavn) tvende Gange, at faae nogle "gode og forfarne Medicos, samt og Apotheke-"re herind i Provindserne, og forordne dem "nogen vis Lön og Underholdning. Rigets "Raad samtykkede endeligen, at de godt Folk "maatte gjerne komme, men hvad Underhold-"ningen angik, den kunde de vel selv forskaffe "sig. Deres Svar, som de förste Gang gafve, "staaer i Acterne med disse Ord: "Som Hans "Kongelig Majæstet gifver tilkjende om Apo-

*) I Kjöbenhavns Selskabs Skrifter 4 D. p. 268.

Digitized by Google

"thekere og Doctoribus at komme i Riget etc.
"siger Danmarks Rigets Raad, det vare vel
"got, at de forskrifvis, og formoder de, de skul-
"de fortjene saa meget de finge deres redelige
"Ophold udaf, *een* udi Jylland og *een* udi Sjæl-
"land." Men da Kongen ikke lod det derved
"blifve, men vilde have noget vissere besluttet
"om denne redelige Ophold, blev Svaret alle-
"ne dette: "Angaaende Apothekerne og Doc-
"tores, siger Danmarks Raad, at det er
"nytteligt, at de vare her udi Riget, og vide
"de dennem dog ikke anden Lön, end *hvo*
"*dennem hafver Behoff, han lönne dennem.*"
Herved er det vel ogsaa forblevet.

Kort efter denne Tidspunkt (1532) vendte föromtalte Dr. *Morsianus* tilbage til Fædrelandet, og tiltraadte da igjen Professoratet i Medicinen. Han findes af alle Historieskrivere omtalt som en Mand af udstrakt Lærdom og særdeles Klogskab; *Gram* kalder ham "en af vores Nörre-Jyllands Ornamenter *)." Da han blev tagen paa Raad med ved Universitetets Reformation (1537 — 39) saa maa han naturligvis have fölt, at det ikke var muligt for

*) Det Kiöbenh. Selskabs Sk. 4 S. p. 271.

Digitized by Google

ham som Lærer at udrette noget stort saalænge han stoed allene. Rimeligen er det da ham især, der har foranlediget, at Majæsteten (1537-38) lod handle med Dr. *Leonhard Fuchs*, Professor i Tybingen og med Dr. *Hjeronimus Cardanus*, Pröfessor i Paris, om at faae begge disse lærde Mænd hertil som Professores i Medicinen: Et Forsög, at ophjælpe den danske Lægekonst, som dog ikke blev kronet med Held, da ingen af de indbudne Lærere modtog Kaldet, uagtet *Cardanus* i sit *vita propria* tilstaaer, at man böd ham gandske tilstrækkelige Vilkaar. *Morsianus* blev altsaa endnu uden collegialsk Understöttelse *).

*) *Christian Torchelsen Morsianus* var födt i Mors i Jylland, omtrent 1485. Efter at han havde lagt god Grund hjemme til sine Studeringer, reiste han i mange Aar udenlands, blev imidlertid *Magister* og *juris utriusqve Baccalaureus*, og ved sin Hjemkomst förste Gang Rector ved Kiöbenhavns Skole; derefter Professor ved Universitetet og beklædte Rectoratet 1522; men reiste formedelst Rigets Uroelighed atter til Antwerpen, Cöln, Lowen pp., blev *Doctor Medicinæ* i Basel (mellem 1523 og 31) og kom först tilbage 1532, tiltraadte igjen Professora-

Digitized by Google

I det næstfölgende Aar (1539) kort efter Kiöbenhavns Belejring, var da Universitetet endnu i en höjst elendig Forfatning, eller, at jeg skal bruge Kong. Christian IIIs egne Ord: *vastata atqve ita collapsa, ut nullæ fere reliqviæ ejus superessent* *). Forelæsningerne, siger *Pontoppidan*, bleve ikke synderligen freqventerede, og de, som havde nogen ret Lyst og Lærvillighed, samt Evne til at gjöre Alvor deraf, sögte endnu enten Paris, Löwen og Cöln eller Wittenberg.

Samme Aar (den 10 Junii) udgav Kongen *Fundats og Ordonants for Universitetet.* I denne befales, at der skal være tvende Doctores Medicinæ, ikke allene for at læse ved Universitetet, men endogsaa for at opvarte Syge ved Hoffet, Academiet, i Staden og Riget; at de skal læse to Dage om Ugen over *Avicenna* og

tet i Medicinen, var behjælpelig ved Universitetets Reformation, beklædte flere Gange Rectoratet, blev 1544 Vice-Cancellarius, 1557 aflagt med Canonicatet i Roeskilde og döde 1560.

*) Pontoppidan Orig. hafn. p.

Rhasis, samt over *Hippocratis* og *Galeni* Skrifter; og to andre Dage, den ene over Physik, den anden over Mathematik. I Physiken lægges *Aristoteles* Skrifter til Grund, i Mathematiken *Euclides* og *Ptolomæus*. I en Lections-Catalog for Ao. 1537, udgivet af daværende Rector *Morsianus*, staaer desuden "*non negligant hi Medici Anatomica*."

Hiint mislykkede Forsög afholdt dog ikke Monarken fra sit vise Forsæt at ophjælpe Lægekonsten. Man seer tvertimod af *Bartholins Cista* *), at han alt inden faae Aars Forlöb forskaffede Universitetet den fornödne Tilvext af medicinske Lærere. De to förste vare Dr. *Johannes Freudenberg*, og Dr. *Thomas Zegerus*, om hvilke jeg dog intet mærkværdigt veed at anföre, da de begge döde i Aaret 1544, fölgeligen ikke fik Tid til at bidrage synderligt til den danske Lægekonsts Flor **).

*) Pag. 5.

**) Aaret 1544 er mærkværdigst i Lægevidenskabens Annaler. Kongen var i det saa utilfreds med Undervisningen, at han lod Universitetets Professorer irettesætte, fordi man ikke nok-"som sporede den Fliid og Iver for Videnska-

Den 3die var Dr. *Peter Capitain* *), og

"bernes Flor, som man havde Ret til at vente af Mænd, der vare saa rigelig lönnede.
"Der blev fastsat Böder for Lectionernes Forsömmelse, 4 Skilling for hver Gang, naar
"det var i de tre överste Faculteter, og 2 Skilling i det lavere Facultet; (Nyerups hist.
"statist. Skild. p. 15) — Lægevidenskaben tabte
"samme Aar ovenmeldte to Lærere; og *Morsianus* blev udnævnt til Vice-Cancellarius."

*) *Peter Capitaneus* var födt i Middelburg i Zeeland An. 1512, studerede i sin Ungdom til Löven og Paris, blev Dr. Medicinæ ved Universitetet i Valence, derefter Professor Medicinæ först i Rostok, siden i Kiöbenhavn, hvor han tillige 1547 blev Kongelig Liv-Medicus hos Chr. III. 1556 blev han Decanus ved Lunds Dom-Capitel; döde 1557. — Hans Bestalling lyder saaledes: "Chr. III gjöre Alle vitterligt, at efterdi oss elskelig Peder Capityn wor liffarzt haffuer nu suorrett oss oc högborne Förste Hertug Frederick wor kiere Sön at vere huld oc tro oc bygge oc boe her i wort Riige Dannmarch i wor Stad Kiöpnehaffn hans liifstiidt oc saa lenge hand leffuer at lade seg bruge i wor oc högmelte wor kiere Söns tieniste nar hannem therom tilsigendes worder, tha haffue wij nu ther emod loffet oc tilsagdt oc met thet wort obne breff loffue oc tilsige hannom aarligen till St. Michelsdag at wille

Digitized by Google

den 4de Dr. *Jacob Bording**), hvilke to da i Forening med den ældre *Morsianus* udgjorde

lade forhöye hannom aff wort Kammer ett hundret oc tiuffue Jochims Daller, hvilken besolding oc Stipendium hand aarligen haffue oc beholde skal indtill saa lenge wij hannom i thend besolding stedt mett ett geistligt forleening wdj Siellandt som saa meget renthe kandt forsörgendes worder, oc skal handt annamme samme cxx Jochims daller hans besolding nu först St. Michelsdag först kommendes oc siden aarligen om St. Michelsdag annamme og opproberę som forskrevet staar. Diisligeste wille wij forsörge hannom met en beqvem oc fri woningh ther i forneffnte Kiöpnehaffn som handt kandt have sin werrelser vti indtill handt saa lenge en anden aff Wniversitetens gaarde ther sammesteds bekomme kandt. Sammeledes skal handt beholle thet Stipendium som hannom wdlagt er for thend *medicin*-leise ther wti Wniversitetet saa lenge hand leffuer ther, og er ther lessemester oc samme leygsse fuld giör; dog nar handt forskriffues til oss i wor thieniste tha skal thet icke forhindres i hans Stipendio att samme legsse tha forsömmis. Colding. Mandagen efter Nytaar 1541. (Nyerups Kiöbenhavnske Universitets Annaler pag. 39).

*) *Jacob Bording er födt* 1511 i Antwerpen; gik först i Skole sammestæds, siden i Löwen, drog

Digitized by Google

det förste medicinske Facultet og bragde Underviisningen i bedre Gang. Da *Cornelius Hamsfort* *) til samme Tid var yndet Læge hos Kong Chr. III, saa bör her ikke forbigaaes at rimeligen ogsaa han, ved at tale Lægekonstens

derpaa i sit 18 Aar til Academiet i Paris og Montpellier; blev 1538 Rector ved Skolen i Carpentras, reiste derfra til Bononien, hvor han tog Doctor-Graden i Medicinen, practiserede siden i Antwerpen (hvor han holdt Forelæsninger over Chirurgien) og Hamborg, blev 1549 Professor Medicinæ i Rostock, og Livmedicus hos Hertug Henrich i Meklenborg; — 1557 Liv-Medicus hos Kong Christ. III, og Professor Medicinæ i Kiöbenhavn, hvor han döde 1560 som Rector Magnificus.

*) *Cornelius Hamsfort* (den ældre) er födt i Hertugdömmet Slesvig; blev 1538 Medicus hos Chr. III; lod sig 1539 immatriculere ved Universitetet i Kiöbenhavn; tog 1544 Doctor-Graden i Medicinen ved Kiöbenhavns Universitet, og blev derefter *förste Kongl. Liv-Medicus.* 1549 *blev ham af Kongen bevilget at holde et Apothek i Odense.* Efter Kongens Död forlod han Hoffet og satte sig ned som Practicus i Odense. 1562 blev han (af Kong. Fr. II) aflagt med et Canonicat i Aarhuus Dom Capitel. Han döde i Odense 1580.

Digitized by Google

Såg for Monarken, har bidraget til dens stigende Held og Flor.

I samme Tidsrum glemte den for det hele physiske Studium saa omhyggelige Monark ikke heller den egentlige Pharmacie eller Apothekerkonst. Dette er indlysende af fölgende Sted i Dr. *Pontoppidans Origines hafnienses* *). "At Apothekere for 200 Aar siden vare meget "rare, og ved særdeles Benaadning maatte "overtales til at boe i Kjöbenhavn, sees af "tvende höjsalig Kong Christian IIIs Breve, det "förste dateret strax efter Belejringen 1536, da "*Johan von Dieck fik Eiendomsbrev* paa Halv-"parten af det Steenhuus i Höjbrostræde, hvor "*Ambrosius* Borgermester og Bogbinder boede; "med Vilkaar inden förstkommende Pindsedag "at indrette der et forsvarligt Apothek. Det "andet Brev er dateret *Flensburg die Assump-"tionis Mariæ* (1536) og indeholder *Monopoli-"um* for en Apotheker navnlig *Willum Uno*." "Denne antager Kongen for sin Apotheker, "giver ham qvit og frie for ald borgerlig Tyng-"de, samt frie Bolig for Livstid i Kongens "Gaard i Höjbrostræde, samt forbyder at nogen

*) Kiöbenhavn An. 1760 p. 369.

Digitized by Google

"anden end han i Kjöbenhavn maatte faldbyde "nogen saadan Apotheker-Vare, som kaldes "*Composita*, og vare tillavede efter Recept. Han "skulde have gode Vare for skikkelig Pris, saa "og holde paa sin Bekostning en Svend, som "kunde fölge *Kongen* hvor han drog hen. Men "naar dette ikke skulde behöves, da maatte han "af Gaarden betale aarligen 50 *Jochums* Dalere."

Af Forbudet i det sidste af disse Breve, saa og deraf, at et og samme Huus blev anviist til begge Apothekerne, kan maaskee udledes, af *Johan van Dieck* ingen Officin fik oprettet, og at fölgelig *Willum Uno* kort efter Beleiringen blev Kongens og Stadens *förste priviligerede Apotheker*. *Uno* skulde efter Kongens Bud sælge gode Varer for skikkelig Priis, men endnu blev ingen Medicinal-Taxt fastsat, uagtet han havde et udelukkende Monopol paa Udsalg af *Composita* og *Præparata* *).

*) *I Encomium Regni Daniæ* (pag. 147) meldes endnu om et Apothek mod Enden af det 16de Aarhundrede. "Imellem Ridder- eller Danzesalen paa det Kongelige Slot er et stort grundmuret Huus, hvorudi fordum Tid var Rigens Hofmesters eller Statholderens, og Rigens Raads Forsamlings Stufve, der er nu Hans Kongl. Majestæts *Apothek*."

Men uagtet al den priselige Omsorg Kong Christian III skjenkede Lægekonsten og Pharmacien, blev dog begges Indflydelse paa Samfundet af ingen synderlig Vigtighed under Hans Regjering. Den offentlige Undervisning efter Fundazen af 1539 var ene istand til at danne den medicinske Ungdom til humane og (bog-) lærde Mænd, uden at de derfor tillige bleve duelige, övede og erfarne nok til Anvendelsen af deres Kundskaber. Universitetet manglede endnu et passende Locale, et saakaldet Anatomie-Kammer, til anatomiske Demonstrationer. Professor *J. Franciscus* maatte end i Aaret 1584 indskrænke sin anatomiske Undervisning til Benlæren, over *Galen de Ossibus*, og hans duelige Efterfölger *Anders Christensen*, som for at fremme det anatomiske Studium, vilde anföre den academiske Ungdom til virkelige Dissectioner, vakte derved saadan Væmmelse hos den Tids Mennesker, og blev saa forhadt, at siden næsten ingen skikkelige Folk vilde gaae tilbords med ham, og han neppe turde vise sig i noget höjtideligt Selskab *).

*) Möllers Bibl. Sept. T. 1. p. 4 og 158.

Digitized by Google

De Hospitaler, man fra Oldtiden af havde i Norden vare blot Tilflugtsstæder for Spedalske og Skorbutiske, som ikke kunde helbredes *). Der var fölgelig i Hovedstaden en aldeles Mangel paa praktiske Skoler (Hospitaler, Födselsstiftelser) som kunde sættes i Forbindelse med Universitetet, hvorfor da heller ingen praktisk Undervisning kunde finde Stæd. Intet Under altsaa, at Enhver, som attraaede praktisk Duelighed, maatte for at forskaffe sig den nödvendige Övelse, tye til fremmede Höjskoler. Fædrenelandet savnede derfor endnu lang Tid efter Universitetets Oprættelse det fornödne Antal Læger, og uden disse kunde ej heller Apothekerkonsten komme ret i Flor. Hertil kom endnu, at der i det 16de Aarhun-

*) See herom Noten 83 pag. 55 hos vor lærde *Baden* i Skriftet: Lægevidenskabens Forfatning i Oldtiden og Middelalderen. Kiöbenh. 1801. "Fordi, hedder det, vare Hospital saa skiccede udi gammel Tidt, at ther inghen lagdes vdi, udin han hafde Hospitals Sivge, thet er then spidalske Sooth, siger *Poul Fliæ* saa kaldet *Vendelkaabe* i sin Bog om Kranke, hvoraf *Peder Syv* har giort et Udtog, der er indfört i de Sandvigske Samlinger til den danske Historie 1 B. 2 H. p. 130."

Digitized by Google

drede, som det följende vil vise, herskede mange ret besynderlige Fordomme, som meget hindrede Lægevidenskaben i at vinde Tillid og Anseelse blandt Mængden, og at selv den oplyste Deel af Folket havde sat sig i Hovedet, at Lægekonsten af oekonomiske Grunde ikke var istand til at trives i de nordiske Stater.

Dette sidste er især klart af en Betænkning, som Prof. *Morsianus* Anno 1556 afgav over *Henrich Smiths* bekiendte Lægebog. "Da "disse Rigers Beskaffenhed, siger han, er saa- "ledes, at de ikke kunne föde mange Læger "og Apothekere, deels fordi de ikke formaae "at lönne dem, og deels fordi Lægekonsten "her er langt ringere agtet, end i andre Riger, "saa kan denne Lægebog være nyttig for me- "nig Mand, naar man vil gjöre rigtig Brug af "den *)."

De anförte Mangler ved den academiske Undervisning i Anatomien og Lægekonstens praktiske Grene, maa man nok især tilskrive, at Chirurgien ikke strax ved Universitetets Oprættelse, blev henlagt under det medicinske Facultet. Af Kong Fr. II. Statuter for det

*) Barthol. Cist. med p. 48.

Digitized by Google

chirurgiske Collegium i Kiöbenhavn (daterede den 21 Aug. 1577) sees nemlig, at Medicin og Chirurgie alt dengang vare *unaturligen* adskilte; "at her i Staden förend 1577 havde "været 6 Amts-Mæstere, men at der derefter "skulde være 10; at de samtligen udgjorde et "Collegium, som havde en Præses; at hver "Amtsmester, eller Magister Chirurgiæ, maatte "antage Drenge; at disse skulde tjene som "Svende i 4 Aar, eller og reise udenlands "for at lære den chirurgiske Konst endnu bædre *)."

Da Colleglet, som saadant, ikke befattede sig med den chirurgiske Ungdoms Undervisning, men hver Mæster selv maatte oplære sine Discipler; — disse desuden naar de kom i Lære, manglede alle nödvendige Forkundskaber, — og Tidens Aand endnu ikke tillod at meddele dem *intuitiv* Kundskab om det menneskelige Legemes Bygning; saa kan der udledes af selve Statuterne, at den Tids Chirurger maa have været blottede för al Lærdom, og, at deres hele Studium kun kan have indbefattet nogle faae empyriske Haandgreb.

*) Cista med pag. 61.

Digitized by Google

Alligevel var det chirurgiske Collegium efter Statuternes 19 §. ikke uden Autoritet. Denne byder nemlig: "Ingen maa herefter i "Kiöbenhavn udstille eller sælge Theriac, Pul-"vere, Olier og hvilkesomhelst medicinske og "chirurgiske Lægemidler, förend de ere blevne "undersögte af Physico (*Doctore medico*) af *det* "*chirurgiske Collegii Præses og af nogle Chi-*"*rurger*,,— Her have vi da tillige Oprindelsen til de senere hen i Tiden saa berygtede *Apotheker-Visitationer*, eller den Tidspunkt, til hvilken Lægerne först bleve Opsynsmænd over Apothekernes Officiner.

Ved at opbygge det nye *Auditorium Academiæ hafniensis*, som blev færdigt i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, erkiendte man endnu ikke tilfulde Anatomiens Værd og Vigtighed for Lægen. Höjskolen fik derfor end ved denne Tidspunkt intet Anatomie-Kammer, eller passende Locale til anatomiske Dissectioner. Det anatomiske Studium maatte altsaa endnu dyrkes *incognito*, og kun faae havde Mod nok til at udsætte sig for *Anders Christensens* Skjebne. Den eneste Deel af Anatomien, til hvis Studium det nye Auditorium gav Leilighed, var Benlæren; (Osteologien) thi "udi

L 2

Digitized by Google

De Hospitaler, man fra Oldtiden af havde i Norden vare blot Tilflugtsstæder for Spedalske og Skorbutiske, som ikke kunde helbredes *). Der var fölgelig i Hovedstaden en aldeles Mangel paa praktiske Skoler (Hospitaler, Födselsstiftelser) som kunde sættes i Forbindelse med Universitetet, hvorfor da heller ingen praktisk Undervisning kunde finde Stæd. Intet Under altsaa, at Enhver, som attraaede praktisk Duelighed, maatte for at forskaffe sig den nödvendige Övelse, tye til fremmede Höjskoler. Fædrenelandet savnede derfor endnu lang Tid efter Universitetets Oprættelse det fornödne Antal Læger, og uden disse kunde ej heller Apothekerkonsten komme ret i Flor. Hertil kom endnu, at der i det 16de Aarhun-

*) See herom Noten 83 pag. 55 hos vor lærde *Baden* i Skriftet: Lægevidenskabens Forfatning i Oldtiden og Middelalderen. Kiöbenh. 1801. "Fordi, hedder det, vare Hospital saa skiccede udi gammel Tidt, at ther inghen lagdes vdi, udin han hafde Hospitals Sivge, thet er then spidalske Sooth, siger *Poul Eliæ* saa kaldet *Vendelkaabe* i sin Bog om Kranke, hvoraf *Peder Syv* har giort et Udtog, der er indfört i de Sandvigske Samlinger til den danske Historie 1 B. 2 H. p. 130."

drede, som det fölgende vil vise, herskede mange ret besynderlige Fordomme, som meget hindrede Lægevidenskaben i at vinde Tillid og Anseelse blandt Mængden, og at selv den oplyste Deel af Folket havde sat sig i Hovedet, at Lægekonsten af oekonomiske Grunde ikke var istand til at trives i de nordiske Stater.

Dette sidste er især klart af en Betænkning, som Prof. *Morsianus* Anno 1556 afgav over *Henrich Smiths* bekiendte Lægebog. "Da "disse Rigers Beskaffenhed, siger han, er saa-"ledes, at de ikke kunne föde mange Læger "og Apothekere, deels fordi de ikke formaae "at lönne dem, og deels fordi Lægekonsten "her er langt ringere agtet, end i andre Riger, "saa kan denne Lægebog være nyttig for me-"nig Mand, naar man vil gjöre rigtig Brug af "den *)."

De anförte Mangler ved den academiske Undervisning i Anatomien og Lægekonstens praktiske Grene, maa man nok især tilskrive, at Chirurgien ikke strax ved Universitetets Oprættelse, blev henlagt under det medicinske Facultet. Af Kong Fr. II. Statuter for det

*) Barthol. Cist. med p. 48.

Digitized by Google

chirurgiske Collegium i Kiöbenhavn (daterede den 21 Aug. 1577) sees nemlig, at Medicin og Chirurgie alt dengang vare *unaturligen* adskilte; "at her i Staden förend 1577 havde "været 6 Amts-Mæstere, men at der derefter "skulde være 10; at de samtligen udgjordé et "Collegium, som havde en Præses; at hver "Amtsmester, eller Magister Chirurgiæ, maatte "antage Drenge; at disse skulde tjene som "Svende i 4 Aar, eller og reise udenlands "for at lære den chirurgiske Konst endnu bædre *)."

Da Collegiet, som saadant, ikke befattede sig med den chirurgiske Ungdoms Undervisning, men hver Mæster selv maatte oplære sine Discipler; — disse desuden naar de kom i Lære, manglede alle nödvendige Forkundskaber, — og Tidens Aand endnu ikke tillod at meddele dem *intuitiv* Kundskab om det menneskelige Legemes Bygning; saa kan der udledes af selve Statuterne, at den Tids Chirurger maa have været blottede for al Lærdom, og, at deres hele Studium kun kan have indbefattet nogle faae empyriske Haandgreb.

*) Sista med pag. 61.

Digitized by Google

Alligevel var det chirurgiske Collegium efter Statuternes 19 §. ikke uden Autoritet. Denne byder nemlig: "Ingen maa herefter i "Kiöbenhavn udstille eller sælge Theriac, Pul-"vere, Olier og hvilkesomhelst medicinske og "chirurgiske Lægemidler, förend de ere blevne "undersögte af Physico (*Doctore medico*) af *det "chirurgiske Collegii Præses og af nogle Chi-"rurger*,,— Her have vi da tillige Oprindelsen til de senere hen i Tiden saa berygtede *Apotheker-Visitationer*, eller den Tidspunkt, til hvilken Lægerne först bleve Opsynsmænd over Apothekernes Officiner.

Ved at opbygge det nye *Auditorium Academiæ hafniensis*, som blev færdigt i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, erkiendte man endnu ikke tilfulde Anatomiens Værd og Vigtighed for Lægen. Höjskolen fik derfor end ved denne Tidspunkt intet Anatomie-Kammer, eller passende Locale til anatomiske Dissectioner. Det anatomiske Studium maatte altsaa endnu dyrkes *incognito*, og kun faae havde Mod nok til at udsætte sig for *Anders Christensens* Skjebne. Den eneste Deel af Anatomien, til hvis Studium det nye Auditorium gav Leilighed, var Benlæren; (Osteologien) thi "udi

Digitized by Google

"det överste Collegio," fortæller *Wolf* *), "er
"der ved Siden af Stolen it höyt grönt Skaff,
"hvilket oplades oc staaer aaben naar Medici
"disputerer, eller der er Promotz, der udi er
"at see, for alle og hver, it Schilleton, som er
"it gandske Menneske med sine Lemmer og
"Been (uden Kiöd og Hud) alle Benene
"med Messingtraad sammennettet oc fastgjort,
"staaendes ret ofver Enden, med en Spade udi
"Haanden."

Af *Bartholins Cista medica* **) sees, at Kiöbenhavn i Aaret 1609, har, foruden förommeldte *Uno*, havt nok en priviligeret Apotheker, nemlig *Johannes Stein;* samt at han, efter de chirurgiske Statuter af 21 Aug. 1577, har tillavet Theriac i Lægernes Overværelse, og erholdt Attest paa dens Ægthed, underskreven af Dr. *Conrad Shattenberg*. Dr. *Georg Fuiren*, *J. E. Tancredus Lælius*, og Dr. *Olaus Worm* ***).

*) Encomion Regni Daniæ p. 547.

**) Pag. 149 og 154.

***) Det er mærkeligt, at alt denne Gang ingen af det chirurgiske Collegii Medlemmer var tilstede eller underskrev Attesten.

Digitized by Google

Kiöbenhavn havde altsaa to Apothekere; men Provindserne, endnu intet, maaskee det *Hamsfortske* i Odensee (af 1538) allene undtaget. Dette synes at bekræftes ved fölgende *Kong Fr. II* Brev til *Christoffer Walkendorff*.

Wor sönderlig Gunst tilforn. Wiider att Wii thiilskikke Ether Indluckt en Fortegnelse paa noget, som Wii paa Apotheket udi Wor Kiöbstedt Kiöpenhaffn wille haffue udthaget. Bedendis Ether, och begere, atti Oss thett wille forschaffe och met thet förste uförsömmeligen thilsende. Ther met giör I Oss thill Wilge. Befalendis Ether Gud. Schreffvit paa Wort Slott Skandenborg, thenndt 4 Dec. Aar M. d. l. xxx. Under Wort Signett.

Friderich.

Baade Lægekonsten og Pharmacien giorde da hidindtil særdeles ubetydelige og langsamme Fremskridt. Begge havde endnu alt for meget at kæmpe mod Overtroe og Trolddomskonster. Lægerne selv saae ikke med egne, men med *Hippocrats* og *Galens* Öjne; Chemisterne drömte om Udödeligheds Essenzer, Visdomsstene og Guldmagerie; Folket havde

Digitized by Google

kun Tillid til det Overordentlige, Ubegribelige og Unaturlige. En viis Regjering maatte derfor stemme Mængden, förend den vilde erkjende Lægekonstens sande Værd, og modtage dens velgjörende Virkning. Dette skete ved fölgende mærkværdige Forordning af 12 Octbr. 1617.

"Vi Christian IV af Guds Naade etc. gjöre vitterligt: eftersom daglig Erfarenhed giver tilkjende, at nogle hemmelige Konster, som ere Signen, Manen, Maalen, Characteres eller maler, vise igjen, visse Dage udi Ugen Udvælgelse etc. fast gaaer i Svang, og holdes for indifferente og uforbudne; af den Aarsag, at de formenes at komme Mennisken og Fæe til Gavn og Helbrede; Saa og efterdi derudi undertiden mænges og vanbruges nogle formente Gudsord, uanseet at saadanne Konster af Gud Almægtigste höyligen forbudne ere, som de Meniskene fra Gud og af hanem tilförordnede naturlige Hjelp og Medisin, til Diævelen og hemmelige unaturlige Raad og Midler henvender og bortförer: Og derforuden befindes fornævnte Konster fast at være alle Troldfolkes förste Alphabet, og til Troldoms og ulykkelige Förste et re

Digitized by Google

Ophav og Begyndelse. Da paa det at saadan Guds Fortörnelse og Vederstyggelighed, næst Guds Hjelp kunde afstilles og forekommes, haver Vi naadigst været foraarsaget, at tænke paa alvorlige og dertil tjenende Midler og Veje, og derfor med os elskelige vore Rigens Raad saaledes herom determinere og forordner, at dersom nogen efter denne Dag befindes udi fornævnte Konster kyndige og forfarne at være, denem öve og bruge, da skulle de, om de ere af Adel stande tilrette og straffes, eftersom af Os og Os elskelige vore Rigens Raad over dennem kjendt og afsagt vorder; de andre, som ikke ere af Adel, skal have forbrudt deres Boeslod, og römme alle vore Riger, Lande og Fyrstendommer, medens de, som saadanne Folkes Medvidere ere, og deres Raad og Daad til sig eller sine bruge eller bruge lader, skal förste Gang, om de ere af Adel, staae aabenbare Skrifte, og have forbrudt til næstliggende Hospital 1000 Daler; de andre skulle iligemaader staae aabenbare Skrift og straffes efter Formue: anden Gang saafremt nogen træffes i samme Forseelse, da skulle de ihvadsomhelst de ere, uden ald Exception

Digitized by Google

lige Pine og Straf være undergivne med dennem, som Konsterne öve og derudi forfaren ere. Hvis rette Troldfolk belangendes ere, som med Diævelen sig bebundet haver, eller med samme omgaaes, med dennem skal forholdes efter Loven og Recessen. Men de som sig med saadan Folk indvikler, og ved deres Trolddom noget sig understaaer at lade forrette, skal straffes paa deres Hals uden al Naade, og paa det saadan vores naadigste alvorligste Villje og Forordning, Gud til Ære desbedre kan efterkommes, da byde Vi og hermed strængeligen befaler, alle vore Befalings Mænd og Ridderskab, saa og Bisper, Prövster, Præster, Borgemestere, Raadmænd, Fogder og alle andre, som ere i Övrigheds Kald og Bestilling, at de, enhver efter sin Conditjon strax de derom videndes vorder, alle dennem om hvilke denne vor Forordning formælder, angiver, tiltaler og straffe lader, saafremt de selv derfore ikke vil stande tilrette, som de saadanne Folkes Medvidere ere, og med dennem samtykke.

Saaledes bestræbte Kong Christian IV sig for at fremhjælpe Lægekonsten tilligemed Pharmacien mod en frydeligere Epoche, i hvil-

Digitized by Google

ken Visdom og Fornuft kunde begynde at ordne og bestyre Indretninger, som maatte lede til begges hastigere Fremskridt og Flor. Hvor hæderligt for samme Monarks udödelige Minde, at dette alt skeete förend to Aar vare henrundne! Under 10 Januar 1619 udkom nemlig fölgende Forordning om Medici, Apothekere og Chirurgi, fornemmelig om Medicorum Salario og Qvaksalvernes Straffeböder, saaledes lydende *):

"Vi Christian den IV af Guds Naade etc. "gjöre alle vitterligt, saasom vi daglig have "bemærket en stor Uorden, ἀταξία, at herske "mellem Medici, Chirurgi, Qvaksalvere og "Apothekere, har saadant givet os Anledning "til ved fölgende vor allernaadigste Forord-"ning med Guds Bistand samme at forebyg-"ge: Eftersom Vi altsaa have bragt i Erfa-"ring, hvorlunde Apothekerne i vor Stad "Kiöbenhavn, hvorvel de ere benaadede med "vort Privilegio, dog alt for ofte utilstræk-"keligen forsyne deres Apotheker med de "Ting, som de burde have til de Syges "Tarv, samt at deres Midler (Species) ere

*) *Bartholins* Cista Medica p. 641.

Digitized by Google

"saa forældede, at de kun lidet kunne virke
"til de Syges Gavn, og da desforuden vurde-
"rer og taxerer deres Varer over al Billig-
"hed, saa ville vi herved strængeligen have
"vort Universitets medicinske Facultet og
"övrige approberede *Medici*, som udöve me-
"dicinsk Praxis, paalagt og indskjærpet, at
"de tvende Gange om Aaret nemlig ved
"Paaske og Pintse Festen *) uopholdeligen
"visitere og eftersee alle denne Stads Apo-
"theker, strax bortskaffe det Uduelige, og
"drage Omsorg for, at Apothekerne forsyne
"sig med gode og forsvarlige Vare og Læge-
"midler, og forsee sig med saa mange Slags,
"som det maatte behöves i et vel indrettet
"Apothek efter Nödvendighed, samt at de
"for samme fastsætte en bestemt Pris eller
"Taxt, som udi dette Rige skal trykkes og
"udsælges, hvilken Apothekerne skulle til-
"holdes at fölge, og efter sammes Forskrivt
"deres Varer falholde og distribuere, dog
"saaledes, at i samme Taxt beregnes deres
"Risico og Omkostninger ved at lade deres

*) *Circa festum Paschatos et Pentecostes.* I Fortalen til Taxten af 1619 §. III staaer: "om "Paaske og Michels Dag."

Digitized by Google

"Varer fra fremmede Steder udi dette Rige "hidbringe. Desuden for at forebygge an- "den Misbrug, ville og befale Vi allernaa- "digst, at, hvilkesomhelst Composita herudi "Apothekerne tilberedes i Fremtiden, skulle "tilberedes i Overværelse af en eller tvende "praktiske Medici, som skulle drage Om- "sorg for, at passende og gode Midler (*Spe- "cies*) bruges i bemeldte Composita. Frem- "deles skulle Apothekerne have i deres egen "Forvaring alle Gifter, og deslige farlige "Lægemidler, ej tillade nogen at komme "til samme, ei heller sælge samme til Ube- "kjendte, med mindre det ved en suffisant "og herpaa Stedet boende Mand i Forvejen "bliver anmeldt til hvad Hensigt samme "maatte kjøbes. Dernæst, i Henseende til "destillerede Vande, skulle de, saavidt mue- "ligt, destillere samme i Glaskar. Endelig "skulle de være de approberede *Medicis* ly- "dige, og ikke tilberede, eller lade tilberede "nogen Formel eller Recept, som ei er skre- "vet eller attesteret af nogen approberet "*Medico*, og derfor skulle de gjemme alle "deslige Recepter, at enhver kan gjöre Regn- "skab for sit Forhold, ifald nogen Feilta-

Digitized by Google

"gelse skulde opdages. Og eftersom Vi allernaadigst have bragt i Erfaring, at forskjellige Qvaksalvere vove at forordne de "Syge indvortes Lægemidler, saa ville Vi for "Fremtiden allernaadigst have saadant forbudet, dog saaledes, at de kunne forordne "Vunddrikke *(potiones vulnerarias)* for et "Fald, Stöd eller Saar; alligevel skal saavel "i dette, som i andre farlige Tilfælde *Medici* spörges til Raads, med mindre Chirurgus selv vil lide Skam og Skade, for hvad "der maatte indtreffe; derfor skal det allene "tillades promoverede og approberede Medici indvortes Lægemidler at anvende og forordne. Alle andre, være sig Barberere, "Apothekere, Chymister, Oculister, Brokskiærere, Markskrigere skulle aldeles afholde sig derfra, og enhver af dem rögte sin "egen Konst og öve sig i samme. Og hvosomhelst, der ejer et eget Arcanum eller "Recept, som han ikke vil gjöre bekjendt "for alle, kan ogsaa overlevere den til et "Apothek, for at udsælges til en vis Pris, og "skal da Apothekeren under Eed tilholdes, "ingen denne Recept eller Ingredienser at "opdage, eller samme uden Ejerens Tilla-

Digitized by Google

"delse at sammensætte. Eftersom Vi ligeledes har bragt i Erfaring, at *Medici* nægte undertiden Fattige og Trængende deres Hjelp, samt at mange Syge frygte for at kalde *Medicos* til sig, fordi de ei ere istand til at tilfredsstille dem, saa paalægge og befale vi *Medicis* allernaadigst, at de (i Pest og Blodgangs Tid undtagen) skulle være forbundne til at besöge de Syge, for förste Gang mod Betaling af ½ Rigsdaler, siden for hvert Besög uden Forordning af Lægemiddel ¼ Rd., og naar de besöge og tillige foreskrive et Lægemiddel 1½ Rigsort, naar de ei besöge, men blot foreskrive en Formel ⅛ Deel af en Rigsdaler. De *Medici*, som besöge Syge uden for Staden, skulle for hver Mils Vei have Betaling ¾ af en Rigsdaler, og desuden skal en Vogn dennem besörges, og for hver Dag de opholde sig hos Syge 2 Rd. Da de, naar Pest eller smitsom Syge grasserer ikke ere forbundne til at besöge de Syge, med mindre de dertil kunne være at overtale, skulle de foreskrive og anordne en vis Cuur, og saadanne Lægemidler, som i den Slags Sygdom ere gavnlige, og kunne anvendes med For-

Digitized by Google

"deel for den Syge. Mod Fattige, der ikke
"kunne betale det, som er forordnet, skulle
"de opföre sig saaledes, som deres Pligt og
"Eed det udkræver. Altsaa byde og befale
"Vi ommeldte *Medicis*, saavelsom *Chirurgis*,
"Apothekere og övrige forbemeldte i vor
"Stad Kiöbenhavn, at de herefter skulle ret-
"te sig, og hvo som maatte befindes saadant
"at overtræde, skal hver Gang böde 100 Rd.
"og Apothekere, Chirurgi og andre deslige
"Folk, skulle desuden miste de dem forund-
"te Privilegium at aabne deres Officin ind-
"til de siden maatte erholde vor allernaa-
"digste Tilladelse. Fremdeles skulle de li-
"gesom *Medici* undgjelde for den Skade, der
"maatte opkomme af saadan deres For-
"seelse."

Det medicinske Facultet, og övrige approberede *Medici* bleve da ved denne Forordning bemyndigede til (i Overeenstemmelse med Statuterne af 21 August 1577) at vaage over Lægemidlernes Ægthed og vedbörlige Tillavning paa Apothekerne, saa og for samme at fastsætte en bestemt Pris eller Taxt til Rettesnor for Apothekerne og Underretning for Publikum. Her have vi da det ældste Lovbud

Digitized by Google

angaaende en Medicinal-Taxt for de danske Stater.

Den befalede Taxt blev ogsaa virkelig færdig samme Aar, og udkom under den Titel: "*Apotheker-Taxt: Huorledes Medicamen-"ta, simplicia og composita, som hos begge "Previlegerede Apothekere her i Kiöbenhaffn "tilkiöbs findes, efter denne tids oc steds leilig-"hed selges o: s. v." Efter Kongelig Majest. Naa-"digste Befaling aff Medicis sammsteds forfat-"tet. Samt nogle Medicinalordnings Artikler, aff "Kongelige Majestætz der om vdgangne Breffve, "Af samme Medicis vddragne. Prentet i Kiö-"benhaffn, aff Salamone Sartorio, B. Ao. "M.D. C.XIX.*"

Forfatterne til denne Taxt synes efter Tidsregningen at have været Dr. *Thomas Finke*, Dr. *Caspar Bartholin* og *Ole Worm*.

Den er trykt i 4to, angiver Prisen paa 16 til 1700 Midler, og har som Titlen viser, kun været gjældende for Kiöbenhavn.

Blandt Midlerne findes omtrent:

109	Sorter Fröe	100	Sorter destill. Vande
20	— Fedt	17	— Balsamer
18	— indsukkrede Stykker	15	— Confecter

Digitized by Google

28 Sorter Conserver		45 Sorter destillerede Olier	
53 — gemene Olier		42 —	Piller
69 — Syruper		39 —	Morseller
26 — Kager		34 —	Salver
25 — Salte		56 —	Latværger
29 — Plastere o. s. v.			

Denne Mangfoldighed af officinelle Formler, og adskillige af de enkelte Midler (*Simplicia*) röbe da tydeligt nok Tidens Aand. Apothekerne skulde blandt andet sælge Menneskefit, Hejrefit, Pulver af Menneskeskal og af Ulve-Lever, Been af Hjorte-Hjærte, beredt Gedde-Kefft (*Mandibula*) Harespring (*Talus Leporis*) og deslige *).

De anförte Medicinal-Anordnings Artikler ere en Extract af Forordningen af 16 Jan. 1619. Af Fortalen sees, at Kiöbenhavns to Apothekere dengang vare *Mathias Kalchofen*

*) Hvo der önsker en udförligere Underretning om Lægedom taget *af Mennesket selv* kan finde denne hos *Niels Michelsen*, Aalb. (Sognepræst ved Bremerholms Menighed) i hans Skrifts 4de Bog, hvis Overskrift er: '*Om Medicin oc Lægedom, som hvert Menneske altid hafvar hos sig selv*;,, prentet i Kiöbenhavn A o. 1635.

(formodentlig *Unos* Eftermand) og *Hans Steen* (eller den forhen nævnede *Johannes Stein*). Efter Lægemidlernes Udsalgspriser fölger *Taxa laborum*, tilligemed en Artikel *"om Foræringer til practicerende approbatos Medicos*, som angiver Foranledningen til den nyeligen omtalte Doctor-Taxt. Den lyder saaledes: *Paa det ingen* (Syg) *sig skal vndsee samme* (nemlig Lægerne) *at lade fordre, for da ikke alle kunde formue lige store Foræringer til dennem: Da skal dennem for förste Besögelse fornöjes med* ½ *Rixdaler o. s. v. Dog hues got folck Medici Fliid og Villighed ydermere met betencke ville, er deris gode Villie og discretion fri hjemstellet og uformenet.*"

Hvilke Regler man har fulgt ved at sætte denne, *den förste Apotheker-Taxt*, lader sig ikke bestemme, da der dengang endnu ikke havdes et *autoriseret Dispensatorium*, eller Apothekerbog, efter hvis Forskrifter Midlerne skulde blandes og præpareres. Det betydelige Antal af Midler, som i Officinerne maatte falholdes, de store Vanskeligheder, der vare forbundne med at skaffe især de Udenrigske tilveje, og det lave Trin, hvorpaa Chemien, som Videnskab, endnu stoed, maatte nödvendigt have til

Digitized by Google

Fölge, at Udsalgsprisen ikke kunde være lav, naar Apothekerne skulde bestaae, kunne leve med Anstændighed som redelige Mænd.

Kort efter denne Tidspunkt indtraf atter vigtige Forandringer med Hensyn til det medicinske Studium. I Aaret 1620 blev *Henning Arnisæus* (Professor i Halmstad og en ivrig Dyrker af Anatomie) kaldet hertil som *Chr. IV* Liv-Medicus; 1624 blev *Ole Worm* beskikket til Professor Medicinæ, og 1639 en ny Lærestoel oprættet for *Simon Pauli* som Professor *Anatomiæ, Chirurgiæ, et Botanices* ved Universitetet *).

Disse Mænds Iver for at fremme den offentlige Undervisning udvirkede da, at Höjskolen endeligen i Aaret 1642 fik et eget *Anatomie-Huus* indrættet. Efter denne nye Foran-

*) *De novo Anatomico ita se res habet: Ut primum in aulam vocatus fuit Dr. Jac. Fabricius, pro ea, qva polluit auctoritate, effecit, ut Regia Majestas novum stipendium* 200 *Dalerum annuum Anatomicæ professioni deputaret, cui ejus gener Dr. Simon Pauli una præfectus est, qvi hac hyeme librum Galeni de ossibus explicavit, at nihil secuit, causatus sibi Theatrum deesse.* (*Epist. O. Wormi.* Hafn. 23 Apr. 1641 p. 560).

Digitized by Google

staltning vandt det anatomiske Studium hastigere, end man kunde ventet, en paafaldende almen Interesse. "Kort efter at Huset var fun"deret, fortæller *Wulff*, anatomerede *Simon* "*Pauli* en halshuggen Qvinde-Person, i *mange* "*fornemme Folks* Overværelse *)"; ja fra Aaret 1645 af, maatte der uddeles *Adgangs-Billeter* til de Anatomiske Forelæsninger, for at afholde det tilstimlende Folk **). Efter Aaret 1648, da *Th. Bartholin* havde modtaget den academiske Lærestoel, og hans Opdagelse af de lymphatiske Kar giorde Opsigt, var Anatomien i saa höj Anseelse, at selv *Kong Fr. III*, Cantzler *Christen Thomesen*, Statholderen *Jochum Gestrup*, Rentemester *Jörgen Rosenkrantz*, *Peter Wiebe* og mange flere, vare overværende ved de offentlige Dissectioner. I samme Tidsrum blev Fædrenelandet berömt hos alle oplyste Nationer baade ved *Worms* kostbare Natural-Cabinet, ved *Th. Bartholins*

*) Encheir. R. D. p. 556.

**) *Bartholins Domus Anatomica* p. 27 — 35. Den förste Billet havde til Indskrift paa Forsiden: *Tessera anatomica*; og paa Bagsiden (omkring et Dödninge-Hoved) at *semina sicca virescant*.

Digitized by Google

skjönne anatomiske Musæum *), og flere lærde Mænds Samlinger."

Ikke mindre kjendelig er den Omhu Chr. IV ved flere Lejligheder viste for det chemiske og botaniske Studium. Jeg anförer kun, at han (förend 1628) paa sin Bekostning lod Fædrelandets förste Botaniker Dr. *Georg Fuiren*, tilligemed *Otto Sperling* (som 1638 fik Prædicat af Hof-Botanicus) reise omkring i Danmark og Norge for at undersöge de indenlandske Planter **), og at Allerhöistsamme udi sit eget (det Kongelige) Laboratorium havde ansat den ældre *Payngk (Petrus Theodoricus)*, hvis Sön *(Ahaspherus Payngk)* som siden blev Liv-Medicus hos Kong *Fr. III*, forfattede *Observationes chemicas rariores* ***), og var Medudgiver af *Dispensatorium hafniense* for Aaret 1658.

Men uagtet alle disse höjst priselige Foranstaltninger, gjorde dog hverken Pharmacien

*) Domus Anatomica Hafniensis. Hafniæ 1662.

**) *Bartholins Cista medica* p. 278: *Index Plantarum indigenarum, quas in itinere suo observavit Dr. G. Fuiren.*

***) *Bartholins Cist. medic.* Locul. LXIV. p. 631.

eller den practiske Lægekonst noget mærkeligt Fremskridt. — Pesten, som udbröd i Aaret 1629, adsplittede Professorerne og standsede den offentlige Undervisning indtil Aaret 1638 *). Apothekerne bleve ikke ordentligen

*) *Crede mihi, mi Schelderupi*, (skrev *Ole Worm* i Novbr. 1629) *tot tantaqve sunt, qvæ me cumulatum obruunt, ut, nisi Divinis edoctus Oraculis, cuncta hæc, fumi, umbræ, aut nihili instar evanescere, meosqve non amissos, sed præmissos scirem, ferendo par vix essem. Non enim uxor modo, et Dr. Casp. Bartholinus affinis, sed Pater, Soror, et Dr. Fuirenus, aliiqve ex affinitate qvam plurimi, hanc ingressi sunt viam, ut sibi lætam, ita nobis relictis luctuosam. Nec adhuc, undiqve pestifero septi contagio, nobismet ipsis crastinum polliceri valemus. Academia dissipata, Professores dispersi, quidam etiam hac lue penitus sublati. Deus misereatur nostri* — — (Epistolæ Tom. I. p. 397). A. 1637 i et Brev til Dr. *Foss* — — *Jam eo pro dolor! apud nos deventum, ut vix tuto domo exire liceat; præterita namqve septimana circiter 189 peste sunt sublati* (p. 18 Epist.) og i et Brev til *H. Cüster* (den 28 Jan. 1638). — — *Suspensa hactenus fuit Academia, hinc factum ut cessaverint exercitia, nec ego cœpta continuare potuerim. Ad Fæstum Paschatos reditum ad consveta molimur* — — (p. 483). *Pestis hic ultra qvinqve*

Digitized by Google

visiterede, ej heller Lægemidlerne solgte efter den autoriserede Taxt af 1619. Dette foranledigede Kong Chr. IV til at udgive fölgende Anordning: *De Pharmacopœis visitandis* o. s. v. dateret Friderichsborg den 1 Nov. 1629.

"Vi *Christian den IV* af Guds Naade, "Konge etc. gjöre alle vitterligt, eftersom "Vi allernaadigst have bragt i Erfaring, "hvorlunde forskiellige Misbrug have ind-"sneget sig paa vore Apotheker i Kiöben-"havn, saa ville Vi, for at sligt kan afvær-"ges og i Fremtiden forhindres, allernaa-"digst have vore Professores*, vor Archiater "(naar han er tilstæde) og övrige kiöben-"havnske Medici paalagt og befalet, at de "to Gange om Aaret skulle visitere Apothe-"kerne sammestæds, og undersöge, om disse "ere saaledes forsynede med behörige og "friske Lægemidler af forskjellige Slags, "som det sig sömmer for vel indrettede Of-"ficiner, saa og om Vedkommende lade sig "nöje med den Betaling, der er bestemt i

Millia abstulit; jam vero benignitate Divina contagium serpere desiit, ut rari audiantur, hoc morbo decumbentes (28 Jan. 1638 p. 483).

Digitized by Google

"Taxten, som enten forud har været, eller paa
"den Tiid, Visitationen foretages, maatte
"vorde anordnet, hvilken Bestemmelse af
"Forandring i Betalingen skal underskrives
"og forsegles af bemeldte Medici, og af Uni-
"versitetet gjemmes til offentlig Kundskab.
"Og hvis nogen forefindes herimod at have
"forseet sig, da skal derom af Lægerne, som
"visitere Apothekerne, skee Indberetning
"til Vort Cancellie. Ligeledes skulle Medi-
"ci bære Omsorg for, at Barberere ikke be-
"fatte sig med at anordne Lægemidler til
"indvortes Brug, samt indberætte til Os,
"naar de opdage, at nogen sig herimod
"maatte forbryde, Hvorefter vore Medici,
"Apothekere, og disses Efterfölgere allerun-
"derdanigst have sig at rette, dersom ikke
"de selv og deres Efterfölgere ville ansees
"for at have overtraadt Vore Befalinger."

Angaaende denne Forordning skrev Archiater *Arnisæus*, under 18 Nov. s. A. fölgende Brev til Facultetets Decanus *Th. Finke*, af hvilket det Passerede sættes i et endnu klarere Lys.

Höjstærede! etc. Da jeg mod Forventning blev kaldet andenstæds hen, og derfor

Digitized by Google

ikke fik Leilighed til at tale med Dig og Dine Colleger, angaaende det, hvorom Du nyeligt havde tilskrevet mig; saa besluttede jeg i det mindste at correspondere med Dig, og kortelig at underrette Dig om hvad der er mig bekjendt i den hele Sag. Begge Apothekere have nyeligen erholdet Kongeligt Privilegium: at alle deres Redskaber, og alle deres Lægemidler skulle, naar Dödsfald mellem dem indtræffer, gaae i Arv til deres Afkom, tilligemed Tilladelsen at aabne Officinerne; dog paa det Vilkaar, at Kongen forbeholder sig at lade den, der skal modtage Apotheket, pröve af Medici, og, naar han er befunden at være duelig, da allernaadigst at stadfæste hans Privilegium, förend han maae gjöre Brug af det. — Men da Kanzleren tillige havde lovet, at være os behjælpelig i denne Sag, holdt han det for billigt, at Officinerne til alle Tider maatte være saa vel forsynede, at man ikke savnede noget i samme, og forstoed jeg, at det til den Ende skulde befales det medicinske Facultet, aarligen at foretage Visitationer, hvilket jeg erindrer, at I ogsaa tilforn have gjort, og hvilket I nu ville gjöre saa meget

hellere, som Kongen selv bifalder denne Eders Omhyggelighed. Jeg skal ej heller unddrage mig, naar Kongens Forretninger tillade det, ligesom ogsaa Kantzleren har lovet, at tage sig af denne Sag, men jeg troer, at *een* Visitation om Aaret er tilstrækkelig, og at herom nærmere kan handles med Kongen. En Forandring i Taxten vil — som ogsaa Apothekerne paastaae — være nödvendig, da Prisen paa de udenlandske Midler hvert Aar forandres, som oftest forhöjes. Jeg har imidlertid forestillet Kantzleren, at herom intet bestemt kan afgjöres, förend Apotkekernes betydelige Afgifter nedsættes, hvortil han svarede: at dette allerede var skeet. — Jeg seer ogsaa, at blandt den hele Samling kun faae *chemiske* Midler, ere taxerede, hvilket saa meget mere fortjente at omtales som deres Brug dagligen mere og mere tiltager. Hvad der endelig er besluttet om *Eden*, der skal aflægges, da troer jeg, at dette, saavelsom det övrige, bör iagttages med begge Apothekere, baade med *Esaias*, og med den anden, der efter Kongelig Tilladelse maae forestaae det *Steenske*-Apothek, indtil Sönnen bliver myn-

Digitized by Google

dig og kan aflægge tilstrækkelig Pröve paa sin Dueligbed i Pharmacien. *Esaias* undslog sig ej heller hverken for sig selv eller for sin Svend, da han vidste, at samme Lov gialdt i alle tydske Officiner; men den anden gjorde, jeg veed ej selv, hvilke Indvendinger; ikke desto mindre, troer jeg, han bör forpligtes dertil, förend det tillades ham át gjöre Brug af det kongelige Privilegium, og at han ikke under noget Paaskud bör undslaae sig for at adlyde Kongens Befaling, og Kantzlerens Villie, efter hvis Plan, jeg troer, at alle disse Ting ere forebragte Kongen. — — — —

I övrigt vil det maaskee hverken være sikkert paa nærværende Tiid, eller muerligt, da Academiet er adsplittet, nu at begynde paa Visitationerne. — — — Lev vel!

Arnisæus.

At Chr. IV ikke opnaaede sin vise Hensigt ved denne Anordning, og at det i det Hele endnu stod slet til med den danske Lægekonst, dette er især kjendeligt af et Par Breve vexlede mellem *Henrich Custer* (Practicus i Nykiöping paa Falster) og *Ole Worm* i Begyn-

Digitized by Google

delsen af Aaret 1636. — *Custer* beklager, at han ikke har Lejlighed til at öve sin Konst undtagen paa *Noblessen* allene, da Almuen er i en saadan Forfatning, at den ikke kan lönne Lægen, og derfor selv curerer alle sine Sygdomme med *rostokker Öl*. Han udtrykker ogsaa sin Længsel efter en ny Apotheker-Taxt, og troer, at den vil være til stort Gavn for det Offentlige, ved at betage Apothekerne Leilighed til at udsuge Folket *). *Ole Worm* fortæller A. 1636: Vi ere i denne Tid beskæftigede med, at sætte en ny Taxt paa Lægemidlerne, da Apothekerne, dagligen beklage sig: at de ikke kunne sælge dem for en saa ringe Priis, og de Syge: at de nödes til at betale dem dyrere end efter de lovbefalede Forskrifter. I Aaret 1638, svarer han *Custer*: at der vel er en Medicinal-Taxt færdig, saaledes som Apothekerne önske den, men da disse synes, at have ansat Midlerne til ubillige Priser, ved at beregne Told og Risico efter Tidernes Besværligheder,

*) Avide hic præstolamur *Taxam Medicamentorum* novam impressam, qva commodum publicum egregie promovebitis, ne ansa major detur, Pharmacopæis, istis pecuniarum accipitribus, deglubere vulgus (p. 482).

Digitized by Google

saa er man endnu tvivlsom, om det ikke er rigtigere at holde den tilbage til bedre Tider. Thi, lægger han til, naar Prisen först engang er bleven forhöjet, saa nedsættes den aldrig igjen.

Der udkom heller ingen Taxt, men i dens Stæd blev under den 11 May 1639, Forordningen af 1 Nov. 1629 paa nye indskjærpet med det Tillæg: at Medici skulde forfatte en Eeds-Formular for Apothekerne, og Een for deres Svende, og alvorligen formane dem til af alle Kræfter at leve efter denne Eed *).

Formularen, som blev forfattet af *Thomas Finke*, og bifaldet af Kongens Livlæge *J. Fabricius*, er næsten enslydende **) med den, som hidindtil har været i Brug, og findes aftrykt i Dr. *Munks* Samling af Medicinal-Love pag. 854.

Mod Slutningen af Aaret 1644 begyndte igjen en ondartet Feber at grassere, og at bort-

*) Cist. med. pag. 324.

**) *Cista med.* pag. 315: *Juramentum Apothekarii*; pag. 136 *Juramentum ministri pharmaceutici.*

Digitized by Google

rive mange Mennesker *). Formodentlig har dette givet Apothekerne Leilighed til atter at anholde om en *nye forhöjet Taxt.* Det medicinske Facultet maatte træde sammen for at gjennemsee de i Aaret 1619 publicerede Forsigtigheds-Regler og Forskrifter angaaende pestartige Sygdommes Behandling: Trykte Recept-Formler med tilföjede *Taxtpriser* paa de brugeligste Pestmidler bleve offentlig bekjendtgjorte og desuden henlagte paa Apothekerne til Underretning for Pest-Chirurgerne og for Folket. Alt dette sees af *Bartholins Cista medica* **) at være skeet i Overenstemmelse med Forordningen af 10 Jan. 1619, for-

*) *Ole Worm* skriver den 26 Dec. 1644: *Hoc tempore tantopere ægrorum urgeor visitationibus, ut vix respirandi detur Opportunitas. Febris maligna et contagiosa strenue hic grassatur, ac multos e medio tollit. Deus nostri misereatur, et faciat; ut novus annus nobis auspiciis melioribus inchoetur, qvam elapsus exit, qvo in pace officiis nostris singuli vacare valeamus* — — og den 11 Jan. 1645: *Contagium apud nos nihil remittit, integræ familiæ decumbunt, evadunt tamen plurimi — nos aliis inserviendo consumimur.*

**) Pag. 175.

Digitized by Google

di Lægerne ikke vare pligtige til at besöge Syge medens farlige Epidemier herskede. Men foruden denne Taxt paa Pestmidler, blev ogsaa en nye *almindelig* Medicinal-Text fastsat paa samme Tid. Dette er klart baade af Fortalen til Taxten af 1672, og af *Custers* Brev til *O. Worm*, dateret den 17 Sept. 1645 *). Denne Taxt har jeg dog hidindtil ikke kunnet finde paa vore offentlige Bibliotheker. Det er derfor uvist baade hvor höjt dén er ansat, og af hvem den er forfattet. *Worm* havde, som meldt, ingen Deel i den; *Payngk* (den ældre) döde samme Aar, og *Th. Finke* var Olding. Man kunde altsaa let falde paa den Formodning, at *Simon Pauli*, som ved denne Tid var (baage Professor og-) Stads-Physicus i Kiöbenhavn, havde bestemt den, dersom man ikke af *Custers* og *Worms* Brevvexling i Dec. 1645 og Jan. 1646 saae, at samme *Simon Pauli* just under dette Tidslöb, af Kiöbenhavns to Apothe-

*) *In Taxam Pharmacopolarum vestram, nuper publicatam, vitiis plurimis scatentem, num consenseris, edoce me qvæso.* — Hertil svarer O. Worm: *Taxam novam, qvi probarem, cum eam nunqvam viderim, anteqvam typis excussam mihi ostenderit* Moltkenius *noster.*

kere havde (*pro physicatu!!!*) forlangt et aarligt Salarium af 500 Rd., foruden frie Lægemidler til sin Familie, Skrive-Materialier m. v.; men at Apothekerne dristigen afsloge ham denne Fordring som noget uhört, da de hverken havde begjært hans Hjælp, eller vare trængende til den. Saavel Fordringen, som Afslaget, synes dog at röbe, at Apothekerne dengang have staaet sig godt, og at fölgelig Taxten af 1619, uagtet alle Besværinger over den, maa have været tilstrækkelig til at give dem anstændigt Udkomme. Kongen havde paa denne Tid (1642) sin egen Hof-Apotheker, *Samuel Meyer*, som fik 200 Rd. i aarlig Lön *).

I *Th. Bartholins* Tid, efter 1648, under Kong Fr. IIIs Regjering, oplevede det medicinske Facultet sin *hæderligste* Epoche, baade ved den Iver, hvormed man dengang dyrkede de physiske Videnskaber i Almindelighed, og de vigtige Opdagelser man paa samme Tid gjorde især i den praktiske Anatomie. *Bartholins Domus anatomica* **) og de mange af

*) Danske Magazin p. 213.

**) Hafniæ. Ao. 1662.

Digitized by Google

ham og hans Samtidige udgivne ypperlige Skrifter, hæve denne Sandhed over al Tvivl. Paa den praktiske Lægekonst havde dog Facultets Glands ingen synderlig Indflydelse. Mange fremmede Lærde reiste vel hertil for at studere Anatomien; men Landets Börn maatte igjen tye til Udlandet for at erhverve sig Færdighed og Övelse i at behandle Syge. Kiöbenhavn manglede endnu Hospitaler, der kunde sættes i Forbindelse med Höjskolen. Heri laae den vigtigste Hindring især for Födsels-hjælpens- og Chirurgiens Floor. Det gik her med Undervisningen i den praktiske Lægekonst indtil 1756 (da Friderichs Hospital) og 1750 — 59 (da Accouchement-Huset blev stiftet) ligesom det endnu gaaer med de fleste Universiteter, som ere anlagte i smaa Stæder; Lærerne bibragte de Studerende Lærdom og Oplysning, men *kunde* ikke forskaffe dem Duelighed og Övelse. Dette har været erkjendt og fölt af det medicinske Facultet end förend *Simon Pauli's* Lærestol blev oprettet, eller den praktiske Anatomie blev dyrket *). Vel er

*) I et Brev af 9 May 1634 skriver *O. Worm* til *Poul Moth.: De hernia curandi methodo nova,*

Digitized by Google

Kundskab om det menneskelige Legems Bygning nödvendig for Lægen, og endnu mere *en Detail* for Chirurgen, men denne Kundskab er dog langt fra at være tilstrækkelig for nogen af dem. Anatomen kan dannes i Dissections-Stuen; men Födselshjælperen og Chirurgen skulle dannes paa Hospitaler. Man kan være god Anatom, uden derfor at være duelig Læge, Födselshjælper eller Chirurg; ellers maatte der fra *Bartholins* Tider af, da Anatomien var i fuld Floor, kunne nævnes mange udmærkede Mænd i alle disse Fag, hvilket ikke er Tilfældet. Her see vi da, hvorfor *Bartholin* selv raadte den medicinske Ungdom at reise udenlands for at öve sig i Chirurgi.

qvod nuper monuerim, facit crudelis illa lanie-na, qvam sæpius hic cum dolore videre cogor ab Agyrtis nostris. Utinam aliqvando manu prompta et solide docta videre hic liceret Chirurgum, qui Barbitonsorum nostrorum ignorantiam et errores eradicaret, artemqve præstantissimam digne hic exerceret; qvin magno suo lucro id esset facturus, non dubitarem. Fac, mi Mothi, qvem eo inclinare gaudeo, te reducem talem habeamus, et Patriæ et nobis, qvin futurus sis gratissimus, non dubito (Epistolæ p. 687).

"dicinalvæsenet til Hjælp. Höjst ubillige "ere Lægernes Kaar; thi Had skjenkes dem "istædet for Belönning, og Snarer lægges "allevegne for dem af Uindviede. Upaatalt "udöver Enhver Lægekonsten, og udsætter "derved vort guddommelige Kald for Almu- "ens Foragt. Og Vi, som Dag og Nat arbei- "de for det Almene Bedste, ere til Spot og "Spee for de usleste Skabninger. Vi instil- "le derfor denne offentlige Sag til Din Kjen- "delse, retfærdige Dømmere! Vor Velferd "er flygtet og vil for evig blive borte, hvis "ikke Du, Statens Styrer! snarligen kalder "den tilbage. Forgjæves ere vore Bestræbel- "ser, og unyttigt vil ogsaa dette vort Arbeide "synes, i hvilket vi have opstillet og rettet "mange Medicinal-Formler; thi kun faae "ere Yndere af gode Forskrifter, og neppe "een Qvaksalver kan rense ved tusinde Pund "Nyseurt. — Dig Store Konge! anbefale Vi "derfor underdanigst vor Uskyld og Beskyt- "telse. Du vort Fædrelands og vor Frieheds "Fader! tillad naadigst, at Sundhedens Tje- "nere, som ubilligen ere foragtede, og at "den sukkende Hygæa, maae finde et Til- "flugtsstæd hos Dig etc. . . . .

Digitized by Google

Denne Dedication er underskrevet: *Medici.* Efter den fölger en Fortale, forfattet af *Th. Bartholin*, hvori gjöres Regnskab for Skriftets, Plan og Formaal. Skriftet selv indeholder paa 283 Sider en speciel Beskrivelse af henimod 800 Midler, afdeelte i 20 Classer. Der fulgte ingen nye Taxt med dette *Dispensatorium*, saa at fölgeligt den af 1645 endnu blev gjældende *).

*) At *Jacob Böhme*, Qvintessenzer og Guldmageriet, under dette Tidslöb gave Chemien en mystisk Indklædning, og foranledigede Debatter mellem "Sophister, Particularister, Proces-Kræmmere og falske Laboranter," kan sees af en tydsk haandskreven Afhandling: *de lapide sophorum magno*, som findes paa det Kongelige Bibliothek. Dens fulde Titel er: "*Tractatus, was vom lapide philosophorum admirabili zu halten, und wie derselbe mit der heiligen Biblischen Schrift, als dem wahren Ekstein Christo Jesu, so wohl auch dem grossen Welt-Buch der Natur concordire, entgegengesetzt allen denen, so denselben ex rebus seu materiis vulgaribus und nicht antimonio magico, seu chao universali, zu erlangen sich unternehmen wollen.*" — Den er forfattet af en *Benedictus Camper*, *Apotheker i Fridericie*, dediceret til Kong

Th. Bartholin forlod, som bekjendt, Ao. 1661 Universitetet, for at tilbringe sin övrige Levetid paa sit Jordgods *Hagested* i Sielland. Dog vedblev han endnu, som för, at tage virksom Deel i de offentlige Medicinal-Anliggender. Blandt flere Skrifter, som han udarbeidede under sit landlige *Otium*, bör her især anmærkes, at han i Aaret 1667, i Frankfurt lod trykke "*Declaratio fraudium et errorum* "*apud Pharmacopæos commissorum. Authore* "*Lisetto Benancio, latinitate, donata et edita ex* "*Musæo, Thomæ Bartholini. Accessit ejusdem* "*argumenti Dialogus Joh. Antonii Lodetti.*" — At *Bartholin* ved at oversætte dette Skrift har havt bestemt Hensyn til Fædrenelandets Apothekere, er især indlysende af Dedicationen til Dr. *Simon Pauli*, dengang Kongelig Archiater og Prælat i Aarhuus. — "*Qvi de Gallis,*" "siger han, *has fraudes solis interpretantur,* "*sciant in medio Tibure esse Sardiniam. De* "*peritia nostrorum nihil loqvimur. De sinceri-* "*tate illi testentur, qvi ad Lernæas Hydras* "*pugnant etc.*

Fr. III i Aaret 1664, og har til Motto: *Loqventa veritate, taceat discedatqve mendacium!* —

Digitized by Google

Det synes rimeligt, at dette Skrift har foranlediget den vigtigste Tidspunkt for Apothekerne i Danmark. *Bartholin* fortæller *): "Vi modtoge for nogen Tid siden en Befaling fra Hans Kongl. Majestæt, hvilken Vi nyeligen med underdanigst Nidkjærhed have fuldbragt. Da der hist og her hörtes Klager over, at Lægemidlernes Priis forhöjedes af Nogle over Billighed, og Apothekerne derfor, skjönt ofte med Uret, bleve ilde omtalte, saa behagede det vor allernaadigste Konge Fr. III at udfinde et Middel mod dette Onde, der synes at angaae det Offentlige, og derved at sörge for sine Undersaatters Gavn, hvorfor en alernaadigst Skrivelse af 23 Decbr. 1668 blev sendt til det medicinske Facultet ved Kiöbenhavns Academie, i hvilken han befalede, at efter Overenskomst (*communicato consilio*) med Stadens Apothekere skulde en Taxt forfærdiges udi det latinske, danske og tydske Sprog, og trykkes paa offentlig Bekostning, at ingen siden med Rette skulde kunne beklage sig over Svig. Dette Arbeide blev af det medicinske Facultet med skyldig Beredvillighed og uden Ophold

*) Fortalen til Apotheker-Taxten af 1672.

Digitized by Google

begyndt, men formedelst forskjellige Forhindringer hidintil ei fuldendt. Endelig da vi overvejede, at det var overdraget til vor Omsorg; og saavel Apothekerne som andre skyndte paa, lagde vi den sidste Haand paa det saa længe forönskede, men med mange Vanskeligheder forbundne Værk."

Anförte sal. Kong Fr. IIIs Brev af 23 Decbr. 1658 bevirkede altsaa at en nye Medicinaltaxt blev færdig i August 1672, og udkom tilligemed Chr. V Forordning af 4 Decbr. samme Aar. Af Fortalen til denne Taxt sees, at Kiöbenhavn dengang havde 4 Apotheker, nemlig: *Joh. Gothofred Beckers* *) eller Elephant Apotheket. *Gregorius Fleischers* eller Löve Apotheket. *Christoffer Heerfords*

*) *Bekker* blev forskrevet hertil i Aaret 1668 som Hof- og Stads-Apotheker; baade han og *Heerford* have Aaret 1671 lavet Theriac under offentlig Autoritet, i Overenstemmelse med Forordningen af 21 August 1577. — Man har herom to *Dissertationes* f. a. A. af *Th. Bartholin*, trykte hos *Math. Godichenius.* — *Bekkers* Apothek er det eneste som er ganet i Arv, til Dato, henimod *halvtredie Hundrede Aar.*

Digitized by Google

(som forhen er omtalt) eller Svane Apotheket, *Johannes Kirchhofs* eller Kong Salomons Apothek — og 15 berömteMedici, blandt hvilke *Erasmus* og *Thomas Bartholin*, *Ole Borch*, *Nicolai Steno* og flere, hvis Navne ere i uforgængeligt Minde. — Taxten er aftrykt i de tre anförte Sprog, paa 120 Sider, hver Side angiver i alphabetisk Orden Prisen paa omtrent 25 forskjellige Midler, og sees da heraf, at man dengang i Apothekerne har faldholdt 3000 officinelle Medicamenter. Efter Kongens Befaling skulde Prisen paa hvert Middel ansættes höist billig efter Tids Omstændighederne; men man finder ingensteds anfört, hvorledes enten Fordelen ved Udsalget (Handels-Avancen) for de saa kaldte officinelle Midler, eller Betalingen for Præparationen (*pro Labore*) er beregnet. Facultetet overlod denne Bestemmelse til selve Apothekerne paa Troe og Love, under aflagt Eed og Hænders Underskrivt. "*Principe instituto pretium singulorum Medicamentorum expendimus, qvod Æqvissimum pro temporum ratione ipsi Pharmacopæi nostri præstito juramento et manus subscriptione judicarunt* *).

*) Fortålen til Medicinal-Taxten af 1672.

Digitized by Google

Ved den fastsatte Taxt paa de udenlandske Midler (*simplicia exotica*) er at mærke, at deres Udsalgspriis blev ansat *foranderlig*, saa at den kunde forhöjes eller nedsættes hvert Aar efter Coursens Forskjellighed (*prout cursus, ut vocant, apud mercatores variat*). Disse Midler findes derfor i Taxten til Kjöberens Underretning betegnede med en Asterisk. I övrigt befaler Forordningens §. 18, "at Apothekerne skulde rette sig efter den Taxt, som nu gjort er, med hvis som bliver betalt contant, eller inden et Aars Tid, dog eftersom samme Materialiers Priis dagligen stiger og falder, skulde Apothekerne, "*paa det de uden Fortenkelse kunne blive,*" de tilforordnede Medicis tilkjendegiffe de Vare, som op og ned stiger; Ellers skal Stads Physicus i Kiöbenhaffn og *Medici ordinari* i de andre Steder flittigen sig erkyndige om de stigende og faldende Varers Cours til Amsterdam og Frankfurt, paa det Taxten derpaa efter Forandring kan rettis, *den Gemene Mand* til Nytte."

Det er aabenbart, at disse sal. Kong Chr. Vs Lovbud, tagne *in abstracto*, indeholde de billigste og menneskekjerligste Forskrivter. Men hvorledes var Facultetet istand til at gjöre

Digitized by Google

speciel Anvendelse af dem? Efter hvilke Regler skulde Det bestemme: hvor meget der aarlig udfordres til en Apothekers Underholdning og et Apotheks Vedligeholdelse? Er ikke det hertil Fornödne forskjelligt efter Störrelsen af Apothekerens Familje? efter den Fod han lever paa? efter Byen, hvori han boer? efter den herskende Luxus, og utallige andre Bi-Aarsager? — Jeg behöver da ikke at beröre, at det ikke hörer til Lægens egentlige Kald, og derfor neppe er enhver Lægekyndig givet, at anstille Handelsberegninger, at reducere fremmed Myndt til indenlandske Penge, at beregne Cours, Tansport-Omkostninger, Told m. v., kort at udfinde den Priis, for hvilken udenlandske Midler kunne haves her i Landet, og dets forskjellige Provindser? Maaskee har man endog Ao. 1672 manglet trykte Priis-Couranter over Medicinal-Varer paa fremmede Steder. Man kan da ikke undre sig over, at det varede 4 Aar förend Taxten blev færdig, eller fortænke Facultetet i, at det tilsidst overdrog Taxt-Bestemmelsen til selve Apothekerne under foranförte edelige Forpligtelse og Haands Underskrivt.

Men hvorledes, efter hvilke specielle Reg-

Digitized by Google

ler kunde da Apothekerne adlyde Kongens Bud med frelst Samvittighed? Jeg vil vove en Gisning ved at see tilbage til Tidens Aand mod Enden af det 17de Aarhundrede. Uagtet Apothekerne ved flere Anordninger vare i Henseende til deres Officiner satte under Lægernes Over-Tilsyn; synes der dog ikke at have været nogen betydelig Forskjel imellem begges Anseelse eller borgerlige Stilling. Hine tillavede jo de Midler, hvormed disse kom deres lidende Brödre til Hjelp; Begge vare de altsaa Samfundet lige vigtige; Uvidenhed eller Skjödeslöshed hos hvilkensomhelst af dem var lige farlig. I Ungdoms-Aarene havde de begge nydt fælleds Underviisning hos de samme Lærere, saavel i Botanik som i Chemie. Mangen lærd Mand var til den Tid Læge, ja endog Archiater, og Apotheker tillige. Hofapothekeren og de academiske Lærere vare aflagte omtrent med lige Lön. Kan der da tænkes noget ubilligt eller uretfærdigt i, om Apothekerne dengang, ligesom det siden er blevet foreslaaet, og udfört i Tydskland og flere Steder, har beregnet sig selv og deres Colleger omtrænt saa meget til Indtægt, som Fortidens Lovbud

Digitized by Google

(Forordningen af 1619) satte en berömt Læge istand til at fortjene ved Udövelsen af sin Konst? Kunde ikke denne Regel uden Betænkning bifaldes af Facultetes Medlemmer? og vilde det ikke have været anstödeligt, hvis Facultetet havde fundet den alt for indbringende for Apothekerne, og derved stridende mod Billighed efter Kongens Bud? Det torde altsaa være selve Lov-Bestemmelsen i Forordningen af 10 Jan. Ao. 1619, der er bleven lagt til Grund for Medicinal-Taxten af 1672. Lad os da see; hvilke Fordele denne tilstod den praktiske Læge — og — Apothekeren!

Anno 1619 var Prisen paa 1 Tönde Rüg 9 Mk. Dansk. Taxten for samme Aar tilstod Lægen for sit förste Besög hos en Syg [illegible] 9 Mk. eller ¼ Td. Rug for hvert fölgende Besög 24 Sk. — ⅛ — — og desuden for hver Recept 12 — — $\frac{1}{12}$ — —
Sæt da, at en Læge i Kiöbenhavn besögte daglig, som Middeltal, 20 Syge, og blandt disse 5 for förste Gang hver Dag; samt at han hver Dag forskrev 10 Recepter; saa blev hans lovlige Fortjeneste:

1 förste Besög 3 Mk. - - - - $\frac{1}{3}$ Td. Rug
19 almindelige Visiter à 24 Sk. - $3\frac{1}{6}$ — —
10 Recepter à 12 Sk. - - - - $\frac{5}{6}$ — —

Altsaa daglig - $4\frac{1}{3}$ Td. Rug
eller aarlig - $1581\frac{2}{3}$ Td. Rug.
à 1 Rd. 3 Mk. af Værdje Ao. 1619 $2372\frac{1}{2}$ Rd.

Regnet man for en Læge med mere udbredt Praxis, som Middeltal, 30 Syge daglig, saa blev hans Fortjeneste:

2 förste Besög à 3 Mk. - - - - $\frac{2}{3}$ Tönde Rug
28 almindelige Besög à 24 Sk. - $4\frac{2}{3}$ — —
20 Recepter à 12 Sk. - - - $1\frac{2}{3}$ — —

Altsaa daglig 7 Tönder Rug
eller aarlig 2555 Td. Rug.
à 1 Rd. 3 Mk - - - - $3832\frac{1}{2}$ Rd.

Denne Summa synes da omtrent at have været *Ole Borchs* og *Bartholinernes* aarlige Indtægt efter Taxten. Det samme Quantum Rug efter Capitel-Taxten for Ao. 1809, da hver Tönde kostede 9 Rd. 22 Sk., vilde efter Pengenes Værd samme Aar have været at beregne for $1581\frac{2}{3}$ Tönder à [illegible] 9 Rd. 22 Sk.
til [illegible] 14591 Rd. 52 Sk.
2555 Tönder à 9 Rd. 22 Sk. - - 23580 Rd. 50 Sk.
og omvendt, dersom Pengene i *Bartholins* Tid

Digitized by Google

havde været af saa ringe Værd, som 1809, saa vilde deres aarlige Fortjeneste, i Forhold til hvad Rugen da maatte have kostet, været at nedsætte, istedet for 2372½ Rd., til - - - 385 Rd.
— — — 3832½ — til - - - 623 —
hvilke Summer altsaa udtrykke Lægernes aarlige Indtægt Ao. 1809, forudsat at de have været ligesaa beskjeftede som *Bartholinerne*, og ikke ere blevne betalte over Taxten for 1619, som endnu er gjældende.

Efter foranförte Gisning maatte Apotheker-Taxten for 1672, som beregnet efter Doctor-Taxten for 1619, afgive en betydelig Indtægt for Apothekerne. Man sættes da herved istand til at forklare, hvorfor denne er den eneste Apotheker-Taxt, som i de danske Stater blev gjældende *et heelt Aarhundrede*, og hvorledes den, som publiceret paa latin, tydsk og dansk, er bleven læst overalt i Europa, og har gjort sin Virkning paa fremmede Faculteter, Medicinal Collegier og især paa Apothekere. Apothekernes betydelige Fordeel er ogsaa Aarsag i, at næsten til alle Tider andre Handlende lode sig friste til at gjöre Indgreb i hines Rettigheder. Derfor de mange Placater angaaende Grændserne mellem Apothekernes og Kram-

bodhandlernes Handel *). Intet Under altsaa, at Tidsrummet fra 1672 til 1772, da en nye Taxt udkom, er blevet kaldet Apothekernes gyldne Tidsalder (*Seculum Aureum*), eller at deres Antal overalt, som hos os, er Aar for Aar voxet betydeligt **). Intet Under, at man næsten i alle Sprog har spögt med Apothernes Handels Fordeel, f. Ex. paa svensk: har ladet dem *skäre Guld med Talgknefwer*; paa tydsk har kaldet dem *Neun und Neunzigere*, paa Latin *Pecuniarum accipitres* og *Alterum tantum* efter de Procent man fandt beregnet ved Udsalget af deres Varer ***). Intet Under, at

*) *Munks* Samling p. 857.

**) Det vilde være interessant at have en historisk Efterretning om samtlige Apotheker i Danmark, ligefra den Tid af, hvert især blev oprettet. *Kjöbenhavn* fik sit *förste* privilligerede Apothek i Aaret 1556, havde 1672 kun fire og har nu *ni*, *Odensee* fik Ao. 1549 Privilegium paa det *Hamsfordske*; *Helsingöer* har havt et Ao. 1638; *Soröe* 1641; *Nykjöping* paa Falster 1656; *Frideritz* 1664; *Naskou* 1688; *Nyborg* 1696. — (*Worms Epistolæ*).

***) Apothecaries profit is becomme a *bye - word denoting something uncommonly extravagant* (*Smiths* Wealth of Nations, book 1 ch. X.).

Digitized by Google

saa mange Apothekere — uden at have havt anden Erhverv — ere ved faa Aars Virksomhed i anförte Seculum blevne rige, formuende Mænd, saa at de ved deres dödelige Afgang have (som fordum Lægerne *Thomas Finke*, *Ole Bork* o. fl.) kunnet stifte betydelige Legater, eller efterlade deres Enker og Börn i en glimrende Stilling.

Hvormange Procent Apothekerne, ved at fastsætte Taxten for 1672, have beregnet sig til Fordeel, for aarligen at udbringe föromtalte Summa efter Doctor-Taxten, lader sig nu i Almindelighed ikke bestemme af Udsalgsprisen, efterdi en saadan Beregning nödvendig forudsætter, at man maa have Underretning om hvad hvert Middel dengang kostede Apothekerne ved Indkjöbet. Men at alligevel min foranförte Gisning er grundet, synes dog at bekræftes ved Udsalgspriserne paa saadanne Midler, som ikke have været gængse i Handelen, eller som intet have kostet uden den simple Umage at samle dem; saasom indenrigske Planter, Rödder, Blomster, Bær m. v. der voxe frit paa aaben Mark. Tabellen (1) oplyser, at Prisen paa disse Midler maa efter Pengenes Værd have afgivet en rundelig Fordeel.

Digitized by Google

Saalænge Taxten af 1672 var gjældende, blev Medicinal- og Apotheker-Væsenet i det Hele bestyret efter Forordningen af 4 Decbr. s. A. *). Lægerne fulgte det autoriserede *Di-*

*) Da denne Forordning findes i Dr. *Munks* Samling, saa vilde det være overflödigt her at meddele et Udtog af den. Jeg tilföjer kun, at Facultetet, naar Apothekerne efter dens §. 26 skulde visiteres, under sit Segl udgav et trykt latinsk Program, ligesom ved academiske Höitideligheder. Indtil Aaret 1675 skrev *Th. Bartholin* disse Programmer, uagtet han siden 1670 var *Assessor i Höjesteret*. — I et, som jeg har for mig, af Aaret 1681, findes Forf. ikke nævnet. Det har fölgende smukke Sted: "*Nos licet minime dubitemus, qvin hac, Dei munere nobis concessa, necessaria omnia colligendi opportunitate prudenter usi Pharmacopæi nostri, ita prospexerint officinis suis, ut pares omnino sint expectationi publicæ, jubemur tamen serio consvetas has iterum suscipere visitationis partes, ut fidem demus publico, necessariis medicaminum præsidiis instructas esse officinas. Et sane libenter se suasqve thecas publico aperiunt, qvia probe norunt, qvanti constet Pharmaceutice, a qva et salus publi a pendet et existimatio Medicorum, nec diffitentur summam adhibendam esse cautionem, ut et provide comparentur omnia, et cum judicio eligantur optima,*

Digitized by Google

spensatorium af 1658, med synkende Tillid til Fortidens *Theriak*, *Mithridat*, *Antidotum Matthioli*, *Electuarium Orvretani*, og lignende Midler, hvis Kræfter skulde beröe paa Ingrediensernes Mangfoldighed ("*ut, quæ non prosunt singula, multa juvent*," *). Apothekerne, som ugjerne vilde have disse *Composita* af Brug, tillavede dem under höjtidelige Ceremonier og offentlig Bram **), kappedes imidlertid indbyrdes om Sögning og offentlig Tillid, men vare dog stedse enige i at beklage sig over Taxten. Mod Midten af det 18ds Aarhundre-

et rite atque ex præscripto Medicorum administrentur singula." (pag. 5).

*) *Th. Bartholins Dissertatio prima de Theriaca in officina Herfordi. Hafn.* 1671 *pag.* 29.

**) See herom: "Wahre Beschreibung des weltberühmten *Theriacs*, welchen *Andromachus*, des "Kaysers *Neronis* vornehmster Medicus, uns "hinterlassen, af *Georg Hermann*, Apothe-"ker i Plöen. 1708 i 4to." Dette Gratulations-Skrift til Apotheker *Christian Friedenreich* i Aalborg, i Anledning af, at han havde tillavet *Andromachs Theriac*, den *himmelske Theriac*, og *Matthiols Antidotum*, er forfattet

Digitized by Google

de maatte derfor Facultetet beskjæftige sig med at udarbeide en nye Apothekerbog, efter hvilken Lægemidlernes Priser mere nöjagtigen kunde beregnes. Men da dette Arbejde gik langsomt fra Haanden, og en Tönde Rug (efter Capitel-Taxten) i Aarene 1745, 46, 47 og 48, maatte betales med henimod 2½ Rd.;

paa Vers, og indeholder blandt andet fölgende Apotheker-Önske:

"Nun Aalburg freue Dich, dis hat dein liebster Sohn,
Zum besten dir bereit, und steht auch steiff und feste,
Dass dis ganz Jüttland wird mit Dancke nehmen an,
Weil hier Herr *Friedenreich*, aus redlichem Gemüthe,
Drey nützlich gute Werck verrichtet und gethan.
Ich wünsche Glück dazu. Dass Gott mit seiner Güte
Ihm ferner wohne bey, und segne den Verlag,
Der hier ist angewandt. Gott lass in kurzen Zeiten,
Den *Theriac* abgehn: Damit er leb den Tag,
Dass Er noch hundertmahl dies' Arzney mög bereiten."

Digitized by Google

saa synes det, som om Apothekernes Taalmodighed i disse Aaringer blev sat paa alt for haard en Pröve, og at de da have formaaet Facultetet til at lægge hiint vigtige Arbeide til Side, og strax at beregne en nye Taxt, lempet (ɔ. forhöjet) efter Tiderne. Virkeligen maa ogsaa en saadan Taxt alt være bleven færdig i Begyndelsen af Aaret 1749; thi under 7 Martii s. A. læser man i Lov-Samlingen fölgende Rescript: "Den af det medicinske Fa-"cultet forfattede Apotheker-Taxt, for saavidt "det Kongelige Hof angaaer, er approberet, "men det kan med sammes Publication beröe, "indtil det *Dispensatorium*, hvorpaa den skal "grunde sig, er blevet indrettet *)."

Dette nye *Dispensatorium* udkom endeligen i Aaret 1772 under Titel af *Pharmacopœa danica, regia autoritate a Collegio Medico conscripta* — tilligemed en nye Medicinal-Taxt, dateret den 15 Januar s. A., hvorpaa fulgte Forordningen af 16 Julii 1772.

Ved denne Pharmacopöe, som til sin Tid vandt de Lærdes Bifald, blev efter Videnskabernes betydelige Fremskridt en vigtig Mangel

*) Dr. *Munks* Saml. p. 85.

Digitized by Google

bodhandlernes Handel *). Intet Under altsaa, at Tidsrummet fra 1672 til 1772, da en nye Taxt udkom, er blevet kaldet Apothekernes gyldne Tidsalder (*Seculum Aureum*), eller at deres Antal overalt, som hos os, er Aar for Aar voxet betydeligt **). Intet Under, at man næsten i alle Sprog har spögt med Apothernes Handels Fordeel, f. Ex. paa svensk: har ladet dem *skäre Guld med Talgknefwer*; paa tydsk har kaldet dem *Neun und Neunzigere*, paa Latin *Pecuniarum accipitres* og *Alterum tantum* efter de Procent man fandt beregnet ved Udsalget af deres Varer ***). Intet Under, at

*) *Munks* Samling p. 857.

**) Det vilde være interessant at have en historisk Efterretning om samtlige Apotheker i Danmark, ligefra den Tid af, hvert især blev oprettet. *Kjöbenhavn* fik sit *förste* priviligerede Apothek i Aaret 1556, havde 1672 kun fire og har nu *ni*, *Odensee* fik Ao. 1549 Privilegium paa det *Hamsfordske*; *Helsingöer* har havt et Ao. 1638; *Soröe* 1641; *Nykjöping* paa Falster 1656; *Frideritz* 1664; *Naskou* 1688; *Nyborg* 1696. — (*Worms Epistolæ*).

***) Apothecaries profit is becomme a *bye - word denoting something uncommonly extravagant* (*Smiths* Wealth of Nations, book 1 ch. X.).

saa mange Apothekere — uden at have havt anden Erhverv — ere ved faa Aars Virksomhed i anförte Seculum blevne rige, formuende Mænd, saa at de ved deres dödelige Afgang have (som fordum Lægerne *Thomas Finke*, *Ole Bork* o. fl.) kunnet stifte betydelige Legater, eller efterlade deres Enker og Börn i en glimrende Stilling.

Hvormange Procent Apothekerne, ved at fastsætte Taxten for 1672, have beregnet sig til Fordeel, for aarligen at udbringe föromtalte Summa efter Doctor-Taxten, lader sig nu i Almindelighed ikke bestemme af Udsalgsprisen, efterdi en saadan Beregning nödvendig forudsætter, at man maa have Underretning om hvad hvert Middel dengang kostede Apothekerne ved Indkjöbet. Men at alligevel min foranförte Gisning er grundet, synes dog at bekræftes ved Udsalgspriserne paa saadanne Midler, som ikke have været gængse i Handelen, eller som intet have kostet uden den simple Umage at samle dem; saasom indenrigske Planter, Rödder, Blomster, Bær m. v. der voxe frit paa aaben Mark. Tabellen (1) oplyser, at Prisen paa disse Midler maa efter Pengenes Værd have afgivet en rundelig Fordeel.

Digitized by Google

Saalænge Taxten af 1672 var gjældende, blev Medicinal- og Apotheker-Væsenet i det Hele bestyret efter Forordningen af 4 Decbr. s. A. *). Lægerne fulgte det autoriserede *Di-*

*) Da denne Forordning findes i Dr. *Munks* Samling, saa vilde det være overflödigt her at meddele et Udtog af den. Jeg tilföjer kun, at Facultetet, naar Apothekerne efter dens §. 26 skulde visiteres, under sit Segl udgav et trykt latinsk Program, ligesom ved academiske Höitideligheder. Indtil Aaret 1675 skrev *Th. Bartholin* disse Programmer, uagtet han siden 1670 var *Assessor i Höjesteret.* — I et, som jeg har for mig, af Aaret 1681, findes Forf. ikke nævnet. Det har fölgende smukke Sted: "*Nos licet minime dubitemus, qvin hac, Dei munere nobis concessa, necessaria omnia colligendi opportunitate prudenter usi Pharmacopœi nostri, ita prospexerint officinis suis, ut pares omnino sint expectationi publicæ, jubemur tamen serio consvetas has iterum suscipere visitationis partes, ut fidem demus publico, necessariis medicaminum præsidiis instructas esse officinas. Et sane libenter se suasqve thecas publico aperiunt, qvia probe norunt, qvanti constet Pharmaceutice, a qva et salus publica pendet et existimatio Medicorum, nec diffitentur summam adhibendam esse cautionem, ut et provide comparentur omnia, et cum judicio eligantur optima,*

Digitized by Google

spensatorium af 1658, med synkende Tillid til Fortidens *Theriak*, *Mithridat*, *Antidotum Matthioli*, *Electuarium Orvretani*, og lignende Midler, hvis Kræfter skulde beroe paa Ingrediensernes Mangfoldighed ("*ut*, *quæ non prosunt singula*, *multa juvent*" *). Apothekerne, som ugjerne vilde have disse *Composita* af Brug, tillavede dem under höjtidelige Ceremonier og offentlig Bram **), kappedes imidlertid indbyrdes om Sögning og offentlig Tillid, men vare dog stedse enige i at beklage sig over Taxten. Mod Midten af det 18ds Aarhundre-

et rite atqve ex præscripto Medicorum administrentur singula." (pag. 5).

*) *Th. Bartholins Dissertatio prima de Theriaca in officina Herfordi. Hafn.* 1671 pag. 29.

**) See herom: "Wahre Beschreibung des weltberühmten *Theriacs*, welchen *Andromachus*, des "Kaysers *Neronis* vornehmster Medicus, uns "hinterlassen, af *Georg Hermann*, Apothe-"ker i Plöen. 1708 i 4to." Dette Gratulations-Skrift til Apotheker *Christian Friedenreich* i Aalborg, i Anledning af, at han havde tillavet *Andromachs Theriac*, den *himmelske Theriac*, og *Matthiols Antidotum*, er forfattet

Digitized by Google

de maatte derfor Facultetet beskjæftige sig med at udarbeide en nye Apothekerbog, efter hvilken Lægemidlernes Priser mere nöjagtigen kunde beregnes. Men da dette Arbejde gik langsomt fra Haanden, og en Tönde Rug (efter Capitel-Taxten) i Aarene 1745, 46, 47 og 48, maatte betales med henimod 2½ Rd.;

paa Vers, og indeholder blandt andet fölgende Apotheker-Önske:

"Nun Aalburg freue Dich, dis hat dein liebster Sohn,
Zum besten dir bereit, und steht auch steiff und feste,
Dass dis ganz Jüttland wird mit Dancke nehmen an,
Weil hier Herr *Friedenreich*, aus redlichem Gemüthe,
Drey nützlich gute Werck verrichtet und gethan.
Ich wünsche Glück dazu. Dass Gott mit seiner Güte
Ihm ferner wohne bey, und segne den Verlag,
Der hier ist angewandt. Gott lass in kurzen Zeiten,
Den *Theriac* abgehn: Damit er leb den Tag,
Dass Er noch hundertmahl dies' Arzney mög bereiten."

Digitized by Google

saa synes det, som om Apothekernes Taalmodighed i disse Aaringer blev sat paa alt for haard en Pröve, og at de da have formaaet Facultetet til at lægge hiint vigtige Arbeide til Side, og strax at beregne en nye Taxt, lempet (ɔ. forhöjet) efter Tiderne. Virkeligen maa ogsaa en saadan Taxt alt være bleven færdig i Begyndelsen af Aaret 1749; thi under 7 Martii s. A. læser man i Lov-Samlingen fölgende Rescript: "Den af det medicinske Facultet forfattede Apotheker-Taxt, for saavidt "det Kongelige Hof angaaer, er approberet, "men det kan med sammes Publication beröe, "indtil det *Dispensatorium*, hvorpaa den skal "grunde sig, er blevet indrettet *)."

Dette nye *Dispensatorium* udkom endeligen i Aaret 1772 under Titel af *Pharmacopœa danica, regia autoritate a Collegio Medico conscripta* — tilligemed en nye Medicinal-Taxt, dateret den 15 Januar s. A., hvorpaa fulgte Forordningen af 16 Julii 1772.

Ved denne Pharmacopöe, som til sin Tid vandt de Lærdes Bifald, blev efter Videnskabernes betydelige Fremskridt en vigtig Mangel

*) Dr. *Munks* Saml. p. 85.

i Fædrenelandets Medicinal - Indretninger afhjulpen; Officinerne bleve efter dens Forskrivter rensede fra mangfoldige uvirksomme vemmelige Midler og fra ligesaa mange urimelige Formler, som Overtroe og Uvidenhed havde indfört. Istedet for at Taxten for Ao. 1672 böd Apothekerne at faiholde 3000 Midler; saa blev ved denne for Aaret 1772 Antallet indskrænket til 13 á 1400.

Fortalen til den viser, kvad man efter det foregaaende neppe skulde tro, at Apothekerne virkeligen have været misfornöjede med den ældre Taxt af 1672. *Collegium Medicum* siger nemlig: "Efter Kongelig allernaa-"digst Befaling er nærværende Medicinal-Taxt "saaledes indrettet, at endogsaa Apothekerne i "Kjöbstæderne baade i Danmark og Norge, "kunne sælge Medicamenterne for den i be-"nævnte Taxt fastsatte Prijs, ei allene uden "deres Skade, men og med een saa lovlig For-"deel, at de blive derved satte istand, at holde "deres Officiner i god forsvarlig Tilstand, for-"nemmelig naar de, som de bör, forskrive "deres Materialier fra de behörige Stæder. — "Dog tillades Apothekerne i Kjöbenhavn saa-"velsom i de andre Kjöbstæder, at lade sig be-

Digitized by Google

"tåle noget mere for de i Taxten med én Stjer-
"ne betegnede *Simplicia*, og det efter det For-
"hold, som Prisen af saadanne *Simplicia* stiger
i de sædvanlige *Kjöbenhavnske*, *Hamborgske*
"og *Hollandske* Priis-Couranter. Til den Ende
"bör i Kjöbenhavn det Kongelige *Collegium*
"*Medicum*, og i de andre Kjöbstæder Stads-
"Physici, Land- eller Provincial-Medici, hvert
"Aar med Apothekerne i deres Egne igjennem-
"gaae de nyeste Priis-Couranter, for efter dem
"at fastsætte Priserne, hvorefter saadanne
"*Simplicia* skulle sælges for det næste Aar, og
"skal derover hver Gang forfærdiges en For-
"tegnelse med Vedkommendes Underskrivt,
"hvilken forevises, naar det forlanges. For
"ydermere at lette Apothekerne i de andre
"Kjöbstæder udenfor Kjöbenhavn, haver *Colle-*
"*gium Medicum* i Taxten med löbende eller
"Cursiv Skrivt ladet trykke Navnene af de
"*Simplicia* og *Composita*, som ikke nödvendig
"behöves at holdes eller forfærdiges i saadanne
"Apotheker, med mindre at de beskikkede
"Physici eller Provincial-Medici forlange, at
"et eller andet af dem bör findes i Apotheker-
"ne, i hvilken Fald de uden Modsigelse skulle
"anskaffes eller forfærdiges."

Digitized by Google

Jeg skulde önske her at kunne meddele sikker Underretning om, efter hvor mange Handels-Procent denne Taxt er bleven beregnet; men da *Collegii medici* Archiv, og den daværende Taxt-Commissions Forhandlinger for dette Tidsrum ere brændte; og da det nu ikke er en let Sag, at faae samlet de Priser, efter hvilke Apothekerne dengang maatte betale deres Varer ved Indkjöbet, saa maa jeg overlade til en mere Handelskyndig at udfinde Fundamentet for denne Taxt.

Tabellen (1) viser de Forandringer, der bleve giorte i Taxten paa adskillige af de indenlandske Urter, og Tabellen (2) Forandringerne i *Taxa Laborum*. De aarlige Taxt-Forandringer, som i Provindserne skulde bestemmes af Physico og Apothekeren, have rimeligen havt til Fölge, at Prisen paa de samme Lægemidler i forskjellige Provindser, ja endog i nærliggende Byer, er bleven forskjellig, til Tab for een, og til ubillig Fordeel for en anden Apotheker. Dette Lovbud satte desuden Lægerne i et mistænkeligt Forhold til Apothekerne, allerhelst paa saadanne Steder, hvor Publicum kjendte Apothekeren, som en formuende Mand, og Lægen som en Træl, hvis bor-

Digitized by Google

gerlige Stilling var *res angusta domi.* Ved Apothekernes höitidelige Anretninger for Lægerne paa den Dag deres Medicinal-Forraad, efter Forordningen af 1619 blev efterseet, og endnu mere ved de ikke ubetydelige Foræringer hine (indtil Aaret 1808) sendte disse mod Nytaarstider, blev Tanken om Collision imellem Doctor og Apotheker i Publico end mere bestyrket. Held da hver uegennyttig dansk Læge, at hiint Lovbud igjen er hævet, og denne Skik uden Lovbud nu er afskaffet!

Man troe dog ikke, at det er i Danmark allene, Regjeringen har havt saa mange Vanskeligheder at overvinde, for at holde Lægemidlerne i en billig Priis. Det samme har været Tilfældet i de fleste andre Lande. I Sverrig udkom den förste Medicinal-Taxt 1668, forfattet af *Collegio medico*; — denne stod til 1739, da der paa Rigsdagen blev fastsat en ny; som dog igjen maatte forandres i Aaret 1777. — Under dette Tidslöb sögte Regjeringen paa forskjellige Maader at holde Taxten i Lovskraft. Den böd i Kongl. Medic. Orden af 1688; i Kongl. Resolution paa Städernes Beswär af 16 Octbr. 1723, og i 42 §. af Apotheker-Eeden: at "Taxan bör tjena Apothe-

Digitized by Google

"karne til Råttesnöre och ingalunda af dem "öfwerskridas." Men da dette alligevel skeete, saa bleve disse Anordninger under 30 April 1756 indskjerpede ved fölgende alvorlig Trudsel: "Beträdes Apothekare, at på minsta sätt öfwerskrida Taxan, skall han uten nåd og förskoning blifwa sitt Privilegium förlustig;" endelig fik *Collegium medicum* den 4 Decbr. 1759 allernaadigst Befaling igenom Ofwer-Ståthållaren och Landshöfdingarne at föranstalta om wärkställigheten af nyssberörde Författning, och Stads-Fiscalerne at inför behörig Domstol, tiltala den bröttslige." — Om dette nogensinde skeete er tvivlsomt, men at Regjeringen lidt længere hen i Tiden maa have troet, at *Collegium medicum* var mere overbærende med Apothekerne end ombyggelig for Almenheden, er klart af et Kongebrev af 6 Aug. 1777. Der bydes nemlig i dette, at *Collegii medici* forhen uindskrænkede Frihed til at forandre Taxten skal saaledes indkrænkes: "at då Medicamenter af ostadigt wårde kunna såljas under Taxan, bör Collegium igenom Tidningarne, eller särskilt därom kundgöra Allmänheten; men såsnart Medicamentet måste höjas öfwer Taxan, sådant hos Kgl. Maj. anmälas och dess tilstånd af-

Digitized by Google

bidas." — — — Endnu slettere findes Taxt-Væsenet bestyret i forskjellige tydske Stater. Jeg vil til Beviis hidsætte et Stæd af, den ellers agtværdige Borgermester *Krygelsteins* Skrift med hans egne Ord:

"Ungewisse Preise entstehen auch daher, "wenn die Aerzte mit den Apothekern in Ver-"bindung treten, und diese den Kunden die "Recept-Verschreibung des Arztes mit anrech-"nen. Diese Handlung kan von beyden sehr "rechtmässig, aber auch höchst schändlich und "niederträchtig seyn. Rechtmässig bey sol-"chen Personen, welche es für unbillig anse-"hen, dass sie den Arzt, und auch den Apo-"theker bezahlen sollen, dieserwegen lieber zu "Pfuschern gehen, und Arzt und Apotheker "verlassen. Rechtmässig wenn der Arzt, wie "es an vielen kleinen Orten ist, für seine "Mühe nichts bekommt; endlich rechtmässig, "wenn der Arzt nicht mehr von dem Apothe-"ker auf die Arzneyen aufschlagen läst, als "ihm nach der Medicinaltaxe für ein Recept "zu nehmen erlaubt ist. Schändlich und nie-"derträchtig ist hingegen der geheime Bund "des Arztes und des Apothekers, wenn jener "durch versteckte Zeichen das übermässige

Digitized by Google

"Qvantum andeutet, welches der Apotheker
"nehmen, und dem Arzt verrechnen muss.
"Denn nunmehr muss der Arzt auch den Apo-
"theker durch die Finger sehen, und gestat-
"ten, dass dieses, wo es angeht, die Taxe de-
"stomehr überschreitet. Beyde Arten sind
"also sehr von einander unterschieden, doch
"wäre auch in Ansehung des rechtmässigen zu
"wünschen, dass der Arzt und Apotheker sich
"ihrer gänzlich entschlugen, und jeder sich sei-
"nen Verdienst besonders bezahlen liesse."

Ingen dansk Læge eller Apotheker har nogensinde deeltaget i saadanne Rænker, eller under nogen Betingelse anseet dem for lovlige og anstændige! *Bartholins* gyldne Tider ere vel forsvundne, men hans ædle Aand svæver endnu over *Apollo's* Afkom.

Medens Medicinal-Taxten af 1772 endnu var gjældende, fölte man næsten *i alle Lande*, at det især for Uformuende, for Fattigvæsenet, for Hospitaler og andre Stiftelser var trykkende, at Lægemidlerne, der for de Syge ere ligesaa nödvendige, som gode Næringsmidler for de Sunde, maatte kjöbes paa Apothekerne for en saa höi Priis. Denne Fölelse bevægede endeligen i Aaret 1794 Videnskabernes Selska-

Digitized by Google

bet i Göttingen til at udsætte en Belönning for det grundigste Svar paa det Spörgsmaal: "Wie können die Preise der Apothekerwahren vermindert werden?" Dr. og Borgermester *Krygelstein* i Ohrdurf, Dr. *Jugler*, og Senator *Westrumb* i Hameln kappedes om Prisen. Dr. *Krygelsteins* Skrift *) blev tilkjendt Fortrinnet. Siden har samme Æmne været nu bedre nu slettere behandlet i adskillige Skrifter, alt efter Forfatternes forskjellige Indsigter og Interesse **). *Krygelstein* undersöger især fölgende tre Spörgsmaal:

1) Ere Lægemidlerne i Apothekerne for dyre i Forhold til deres Indkiöbspriis og andre Omstændigheder?

*) Von Verminderung der Arzneypreisen und der zu diesem Behufe erforderlichen Einrichtung der Dispensatorien und Taxen. Göttingen 1795.

**) Jeg nævner her kun, som et Par af de fortrinligste, Apotheker *Schillers* Ideen zur Verbesserung und Vervolkomnung des gesammten Apotheker-Wesens. Nürnberg und Altdorf 1805, og Dr. *Wenderoths* Vorschläge zu hochtsnöthigen Reformen der pharmaceutischen Veranstaltungen. Gressen 1805.

Digitized by Google

2) Dersom de ere for dyre, hvilke Grund-Regler skal man da fölge for at udfinde en Taxt, som skaaner Publicum, og sætter Apothekeren istand til at leve med Retskaffenhed i Ære og Velstand?

3) Hvorledes anvendes disse Regler til begge Parters Tilfredshed, saaledes at man kan være forvisset om deres Varighed? —

Han oplyser hvert især med udförlige Betragtninger *pro et contra*, tilföjer mange Tabeller over Detaillen af de hidhörende Beregninger, gjör især Anvendelsen heraf paa den *Fuldaiske* og *Gothaiske* Taxt, hvilke han finder at være de billigste i hele Europa, og opstiller som Resultat, at en Apotheker, naar Sagen betragtes *ex æqvo et justo*, bör have 50 pCto. Avance. Andre derimod have meent, at man ikke bör beregne de samme pCto. paa allehaande Midler, men at indenlandske *Simplicia* bör udsælges mod 20 — 25, udenlandske *Simplicia* imod 25 — 30; chemiske Midler mod 80 — 100; endeligen de, som fordre Konst og Forsigtighed, og sælges i

smaa Qvantiteter, mod 150 pCto. Handels-fordeel *).

Saaledes foranledigede da det berömte *Göttinger* Societet, at Apotheker-Taxten blev en Gjenstand for videnskabelige Undersögelser. Men blev det i Priis-Spörgsmaalet tilsigtede Öjemed derved opnaaet? Fik Publicum i Europa's forskjellige Lande efter den Tid Lægemidlerne for en billigere Priis? Sandheden byder mig at svare: Nei! Jeg er tvertimod overbeviist om, at Resultatet af *Krygelsteins* Skrivt nödvendig maa, især under de nærværende Tids Omstændigheder, lede

*) Dr. *Thomas Percival* har for faa Aar siden endog bifaldet det Forslag, at tilstaae Apothekerne 1000 pCto. Avance. "The whole drugs which the best-employed apothecary in a large market town will sell in a year, may not perhaps cost him above thirty or forty pounds. Though he should sell them, therefore, for three or four hundred, or *a thousand* per cent. profit, this may frequently be no more than the reasonable wages of his labour, charged in the only way in which he can charge them, upon the price of his drugs. (Medical Ethics, or a code of Institutes and Precepts, adapted to the professional Conduct of *Physicians* and *Surgeons* (p. 413).

til det Modsatte af hvad det Göttinger Societet attraaede, eller til ufornödent höje Udsalgspriser. Förend der spörges, hvormange Procent bör en Apotheker have for at kunne bestaae, som en redelig Mand med Ære og Velanstændighed; bör det være afgjort hvor stor en aarlig Summa hertil udfordres. Denne Summa bör han kunne fortjene, eller den bör være Fordelen, Profiten, af hans Handel og Arbeide. Men man maa ikke glemme, at *Procent* og *Profit* ikke staae i et bestemt, absolut, Forhold til hinanden; eller med andre Ord, at de samme *Procent* ikke altid give den samme Fordeel, men nu en större, nu en mindre efter Indkjöbsprisernes Forskjellighed.

Efter at det Kongelige Sundheds Collegium i Kjöbenhavn i Aaret 1803 var bleven oprettet, beskjeftigede sig Dette strax med at udarbejde en nye Pharmacopoe. Denne blev alt færdig mod Enden af Aaret 1804, og ved Forordningen af 14 Junii 1805 allernaadigst autoriseret til offentlig Brug for Danmark og Norge, ikke for Hertugdömmet Holsten, da omtrent til samme Tid denne Provinds fik

sit eget Sundheds-Collegium. Under 28 Januarii 1806 udkom da atter en nye, den 3die sammes allernaadigst approberet, Medicinal-Taxt, lempet efter denne Pharmacopoe. Med denne Taxt fulgte Hans Majestæts allernaadigste Resolution: "At Sundheds-Collegium "aarlig skal ved November Maaneds Udgang "bestemme hvad Forandring der efter Omstæn-"dighederne bör gjöres i den anordnede Medi-"cinal-Taxt, for enkelte raae Materialier eller "*Simplicia* saavel her i Staden, som for de an-"dre Apothekere i begge Rigerne, og at til den "Ende Provindsernes Apothekere skulle hen-"vende sig til Sundheds-Collegiet med Begje-"ring derom, förend Udgangen af October Maa-"ned, hvorefter de saaledes af Sundheds-Colle-"giet gjorte Forandringer skulle indsendes til "Cancelliet, for derefter at blive meddeelt "samtlige Overövrigheder til videre Bekjendt-"gjörelse for Vedkommende." Taxten blev trykt med 10 særskildte Rubriqver for et heelt Decennium, eller for Ao. 1815 inclusive, saa at Apothekerne nemt kunde for hvert Aar tilföje de bestemte Forandringer i Udsalgs-priserne.

Digitized by Google

Luen har ogsaa fortæret de fleste hidhörende Data og Beregninger. Jeg er derfor i Uvished, om Apothekernes Avance i denne nye Taxt har været bestemt efter 242⁴⁄₇, eller efter 128⁴⁄₇ pCto. lagte ligefrem til Indkjöbsprisen paa samme Tid. Der findes i Sundheds-Collegii Archiv ikkun to Documenter, af hvilke der mueligen skulde kunne hentes Oplysning angaaende denne Uvished; men de ere aldeles ikke overenstemmende med hinanden.

Det ene er en *Fundamental-Beregning*, grundet paa den aarlige Indtægt og Udgivt ved *Apotheket paa Christianshavn i Aaret* 1805. I dette Document findes den aarlige Udgivt ansat til

a) Renter af Apotheket med *Inventarium* og Varelager - - - - - - - -	1200 Rd.
b) Til Bygningens og *Inventarii* Vedligeholdelse - - - - - - -	200 —
c) Til 3 Medhjelpere - - - -	400 —
d) Kostpenge for 3 Medhjelpere og 2 Lærlinge - - - - - - -	700 —
e) Kost og Lön for en Pige og en Skurekone - - - - - - - -	200 —
f) Til Ildebrand og Lysning til Apotheket - - - - - - - - - -	200 —
Lateris -	2900 Rd.

Digitized by Google

	Transport -	2900 Rd.
g) Tab ved Vegetabiliers Fordærvelse		100 —
h) Til Vedligeholdelse af Linnet, Sengeklæder, og af Möbler for Folkene		100 —
i) Skatter af alle Slags - - - -		200 —
k) Til Hr. Assessorens og Familiens Underholdning - - - - -		1200 —
	Summa aarlig Udgivt - -	4500 Rd.
Dén aarlige Indtægt beregnes til -		8000 —

Altsåa bliver tilovers til at fornyé Varelageret med, eller til Indkjöb af Vare for det næste Aar 3500 Rd. Naar da med 3500 Rd. efter Indkjöbsprisen skulle ved Udsalget fortjenes 4500 Rd., saa udfordres en Avance af (3500 - 4500 - 100) 128$\frac{4}{7}$ pCto.

Hvad der turde savnes ved denne Calcul er en bestemt Underretning om, hvor rigorös Indtægten er angivet; om den indbefatter allene hvad der strax er betalt Contant, eller tillige hvad der er leveret til Flaaden, til Qvæsthuset, Fattigvæsenet, og ellers paa Regning til andre. Man tillade mig denne Ytring, da Opgaven nu er en Gjenstand for den offentlige Bestyrelse, paa hvis Nöjagtighed, det

saa ganske beroer, om den fölgende Tids Medicinal-Taxter ere billigen bestemte eller ikke.

Det andet Document, som findes i Sundheds-Collegii-Archiv under No. 409 og 415 for Aaret 1806, indeholder en Critik over nogle Taxtberegninger, hvilke jeg efter skriftlig Anmodning af sal. Etatsraad *Guldbrand*, dengang Formand i Taxt-Commissionen, havde indsendt til Collegiet. Critiken er forfattet af Collegiets pharmacevtiske Assessores, og viser, at man fordum, for at skaffe Apothekerne den fornödne aarlige Fortjeneste af 4500 Rd. paa Udsalget af for 3500 Rd. efter Indkjöbsprisen, urigtigen betragtede samtlige Midler, som om de *alle* vare forskrevne fra Udlandet; at man ikke tog Hensyn til at mange af de kostbareste bleve förte lige hertil fra Indierne, og at et endnu större Antal (*Indigena*) voxe eller produceres her i Landet. Man beregnede som Fölge heraf Midlernes egentlige Verdie til $2333\frac{1}{3}$ Rd. og Omkostningerne for deres Transport hertil, Told m. v. til 50 pCt. ell. $1166\frac{2}{3}$ Rd.

Summa - 3500 Rd.

saa at den fölgeligen med Summen $2333\frac{1}{3}$ Rd.

skulde foruden anförte - - - - - 4500 Rd.
fortjenes Omkostningernes Belöb - 1166⅔ —

eller ialt - 5666⅔ Rd.

hvortil efter fölgende Schema

2333⅓	100	5666⅔
7000	1700	17000

udfordres - 242 6/7 pCt.

hvilke Procent man da, for at undgaae Brök, har forhöjet til 250, eller som Avance beregnet 2½ Gange Tillæg til den virkelige Indkjöbspris. Jeg vil af Documentet tilföje et Par Exempler:

Balsamum cephalicum.

℞	*Olei nucis moschatæ expr.* ℥j	24 Sk.
	— *caryophillorum* ʒß	7 —
	— *lavendulæ* ʒß	2 —
	— *rosmarini* ʒß	1 —
	— *succini* ℈ß	1 —
	Bals. peruvian ʒj	3 —

misceantur.

Samtlige Ingredienzers Værd	38 Sk.
Tillæg som Avance 250 pCt.	95 —
for at blande Midlerne	8 —
	141 Sk.

Digitized by Google

Af anförte Ingredienzer er antaget, at der faaes ℥jx Balsom; fölgelig kunde ℥j sælges for 15⅔ Sk. I Taxten staaer den for 20 Sk. Hvad der ved Indkjöbet havde kostet 38 Sk. sælges da for 180 Sk., eller (Handels-Procentene og *pro labore* sammenregnede) med en Fordeel af 142 Sk., eller 373$\frac{1}{19}$ pCt.

Aqva melissæ.

Rx.	*Herbæ melissæ siccatæ* ℥xxiv - -	60 Sk.
	Handels-Avance 250 pCt. - -	150 —
	for at skjere Urterne - - - -	8 —
	(Destillando elice Libr. XX seu Uncias CCXL)	
	(for at destillere disse 7½ Pot à 20 S.	150 —
det fulde Belöb af 240 Unzer Melisse-Vand blev altsaa - - -		368 S.;

og kunde fölgelig sælges ℥j for 1$\frac{8}{15}$ Sk.; efter Taxten for 2 Sk.

Ingredienzerne kostede kun - - - -	60 Sk.
for Vandet erholdtes ved Udsalget for	480 —
ergo blev vundet paa disse 60 Sk. (ved Handels-Procenterne og *pro labore* sammenregnede) - - - - - - -	420 Sk.

eller 700 pCt.

Digitized by Google

Disse to Exempler, som jeg har valgt blandt flere Hundrede, vække da grundet Tvivl om Taxten for Ao. 1806 virkeligen har været fastsat efter en Avance af 128$\frac{4}{7}$, eller 250 pCt. — Denne Tvivl bragte for en Tid Sundheds-Collegiet i nogen Forlegenhed, og gav Anledning til adskillige Beregninger, indtil endeligen DHrr. Assessorer bestemt erklærede, at Apothekerne kun havde havt 128$\frac{4}{7}$ pC. og at disse efter Fundamental-Beregningen vare tilstrækkelige til deres tarvelige Udkomme *).

Alligevel blev Medicinal-Taxten for Aaret 1806 ikke gjældende for et udstrakt Tidsrum. Alt under 29 November s. A. udkom fra Sundheds-Collegiet et Tillæg til den for Aaret 1807: hvori Prisen paa henimod 60, mest udenlandske Midler, var forandret; og i Aaret 1808 indlöb fra DHrr. Apothekere, i Overenstemmelse med den Kongelige Resolution af 28 Januarii 1806, saa mange Besværinger over den ældre Taxt, at Sundheds-Collegiet maatte være betænkt paa en aldeles ny, forhöjet efter Tidsomstændighe-

*) See Fortalen til Medicinal-Taxten for 1809 pag. 5 No. 2 og 5.

Digitized by Google

Af anförte Ingredienzer er antaget, at der faaes ℥jx Balsom; fölgelig kunde ℥j sælges for $15\frac{2}{3}$ Sk. I Taxten staaer den for 20 Sk. Hvad der ved Indkjöbet havde kostet 38 Sk. sælges da for 180 Sk., eller (Handels-Procentene og *pro labore* sammenregnede) med en Fordeel af 142 Sk., eller $373\frac{13}{19}$ pCt.

Aqva melissæ.

Rx.	*Herbæ melissæ siccatæ* ℥xxiv -	60 Sk.
	Handels-Avance 250 pCt. -	150 —
	for at skjere Urterne - - - -	8 —
	(*Destillando elice Libr. XX seu Uncias CCXL*)	
	(for at destillere disse $7\frac{1}{2}$ Pot à 20 S.	150 —

det fulde Belöb af 240 Unzer Melisse-Vand blev altsaa - - - 368 S.;

og kunde fölgelig sælges ℥j for $1\frac{8}{15}$ Sk.; efter Taxten for 2 Sk.

Ingredienzerne kostede kun - - - -	60 Sk.
for Vandet erholdtes ved Udsalget for	480 —
ergo blev vundet paa disse 60 Sk. (ved Handels-Procenterne og *pro labore* sammenregnede) - - - - - - -	420 Sk.

eller 700 pCt.

Digitized by Google

Disse to Exempler, som jeg har valgt blandt flere Hundrede, vække da grundet Tvivl om Taxten for Ao. 1806 virkeligen har været fastsat efter en Avance af 128⅘, eller 250 pCt. — Denne Tvivl bragte for en Tid Sundheds-Collegiet i nogen Forlegenhed, og gav Anledning til adskillige Beregninger, indtil endeligen DHrr. Assessorer bestemt erklærede, at Apothekerne kun havde havt 128⅘ pC., og at disse efter Fundamental-Beregningen vare tilstrækkelige til deres tarvelige Udkomme *).

Alligevel blev Medicinal-Taxten for Aaret 1806 ikke gjældende for et udstrakt Tidsrum. Alt under 29 November s. A. udkom fra Sundheds-Collegiet et Tillæg til den for Aaret 1807: hvori Prisen paa henimod 60, mest udenlandske Midler, var forandret; og i Aaret 1808 indlöb fra DHrr. Apothekere, i Overenstemmelse med den Kongelige Resolution af 28 Januarii 1806, saa mange Besværinger over den ældre Taxt, at Sundheds-Collegiet maatte være betænkt paa en aldeles ny, forhöjet efter Tidsomstændighe-

*) See Fortalen til Medicinal-Taxten for 1809 pag. 5 No. 2 og 3.

Digitized by Google

derne. Omtrent paa samme Tid indskrænkede Hs.Majestæt Kongen viseligen den overhaandtagende Udförsel af officinelle Lægemidler, og böd Allerhöistsamme *Medicinal-Providerings-Commissionen* at sammentræde, for paa offentlig Regning at sætte alle vigtige især indiske Medicamenter i Reqvisition *). Medens dette skeede udpegede Sundheds-Collegiet et betydeligt Antal officinelle Midler, som kunde undværes under Krigen **), forandrede nogle af de brugelige Formler i Pharmacopœen ***), og indstillede derefter fölgende Puncter til allernaadigst Approbation:

1) "At Taxten for Udsalget en Detail, saalænge Krigen varer, kun bliver gjeldende for Danmark allene, da Transport-Omkostninger, Risico m. v., nödvendigen have til Fölge, at de fleste Lægemidler i Kongeriget Norge maa sælges til en noget höjere Priis, hvilken Sundheds-Collegiet, efter nysnævnte Riges nuværende Stilling, ikke er istand til at bestemme;

*) I April 1808.

**) *Conf.* Taxten for 1806 med Taxten for 1809.

***) Anhang til Taxten for 1809.

Digitized by Google

2) At alle de Midler, *Simplicia*, *Composita* og *Præparata*, hvilke af Collegiet ere eragtede at være undværlige eller mindre nödvendige under Krigen, udelukkes af Taxten, og, som frie Handelsvarer, maa sælges af Apothekerne til hvilkensomhelst Priis.

3) At de officinelle Formuler, som indeholde undværlige udenlandske Ingredientser, forandres saaledes, at der i disses Sted sættes andre ligesaa virksomme indenlandske, eller dog saadanne udenlandske, som lettere kunne erholdes for en taalelig Priis.

4) At nogle nye Formuler tilföjes Pharmacopöeen, deels i Stedet for ældre, som ere udslettede, og deels som mindre bekostelige for de Syge blandt Almuen.

5) At Apothekernes Avance ved Udsalget af de tre vigtige Lægemidler: *Opium*, *Camphora* og *Moschus*, da disse Midler ere i höi Priis, ansettes lavere, end efter den almindelige Regel for Udsalget af alle de övrige, og derimod Apothekernes Fordeel ved Salget af alle disse beregnes nogle Procent höjere, eller til 133⅓ istedet for 128$\frac{4}{7}$ Procent, hvilken Avance, som forhen meldt, efter Assessorernes

indgivne Beregninger, har været Apothekerne tilstaaet i Taxten for Aarene 1805, 6, 7 og 8.

6) At Collegiet, foruden hvad Apothekerne fortjene efter *Taxa Laborum* beregner dem samme Fordeel ved Udsalget af hvert enkelt Middel, som den, de have havt i Aaret 1808 nemlig *det Forholdsmæssige* af 133⅓ pCto., eller ⅘ Dele af Udsalgsprisen saaledes som denne var bestemt for Aaret 1806.

7) At denne Handelsfordeel (⅘ Dele af Udsalgsprisen Ao. 1806) lægges ligefrem til Indkiöbsprisen, der er opgivet af Medicinal-Providerings-Commissionen, af Mæglerne og af andre autoriserede Handlende, saaledes at disses Udsalgspriis betragtes som Indkiöbspriis for Apothekerne.

8) At de officinelle *Simplicia* og officinelle Fabrikvarer, som Apothekerne, efter Assessorernes Angivende, have forskrevet udenlands fra, fordi de ikke kunde faaes for lettere Kiöb, eller i tilstrækkelige Qvantiteter her i Riget, beregnes dem efter Indkiöbsprisen paa vedkommende udenlandske Priis-Courant med Tillæg af Tabet paa Coursen til samme Tid, foruden Transport-Omkostninger, Told m. v.

Digitized by Google

og de foranförte 133⅓ pCto. Handels-Fordeel ved Udsalget.

9) At Indkiöbsprisen paa indenlandske Lægemidler af Planteriget i Betragtning af, at deres Dyrkning og Indsamling nu er bekosteligere end för, beregnes dem ¼ Deel höjere end for Aaret 1806, og at i övrigt een af Assessorerne til Collegiet indgiven Beretning om den sædvanlige Indsvinding under disse Lægemidlers Törring og Rensning maa for dette Aar fölges."

Alle disse Punkter bleve af Hans Majestæt under 17 Junii 1809, allernaadigst approberede med det Tillæg, "at Apothekernes *Privilegium exclusivum* til at udsælge de Medicinal-Vare, som af Sundheds-Collegiet ere erklærede mindre nödvendige skal ophöre, saalænge Omstændighederne forbyde, at en billig Taxt for samme kan sættes."

Fra denne Tidspunkt af haves da tilforladelig Underretning om, hvorledes Medicinal-Taxten for Danmark er beregnet. Ved Indkjöbet af 800 Midler, hvis Udsalgspriis den bestemmer, er at mærke, at Sundheds Collegiet har maattet betragte dem under 3 forskjellige Afdelinger.

Digitized by Google

A. Den förste indbefatter alle de Midler, som kunne faaes her i Byen hos Medicinal Providerings Commissionen, hos Grosserere, Urtekræmmere, Materialister og andre Handlende. Commissionen har til den Ende ladet trykke en Priis-Courant over de Vare, den har i sit Oplag, og Sundheds-Collegiet underrettes aarlig af Magistraten om de Handlendes Priser i October Maaned paa de Medicinal-Varer, som af dem falholdes. Disses Udsalgspriser betragtes da som Indkiöbspriser for Apothekerne og antages stedse den höjeste, hvor de ere forskjellige. Saaledes kan da Apothekeren forsyne sit Officin med disse Artikler uden al Risico, og staaer det ham end frit for at indkjöbe det nödvendige Forraad *förend October Maaned*, ifald han som Speculant troer, at Midlerne sildig i Aaret ville stige til en höjere Priis. Han kan ogsaa paa Auctioner tilforhandle sig disse, eller selv förskrive dem fra Udlandet, og derved vinde de Procent, som de Handlende ved Udsalget beregne sig til Fordeel.

b) Til den anden Afdeling henregnes de Midler, som voxe her i Landet i tilstrækkelig Mængde, og som kunne indsamles af Apothe-

Digitized by Google

kernes egne Folk, eller kiöbes af Havekoner eller deslige. Disse ere (efter 9 Art.) ved Indkjöbet for Ao. 1809 beregnede ¼ Deel (25 pCto.) höjere end Ao. 1805; og kan fölgelig Apothekeren ei heller være udsat for Tab ved Indkjöbet af dem.

c) Under 3die Afdeling henhöre alle saadanne Midler, som ikke kunne faaes i tilstrækkelig Mængde her i Byen, og derfor maa forskrives hertil fra Udlandet. For at bestemme Belöbet af disses Indkiöbspriis her paa Stedet har Sundheds-Collegiet Ao. 1809 fulgt som Regel, at Midlernes Priis paa Udenrigs Pris-Couranter blev efter Coursen i October Maaned 1808 som var 145 pCt. beregnet til Dansk Courant, og at hertil lagdes 55 pCto. for Risico, Transport, Undervægt, Omkostninger, Told m. v. f. Ex. *):

*) Tabellerne (3, 4 og 5) angive til nærmere Oplysning Prisen paa nogle af de hidhörende Midler, beregnet efter Adamy et Compagnies Priis-Courant for Aarene 1809, 10 og 11, efter Penge-Coursen i October Maaned det forudgangne Aar, med Tillæg af Transporten, Omkostninger, Told etc.

Digitized by Google

Forsödet - Qviksölv (Hydrargyrum muriaticum mite) kostede i Lübek ℔j 6 Mk. L.

Röd Præcipitat (Hydrargyrum oxydatum rubrum) $4\frac{1}{2}$ Mk. L.

100 — 145
100 — 155

10000 — 22475 — 12 Mk. ℔j

269700

blive altsaa $26\frac{97}{100}$ Mk. D. C. Indkiöbsprisen her paa Stædet for ℔j *forsödet Qviksölv.*

10000 — 22475 — 9 Mk. D. ℔j

202275

blive altsaa $20\frac{91}{400}$ Mk. Indkiöbspriis her paa Stædet for ℔j *röd Præcipitat.*

Med Indkiöbsprisen, saaledes beregnet, synes det, at Apothekerne vare vel tjente. I Beregningen er desuden Ao. 1809 begaaet den Feil, at de Lybske Penge *ikke* findes reducerede til Banco, hvorved Midlerne komme til at staae omtrent 25 pCto. höjere end de have kostet. Den virkelige Indkiöbspriis paa *forsödet Qviksölv* belöber sig istædet for 27 Mk. kun til 21 Mk. 9 Sk.; og paa *röd Præcipitat* istædet for 20 Mk. kun til 16 Mk. Pundet.

Digitized by Google

Heraf sees altsaa, at Apothekerne ikke havde Grund til at klage over de dem beregnede Indkiöbspriser paa hvilkesomhelst Midler, hvormed de Ao. 1809 skulle være forsynede. Vel vare adskillige Medicinal-Varer siden 1805 stegne i Prisen, saa at der nödvendig maatte stikke en noget större Capital i deres Vare-Lager; men da de siden 1808 have havt ½ Aars Credit hos Medicinal-Providerings-Commissionen, og ikke behövede at forsyne dem igjen, förend det Crediterede alt var udsolgt med Fordeel — eller den paa disse Midler tilstaaede Avance, og da det hele aarlige Indkiöb efter foranförte Fundamental-Tabel for Ao. 1805 kun findes anslaaet til 3500 Rd., og den aarlige Rente af Apotheket med Inventario og Varelager er beregnet til 1200 Rd., eller efter 4 pCt. til en Capital af 30,000 Rd., saa synes virkeligen ikke Midlernes höjere Indkiöbspriis at kunne være dem til synderlig Uleilighed.

Der kunde da som billigt ved Taxt-Bestemmelsen for 1809 ikke blive Spörgsmaal om andet, end om den Fordeel Apothekerne havde ved Udsalget efter de dem Ao. 1805 tilstaaede 128⅓ pCto. endnu maatte være tilstrækkelig. Collegiet bemærkede, at *Taxa Laborum* for

Digitized by Google

Aaret 1806 ikke var bragt med i Anslag, og ansaae det for rimeligt, at det, der efter denne kunde fortjenes, vel for största Delen maatte opveje de Udgivter, der medgik til Folkenes Underholdning. Man troede derfor ikke det var billigt at tilstaae dem en höjere Fortjeneste, saavidt denne lader sig beregne, end den de havde havt Ao. 1806, da man fandt. at de ved denne maatte kunne bestaae som redelige og retskafne Mænd. Denne, den samme Fortjeneste, som de havde havt Ao. 1806 skulde altsaa beregnes dem 1809; men hvorledes? hvormange Procento maatte hertil være nödvendige efter Indkjöbspriserne i October 1808? Lad os sætte, at en Apotheker efter den Fuldaiske Taxt, fastsat til 25 pCto. Avance, udsolgte Ao. 1772 for 5000 Rd., saa blev jo Indkjöbsprisen at beregne til - - - - - - - - 4000 Rd.
og 25 pCto. - - - - - - - - 1000 —

Udsalgsprisen - 5000 Rd.

Var da disse 1000 Rd. den Profit, man efter Billighed kunde tilstaae Apothekeren, saa kunde der intet være at indvende mod de fastsatte Procent. Men antaget, at samme Taxt var bleven gjældende til 1780, og det samme Qvantum

Digitized by Google

af Midler ved Indkjöbet imidlertid var steget til det dobbelte, eller - - - - 8000 Rd.,
saa maatte jo Profiten efter samme 25 pCto. belöbe sig til - - 2000 —

eller Udsalgsprisen blive - 10000 Rd.
fölgelig Fordelen (Profiten) 1000 Rd. större for Apothekeren, end den man havde tiltænkt ham.

Eller omvendt, ifald Midlerne ved Indkjöbet for Ao. 1780 vare blevne $\frac{1}{3}$ Deel lettere i Prisen, eller kunde haves for $2666\frac{2}{3}$ Rd., saa blev jo hans Profit efter 25 pCto. kun $666\frac{2}{3}$ Rd. eller $333\frac{1}{3}$ Rd. mindre end Billigheden krævede.

Ved at sætte en Medicinal-Taxt bör der altsaa gjöres Forskjel paa Procent og Profit, og hine lempes efter denne, som mindre foranderlig efter Tiderne. Kiöbenhavns Apothekere vilde sandeligen være ilde tjente med, om man efter Indkjöbsprisen for Ao. 1811 beregnede Dem en passende Fordeel efter Procent, saafremt samme Procent skulde bestemme deres Avance indtil 10 Aar efter Krigen. Billigheden kræver altsaa, at der beregnes dem desto *höjere* Procent, jo *lavere* Midlerne ved

Digitized by Google

Indkjöbet ere i Priis, og omvendt. Denne er og maa evindelig blive en almen gjældende Regel ved enhver Taxt-Bestemmelse.

Umueligheden af at besvare det Spörgsmaal hvor höj Indkjöbsprisen havde været Ao. 1806, bestemte endeligen Collegiet til at fatte den Beslutning at undersøge, hvormeget der efter de til samme Tid accorderede Procent var efter Udsalgsprisen fortjent paa hvert Middel, og at lægge denne Fortjeneste til Indkjöbsprisen i October 1808. Dette skete da i Overensstemmelse med den 6te Punkt i Allerhöjeste Resolution af 17 Januari 1809 efter fölgende Norm:

a) De Handlende havde opgivet, at ℔j *almindelig Terpentin* i October 1808 var betalt med 28 Sk., eller ℥j med 1¾ Sk. — Samme Middel var efter Medicinal-Taxten for Ao. 1806 solgt af Apothekerne ℥j for 2 Sk. Af disse 2 Sk. vare da efter den tilstaaede Avance af 133⅓ pCto.

Indkiöbsprisen at ansætte til -	100
Avancen - - - - - - - -	133⅓
Udsalgsprisen - - - - - - -	233⅓

Digitized by Google

$233\frac{1}{3}$	- -	2 Skl.	- -	100
700	- -	600	- -	300

altsaa - $\frac{6}{7}$ Skil., (eller $\frac{3}{7}$ af Udsalgsprisen) at ansee som *Indkiöbsprisen* Ao. 1806.

$233\frac{1}{3}$	- -	2 Skl.	- -	$133\frac{1}{3}$
700	- -	800	- -	400

altsaa - $1\frac{1}{7}$ Skl. (eller $\frac{4}{7}$ af Udsalgsprisen) at ansee som *Fortjeneste* ved Udsalget Ao. 1806.

Var da efter ovenstaaende de Handlendes Opgave ℥j Terpentin i October 1808 at erholde for - - - - - - - - - - - $1\frac{3}{4}$ Sk.
og havde Fortjenesten ved Udsalget Ao. 1806 været paa ℥j - - - - - - - - $1\frac{1}{7}$ —

saa maatte Midlet Ao. 1809 med samme Gevinst kunne sælges ℥j for - - - 3 Sk.

b) Gummi arabicum solgtes i October 1808 for 4 Mk. 12 Sk. ℔j — eller ℥j for - $4\frac{3}{4}$ Sk.
efter Taxten Ao. 1806 for ℥j 12 Sk.
$\frac{4}{7}$ af disse beregnede som Avance - - $6\frac{6}{7}$ —

kunde altsaa sælges 1809 ℥j for 11 Sk.

Digitized by Google

c) *Gummi Guttæ* solgtes i October 1808 for 30 Mk. ℔j eller ℥j for - - - 30 Sk.
efter Taxten Ao. 1806 ℥j for 24 Sk.
$\frac{4}{7}$ af disse beregnede som Avance - $13\frac{5}{7}$ Sk.

kunde altsaa sælges Ao. 1809 ℥j for - 44 Sk.

A) Medicinal-Providerings-Commissionen solgte Ao. 1809 *Jalappæ* Rod ℔j for 26 Mk. eller ℥j for - - - 26 Sk.
efter Taxten 1806 kostede ℥j 16 Sk.
$\frac{4}{7}$ af disse beregnede som Avance - $9\frac{1}{7}$ —

kunde altsaa sælges Ao. 1809 ℥j for - 35 Sk.

B) Commissionen solgte Ao. 1809 Brækrod, (*Rad. ipec.*) for 20 Rd. ℔j eller ℥j for - - - - - - - - 7 Mk. 8 Sk.
efter Taxten 1806 kostede ℥j 42 Sk.
$\frac{4}{7}$ af disse beregnede som Avance - 1 — 8 —

kunde altsaa sælges 1809 ℥j for - 9 Mk.

a) Forsödet Qviksölv (*Hydrarg. muriat. mite*) kostede forskrevet hertil (pag. 238) ℔j 26 Mk. $15\frac{1}{3}$ Sk.) eller ℥j - 27 Sk.
efter Taxten 1806 kostede ℥j 48 Sk.
$\frac{4}{7}$ af disse beregnede som Avance - $27\frac{3}{7}$ —

kunde altsaa sælges Ao. 1809 ℥j for - - $54\frac{3}{7}$ Sk.

Digitized by Google

b) Röd Præcipitat (*Hydrarg. oxydat. rubr.*) kostede forskrevet hertil (pag. 238) ℔j 20 Mk. 4 Sk. eller ℥j - - - - - 20¼ Sk.
efter Taxten for 1806 solgtes ℥j for 32 Sk.
⁴⁄₇ heraf beregnede som Avance - - 18²⁄₇ —

kunde altsaa sælges Ao. 1809 ℥j for - 39 Sk.

Saaledes er da Avancen beregnet paa alle *Simplicia* (vide Tabellerne 3, 4, 5).

Denne Maade at bestemme de Handlendes Udsalgspriis Ao. 1805 ved at *ponere* Taxtprisen Ao. 1806 som 233⅓, fra denne at subtrahere Avancen 133⅓, og da at betragte Resten 100, som det sögte Tal, grunder sig vel paa en rigtig Regel, og var af Mangel paa de fornödne mercantilske Underretninger den eneste mulige for Sundheds-Collegiet, da Taxten skulde sættes for Ao. 1809: men leder den alligevel til et sandfærdigt Resultat? Har Indkjöbsprisen Ao. 1806 virkeligen været den, der ved denne Beregningsmaade blev udfunden? En Handelskyndig maa ogsaa besvare dette Spörgsmaal! Jeg har alt anmærket, at Taxten for 1806, efter de anförte officielle Exempler (pag. 229, 30) rimeligen er paa de fleste Midler beregnet med en Avance af 250 pCto. og at fölgelig ⁵⁄₇ af Ud-

Digitized by Google

salgsprisen f. s. A. angive en alt for höj Indkjöbspriis, til ikke liden Fordeel for Apothekeren. En Beregning over Taxtprisen paa Terpentin-Balsom for Aaret 1806 maa her tjene til nærmere Oplysning. Den staaer i Acterne saaledes:

Balsamum terebinthinæ.

R. *terebinthinæ venetæ*	℥ij	(efter Indkjöbsprisen)	4 Sk.
Ceræ citrinæ	℥iß		7 —
Olei terebinthinæ	℥ij		2 —
			13 Sk.
250 pCto. eller $2\frac{1}{2}$ Gange Tillæg			32 —
smeltes ved lind Ild og sies, hvorfor			8 —
			53 Sk.

Heraf faaes ℥v, er ℥j-10⅗ Sk.; i Taxten ℥j 12 Sk. Lad da gnult Vox (*Cera citrina*) være indkjöbt ℥iß for 7 Sk., eller ℔j for 74⅔ Sk. med Tillæg af 250 pCto. for 261⅓ Sk.; saa belöbe sig ⅗ heraf jo til 112 Sk., da dog den virkelige Indkjöbspris var 74⅔ Sk. eller 37⅓ Sk. mindre for hvert Pund. Avancen paa hiine 112 Sk. stiger altsaa efter den beregnede Indkjöbspriis

Digitized by Google

for Ao. 1809 med $133\frac{1}{3}$ pCto. af 112 Sk. til $149\frac{1}{3}$ Sk.
— — 1810 med 140 pCto. af 112 Sk. til $156\frac{4}{5}$ Sk.
— — 1811 med $192\frac{6}{7}$ pCto. af 112 Sk. til 216 Sk.
endskjöndt den, efter den virkelige Indkjöbs-
priis $74\frac{2}{3}$ Sk. &c. kun burde have været
i Aaret 1809 med $133\frac{1}{3}$ pCto. af $74\frac{2}{3}$ Sk. - $99\frac{5}{9}$ Sk.
følgelig mindre end beregnet i Taxten $49\frac{7}{9}$ Sk.
i Aaret 1810 med 140 pCto. - $104\frac{8}{15}$ Sk.,
følgelig mindre end beregnet i Taxten $52\frac{4}{15}$ Sk.
i Aaret 1811 med $192\frac{6}{7}$ pCto. 144 Sk.,
følgelig mindre end beregnet i Taxten 72 Sk.,

Med andre Ord, hvad der efter den *beregnede* Indkjöbspriis for 1806 (som $\frac{3}{7}$ af Udsalgsprisen f. s. A.) er tilstaaet Apothekerne efter de allernaadigst approberede pCto., vilde efter den *virkelige* Indkjöbspriis Ao. 1806 være at anslaae
for Ao. 1809 istædet for $133\frac{1}{3}$ pCto. til 200 pCto.
— — 1810 istædet for 140 pCto. til 210 —
— — 1811 istædet for $192\frac{6}{7}$ pCto. til $289\frac{2}{7}$ —
Denne blev da Fordelen, der ved Taxten for disse Aaringer er tilstaaet Apothekerne paa Udsalget af *Vox* og lignende *indenlandske* Artikler.

Om de *udenrigske* Midler, som de Handlende lade före directe hertil, og om alle dem der udsælges af Medicinal-Provideringe-Com-

Digitized by Google

mission gjælder omtrænt det samme. Efter de foranförte officielle Exempler, som jeg har for mig, skal den *virkelige* Indkjöbspriis for Safran (*Crocus*) mod Udlöbet af Ao. 1805 have været 88 Sk. Unzen, eller $14\frac{2}{3}$ Rd. Pundet. Ved tillagt Avance 250 pCto. steg da dette Middel til $51\frac{1}{3}$ Rd. Pundet, eller til 19 Mk. 4 Sk. Unzen. (til denne Priis findes den beregnet i Formlen af *Electuarium Theriaca*). Efter den *beregnede* Indkjöbspriis maatte derimod antages at den havde kostet ($\frac{3}{7}$ af Udsalgsprisen $51\frac{1}{3}$ Rd.) 22 Rd. som er $7\frac{1}{3}$ Rd. Pundet over dens virkelige Priis. I den trykte Taxt for Ao. 1806, findes dog, at Safranens Udsalgspriis ikke er anslaaet saa höjt som i Theriac-Formlen, da den skal sælges for 16 Mk. 8 Sk. eller 44 Rd. Pundet. For denne Taxt synes altsaa en lavere Indkjöbspriis af $12\frac{4}{7}$ Rd. Pundet at have været angivet. Collegiet beregnede da i den sildigere Tid, at Pundet Ao. 1806 havde kostet Apothekerne ($\frac{3}{7}$ af 44 Rd.) eller $18\frac{6}{7}$ Rd., og kom fölgelig denne *beregnede* Priis til at staae ($18\frac{6}{7}$ Rd. ÷ $12\frac{4}{7}$ Rd.) $6\frac{2}{7}$ Rd. Pundet höjere end den *virkelige*, efter hvilken Udsalgsprisen for 1806 var bestemt. Dette maa da

Digitized by Google

ogsaa i de senere Aaringer have været Apothekerne til Fordeel. Thi den virkelige Indkjöbspriis af $12\frac{4}{7}$ Rd. vilde have givet

Ao. 1809 med $133\frac{1}{3}$ pCto. en Avance af $16\frac{16}{21}$ Rd.
— 1810 — 140 pCto. — — — $17\frac{3}{5}$ —
— 1811 — $192\frac{6}{7}$ pCto. — — — $24\frac{12}{49}$ —

Den beregnede Indkjöbspriis af $18\frac{6}{7}$ Rd. gav derimod

Ao. 1809 med $133\frac{1}{3}$ pCto. en Avance af $25\frac{1}{7}$ Rd.
— 1810 — 140 pCto. — — — $26\frac{2}{5}$ —
— 1811 — $192\frac{6}{7}$ pCto. — — — $36\frac{18}{49}$ —

Beregnet efter Procent blev altsaa Apothekerens Gevinst ved Taxtprisen efter den virkelige Indkjöbspriis som den var Ao. 1806

for Ao. 1809 — 200 PCto. istædet for $133\frac{1}{3}$ pCto.
— — 1810 — 210 pCto. — — 140 —
— — 1811 — $289\frac{2}{7}$ pCto. — — $192\frac{6}{7}$ —

Angaaende *Taxa laborum* eller Arbeidslönnen for Lægemidlerles Præparation, da blev ogsaa for Ao. 1809 den samme Betaling ansat som for Aaret 1806, f. Ex.: naar ℥j Glands-Aloe (*Aloe succotrina*) Ao. 1805 kostede 24 Sk., pulveriseret 28 Sk. og samme Middel Ao. 1809 kostede 30 Sk., saa beregnedes Pulveret til 34 Sk.

Digitized by Google

Konge-Kina-Bark Ao. 1805 ℥j 40 Sk., knuset, 48 Sk., pulveriseret 56 Sk.

Konge-Kina-Bark Ao. 1809 ℥j 36 Sk., knuset 44 Sk., pulveriseret 52 Sk.

Sennes-Blade Ao. 1803 ℥j 16 Sk., skaarne 20 Sk., pulveriserede 24 Sk.

Sennes-Blade Ao. 1809 ℥j 18 Sk., skaarne 22 Sk., pulveriserede 26 Sk.

Galæbler Ao. 1805 ℥j 6 Sk., pulveriserede 14 Sk.

Galæbler Ao. 1809 ℥j 7 Sk., pulveriserede 15 Sk.

Safran Ao. 1805 ℥j 16 Mk., pulveriseret 24 Mk.

Safran Ao. 1809 ℥j 15 Mk., pulveriseret 23 Mk.

Arabisk Gummi Ao. 1805 ℥j 12 Sk., knuset 16 Sk., pulveriseret 20 Sk.

Arabisk Gummi Ao. 1809 ℥j 11 Sk., knuset 15 Sk., pulveriseret 19 Sk.

Muskat-Nöd Ao. 1805 ℥j 64 Sk., pulveriseret 112 Sk.

Muskat-Nöd Ao. 1809 ℥j 112 Sk., pulveriseret 160 Sk.

Rhabarber-Rod Ao. 1805 ℥j 24 Sk., skaaren 32 Sk., pulveriseret 40 Sk.

Rhabarber-Rod Ao. 1809 ℥j 36 Sk., skaaren 44 Sk., pulveriseret 52 Sk.

Taxa Laborum er, som disse Exempler

Digitized by Google

vise, ikke bestemt efter een og samme Regel. Man har ved at ansætte den höjere eller lavere for hvert enkelt Middel, taget Hensyn baade til den större eller mindre Vanskelighed i Arbeidet, saa og til hvad der under dette rimeligen gaaer til spilde, eller maa forkastes, som Remanenz. Apothekeren er fölgeligen i denne Henseende ei allene betrygget for Tab, men nyder tillige en anstændig Betaling for sit Arbeide. Det er ellers *Taxa Laborum*, der i Særdeleshed forhöjer Udsalgsprisen betydeligt paa Apothekerne. Det samme Pund Rhabarber-Rod, som af Medicinal-Providerings-Commissionen blev solgt for 22Mk., steg 1809 ved den tillagte Apotheker-Avance til 36 Mk. (64 pCto. over Indkjöbsprisen) ved at knuses til 44 Mk. (eller 100 pCto.) og ved at pulveriseres til 52 Mk. (eller 136 pCto.). Den samme Safran, som Ao. 1808 af Urtekræmmerne blev solgt for 20 Rd., steg ved den tillagte Avance til 44 Rd. (eller 120 pCto.) ved at skiæres til 45⅔ Rd. (eller 126⅔ pCto.) og ved at pulveriseres til 65⅓ Rd. (eller 226⅓ pCto.).

Ved at beregne *Taxa Laborum* for officinelle *Composita* og egentlige *Chymica* har

Digitized by Google

Sundheds-Collegiet Ao. 1809 ligeledes fulgt de Ao. 1805 anvendte Regler. Det har ansat for at digerere en Unze - - - - - - - 1 Sk.
for at indkoge eller *evaporere* en Unze - ½ —
for at *destillere* eller *rectificere Spirituosa* ℥j 1½ —
for at destillere Vande 1 Pot, eller 240 Unzer - - - - - - - - - - 12 —
for at tillave *Balsama*, *Carata*, *Conservæ Electuaria*, *Ungventa*, *Emplastra* ℥j - 1 —
Piller ℥j - - - - - - - - - - - - - 2 —

Jeg vil til nöjere Oplysning om dette vanskelige Arbeide fremsætte et Par Exempler:

Essentia chinæ regiæ composita.

Rx.	*Cort. Chinæ regiæ contus.* ℥jv à 44 Sk.	176 S.
	Radic. gentian. rubr. cont ℥ij à 6 Sk. -	12 —
	Flavedin. cort. aurant. cont. ℥β - -	5 —
	Spiritus Vini gallic. ℥48 à 5 Sk. -	240 —
	For at *digerere* - ℥ 54 à 1 Sk. - -	54 —
	heraf 42 ℥. 42)	487
		℥j 12 S.

Af 48 Unzer Spiritus er kun regnet 42 Unzer Essenz, fordi noget er bortflöjet under *Digestionen* og noget er *imbiberet* af de faste Ingredienzer. Som almindelig Regel har Sund-

Digitized by Google

heds-Collegiet beregnet Tab af ℥j Spiritus til hver Unze af Urterne.

Æther Sulphuricus s. Naphta Vitrioli.

Rx. *Acidi sulphuric. concentr.* ℥xxiv à 18 Sk. - - - - - 27 Mk.
Spirit. Vini rectificatissim ℥lx à 11 Sk. - - - - - 41 Mk. 4 Sk.
for Destillation af disse 84 Unzer à 1½ Sk. - - - 7 — 14 —
Liqvor Kali caustic. - ℥xxiv à 6 Sk. - - - - - 9 — — —
for Rectification af 36 Unzer 1½ Sk. - - - - - - 3 — 6 —

heraf 32 Unzer 32) 88 Mk. 8 Sk.

Ergo koster - ℥j 3 Mk.
Og da Midlet er flygtigt - ℥j - - 8 Sk. *).

*) Qvantiteten (foranförte 32 Unzer) som erholdes ved denne chymiske Operation, er bestemt efter *Cadets* Afhandling i *Memoire de l'Academie royale des Sciences. Paris* 1774 *pag* 524. Dens Titel er: *Methode pour faire l'Ether vitriolique en plus grand abondance, plus facilement et avec moins de depence, qu'on ne la fait jusqu'ici.*

Digitized by Google

Disse vare da Reglerne for Medicinal-Taxtens Bestemmelse Ao. 1809. Det næst fölgende Aar fulgte Sundheds-Collegiet de samme Grundsætninger, dog med den Forandring, at *Taxa Laborum* i det Hele blev förhöjet 10 Procent, og at der efter allerhöjeste Resolutjon af 14 December 1809 blev Apothekerne beregnet en Avance af 140 pCto. efter Indkjöbsprisen for Ao. 1806, hvilken da sammenlagt med Medicinal-Providerings-Commissionens og de Handlendes Udsalgspriser ved Enden af 1809, angav Apothekernes Taxtpriis for Ao. 1810. De Midler, som maatte forskrives bleve beregnede efter udenlandske Priis-Couranter mod Slutningen af Ao. 1809, med Coursen i October Maaned 345 pCto., og med 15 Procent for Told, saa og med Godtgjörelse af 1 Rd. Pundet for Undervægt, Transport-Omkostninger m. v. — Et enkelt Exempel maa her være tilstrækkeligt til at oplyse Anvendelsen af disse Regler*):

*) Flere Exempler findes paa Tabellerne 3, 4 og 5.

Digitized by Google

Forsödet Qviksölv kostede i Hamburg 48 Sk.
H.C. eller Banco $38\frac{2}{5}$ Sk. eller i Dansk Courant
efter Cours 345 pCto. - - 265 Sk.
Told 15 pCto. - - - - 40 —
Transport etc. - - - - 96 —

℔j 401 Sk. Indkiöbs-
priis her paa Stedet

eller ℥j - $25\frac{1}{16}$ Sk.
Hertil Avancen 140 pCto
af Indkiöbsprisen i Aaret
1806, som beregnet - til $27\frac{3}{7}$ Sk.

$133\frac{1}{3}$ - $27\frac{3}{7}$ - 140

20 576 21

$28\frac{4}{5}$ S. - - - - $28\frac{4}{5}$ Sk. Avance

Summa 54 Sk. ℥j

eller 7 Sk. ℥j
For at pulverisere ℥i ½ Sk.

Taxt for Pulveret 9 Sk. ℥j

At denne Beregningsmaade er mindre end trykkende for Apothekeren, der er begavet med lidt Handelsaand, derom behöver jeg her vel ikke at anföre noget Beviis.

Digitized by Google

Jeg nærmer mig da Taxtens sidste Periode, eller dens Bestemmelse for Aaret 1811. At Livets Fornödenheder ved Begyndelsen af dette Aar ere stegne til en höi Priis, der er trykkende især Embedsmænd, uformuende Enker, for Fattigvæsenet, Hospitalerne og andre offentlige Stiftelser; det föle vi alle uden Undtagelse, og det bör vi bære med Taalmod, i tillidsfuld Hengivenhed til Guds Forsyn og til en viis Regjerings faderlige Styrelse. At ogsaa Apothekerne efter deres borgerlige Stilling maa tage Deel i disse Almenhedens saa sörgelige Trængsler, derom kan vel ingen tillade sig at bære Tvivl; men dobbelt Pligt bliver det da ogsaa for Vedkommende at "jæmte„ saaledes mellem begge Parter, at ikke een af dem begünstiges til den andens Ödelæggelse. Hvad en Apotheker bör have for at kunne leve som en retskaffen Mand, sine Pligter tro, med Velanstændighed bör Övrigheden tilstaae og Publicum betale ham; men derimod bör han allermindst, saalænge Krigen varer, og Mængdens Kaar ere tunge, ved nogen authoriseret Taxt, kunne berige sig og sit Afkom paa Almenhedens Bekostning. Dog hvor umuligt

Digitized by Google

er det ikke her, efter Pligt og Skyldighed, at trække et bestemt Grændseskjel mellem for meget og for lidet; hvor vanskeligt at afsige billig Kjendelse i en Sag, hvis Natur kun tillader Dommeren at höre den ene Part, fordi ingen föler Kald til at fremstille sig som Talsmand for den anden.

Ved Taxt-Bestemmelsen for Ao. 1811 maatte der nödvendigt tages Hensyn til, at Apothekernes samtlige Fornödenheder vare dyrere end Ao. 1810, og at fölgeligen deres Fortjeneste blev at forhöje forholdsmæssigt efter Prisernes Stigen, ligesom dette var skeet for Aaret 1810 efter allerhöjeste Resolution af 17 Junii 1809. Sundheds Collegiet indstillede da under 5 November 1810, efter Apothekernes Anmodning, fölgende Punkter til allernaadigst Resolution.

"*a*) Hr. Assessor *Pflugmacher* har (p. 226) i den forhen anförte Fundamental Beregning for Taxten 1806 opgivet 1200 Rd., som aarlig Rente af den Capital 30,000 Rd eller den bestemte Sum, hans Apothek med Varelager, Inventarium etc. var værd, nemlig saaledes: at Varelaget var at beregne til 3500 Rd., og Renterne deraf 140 Rd.; de övrige 1060 Rd. Renter

Digitized by Google

af selve Apothekets Prioritet. Denne sidstanførte aarlige Udgivt 1060 Rd., som Prioritets-Renter, kan ikke ansees som forøget; den anden derimod, stor 140 Rd., bör vel anslaaes til det dobbelte (280 Rd.) under den Forudsætning, at Lægemidlerne, summarisk tagne, ere stegne til det dobbelte i Indkjöbspriis. Hvad der fölgeligen Ao. 1806 var som Udgivt at beregne efter Lit. A til 1200 Rd., bliver for Ao. 1811 at anslaae til 1340 Rd.„

"*b*) Udgifterne for Bygningens og Inventariets Vedligeholdelse er i Hr. Assessorens Indlæg ansat til 200 Rd.; men bör vel anslaaes til det dobbelte eller 400 Rd.„

"*c*) Til Folkelönninger var anført 400 Rd., bliver vel nu at foröge til 500 Rd.„

"*d*) Til Kostpenge for 3 Medhjelpere og 2 Lærlinger findes ansat 700 Rd, og turde nu vel beløbe sig til det dobbelte, 1400 Rd.„

"*e*) Til Kost og Lön for en Pige og en Skurekone 200 Rd., hvortil vel nu burde beregnes det dobbelte eller 400 Rd.„

"*f*) Til Ildebrand og Lys var beregnet 200 Rd., og bör nu vel ansættes til 600 Rd.„

"*g*) Tab ved Vegetabiliers Fordærv 100 Rd., om ikke bliver at forhöje.„

Digitized by Google

"h) Til Linned, Vedligeholdelse af Sengeklæder og andre Möbler for Folkene 100 Rd., som nu anslaaes til 200 Rd."

"i) Skatter af alle Slags 200 Rd., maaskee nu forögede til 400 Rd."

"k) Til Hr. Assessorens og Families Underholdning var beregnet 1200 Rd. aarlig: vi indstille om den ikke billigen kan foröges til 2400 Rd."

"I tabellarisk Form blev altsaa Forholdet imellem Udgifterne 1806 og 1811 fölgende:"

	"1806.	1811.
a -	1200 Rd. - -	- - 1340 Rd.
b -	200 — - -	- - 400 —
c -	400 — - -	- - 500 —
d -	700 — - -	- - 1400 —
e -	200 — - -	- - 400 —
f -	200 — - -	- - 600 —
g -	100 — - -	- - 100 —
h -	100 — - -	- - 200 —
i -	200 — - -	- - 400 —
k -	1200 — - -	- - 2400 —
Summa	4500 Rd.	7740 Rd."

Digitized by Google

"Foranförte 4500 Rd., som Udgift 1806 skulde da i samme Aar fortjenes ved Udsalget af ovenanförte Vare-Forraad til Belöb efter Indkjöbsprisen 3500 Rd., hvortil altsaa 128$\frac{4}{7}$ pCto. vare fornodne efter fölgende Schema:

	3500	Indkjobspriis	
	3500,	eller 100 pCto.	Avance
	1000,	eller 28$\frac{4}{7}$ pCto.	128$\frac{4}{7}$ pCt.
Summa	8000	Udsalgspriis	
	3500	Indkjöbspriis	
	4500	fortjent (cfr. pag. 227)."	

"Ved denne Beregning er endnu at bemærke, at Collegiet ikke bragte med i Anslag hvad Taxten tilstaaer Apothekeren *pro labore*, hvis Belöb dog ikke kan være ubetydeligt."

"Naar altsaa en Apotheker ved Udsalget af et lige saa stort Qvantum Medicamenter skal i Aaret 1811 fortjene de för anförte 7740 Rd., saa mene Vi, at med Billighed fra denne Sum kan subtraheres som Indtægt *pro Labore* 1000 Rd., og blev da fölgeligen et Tal at söge, som gav ham de resterende 6740 Rd. ved Udsalget af de Midler, som ved Indkiöbet for 1806 belöb sig til 3500. Fölgende Schema viser at 192$\frac{4}{7}$ pCto. love ham denne Fordeel.

3500	Rd. Indkiöbspriis	
3500	eller 100 pCto.	Avance
3240	eller 92$\frac{4}{7}$ pCto.	192$\frac{4}{7}$ pCt.
10240	Rd. Udsalgspriis	
3500	—	
6740	Rd."	

"Resultatet af denne Beregning blev altsaa,

Digitized by Google

at der til Indkiöbspriisen paa Lægemidlerne, som den er nu i October Aar 1810, bör lægges reen Avance af 192⅘ pCto. efter de samme Midlers Indkiöbspriis for Aaret 1806."

Dette Resultat blev af Hans Majestæt Kongen allernaadigst bifaldet i November 1810.

Enhver er da efter de forhen anförte Regler og Exempler ved den simpleste Arithmetik istand til at bestemme Forholdet mellem Apothekernes Indkjöbspriis og Udsalgspriis Ao. 1811. De forskrevne Varer beregnes for dette Aar efter Cours af 550 pCto., som Middel-Cours i October 1810 —

* * *

Disse vare de vigtigste, mig bekjendte, Data angaaende Medicinal-Taxtens Bestemmelse for de danske Stater. Sildigt indtraf Lægekonstens og med den Pharmaciens Udvikling, og endnu sildigere fik Fædrenelandet ordnede Indretninger for dem begge. Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede havde Danmark intet Medicinal-Politie, — ingen Qvarantaine-Foranstaltninger, — intet Hospital for *lægelige*, ind- eller udvortes Sygdomme, — ingen Födsels-Stiftelse, — ingen Pleje-Stiftelse for nyfödte Börn, — ingen medicinsk Jurisprudenz til Dommernes Vejledning, — intet Medicinal-Departement eller *Collegium medicum* *), — intet medicinsk-chirurgisk Facul-

*) *Collegium medicum* blev först stiftet Ao. 1740; fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede til den Tid havde dets Forretninger været henlagte under det medicinske Facultet. —

Digitized by Google

"Foranförte 4500 Rd., som Udgift 1806 skulde da i samme Aar fortjenes ved Udsalget af ovenanförte Vare-Forraad til Belöb efter Indkjöbsprisen 3500 Rd., hvortil altsaa 128$\frac{4}{7}$ pCto. vare fornødne efter fölgende Schema:

3500	Indkjøbspriis	
3500,	eller 100 pCto.	Avance
1000,	eller 28$\frac{4}{7}$ pCto.	128$\frac{4}{7}$ pCt.
Summa 8000	Udsalgspriis	
3500	Indkjöbspriis	
4500	fortjent (cfr. pag. 227)."	

"Ved denne Beregning er endnu at bemærke, at Collegiet ikke bragte med i Anslag hvad Taxten tilstaaer Apothekeren *pro labore*, hvis Belöb dog ikke kan være ubetydeligt."

"Naar altsaa en Apotheker ved Udsalget af et lige saa stort Qvantum Medicamenter skal i Aaret 1811 fortjene de för anförte 7740 Rd., saa mene Vi, at med Billighed fra denne Sum kan subtraheres som Indtægt *pro Labore* 1000 Rd., og blev da fölgeligen et Tal at söge, som gav ham de resterende 6740 Rd. ved Udsalget af de Midler, som ved Indkiöbet for 1806 belöb sig til 3500. Fölgende Schema viser at 192$\frac{4}{7}$ pCto. love ham denne Fordeel.

3500	Rd. Indkiöbspriis	
3500	eller 100 pCto.	Avance
3240	eller 92$\frac{4}{7}$ pCto.	192$\frac{4}{7}$ pCt.
10240	Rd. Udsalgspriis	
3500	—	
6740	Rd."	

"Resultatet af denne Beregning blev altsaa,

Digitized by Google

at der til Indkiöbspriisen paa Lægemidlerne, som den er nu i October Aar 1810, bör lægges reen Avance af 192⅗ pCto. efter de samme Midlers Indkiöbspriis for Aaret 1806."

Dette Resultat blev af Hans Majestæt Kongen allernaadigst bifaldet i November 1810.

Enhver er da efter de förhen anförte Regler og Exempler ved den simpleste Arithmetik istand til at bestemme Forholdet mellem Apothekernes Indkjöbspriis og Udsalgspriis Ao. 1811. De forskrevne Varer beregnes for dette Aar efter Cours af 550 pCto., som Middel-Cours i October 1810 —

* * *

Disse vare de vigtigste, mig bekjendte, Data angaaende Medicinal-Taxtens Bestemmelse for de danske Stater. Sildigt indtraf Lægekonstens og med den Pharmaciens Udvikling, og endnu sildigere fik Fædrenelandet ordnede Indretninger for dem begge. Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede havde Danmark intet Medicinal-Politie, — ingen Qvarantaine-Foranstaltninger, — intet Hospital for *lægelige*, ind- eller udvortes Sygdomme, — ingen Födsels-Stiftelse, — ingen Pleje-Stiftelse for nyfödte Börn, — ingen medicinsk Jurisprudenz til Dommernes Vejledning, — intet Medicinal-Departement eller *Collegium medicum* *), — intet medicinsk-chirurgisk Facul-

*) *Collegium medicum* blev först stiftet Ao. 1740; fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede til den Tid havde dets Forretninger været henlagte under det medicinske Facultet. —

Digitized by Google

gets Provindser langt lettere end för forskaffe sig den nödvendige Hjælp. Danmark allene — Norge og Holsteen, ikke iberegnede — talte Ao. 1806 over 60 Apothekere og 222 autoriserede Læger, blandt hvilke dog kun vare 45 Medici; de övrige 177 Chirurger. Hine skulle da tilberede; disse anvende de nödvendige Midler; men til hvilken Priis de Syge i Publico billigen skulle betale dem; herom synes efter de fremstillede Data og Beregninger endnu at være nogen Tvivl. Det Kongelige Sundheds-Collegium, hvis Pligt det er at bestemme Prisen, har derfor i Overenstemmelse med Forordningen af 4 December 1672, som byder, "at Taxten skal sættes den gemene Mand til Bedste," virkeligen havt Föje til efter det *göttinger Societets* Exempel at udsætte en Belönning for den manglende Oplysning angaaende Reglerne for en billig Taxt. Det skal glæde mig om jeg ved dette mit Bidrag til Taxtens Historie, har vakt nogen Opmærksomhed for Vigtigheden af dette vanskelige Emne.

Rettelser:

Side 6	Lin. 12	Phalzgreve læs Pfalzg.
— 38	— 17	skulde sporges etc., l. ikke skulde kunne miskiendes.
— 44	— 19	Affectation l. Affection.

Digitized by Google

Tab. I.

Autoriseret … landske Læge- mi… 1811.

Midlernes N…	Priis i Aaret 1806	Priis i Aaret 1809.	Priis i Aaret 1811.
	Skill.	Skill.	Skill.
Flores Chamom… manæ	192	160	224
— Cham. vul…	64	64	80
— Hyperici	64	64	80
— Lavendula…	192	160	224
— Rosarum	192	192	240
— Sambuci	64	64	80
— Tanaceti	64	64	80
— Tiliæ	64	64	80
Herba Absinthii	48	48	64
— Anagallidis	64	64	80
— Cardui ben…	64	64	80
— Cheledonii	64	64	80
— Cicutæ terr…	64	64	96
— Cochleariæ	96	96	128
— Farfaræ	48	48	64
— Fumariæ	64	64	80
— Gratiolæ	96	96	336
— Hyoscyami	64	64	80
— Hyssopi	96	96	128
— Majoranæ	96	96	112
— Malvæ	48	48	64
— Marrubii	64	64	80
— Matricariæ	64	64	80
— Melissæ	128	128	160
— Menthæ cri…	96	96	128
— Millefolii	48	48	64
— Origani	64	64	80

Digitized by Google

evtic

1772.

oct af

oct, s
det hä

Digitized by Google

ueviticoru

772. 11.

oct af 1 til

oct, som ind
det halve

gets Provindser langt lettere end för forskaffe sig den nödvendige Hjælp. Danmark allene — Norge og Holsteen, ikke iberegnede — talte Ao. 1806 over 60 Apothekere og 222 autoriserede Læger, blandt hvilke dog kun vare 45 Medici; de övrige 177 Chirurger. Hine skulle da tilberede; disse anvende de nödvendige Midler; men til hvilken Priis de Syge i Publico billigen skulle betale dem; herom synes efter de fremstillede Data og Beregninger endnu at være nogen Tvivl. Det Kongelige Sundheds-Collegium, hvis Pligt det er at bestemme Prisen, har derfor i Overenstemmelse med Forordningen af 4 December 1672, som byder, "at Taxten skal sættes den gemene Mand til Bedste," virkeligen havt Föje til efter det *göttinger Societets* Exempel at udsætte en Belönning for den manglende Oplysning angaaende Reglerne for en billig Taxt. Det skal glæde mig om jeg ved dette mit Bidrag til Taxtens Historie, har vakt nogen Opmærksomhed for Vigtigheden af dette vanskelige Emne.

Rettelser:

Side 6	Lin. 12	Phalzgreve læs Pfalzg.
— 38	— 17	skulde sporges etc., l. ikke skulde kunne miskiendes.
— 44	— 19	Affectation l. Affection.

Digitized by Google

Autoriseret [...]landske Læge-
mi[...] 1811.

Midlernes N[...]	Priis i Aaret 1806	Priis i Aaret 1809.	Priis i Aaret 1811.
	Skill.	Skill.	Skill.
Flores Chamom[...] manæ			
— Cham. vul[...]	192	160	224
— Hyperici	64	64	80
— Lavendula	64	64	80
— Rosarum	192	160	224
— Sambuci	192	192	240
— Tanaceti	64	64	80
— Tiliæ	64	64	80
Herba Absinthii	64	64	80
— Anagallidis	48	48	64
— Cardui ben[...]	64	64	80
— Cheledonii	64	64	80
— Cicutæ terr[...]	64	64	80
— Cochleariæ	64	64	96
— Farfaræ	96	96	128
— Fumariæ	48	48	64
— Gratiolæ	64	64	80
— Hyoscyami	96	96	336
— Hyssopi	64	64	80
— Majoranæ	96	96	128
— Malvæ	96	96	112
— Marrubii	48	48	64
— Matricariæ	64	64	80
— Melissæ	64	64	80
— Menthæ cris[...]	128	128	160
— Millefolii	96	96	128
— Origani	48	48	64
	64	64	80

Digitized by Google

108	108	91½	90	204	88

Digitized by Google

Tale paa Kongens Födselsdags - Höitid 1811, for et Selskab i Kiöbenhavn, med oplysende Anmærkninger.

Af

C. H. PRAM.

Oplyste Kongens og Fædrelandets Mænd!

Vor Konges Födselsdag blev hvert Aar i en lang Aarrække festligholdt som förste Höjtidsdag i dette vort Samfund. Det var overflödigt, ved nogen Artikel i vore Forbundslove at giöre os denne Dags Höjtideligholdelse til Pligt. Hengivenhed for Kongen er i begge de Folks Character, som lyde Dannerkongen, et Hövedtræk, hvilket pryder den, og giör den hæderlig. Det var ufornödent, at vi skulde have foreskrevet os, at gribe hver passende Lejlighed

Digitized by Google

til at yttre denne vor Hengivenhed; thi dette at gi re er en almindelig Trang hos samtlige disse Folkes ædlere Individer, da denne Hengivenhed er os en fra Slægt til Slægt nedarvet Fölelse. Dens almindelige Udtryk er: *Gud velsigne Kongen*.

Drevne af denne Fölelse, og forsamlede at istemme dette dens Udtryk, paa en Dag, da det lyder höjtideligen fra alle vore ædlere Landsmænds Læber og Hjerter, ere vi, mine Brödre, her forsamlede.

Vedtægten vil, at en af os, naar vi saaledes ere samlede, kaldes at fremstaae for at være saadan vor Fölelses Tolk. Undskylder, m. B. dem, som denne Sinde hertil kaldtemig, at de ej valgte en, til dette værdeligen at udföre, bedre skikket. De sige, ingen anden af Samfundets Medlemmer at have fundet, som ej derfra ved andre Sysler var hindret. Have nu end de dertil Opfordrede ved saadan Forevending dækket deres beskedne Ærefrygt, ved at fremstaae som Ordförere der, hvor saa mange af Nationens ypperste Talere have vænnet Samfundet til at höre dets Höjtidsfölelser tolkede med Veltalenhedens fulde Skiönhed og Kraft, Festen ved deres Taler i Sand-

Digitized by Google

hed prydet; saa dömmer mig ikke for Ubeskedenhed, i det jeg troede mig det Pligt, ej at vægre mig for at adlyde en Opfordring, hvilken jeg vel af den Grund med mere Föje end nogen af de andre burde vægret Lydighed, enddog det ej er förste Gang jeg modtog og adlöd lige Opferdring. Jeg veed, jeg trænger til at anhöres med Skaansel, den jeg ærbödigen beder om, og med Tillid venter, endskiöndt jeg erkiender, at den, som her fremstaaer, burde ikke behöve den.

Dog, det er ikke til at bedömme en Talers Talent, ikke for at kildres med favre Ord, vi her ere komne sammen; saalidet som for af Ordföreren at faae Underretning om, hvi denne Dag er os en Fest, eller hvad Föje vi have til at vise os den Konge hengivne, hvis Födselsdag er os i Dag höitidelig. Ilde stod det til med vor Hengivenhed, om vi skulde behöve, at der fördes Bevis, for at den ikke var ubeföjet. Hvortil en Gjentagelse af de Værksager, som ere hvert Menneske, der lever inden Rigernes Grændser bekjendte, og som vi glæde os ved at meddele hinanden, og gjentage for hinanden i vore snevrere Kredse, om den Konge, som nu förer disse Rigers Septer; — Værksager, hvil-

Digitized by Google

ke fra den Dag, da Septret, nu Syv og Tyve Aar siden, först lagdes i hans Haand, saaledes udmærkede ham blandt Europas Förster, at han mere end een Gang fremstilledes ogsaa i fremmed Land, som det Försternes Mönster, hvert Europas Folk maatte misunde os? Tvivler Ingen — og hos hvem kan der være Skygge af saadan Tvivl? — om vor Konges redelige Attraa og Stræben til alt, hvad der er Undersaatternes mueligen bevirkelige Held og Gavn, hans Retfærd, hans sande hiertelige Godmodighed og Glæde i alt, hvad der gjör Mennesker lykkelige, saa lidet som om hans utrættelige Arbejdsomhed, hans ivrige Alvor, for at ville være hvad han bör, opfylde hver sand Pligt — hvortil da derom smaaligen hver hans Födselsdag at sanke, og gjentage de Bevise, hvis Opregning kun vilde sée ud som en — her dog saare hensigtslös — Smiger?

Skulde det formindske nogen ædel Mands Hengivenhed for Kongen, dersom det maatte befindes, at hans Stræben for sine Staters Held og Flor havde i eet Tidslöb været mindre lykkelig, end hver endelig Statsborger med ham det önskede? — Gode Gud! skulde det *formindske* min Hengivenhed for nogen, som

Digitized by Google

jeg havde kjær, for nogen, som jeg ellers skyldede inderlig Agt, Venskab, Hengivenhed og Taknemmelighed, om han ej var lykkelig — saa ulykkelig, at han saae sit kiæreste Önske uopfyldt — Hensigten af sin ivrigste Stræben forfejlet?

Men forfejlet blev dog kun for saa vidt vor Konges alvorligste, ædle og vise Stræben for sine Riger, som det omsider blev ham umuligt, hvad han saa stadigen havde arbejdet for, at bevare os Freden.

Efterat vor Konge i Femten af de rædselfulde Aar, da den voldsomste Krigsbrand, som nogensinde var antændt, rasede med Ödelæggelse over alle andre Europas Lande, og selv over hele Oceanet, havde standhaftigen holdt dens Rædsler borte fra vore Grændser, blev, nu paa fierde Aar siden, ved et Anfald, hvilket ikkun et Ministerium som det britiske, under en Konge som Georg III, gjorde mueligt, vor Fred afgjörende brudt, og Deeltagen i Europas almindelige Krig ogsaa for os uundgaaelig.

Uskjönsomme paa den Lykke, vi forhen nöde, som vi skyldede vor Regjerings Bestandighed i at bevare os Freden, vare vi, — uagt-

Digitized by Google

108 | 108 | 91½ | 90 | 204 | 88

Digitized by Google

Tale paa Kongens Födselsdags - Höitid 1811, for et Selskab i Kiöbenhavn, med oplysende Anmærkninger.

Af

C. H. PRAM.

Oplyste Kongens og Fædrelandets Mænd!

Vor Konges Födselsdag blev hvert Aar i en lang Aarrække festligholdt som förste Höjtidsdag i dette vort Samfund. Det var overflödigt, ved nogen Artikel i vore Forbundslove at giöre os denne Dags Höjtideligholdelse til Pligt. Hengivenhed for Kongen er i begge de Folks Character, som lyde Dannerkongen, et Hövedtræk, hvilket pryder den, og giör den hæderlig. Det var ufornödent, at vi skulde have foreskrevet os, at gribe hver passende Lejlighed

til at yttre denne vor Hengivenhed; thi dette at gi re er en almindelig Trang hos samtlige disse Folkes ædlere Individer, da denne Hengivenhed er os en fra Slægt til Slægt nedarvet Fölelse. Dens almindelige Udtryk er: *Gud velsigne Kongen*.

Drevne af denne Fölelse, og forsamlede at istemme dette dens Udtryk, paa en Dag, da det lyder höjtideligen fra alle vore ædlere Landsmænds Læber og Hjerter, ere vi, mine Brödre, her forsamlede.

Vedtægten vil, at en af os, naar vi saaledes ere samlede, kaldes at fremstaae for at være saadan vor Fölelses Tolk. Undskylder, m. B. dem, som denne Sinde hertil kaldte mig, at de ej valgte en, til dette værdeligen at udföre, bedre skikket. De sige, ingen anden af Samfundets Medlemmer at have fundet, som ej derfra ved andre Sysler var hindret. Have nu end de dertil Opfordrede ved saadan Forevending dækket deres beskedne Ærefrygt, ved at fremstaae som Ordförere der, hvor saa mange af Nationens ypperste Talere have vænnet Samfundet til at höre dets Höjtidsfölelser tolkede med Veltalenhedens fulde Skiönhed og Kraft, Festen ved deres Taler i Sand-

Digitized by Google

hed prydet; saa dömmer mig ikke for Ubeskedenhed, i det jeg troede mig d t Pligt, ej at vægre mig for at adlyde en Opfordri g hvilken jeg vel af den Grund m'd m re Föje end nogen af de andre burde vægret Lydighed, enddog det ej er förste Gang jeg modtog og adlöd lige Opfordring. Jeg veed, jeg trænger til at anhöres med Skaansel, den jeg ærbödigen beder om, og med Tillid venter, endskiöndt jeg erkiender, at den, som her fremstaaer, burde ikke behöve den.

Dog, det er ikke til at bedömme en Talers Talent, ikke for at kildres med favre Ord, vi her ere komne sammen; saalidet som for af Ordföreren at faae Underretning om, hvi denne Dag er os en Fest, eller hvad Föje vi have til at vise os den Konge hengivne, hvis Födselsdag er os i Dag höitidelig. Ilde stod det til med vor Hengivenhed, om vi skulde behöve, at der fördes Bevis, for at den ikke var ubeföjet. Hvortil en Gjentagelse af de Værksager, som ere hvert Menneske, der lever inden Rigernes Grændser bekjendte, og som vi glæde os ved at meddele hinanden, og gjentage for hinanden i vore sneyrere Kredse, om den Konge, som nu förer disse Rigers Septer; — Værksager, hvil-

Digitized by Google

ke fra den Dag, da Septret, nu Syv og Tyve Aar siden, först lagdes i hans Haand, saaledes udmærkede ham blandt Europas Förster, at han mere end een Gang fremstilledes ogsaa i fremmed Land, som det Försternes Mönster, hvert Europas Folk maatte misunde os? Tvivler Ingen — og hos hvem kan der være Skygge af saadan Tvivl? — om vor Konges redelige Attraa og Stræben til alt, hvad der er Undersaatternes mueligen bevirkelige Held og Gavn, hans Retfærd, hans sande hiertelige Godmodighed og Glæde i alt, hvad der gjör Mennesker lykkelige, saa lidet som om hans utrættelige Arbejdsomhed, hans ivrige Alvor, for at ville være hvad han bör, opfylde hver sand Pligt — hvortil da derom smaaligen hver hans Födselsdag at sanke og gjentage de Bevise, hvis Opregning kun vilde see ud som en — her dog saare hensigtslös — Smiger?

Skulde det formindske nogen ædel Mands Hengivenhed for Kongen, dersom det maatte befindes, at hans Stræben for sine Staters Held og Flor havde i eet Tidslöb været mindre lykkelig, end hver endelig Statsborger med ham det önskede? — Gode Gud! skulde det *formindske* min Hengivenhed for nogen, som

Digitized by Google

jeg havde kjær, for nogen, som jeg ellers skyldede inderlig Agt, Venskab, Hengivenhed og Taknemmelighed, om han ej var lykkelig — saa ulykkelig, at han saae sit kiæreste Önske uopfyldt — Hensigten af sin ivrigste Stræben forfejlet?

Men forfejlet blev dog kun for saa vidt vor Konges alvorligste, ædle og vise Stræben for sine Riger, som det omsider blev ham umuligt, hvad han saa stadigen havde arbejdet for, at bevare os Freden.

Efterat vor Konge i Femten af de rædselfulde Aar, da den voldsomste Krigsbrand, som nogensinde var antændt, rasede med Ödelæggelse over alle andre Europas Lande, og selv over hele Oceanet, havde standhaftigen holdt dens Rædsler borte fra vore Grændser, blev, nu paa fierde Aar siden, ved et Anfald, hvilket ikkun et Ministerium som det britiske, under en Konge som Georg III, gjorde mueligt, vor Fred afgjörende brudt, og Deeltagen i Europas almindelige Krig ogsaa for os uundgaaelig.

Uskjönsomme paa den Lykke, vi forhen nöde, som vi skyldede vor Regjerings Bestandighed i at bevare os Freden, vare vi, — uagt-

Digitized by Google

paagivende paa den Grad af Borgerheld, af Velstand og Flor, hvori vi stode den lange Tid, udmærkede fremfor alle andre Folk paa Kloden, dersom vi ikke med Smerte fölede, hvad vi tabte ved det Overfald, hvormed vi reves ind i Fejden.

Indtil videre er vor stolte Flode tabt; et Tab, som vel ingen Fædrelandets Mand kaster Tanken paa uden bitterste Harme og Vemod. Skulde vi selv imidlertid ej erkjende, hvad alle Europas Folk ærbödigen tilstaae, at "*det sortladne Hav*" ligefuldt er vedblevet at være

"*de Danskes Vej til Roes og Magt*"

og at vore Landsmænd, ogsaa uden Flode, vandre denne Vej, og vandre den saa, at det Folk, som rövede ós, tvinges til bitterligen at angre det Tog, hvorved det vandt vore Snækker, men tabte ugjenvindeligen Adgang til Agt blandt Folkene paa Jordkloden — ogsaa tabte trods sit med Pral paastaaede Herredom over alle Oceanets Vande, sin Adgang til dem, der omgive vore Kyster, uden paa de Handelsaanden qvælende Vilkaar, vore Söemænd, endog blot fra Kanonbaade, foreskrive — Og nu, *Phænix* er alt seet at fremkomme igjen af Asken. Kun Mismod skulde nedsla-

Digitized by Google

gen sukke: vor tabte Flode er uerstattelig. Synes Retfærd mellem Folkene indbyrdes for en Tid forsvunden; den sidder dog endnu i sin Kraft ved Alstyrerens Höjre; og snart, snart, vil den af hans Septer faae Vinket til at stige ned igjen paa Jorden, og der skaffe Gjengjæld og hævde Ret.

Vi tabte for Resten — o sikkerligen mangen enkelt Mand Meget. Men hvilken Stat tabte i halvfierde Aars Fejde med en saa mægtig Fiende mindre? og — fraregnet hvad os bortranedes med Röverhaand, *under selve Fredens Værn, inden Sværdet til Modværge kunde drages*, hvo tabte vel meest, vi med vore Kanonbaade eller Briten med de Orlogsflag i Tusindtal? (1)

Vi tabte *i vor Handel* — mere hvad vi ved dens Fortsættelse skulde fremdeles, som forhen, have vundet, end hvad dens tilforn blomstrende Drivt allerede havde indbragt. — Vi tabte, hvad en almindelig Fred, naar Forsynet böd den ofter alle Nationers Sukke dog engang at fornyes, ogsaa for en mægtig Deel skulde have ladet os tabe.

Vi tabte under disse Omstændigheder, vel og i Fölge Krigen, næsten alt hvad vi af de

Digitized by Google

Metaller, som man har vedtaget at kalde de ædle, havde tilbage til at bevise Værdien af hvad her skulde gjelde som *Penge*, — eller dette tildeels allerede forud lidte Tab blev nu tilfulde föleligt formedelst Uundgaaeligheden af at indföre en Mængde, ej strax mod hine Metaller omvexlelige, Repræsentativer; et Tab, som sikkerligen for et stort Antal af Statens Mennesker har stor Ubeqvemmelighed. En tilsyneladende *Dyrhed* paa alt er den umiddelbare Virkning af Pengevæsenets Forstyrrelse. (²) Behöves der dybsindig Granskning for at udfinde og indsee, at denne Dyrhed er *ikkun tilsyneladende*, hvor virkelig end den Besværlighed er, som den foraarsager dem, hvis Indkomst, være sig Renter eller Lönninger, ej forandres med Numerærens Pris? — At alt dette imidlertid ikke væsentligen gjör Forandring i Ejendomsmassen i Staten, hvilken derved ligesaalidt bliver fattigere, som den derved bliver rigere, er klart som Solen. — Hvo kan tvivle, at Landsfaderen jo sandeligen vil gribe de Forholdsregler, som ere muelige, og med Nytte kunne gribes, for at raade Bod paa de hermed forbundne Onder? Men vise ei Erfaringer fra ældre og nyere Tider, at deslige

Digitized by Google

Ulykker forvindes i til Forundring kort Tid; og, smertelige for Individer, ingenlunde for Statens almene Velstand ere ödelæggende ([3]).

Men have vi, til at modveje disse Tab, imidlertid intet *vundet?*

Dyrheden, tilsyneladende eller virkelig, har giort det umueligt for mange, at fyldestgjöre den Trang, i hvilken de ved Vanen eller en Art af Nödvendighed troede at befinde sig, til at nyde eller forbruge en Mængde Ting, som tilvejebragtes fra Udlandet, og derfor nu deels slet ikke ere at faae, deels kun for et Belöb, som man ej længer kan udrede. Lad være at de Udraab mod Overdaad og fremmed Nydelse for en stor Deel vare, som deslige endnu stedse ere, ikkun den skeelöjede Misundelses skingrende Skrig, eller foragtelige Udstönnelser af den fæle Dadlesyge, eller Utænksomheds intetbetydende latterlige Gientagen af andres Buldren; ([4]) ofte, altid, naar og saavidt indenlandsk Flid kan fyldestgjöre de sögendes Attraa, er det fordeelagtigst at Medborgeren i Landet ved vor Nydelse, endog umiddelbar, sysselsættes; at vor Attraa til Nydelse, saameget muligt, alene rettes paa Gjenstande, hvis Tilberedning, ja saavidt skee kan, til hvilke Materialets förste

Digitized by Google

Frembringelse giver vindskibelige Medborgere og Landsmænd Vindskibeligheds fortiente Lön; önskeligt derfor, at, saavidt skee kan, Begreberne om Vellevnet, i det mindste om Nödvendigheder, indskrænkes til Gienstande, som Fædrelandet kan fremavle i sit Skjöd, og Landsmænds Flid og Kunst forædle.

At Forbruget af fremmede Ting, efter nuværende Tidslöbs Medför, er, thi maa være, uendeligen ringere end forhen maaskee i Aarhundreder, hvo kan tvivle derom? og hvo beregner ej let, at derved meget betydelige Summer besparede ere for Balancen en stor Vinding? Dette vilde være lidet til Baade, dersom her nu sporedes, at enten almindelig Armod, eller, maaskee ligesaa sörgeligen, almindelig Modlöshed, havde betydeligen formindsket Nydelsen, eller Sandsen for Livets Behagelighed. Begge skulde med lige Vælde lede til Barbarie. Lader os ikke blindes af vor egen Fölelse, dersom vi — hvad vel med ej faae af os er Tilfældet — ere blandt deres Tal der lide haardeligen ved Tidernes Tryk. Lader os ej af denne Liden forföres til at ivre mod de Medborgere, hvilke, med större Evne til at modstaae dette Tryk end Mangen blandt os, vedblive at nyde

Digitized by Google

blideligen deres Liv. Det er ej overmodig Udsvæven, om de saa gjöre, og ej karrigen hengjemme, eller kummerligen drive Aager med deres Formue; tvertimod bör dem Tak og Hæder, naar de, ved dens ej karrige Brug, sætte den vindskibelige Landsmand, Producent, Kunstner, hvo han end er, i Stand til at ernæres ved sin Flid, og nyde derved ogsaa sit Liv i fortjent Behagelighed (5).

Imidlertid er uimodsigeligen *Forbruget, af hvad fremmed er*, under Tingenes nuværende Gang *storligen aftaget*, til Fordeel for vor Balance i den udenlandske Handel. Om end denne, som den i Löbet saf en os saa saare indskrænkende Krig nödvendigen stedse maa, hælder alt for kjendeligen til den os ufordelagtige Side, formindsket bliver derved dog stedse vort Tab.

En endnu kjendeligere Vinding ser *den indenlandske Konstflids Udbredelse.* Umueligen kan Fabrik- og Manufacturflid, i dette eller noget Land, i sin förste Fremspiren, paa een Gang baade i Priser, og i det Tilvirkedes Skjönhed og Fortræffelighed være lige med samme Flid i Lande, hvor den længe har været i Drivt; hvor de Rige uden

Digitized by Google

en Avl af aarligen To Millioner Tönder Korn mere end forhen; og kan, hvad heller vel neppe er Tvivl underkastet, det til Kornavl drevne Areal udvides til endog blot een Tiendedeel mere end det er, saaledes at der udsaaes 100000 Tdr. Korn mere end hidtil, men derpaa blot avles Fem Fold foruden Udsæden, saa giver denne Agerdyrknings-Forbedring i alt Staten Halvtredie Millioner Tönder Korn mere end forhen (7). Antages en Middelpris af langt under det Halve af Kornets nærværende, saa er dette dog en aarlig Indtægts-Forögelse af Otte til Ti Millioner Rigsdaler, der, som aarlig Indtægt, det er Rente, svarer til Tohundrede indtil Halvtrediehundrede Millioners Hovedstol.

Vel tör jeg formene, at i et Land, hvor dette uden allerringeste Overdrivelse er Udsigten, som heel sandsynlig og forventelig Fölge af det, der er skeet, eller skeer for vore Öjne, der — om det end for Öjeblikket maatte synes trangt for Hin eller Denne, og Tidslöbet medföre et eller andet Savn og nogenhaande Ubeqvemmelighed — der er Forventningen dog nok ikke miströstende uden for den Smaasiælede og Svagmodige.

Digitized by Google

Det vilde lede til en her upassende Vidtlöftighed, dersom jeg gav efter for Fristelsen til videre at udföre det, — der hænger ellers saa naturligen i denne Kiæde af Begreber — saasom hvorledes Riget Norrig, just derved at det formedelst Krigen har været mere end sædvanligen afstevet fra Danmark og sit sædvanlige Næringsomlöb, allerede er sat paa Spor til saaledes at udvide og forbedre sine Jorders Benyttelse, at hiint Rige ogsaa tör vente, vel endog inden nogen meget fiern Tidspunkt, at naae derhen, at det vil, hvad det sikkerligen kan, fra sine mildere og for Cultur bedre skikkede Egne, forsyne de til könnende Ageravl mindre beqvemme med mere end nok; — hvorledes den ved vor Regierings vise og landsfaderlige Omhu for tolv Aar siden hid indbesörgede Stamme af spanske Faar saaledes har udbredt sig, at vi snart ej mere skulle savne Ulden fra det ulykkelige Spaniens Segovia eller Avila, men i denne Frembringelse drive det endog videre end vort, ved den Vindskibelighed hvormed det har oparbejdet sig, som i saa meget, höjt hæderlige Nabofolk, der, fra en svagere Begyndelse end vor, skaffede sig, i faae Aar, Hun-

Digitized by Google

dredetusinde finuldede Faar, hvis Uldproduct efter Nutidens Pris vilde overstige Værdien af et Par Millioner Rigsdaler aarlig — hvorledes vor forædlede Höravl ej blot lover, men allerede giver, os i ej ubetydelig Mængde et Product, som vi hidtil for Tönder Guld lode os hvert Aar tilbringe fra fremmed Jordbund — hvorledes — — — — dog jeg maa afbryde. (8)

Kun endnu engang, hvor det her löseligen berörte er kun en Deel af de Udsigter til *forögét* Velstand, hvortil Fædrelandet ikke blot har en öjnet Mulighed, men som det, under den Konges Styrelse, hvis Fest vi höitideligholde, allerede har grebet, og er i Besiddelse af, medens enhver af os sikkerligen glæder sig ved Tanken i denne samme Kiæde om mange flere, ej mindre vigtige — der var det Svaghed, om nogen tillod Fölelsen af Öjeblikkets Tryk at lade Modet kues.

Ej værdig Fædrelandets eller Kongens Mand er den (om nogen saadan skulde være) der haanede det, som foregjöglet Drömmeværk, naar jeg mener, vi have at fryde os ved blid Udsigt til det, den med Fremtiden svangre Nutid kan, uden Spaadoms Aand, forudsiges at ville föde.

Digitized by Google

Den vise *Tyge Rothe*, af ærværdigst Ihukommelse, en af de Danmarks Hædersmænd, som ved sin Deeltagelse i dette vort Samfund bidrog saa særdeles til at giöre det hæderligt, talede engang ogsaa her, da som altid den vise Fædrelandsvens kjernefulde Tale. Tillader mig, m. B., at pryde mit Foredrag med disse *hans* Ord, dog ej af hvad han den Gang talede:

"Tak, sagde han, og Hæder skal den have, "der overtyder om, at Staten har Hjelpekilder, "og at den har et Folk, hvilken en Monark "kan herligen gaae frem med. Dersom nogen "med Beskedenhed ligner danske Stat ved Bierget, i hvilket ædle Metalerzer ligge hen, tildeels miskjendte, tildeels urörte, fordi man "ikke havde Kraft nok til at udarbejde Minen, "eller ikke havde villet anvende Kraft paa dens "Bearbejdelse, mon det er et lasteligt Sagn? — "for det mindste kan det ikke virke Mismodighed." *).

Sandt, for ej faae, — maaskee især af den Folkeklasse, til hvilken Fleerheden af os her Forsamlede henhörer, — er Öjeblikket ved

*) Tanker i Anledning af Hertzbergs Tale den 26 Jan. 1786. Side 22.

Digitized by Google

den dog i sig selv kun tilsyneladende Dyrhed for fulde Alvor besværligt. Man kan der hos nogen, der ej allerede har tabt Modet, være Tvivl om, at der jo vil findes og gribes Middel til at lette Besværligheden, for dem i det mindste, hvilke den ellers maatte vorde overlegen? Selv disse ville ej blinde sig selv for den Sandhed, at for den större Deel af Fædrelandets Mennesker er dette selvsamme Tidslöb ingenlunde trykkende, tvertimod for mange ej blot haabfuldt, men skiönt og berigende (⁹). Saa er det for samtlige Danmarks Agerdyrkere eller Producenter, fra den rige Godsejer til Huusmanden med den liden Jordlod; — ej mindre for samtlige Fabrikanter og Haandværkere, — ej anderledes for heel mange i Statsborgernes övrige Afdelinger. Hvad er Fölelsen for Fædreland og Medborgere, dersom ikke Beskuelsen, af hvad der er Held for det större Antal, formaaer at dæmpe Egoismen, og noget af eget endog sande Besvær? Lader sig Deeltagen i de Begivenheder, som nu ere Europas almindelige, tænke for os eller noget Folk, uden at det skulde föles trykkende for mangt Individ? Hvad var vor Hengivenhed for Landsmænd og Landsherre, dersom hver En-

Digitized by Google

kelt skulde uden Blusel torde kræve sig fritagen? Men ogsaa hvad vor denne Hengivenhed, og den, vi dog skylde Alherren, Kongernes Konge, dersom vi ej ventede den Lempning, den Styrelse, at Trykket ej mere end uundgaaeligen blev knusende? Men selv da, hvo af os skulde glemme, at "det *partiale Onde* var "stundom uadskilleligt fra det *almindelige* "*Gode?*"

Sandt!. Tidslöbets Krisis er ikke endnu overstaaet; det forventede Held er endnu for en mægtig Deel kun Forventning; det var Pral, om vi beregnede denne Forventnings Værd som en allerede giældende, af os i Besiddelse tagen Vinding; det var Chimære, om vi fordulgte os Mueligheden, af at der, — inden den almindelige Omtumling jevner sig til den heldbringende Ro, som i et dog ej længer meget fjernt Tilkommende vil opfylde Alt, hvad den Forstandige kan önske, meer end maaskee Öjeblikkets Omstændigheder tillade at haabe — kan endnu forestaae Trængsler, mod hvilke de nærværende ere end heel ringe; — Savn, som endnu föles af Faae; Savn, som i alle Stater, i alle Tidslöb, selv de lykkeligste og

Digitized by Google

rigeste, ofte bleve mangen ædel og herlig Medborgers Lod. —

Nu! saa erindre vi os, at den mægtigste Stat, der endnu blomstrede paa Jorden, havde giennem Aarhundreder allerede giort mægtige Fremskridt i sin stigende Storhed, da dens Borgeres Formuesforfatning var endda almindeligen saadan, at dens erkjendte ypperste Borgere vare overhoved ej rigere end den *Cincinnatus*, som paa sit Jordegods, der ikke var större end de fleste af Huusmandsloddene ved vore Landsbyer, kaldtes af Senatets Deputerede fra Ploven til at anföre den Hær, som sendtes at udfrie den af Fienden omringede Consul Minutius, og i denne Statens Trængsel beklædtes med dictatorisk Enevælde; — at ej alene denne *Romerstatens* saaledes kaarne *Eeneherskeɾ* agtede Rigdom saa lidet, saa han forböd sin Hær at tage Deel i det af ham betvungne Folks Bytte; — men at ogsaa *Hæren*, sindet som han, villigen adlöd, medens den *L. Tarquinius*, som han havde beskikket til Anförer for Rytteriet, ej rigere end Eeneherskeren, havde ei Formue nok til at skaffe sig en Hest, men *maatte til Fods anföre sine Ryttere*. Efter fuldendt Tog og Statens Redning, vendte, kro-

Digitized by Google

net med Laurbær og Udödelighed, Cincinnatus tilbage til sin Hytte, og til selv at före Plöven paa sin kun Tre Tönderland store Ager *), medens den stolte Roma vedblev at stige i sin allerede ej ringe Vælde, til at vorde næsten hele den da bekjendte Verdens Herskerinde. Det var först da dens Storhed dalede, at Rigdom kom i Anseelse, og Rigdoms Nydelse blev uadskillelig fra Hæder.

Ingenlunde være dette sagt som Anelse om, at vi, for at lange didhen, hvor Forsynet maatte have bestemt os, först skulde bringes i Kaar, der gjorde vore Stormænd i Formue lige med Cincinnatus eller L. Tarquinius. Jeg fremstiller ikkun Historiens hæderlige Vidnesbyrd om, at det er ikke Rigdomme, men Fædrelandsaand, men Foragt for Rigdom og Blödhed, men Borgerdyder — blandt hvilke i en monarkisk Stat djærv Hengivenhed for Kongen har den höje Rang — som virke Fædrelands almene Held og Flor.

Ja, m. B. Borgerdyder er det, som virke Fædrelands Held og Flor; og Hengivenhed for Kongen er i Monarkiet höjvæsentlig Borger-

*) Liv. III. 26 — 29.

dyd. Der er Monarken Fædrelandets Repræsentant. Det er Grundbegrebet om Monarkens Höjhed, at hver enkelt Undersaat seer Fædrelandet som concentreret i ham. Ligesom hans Bud maae erkiendes for Udtrykket af Statens, af samfulde Almenhedens, Udtalelsen af den almene Forstand, som ej vil, ej kan ville andet, end hvad Almenheden har fundet at være det eene vise, gode, uundvigeligen nödvendige, saa er og hans Vel paa det inderligste og uadskilleligste forbundet med Almenhedens, det hele Samfunds, fælles Vel.

Af saadan Forestilling, livelig og klar, som sand og skjön, den lidenskabelige Hengivenhed, Jordens gode Konger i alle Lande, Titus, og Trojan, og Alfred, og Hakon Adelsteens Fostre, og Sverre, og Henrik IV, og vor fjerde Christian — og de flere — alle nöde, og den, som, Tilbedelse lig, end efter Aarhundreder fölger deres Minde.

Oplyste Kongens og Fædrelandets Mænd! Det er som værdige Medlemmer af Borgersamfundet, som *vore Brödres, samtlige Fædrelandets Sönners, fuldværdige Brödre*, at vi skylde vor Konge Hengivenhed, *denne Repræsentant for det Samfund, der indeholder samtlige dem*,

Digitized by Google

som ved Slægtskabs, ved Venskabs, ved oppebaarne eller beviste Velgjærningers Forbindelse, ere os dyrebare; dem, med hvilke, og for hvilke, vi have levet, leve, önske at leve; dem vi skylde Taknemmelighed, eller önske at forpligte. Hvor naturlig, hvor nödvendig for hvert, ej til al god Fölelse udueligt, Menneskehjerte denne Hengivenhed! hvor naturlig indtil Lidenskabelighed, naar, med den almindelige Anskuelse af hine mange, hvert Hjerte rörende, Billeder foreener sig Tanken om den Hjertelighed, den Fædrelandsfölelse, den Retfærds-, den Godmodigheds-Aand, den utrættelige Virksomhed, som udgiöre *den Konges* individnelle Character, der nu er denne vor Hengivenheds Gjenstand! — Hvor naturligt, at denne lidenskabelige Fölelse omgriber Hjerterne med smeltende Flamme, naar vi vide denne saaledes sindede Repræsentant for vort Borgersamfund — for *os og alle Dem, der ere vore Hjerter kiære* — at være ömmeligen bekymret for det af ham repræsenterede Samfunds, de hans Omhu betroede Millioner Menneskers, — *vort* og *vore Brödres og Systres* — truede Held; ej lykkelig, saalænge hans Stræben for at gjengive Samfundet det Held, den Fred

Digitized by Google

han saa kraftigen stræbte at bevare os, ej er opfyldt — ej fyldest lykkelig, forinden hans Omhu faar gjenoprettet os det, vi tabte, ved, trods hans Stræben, at drages med ind i Hvirvlen af Staternes Forvirrelse.

Det er saaledes om Fædrelandets almene Held, vort eget, og alle deres, som ere os kjære, men ogsaa med varmeste Hjertelighed om Individets, Hans Majestæts *Kong Frederik den siettes* Held, om Held over *Ham*, og *Hans Huus*, vi anraabe den Allerhöjeste, Kongernes algode, alvise, almægtige Konge, naar vi med den Fölelse, den Hjertelighed, det Alvor, der besiælede vore Fædre for *deres* gode Konger — vor siette Frederiks Fædre — til ham Alherskeren oplöfte Udtrykket af vor Hengivenhed for *denne vor Konge*:

Gud velsigne Kongen!

Oplysende Anmærkninger.

(¹) pag. 271. Det er et synderligt Phænomen, at neppe nogen Nation i nogen Krig har sörget for at have sande efterretteligeAntegnelser af de Data, der dog synes saa lette i Öjeblikket at have, over hvad de ved Krigen, og hvert dens Hovedoptrin især vandt eller tabte. Undertiden, og vel ofte, seer man Anmældelser om hvad Antal Mennesker det

Digitized by Google

og det Feldtslag, den og den Fæstnings-Beleiring, den Posts Forcering, osv. kostede — hvormange da og da giordes til Fanger; hvad der og der erobredes o. m. Disse Anmeldelser ere for det allermeste saadanne, at man heel vel veed, de ere *usande*. De stridende Parters Angivelser ere oftest hinanden aldeles modsigende. Ofte kan det vel være klogt og vel, ikke, i det mindste ikke strax, at giöre Sandheden offentlig. Men ofte er der vel heller ingen fornuftig Grund til at skiule den; og vistnok kan der aldrig være nogen gyldig Grund til at skiule den saaledes, at Ingen, selv ej de Vedkommende, til egen Underretning, kiende den.

Sörgeligt, men ingenlunde ydmygende, kan det være os, at vide, at Briterne, i det de med hint Stimands-Tog bemægtigede sig vor Flode, paa samme Tid, og inden de selv erkiendte Fejde at være udbrudt, giorde Beslag paa alle de danske Handelsskibe, som da befandt sig i deres Havne, eller ved deres Kyster, beordrede deres Krydsere og væbnede Fartöjer at opbringe alle dem, de mödte, hvorsomhelst; og bragte saaledes uden al Modstand en stor Mængde af disse i deres Magt.

Hvor stort det Antal var, som saaledes, egentligen endnu inden Krigen begyndte, rövedes, derom haves ingen bestemt Efterretning. Der var inden Jenuar Maaneds Udgang 1808 ved den britiske Admiralitetsret prisdömte 415, men dette var endnu vistnok ikke alle hine först i Freden rövede. Disse vare sandsynligen den störste Deel af alle de end-

Digitized by Google

nu i Aaret 1808 prisdömte fremdeles 203; i alt 618 Skibe.

Danmark, Norge og Hertugdommene ejede i Aaret 1806 i alt 2529 Handelsskibe af mere end 10 Com. Læsters Drægtighed, tilsammen nemlig 136664 Com. Læster. Af disse rövedes os saaledes strax i det mindste 500, eller Femtedelen. Ved Krigens Begyndelse (thi *efter* dette kun begyndte först Krigen) ejede vi saaledes kun cr. 2000 Skibe tilsammen af 108000 Com. Læster, i det höjeste. Det er naturligt, at vedkommende Skibsejere solgte saa mange de kunde af deres ved Söekrigen nu overflödige Skibe. Alligevel var, saavidt man derom har Efterretning, Antallet af de Danmark, Norge og Hertugdommene tilhörende större Skibe, eller af mere end 10 Com. Læsters Drægtighed ved Enden af Aaret 1809 endda 1972 tilsammen af 100938 Com. Læster; altsaa kun cr. 28 Skibe eller 7062 Com. Læster færre end ved Krigens Begyndelse, uagtet der vistnok er solgt mange Gange 28 Skibe i de mellemlöbne 2½ Aar. Det er deraf tydeligt, at vor skiöndt lemlæstede Söemagt har i *Krigen* frataget Briterne mange flere Skibe end de har frataget os, da vore Skibes Antal er endnu saa nær det samme det var ved Krigens Begyndelse, uagtet vi have solgt mange, og Fienden er siden vedbleven stedse at fratage os et saadant Antal, at de i Engeland prisdömte Skibes Antal ved Enden af Aaret 1809 var 955.

Antallet af de Skibe, Briterne fratoge os, er al-

Digitized by Google

lers meget stort, formodentligen vel og en heel Deel större end Antallet paa dem, vi have erobret af deres; men Störrelsen og Værdien af dem vi have taget er öjensynligen meget betydeligere end af de Fartöjer de have frataget os. Foruden de Skibe, de toge endnu under Freden, er det större Antal, vi siden have havt i Söen, smaae, eller dog mindre, Fartöjer, især saadanne, som gik mellem de danske Öer, mellem disse og Jylland, og mellem Danmark og Norge, til hvilken Fart der bruges for det meste, og især i Tider som disse, Fartöjer af liden Drægtighed; medens Briterne have i de Farvande, som ere tilgiæhgelige for vore Krydsere, ikkun Skibe af betydelig Störrelse, stedse tilladede med for det allermeste kostbare Ladninger, saa eet erobret Skib af deres er Giengiæld for mange af vore.

Uden at man har bestemtere Data at anföre, er det dog heraf fuldkommen tydeligt, at det ingenlunde er *os*, der, i Hensyn paa de, siden Krigen virkeligen begyndte, giensidigen tager Skibe og disses Ladninger, ere de tabende.

Man mærke vel, *siden Krigen virkeligen begyndte.* Tabet af den ved Overfaldet, ej med Kriger- men med Röverhaand, tagne Orlogs-Flode kommer ej her i Regning.

(2) (pag. 272). *Tilsyneladende Dyrhed*. Dersom Pengebenævnelsen virkeligen kun er Udtrykket for en vis Vægt Sölv eller ædle Metaller, men Coursen derimod tilkiendegiver Forskiællen eller Over-

Digitized by Google

overensstemmelsen imellem hvad dette Udtryk skulde betegne og hvad det virkeligen betegner, saa er det heel tydeligt, at naar een Rigsdaler, som for at give lige Værd mod banco Myndt skulde indeholde 1 Lod $7\frac{79}{17}$ Gr. eller 1,41176 Lod fiint Sölv, efter Coursen 800 pCto, da Pari skulde være 125, gielder kun for $\frac{10}{64}$ deraf eller for 0,22058 Lod f. S., saa koster egentligen intet nu mere end under en Siettedeel, $\frac{10}{64}$, af hvad det under saadan Cours synes at koste, eller hvad Prisen kaldes. Saaledes naar en Tönde Rug giælder 10 Rd., betales den med kun 1,5625 Rd. eller med 1 Rd. 3 Mk. $10\frac{59}{100}$ S. (2,2058 Lod f. Sölv); saaledes naar en Al. fiint Klæde gielder 30 Rd., betales den med sand Værdi af 4 Rd. 4 Mk. 2 Sk. — En Hest, som gielder 300 Rd., betales med netop 45 Rd. osv, hvorefter det er klart, at de fleste Nödvendigheder ere nu betydeligen lavere i sand Priis end de forhen i mange Aar vare, og lidet eller intet saa dyrt saa det plejede være.

(3) pag (73). De nyere Tider have afgivet Erfaringsbeviser for, at det Onde, som Pengevæsenets temporaire Forstyrrelse medförer, er mindre ödelæggende end det maatte synes. Det er endnu kun 91 Aar siden den höjstmærkværdige Financeoperation i Frankerig, under Hertugen af Orleans Formynder-Regiering efter Ludvig XIVs Död, havde Sted, hvorved flere Tusinde Millioner i Bankosedler bragtes i Omlöb, uden tilstrækkelig Fond til deres Betaling, hvorved de inden lang Tid tabte

Digitized by Google

saaledes i deres Credit, at Ihændehaverne intet kunde faae for dem *). Uagtet denne Pengeforvirring indbefattede en saa uhyre Pengemasse, og saa meget, der maatte synes at udgiöre Belöbet af en meget stor Deel af alle Rigets Formuendes hele Ejendom; uagtet Crediten sank der med eet, og det hele Væsen lededes af Mennesker, der endten ikke forstode at rede Sagen saaledes ud fra hinanden, som den havde kunnet udredes, eller sögte blot egen Fordeel, ubekymrede om den offentlige — uagtet vel ogsaa ej faae rige Folk mistede i denne Forvirring deres Formue, saa synes dog alt dette ikke paa Rigets Flor og Velstand i det hele at have havt den Virkning, som en almindelig Forstyrrelse i Formuevæsenet skulde troes uomgiængeligen at maatte medföre. En paafölgende vindig Finance-Administration under Cardinal Fleury udslettede dens Spor inden nogen meget lang Aarrække.

I vore Dage endtes den americanske Revolution, hvorved hine Stater lösreve sig fra Britanien, med Philadelphiabankens Insolvence. Dens Sedler faldt ned til een eller faae pro Mille, det er til ingen Ting Ihændehaverne som Tid efter anden havde tabt af Sedlernes Værd, saaledes at de sidste, som tabte Resten, skiöndt denne Rest lød paa store Summer, tabte i Grunden dog kun den Ubetydelighed, de havde modtaget dem for. En-

*) Steuart Grundsätze der Statswissenschafft. 2ter Th. p. 244 qq.

Digitized by Google

kelte som havde passet paa i Tide at skille sig ved dem, vare vel blevne berigede paa de andres Bekostning; men især vare de Tabende dog Speculantere, som lidt eller intet havde havt at tabe, og som efter Tabet ej vare fattigere end för. Det varede kort inden den nye Stat havde aldeles forvundet denne Rystelse. —

Endnu nærmere vore nærværende Dage var den lignende Forvirring i Frankerig, da den uhyre Masse af Assignater havde saaledes tabt det Værd, for hvilket de vare udgivne, at der betaltes indtil flere Tusinde Livres i Sedler for det, der solgtes for een i klingende Myndt. Skiöndt ogsaa der Miscrediten var pludselig, og fölgelig deres Tab betydeligt, som havde i Forventning af en Forandring, hvorved de skulde have kunnet afsætte Sedlerne til höjere Priis, end den de selv havde modtaget dem for, giort stor Samling af disse Sedler; saa var det dog ogsaa især kun deslige Speculanter der tabte; andre havde ej let nogen större Masse samlet, end den de snart igien skulde udgive, altsaa kunde Tabet for hver enkelt ej blive betydeligt. Hiin store Pengemasses falde Tilintetgiörelse, fordeelt paa en heel Nation, kunde derfor ingen væsentlig og stor Virkning have til nogen almindelig eller længe fölt Skade. God og forstandig Administration bragte den meget snart i Forglemmelse; og Velstand og Rigdom saaes umiddelbar derpaa i den umiskiendeligste Flor, længe förend de paa-

Digitized by Google

fölgende Erobringer flyttede Nabolandenes Rigdomme over i de Seirendes Land.

Bankosedler vidste vi vel ikke her af i Krigen 1657 til 1660. Men næsten alle Statens Dele paa Hovedstaden nær vare i Fiendens Vold, en Fiendes, som den Gang ikke foer lempeligen frem. Man maatte troe, at da Freden befriede Provindserne fra Fienden, maatte han nödvendigen have efterladt sig almindelig Armod, al rörlig Ejendoms Tilintetgiörelse. Riget skilt ved betydelige Provindser, blandt dem en af de rigeste og frugtbareste, maatte synes afmægtigt, som forarmet. Hvor kort varede det, inden almindelig Velstand, indvortes Kraft, udvortes Anseelse, beviiste, hvor snart og let de tilsyneladende alvorligste Ulykker ved Statsstyrerklogskab forvindes! Længe inden Chr. V, femten Aar derefter, saae sig i Stand til saaledes at angribe den Nabo, som havde Overhaand i den forrige Fejde; at kun Europas almindelige Politik reddede ham fra at giengive endog meget mere end det Vaabnenes Lykke forhen havde overfört i hans Vælde, viser Historien fra hine Dage de blideste Spor af almindeligt Velvære, Kraft og Held. Der var paa den Ödelæggelses Forfatning, hvormed Fr. IIIs Regiering begyndte, fulgt, og det umiddelbar, en Velstands og Blomstrens hæderfuld Periode, som vedvarede, naar den rigtigen paaskiönnedes, lige indtil vore Dage.

Digitized by Google

(4) p. (273) Der er meget længe tilbage i Tiden, og siden stedse frem, hört meget jamre over den *Yppighed* her skal herske og stedse være i Tiltagende, og, især saavidt den drives med udenlandske Natur- og Kunstfrembringelser, föraarsage *en aarlig* ligeledes *ej blot vedvarende*, men vel og *tiltagende Underbalance*, hvorved da naturligvis Staten stedse mere og mere skal være *forarmet*.

Dette skrækkelige Foregivende er af den Natur, at det vel fortiente meget alvorligen at undersöges, og da vistnok nöjere og tilstrækkeligere end det her i en Smule Note, som dog ej kan være Sted for en Undersögelse af dennes Vigtighed og Strækning, var umuligt, dersom og jeg var den, som torde tiltroe mig, tilbörligen at kunne anstille den. Kun nogle Træk, af hvad did maatte höre, tillade man mig, ydmyg at fremsætte:

Til en saadan Begranskning synes at höre:

a) Bestemmelsen af hvad der skal gielde for *Yppighed*; og da, dersom det skulde findes at noget, af hvad man vilde indbefatte under dette Navn, maaskee ej var saa skadeligt, at det kunde give Grund til de förte Klager, hvor da Grændsen skulde være, eller hvad der skulde qualificere Yppigheden til at erkiendes fordærvelig.

b) *Om nu ogsaa den fordærvelige Yppighed* havde hos os, som man paastaar, *virket en Underbalance*, hvortil da — næst Bestemmelsen af hvad Begreb der skal forbindes med Udtrykket Underbalance — maatte höre at oplyse:

Digitized by Google

om her virkelig havde været en saadan Underbalance,

om, den og var virket af Yppigheden; endeligen

c) om denne Underbalance ogsaa havde virket den beklagede *Forarmelse*; og da α) om denne virkelig havde Sted, og β) om den havde sin Grund i Yppigheden eller mueligen maatte være Virkning af nogen anden Aarsag.

Begyndte man Undersögelsen fra den anden Ende, og da mueligen befandt, at den Klage over *Forarmelse* var uden Grund; at Nationens Formue i et givet Tidslöb, istedenfor at være aftaget, var mueligen tvertimod endog i umiskiendelig Maade foröget, saa kunde man spare al den övrige Undersögen.

Men skulde det virkeligen behöves, at opstille Bevise for, at *vort Fædreland er i de sildigere Tidslöb ikke er blevet fattigere?* at Ejendoms-Massen er saa langt fra at være formindsket, at den tvertimod er ganske öjensynligen i samtlige begge Rigers Provindser meget betydeligen foröget? — *Hvilken af Folkeklasserne* skulde være bleven *fattigere?*

Dog vel ej *Producenten*, *Agerdyrkeren*, enten den större, Godsejeren, eller Besidderen af de mindre Jordlodder, *Bonden*? Uagtet vise velgiörende Love have bestemt Forholdet mellem begge, vistnok især til den sidstes, derfor dog ej heller mindre vist til begges Fordeel, saa vise ogsaa de större Jordloddes Stigen til mangedobbelt hvad de för

Digitized by Google

gieldte, endnu længe förend vort Numeraires sidste Falden i Forholdet mod dets oprindelige Værd, at det var ej nogen Synken i hvad man erkiendte for Godsernes Værd, der var Aarsagen, dersom disses Ejere nu ej vare rigere end för. — At *Bonden* i samme Tidslöb skulde være bleven fattigere, — fattigere, medens hans statsborgerlige Stilling var bleven bestemt, og lykkeligere i det mindste i nogen Maade, end hvad den för var! — fattigere, medens bedre Agerdyrkning var bleven almindeligere, og det var blevet Godseejeren lyst, hvad det ofte för ej synes at være, at det er hans væsentligste Fordel, at hans Bönder ere velhavende? Desuden fattigere, medens alting vidner saa klarligen om det modsatte? —

Er det da *Forædleren*, være sig *Fabrikanten* eller *Haandværkeren*? Hin Stadsborgerklasse var forhen saa lidet talrig, at dens Andeel i Statsformuen næsten slet ikke kunde komme i Betragtning, og, det kan ej nægtes, *Fabrik- og Manufacturindustrien* er den Deel af den offentlige Huusholdning, hvori vi hidtil have giort de mindste Fremskridt. Imidlertid ere de Fremskridt, her ere giorte, ikke Intet. Fabrik- og Manufacturvæsenet er hos os i virkelig Fremskriden; de dermed Sysselsattes Antal er större, og disses Ejendom betydeligere end för, om og denne Fremskriden er kiendeligst og störst i den alleryngste Tid. Med *Haandværksindustrien* har det temmelig nær samme Beskaffenhed, kun at

Digitized by Google

dens Fremskridt i mange vel endog de fleste dens Grene er ældre og end mindre omtvistelig.

Skulde da vore *handlende* Medborgere være de, som stode sig saa slet, saa deres Formue tilsammen ej alene skulde være meget ringere, end den för var, men de skulde være blevne saa meget fattigere, at deres Formues Aftagen skulde have medtaget alt, hvad de övrige Stænder have vundet i Formue ved deres stigende Velstand? — Men, vare da vore Kiöbmænd i nogen tidligere Periode saa meget rige, at denne Borgerklasses nærværende hele Ejendoms Masse skulde derimod være at ansee som Armod? — og bestaar vor Handelsstand i dette Öjeblik af forarmede Folk?

Er det da hverken *de Producerende*, *de Forædlende* eller *de Handlende*, der ere blevne forarmede, det maatte da være *Embedsmændene* — eller de, der leve af deres Formue, *Kapitalister eller Rentenerere*; thi til een af disse Fem nævnte Klasser maa vel alle de, hvis Eiendom kan komme i Betragtning, være at henföre.

Det torde vel være Tilfældet, at Embedsmandsklassen er den eneste, hvis samtlige Velhavenhed er i de sildigere Tidslöb bleven virkeligen noget mindre. Omendskiöndt vel deres Lönninger, saavidt Embedsmændene ere lönnede af Statskassen, Tid efter anden vil findes af noget höjere Belöb, saa vil den dog neppe findes saaledes at være forögüet, at deres Lön staar, eller engang ved det sildigste og nærværende Tidslöbs Begyndelse stod, i samme For-

Digitized by Google

hold til deres Behov, som nogle Decennier tilbage. Geistligheden, den talrigere Deel af Embedsmændenes Klasse, har maaskee i Almindelighed mindre nu end för, i det mindste indtil de af dem (hvilke og ere langt de fleste) der have Embedsjorder, formedelst Agerdyrkningens almindelige Fremskridt lærde bedre end forhen at benytte deres skattefrie Jorde. Men deels udgiör af hele Statslegemet Embedsmandsklassen mindre end en Fyrretyvende Deel *), hvilken Fyrretyvendedele Velstands Forringelse ei kunde være Beviis for hele Statens Forarmelse, med mindre det var oplyst, at der, förend denne Forarmelse begyndte, havde været nogen ret betydelig Deel af Landets Rigdomme i denne Folkeklasses Hænder, hvilket dog vel ingen paastaar; deels tvertimod var der notorisk ligesaalidt för, som der endnu er, nogen betydelig Deel af Nationens vigtigste og væsentligste Formue i denne Borgerklasses Hænder, og var eller er der enkelte af dem, som ejede, eller endnu eje, Jordegodse, eller andre faste Ejendomme, saa höre de, som Ejere af deslige, blandt dem, der efter det oven berörte ej kunne være blevne fattigere.

*) Nemlig efter Folketællingen 1801 udgiorde samtlige geistlige og borgerlige Embedsmænd i begge Rigerne 5305 Familier, og med Qvinder og Börn 42710 Individer. Hele Mennesketallet var 320449 Fam. 1842323 Individer.
Hertugdømmene medregnede vare Embedsmændenes 1080 Fam., 53109 Indiv. Det hele Antal 415351 Fam., 2412[illegible]10 Indiv.

Under Benævnelsen Kapitalister eller *Rentenerer* opgiver den anförte sidste Folketælling et Antal af 650 Familier med 5607 Individer i begge Rigerne, men disse ere langtfra ikke alle de, der eje Kapitaler; disse höre for det allermeste mellem de andre Folkeklasser, da faae rige Folk ere intet andet end rige Folk. Der er neppe nogen Anledning til at formode, at disses Antal virkelig skulde være betydelig mindre, eller Summen af det, de eje, ringere nu end i nogen tidligere Periode. Men, som sagt, disse ere dertil saa faae, ej engang de betydeligste formuende. Ej heller udgiöre de nogen egen Menneskeklasse.

Der er vel endnu af Menneskeetallet *Krigsfolk*, af hvilke de væsentligste og talrigste höre kun i nogle Aar af deres Liv til denne Klasse, ellers til Bonden eller den producerende Almueklasse. Officiererne ere Embedsmænd, hvilke neppe nu ere fattigere eller rigere, end de altid have været — fremdeles *Söfarende*, men de kan vel her ansees indbefattede med under Benævnelsen Handlende. De övrige ere *Vertshuusholdere og Kromænd* — nu vist ikke fattigere end för; — *Tjenestefolk*, hvis Kaar ere forbundne med deres, hos hvilke de tiene, nu neppe slettere, tvertimod meget bedre end för; — Resten *Pensionister og Almisselemmer*, som end mindre kommer i Betragtning.

Da nu de, der skulde være forarmede, maatte höre til en eller flere af Stadsborgernes Afdelinger, i hvis der var noget om den paaklagede Forarmelse,

Digitized by Google

men disse almindeligen i ingen af disse Afdelinger i saadant Forhold ere at finde, at Forarmelsen kan sees at opveje den Tilvæxt af Formue og Velstand, som öjensynligen er tilflydt flere Borgerklasser, saa synes dette at være temmelig klart Beviis for, at, har her end været, eller er her, noget af den paaankede Yppighed, saa har den i det mindste dog ikke havt den paaklagede Virkning til almeen Forarmelse.

Det er ved en med Yppigheden, efter Foregivende, nödvendigen forbunden Underbalance at Forarmelsen skal være foraarsaget. Det kunde uden Tvivl paastaaes, at Underbalancen ej kunde have Sted, med mindre den havde Forarmelse til Folge. Var det nu beviist, at den paaklagede Forarmelse kun var melancolsk Hiernespind, saa, synes det ligesaa klart, at det med Underbalancen ikke kunde hænge bedre sammen.

Den nu ufordeelagtige Penge- og Vexelcours skal og være et umodsigeligt Beviis paa Underbalance. — Kan være; skiöndt den vel og kunde synes kun at være Beviis paa, at man inden Statens Grændser benyttede sin Credit vel meget. Naar man nu alligevel betaler, og foröger sin Velstand, saa beviser Coursen uden Tvivl ligesaa lidt, at man har holdt slet Huus, som man kan beskylde den enkelte Kiöbmand for at have speculeret slet, der, efter fordeelagtigen at have sysselsat de Fonds han havde at disponere over, optog end videre en Kapital, der kostede ham, lad være endog 10—20

Digitized by Google

ja flere Procent, naar han dermed i Fölge rigtig anstillet Beregning vandt endnu dobbelt saa mange eller endda flere.

En Art af Underbalance har her vel været, siden der, en Deel Aar tilbage, var Sölv og Guld i Omlöb, som nu ikke er her. Denne Masse af ædle Metaller har havt temmelig lang Tid til at drage sig ud. Der udgaves Bankosedler siden Bankens Oprettelse den 8 Martii 1737; men först 1745, eller egentlig först ved Forordningen af 5 October 1757, blev man forbunden til at modtage dem som Penge. Den 4 Septbr. 1762 udgaves först 1 Rd. Bancosedler, og fra den Tid begyndte den sande Myndt, som overflödig til indenlandsk Brug, nu og da virkeligen at savnes. Forudsat, som vist nok meget overdrevet, siden i det mindste dog noget af den klingenda Myndt *allerede da* var gaaet ud, at der dog endnu den Gang var en Pengemasse af hele 15 Millioner Rdlr. i Sölv og Guld i Landet, som siden er forsvunden, tilligemed alt hvad her efter den Tid er myntet af det i Staten vundne, eller det da forhaanden værende umyntede Guld og Sölv; forudsat at dette har været siden endog en halv Million aarlig, altsaa i 49 Aar 24½ Millioner *) tilligemed de förste 15, tilsammen 39½ eller 40 Millioner Rigsdaler; — forudsat endvidere, at der af alt dette er end ikke det mindste i Landet tilbage,

*) Hvilket dog ogsaa er tydeligen meget overdrevet. Embedsmandsklassen udgiör et An-

Digitized by Google

saa er dette dog ogsaa *Alt*, hvad her i 49 Aar kan være tabt, forsaavidt ikke Statsgiælden til Fremtal af - - - 10840 Famil. 55509 Mennesk.

Kiöbmandsklassen	3[illegible]5[illegible]	——	16783	——
Godsejerne -	1469	——	6[illegible]02	——
Rentenererne -	65[illegible]	——	5[illegible]07	——
Fabrikanterne -	1301	——	11520	——
Kromænd, Möllere og Landkræmmere - - -	4[illegible]66	——	23[illegible]45	——
	220[illegible]6 Famil.		1[illegible]0972 Mennesk.	

Alle disse Familier eje, i det mindste paa saare faae nær, noget Sölvtöj, hvor meget kunde man vel med nogen Sandsynlighed gjætte paa, dog blev det kun Giætning. Heel mange af dem eje f. Ex. Uhre, endog i Guldkasser — Her er desuden [illegible] Bönder-Gaardmænd, hvis Familiers Individer ere 740886. — Regner man kun nogle faae Lod Sölv for hvert Individ, i Hensyn paa hvad dog de allerfleste af dem eje og bruge i Knapper, Spænder, Hovedvandsæg, Kistepenge — i Skeer, Bægere, Sölvlaagkruse odl., det gjör dog en ej ringe Sum. Jeg har hensat Tallene, at enhver efter Behag kan regne efter dem. Det er dog aabenbart, at der er en heel Deel Sölv og Guld i Landet, endog meget mere end for en 50 eller 60 Aar siden, kun ej saa meget i Form af Myndt. Her er nu maaskee hundrede Gange saa mange Gulduhre. — Uagtet det sildigere indförte Sölvplatetöj, er her nu öjensynligen endog mere Sölv til Huusbrug. — Men ogsaa det Platetöi, udenlandske Möbler, udenlandske Sager af alle Slags, som vi — de have varigt Værd eller ej, da det dog er indfört, og dets Værd ej kan være med i den Sum, for

Digitized by Google

mede imidlertid er bleven foröget — hvilket neppe er sandsynligt. Privates Gjæld ud af Landet, det er Kiöbmændenes, er ikke, kan ikke være anden, end saadan, at den om nogle Maaneder betales, eller Kiöbmanden er fallit, i hvilket Fald ogsaa Giælden er afgiort; — én Afgiörelsesmaade, som af vore Kiöbmænd benyttes ligesaa sielden, om ej i det hele sieldnere, end fremmede Kiöbmænd paa den Maade afgiöre deres Giæld til vore.

Det aarlige Tab i de 49 Aar, med kiendelig Overdrivelse af alt hvad vi mueligen kunne have tabt, skulde da være ikkun lidt over 800,000 Rd. naar vi nemlig nu skal intet have af vort gamle; Guld eller Sölv, og vor anden Ejendom slet ikke var foröget med noget af det, vi imidlertid havde faaet fra Fremmede.

Værdien af det, der fortoldes i Kiöbenhavn, er efter Toldvurderingen circa 2½ Millioner Rigsdaler om Aaret. Denne Vurdering veed man er lav, og maa saa være. Skulde man fejle meget i at antage den kun for det halve af det sande Værd? Derefter blev Værdien af de i Kiöbenhavn indförte Varer altsaa aarlig 5 Millioner Rd. Der indsmugles nu sagtens i Kiöbenhavn, som allesteds i Verden,

hvilken vi skal vi skal have Underbalance, — dog have betalt, beviser, at man har kunnet betale det.

Digitized by Google

i det mindste noget. Hvor meget? Men lader os endog regne det for slet intet.

Kiöbenhavn er af Kongens Stater kun omtrent $\frac{1}{24}$; men der indföres ikke i hele Staten 24 Gange saa meget. Dog tör man vel antage, at *her* indföres kun en Tsediedeel af hvad hele Danmark, Norge og Hertugdömmene lade sig tilföre udenlands fra; dette er altsaa hvert Aar for 50 Millioner Rigsdaler i det allermindste; thi Indsmugliugen var her ikke regnet for noget. Men alt, hvad vi, formedelst at vi til indenlandsk Brug have Bankosedler, som have giort os myntede ædle Metaller undværlige, i 49 Aar have tabt, belöber sig i det alleroverdrevneste til 800,000 Rigsdaler aarlig, altsaa til 0,625 Pct., eller $6\frac{1}{4}$ pro Mille, hvilket, især da Evaluationen af hvad der er indfört, var aabenbarligen for lav, er ligesaa aabenbarligen det samme som slet intet.

Om her nu er nogen Yppighed at före Klage over eller ikke, kan, i oeconomisk Forstand, uden Tvivl være temmelig ligegyldigt, naar det nemlig maatte findes klart, at den ikke har medfört nogen Forarmelse, siden saadan Forarmelse ej har Sted, heller ikke foraarsaget nogen Underbalance, hvilket af samme gyldige Grund synes beviist.

Hvad der skulde forstaaes ved *Yppighed* vil vel mange af dem, der jamre over dens formeente Overhaandtagen, have Vanskelighed ved at bestemme. Naar Folk giöre större Udgivt, end de med deres Indkomst kunne bestride, forarmes, saa ere

Digitized by Google

de at dadle, dersom de af Forfængelighed, Lyst til at lade rigere end de ere, Ladhed eller daarlig Anvendelse af deres Evner, have giort deres Udgivt större end de burde. Forarmelsen er saadant deres Forholds naturlige Straf. At her som allevegne er saadanne Daarer, er vel unægteligt; men at dette Antal ej kan være ret stort, sees uden Tvivl deraf, at saadan Daarlighed ikke har havt nogen den almindelige Formues Formindskelse til Fölge.

Det var unægteligen meget at önske, at det meste mueligt af hvad der var Gienstanden for vor Nydelse, og om mueligt alt, blev baade avlet og forædlet inden Statens Grændser, saa det var Landsmænd, der nöde saavel Fordelen af den förste Frembringelse, som Arbeidslönnen for at forædle det frembragte. Men fordi her i Landet, paa denne Side af den 50de Bredegrad, ikke godt voxer Bomuld, eller avles med synderlig Fordeel Silke, end mindre Indigo eller Cochenille, ej heller Caffe, Cacao, eller engang Sukker, som vi nu först skal begynde at udkaage af Sukkerbeder odl., saa var det dog nok næsten ligesaa haardt, som og ligesaa unödvendigt — at nægte Folk Tilladelsen til at gaae med Bomulds- eller endog Silkeströmper; vore Bondepiger at kante deres Bull med lidt Silkebaand; at bruge lidt fremmed Farvestof til vore Töjer odl., som om man vilde erklære det for Yppighed, siden Sölvværket paa Kongsberg er nedlagt, ej alene at spise

vor Suppe med en Sölyskee, men endog at bruge Sölv til Penge.

Men fordi Lyonneserne i Fölge deres Beliggenhed, deres tidligere end andensteds giorte Anlæg, ved Regieringens og Nationens Medvirkning, have bragt det i Silke-Mannfacturen derhen, at de have et Fortrin i denne Industrie, hvorved de levere andre Nationer deres Frembringelser for saa godt Kiöb og saa smukke, at man ej uden Vanskelighed vel kan giöre dem det andensteds efter; — fordi man andensteds giör Bomuldstöjer, som vi her mueligen ikke let kan eftergiöre, osv.; — skulde man vel ligesaalidt dadle dem, der hos os have Raad dertil, om de kiöbe sig et Par Silkeströmper, eller Kembritz til Halsklud osv.; som vi ville have de Udlændere ansecte for Daarer, der forskrive sig Hatte af vore Hattemageres fortrinlige Arbeid, eller Kniplinger, som knyttes af vore Landsmændinder i Töndern, saalidt, som de Fremmede der kiöbe Heste fra vore Stutterier, Qvæg avlet i Jylland og fedet i vore Marschegne, eller Korn af vore Agre, eller Kobber fra Röraas, eller Jern fra Nederværkens Gruber, eller Klipfisk fra Nordland eller Bergen. Det var godt og fortreffeligt om vi kunde slagte alt det Qvæg, der udföres, og ej alene garve dets Huder, förend vi solgte dem, men först forvandle dem til Sæletöier og Ridesadle og smukke Stövler og Skoe og nette Portefeuiller osv., om vi, istedenfor at sende Jernet ud, stöbt eller i Stænger, deraf dannede det fineste Isenkram; men

Digitized by Google

selv Briterne forarbeide dog ikke ved deres egne Kandestöbere alt det Tin de udhente fra Cornvals Gruber; de udsende af deres Jern endog Plader der bruges til Veje, det er, meget nær det samme som raat; de udföre Mængde Steenkul i raaeste Skikkelse, ja endog Leer saadant som det graves op, til at bruges i andre Landes Manufacturer. Efterhaanden lærer man dem de Kunster af, hvorved de forædle *saameget de kan* af deres Naturproducter. Men man beskylde sig ikke for Yppighed eller slet Huusholdning, fordi man ej med eet, maaskee endog först langsomt og smaaligen, giör alting saa godt som de; benytter imidlertid dog det, Naturen giver, saa godt man kan, og udsender lidet eller ikke forædlet, hvad man ej endnu har drevet det til selv at kunne bringe i höjeste muelige Værd, arbeidende sig efterhaanden, og saa godt som Omstændighederne tillade det, op til at skaffe sig Naturfrembringelserne saa gode, og i saa stor Mængde, man kan, derpaa og, ligeledes efterhaanden, ved Forædlingsarbeid giver dem forhöjet Værd; — men man giöre sig ej selv modlös, ved at ansee sig for udnelige eller slette Huusholdere, om man ej strax giör til Fuldkommenhed alt, hvad Naturen og föjelige Omstændigheder have bragt alle de andre Nationer tilsammen, ingen enkelt for sig alene, til at naae udmærket Storhed i, og ej miskiende maa Nationernes store Huusholdnings Overbestyrers Viisdom, i saaledes at ordne alt, at samtlige Jordens Mennesker trænge til hinanden, og behöve til et

Digitized by Google

oeconomisk lykkeligt Liv, hinandens saavel Natur- som som Konstfrembringelser, hvis ordentlige Benyttelse neppe vil findes i Sandhed stridende enten mod Klogskabens eller Dydens Love, og ej dadles uden af kortsynet Misundelse eller blind Mödlöshed.

(5) pag. 275. *Sparsomhed* tages saa almindeligen for eenslydende med *god Huusholdning*, at man maaskee for almindeligen, hörer disse to Ord bruges i Flæng. Forstaar man ved Ordet Sparsomhed *er altid opmærksom og rede Omhu for ikke, til Opfyldelsen af hvad der, efter forstandigt Overlæg, og i Forhold til Formue, Stilling og alle Omstændigheder, hörer til Livets Behov og dets Behagelighed, at anvende mere end hvad dertil nödvendigen fordres*, saa udtömmer dog dette ei endda nær Begrebet om *god Huusholdning*. Det er ellers kun Iagttagelsen af en anden endnu almindeligre Regel: "hvad der kan skee ved færre Midler, dertil bör "ej de flere anvendes.„

Men driver man Sparsomheden videre, saa kan den blive endog slet Huusholdning.

Der var adskillige, som for nogle Aar siden, da man uden Spaadomsgave kunde see en Trængselsperiode imöde, vilde have Folk opfordrede til at afknappe i deres Forbrug alt, hvad nogenlunde lod sig afknappe; som der endnu er adskillige, der lade som de ere overbeviiste om, at endog de Rige gjorde bedst i at bære sig ad, som om de ikke vare rige; men levede paa Fattigmands Fod. Dersom

denne Lære var bleven antagen for Viisdommens, saa kunde man nok spörge, hvor omsider Grændsen skulde være? eller hvorvidt de Rige skulle gaae i at spille de Fattiges Rolle?

Hvad er Nödvendighed? hvad Overflod? hvad Overdaad? og hvad blev Virkningen, naar man endog kun noget betydeligen, skiöndt endda ej saa saare dybt, nedsatte Begrebet om det fornödne?

Blandt de circa 2000 Familier af Kapitalister, Kiöbmænd, störste, store og smaae Embedsmænd, som leve her i Hovedstaden, torde man vel antage at i det mindste omtrendt 100 höre til de temmelig Rige, som i almindelige, ei blot nærværende Tider forbruge hver i Giennemsnit 20000 Rd. om Aaret. Det er vel unægteligt, at endog formuende Folk, som have Lyst til at nyde deres Liv, kunde, uden at gnie, eller nægte sig hvad der hörer til et behageligt Liv, i almindelige Tider, komme ud med mindre, indtil vel Fierdelen eller 5000 Rd. Havde nu Tarvelighedens ærlige Forfægtere drevet det til, at hine 100 Familier, som för brugte hver 20000 Rd. tilsammen 2,000000 Rd., havde nedstemt deres Forbrug, til hver kun at forbruge 5000 Rd., tilsammen 500,000 Rd., saa havde disse Familier rigtig nok sparet til endnu slettere Tider hele 15 Tönder Guld aarlig; men derved skulde der ogsaa kommet netop Femten Tönder Guld mindre om blandt Folk, og alle de, som levede af samme, været brödlöse. Der vilde nu vel være gaaet en Deel af denne Sum ud af Landet; men en stor

Digitized by Google

Deel var dog blevet her. Blev her endog kun det halve, saa var dog letteligen dette hvad i almindelige Tider er nok for alene *tre til fire tusinde, ej endda saa ganske fattige, vindskibelige Familiers Underholdning*, hver med i Gjennemsnit et Par Hundrede Rigsdaler; men maaskee levede der med og af disse et endnu större Antal, derved ej endda trængende Familier, *hvilke tilhobe nu intet havde havt at leve af.* Den gode Huusholdning, som sparede 100 Familier i Kiöbenhavn 15 Tönder Guld, blev saaledes ligefrem ej alene 3 — 4000, men maaskee fleredobbelt dette Antal Familiers sande Forarmelse og Nödlidenhed. Den Modlöshed, der nedtvang Folk, især om det skeede med eet, til en saadan Sparsomhed og Tarvelighed, vilde saaledes saa langt fra at være bleven lykkeliggiörende, have været i Sandhed forarmende, ödelæggende, barbarsk.

Rigtigere uden Tvivl og ædlere vilde den varmeste og inderligste Anmodning været til alle og enhver, for alting jo ikke i den almindelige Trængsel at nedsætte, men heller, i Forhold til Priserne, udvide deres Forbrugning og Nydelse, paa det at ikke den vindskibelige Arbeider, forarmet og ledig, skulde omkomme i Elendighed.

([6]) pag. 276. Den indenlandske Kunstflids Udbredelse er et af de Phænomener, hvilke det synes, der skulde Omstændigheder, som de nærværende, til at glæde Fædrelandsvennens Hierte med.

Digitized by Google

Det er uden Tvivl naturligt, at Kunstfliden, naar den i et Land, hvilketsomhelst, viser sig i en der ny Arbeidsgreen, ej strax arbeider til den Grad af Fuldkommenhed, som hvor den er gammel og saa at sige hjemme; hvor den fremhjelpes af dermed beslægtede eller med den forbundne Konster, af den mægtige Fordom, af national Aanden, og af national Stoltheden. Det er og naturligt, at de, som gjerne ville gjælde for oeconomisk Vise, især de som have havt Leilighed (hvordan de end have benyttet, eller været i Stand til at benytte den) til at see, hvorledes det seer ud i fremmede Lande, gjerne tee deres Visdom, ved at udbrede sig over de Ufuldkommenheder, de med betydende Authoritet ville vise os i vor unge Industrie-Anlæg, eller dens Prövearbeider. Men desværre, er det da og naturligt, naar de med denne Visdom indgyde de Landsmænd, som tiltroe dem den Indsigt, de give sig Mine af, Ringeagt for de nye Anlæg, og for dem, der gjorde dem, og disse det Mismod, der endnu kun manglede, for at det nye Anlæg, knækket i Födselen, aldrig skulde bringe det til andet end en sygelig Tilværelse og lemlæstet Virken.

Saavidt er det gaaet med den Mistroe til indenlandsk Kunstflid, hvilken deslige Vismænd have udbredt og vedligeholdt, at adskillige indenlandske Handlende, for at skaffe sig Afsætning paa det af indenlandske Menneskers Manufactur- eller Konstarbeid, de havde at forhandle, have maattet gribe

Digitized by Google

det Middel, at udgive det for fremmede Arbeideres indsmuglede Værk, som nu fandtes at besidde alle de Fortrinligheder, man för saa afgiort savnede. Uden saadanne Konstgreb, og saavidt de ej kunde anvendes, var det indenlandske Arbeidsproduct enten slet ikke eller dog kun for en Sultepris at afsætte. Mennesker nemlig, der efter deres Formue, deres Stilling, eller den Mine, de have vidst at give sig, ere uforskyldt komne til i större eller mindre Kreds at angive Tonen, have af barnagtig og foragtelig Lyst til at lade som de forstode, hvad de ikke forstode, — om ej undertiden bestukne af dem, der havde Fordeel af, at vi for stedse bleve skatskyldige til Udlandet, eller og de vandt ved Smuglingens Konster — været samvittighedslöse nok, til at tilsidesætte hver Tanke om den Fornærmelse de tilföje Landsmænd, Fædreland, Billighed, og sund Forstand, ved at dræbe i Födselen den Industrie, som billigen for sine förste Frembringelser kunde giöre Fordring paa nogen Overbærelse, hvilken den dog for mange af dem ikke engang havde behövet.

Da Coursen har givet fremmede Varer en tilsyneladende, men Hidförselens Kostbarhed og Vanskeligbed, en virkelig foröget Dyrhed, og især da Krigen med Engelland har for en Deel giort det umueligt at faae, hvad ellers kun, som der forarbeidet, ansaaes af Værd, maa man af Nöd hielpe sig med det hiemmegiorte; og vore Landsmænd

Digitized by Google

Arbeider finde dog omsider den, inden disse Omstændigheder fandt Sted, manglende Afsætning.

Og allerede see vi nu — vist nok ingenlunde her bragt til Fuldkommenhed alt, hvad alle andre Nationer tilhobe frembringe som ypperst — dog den indenlandske Vindskibelighed i flere Grene at vinde Fremskridt, som uden Tvivl sætte mange i Forundring, der forhen tiltroede den saa lidet.

Den fortreffelige Idee af Selskabet til indenlandsk Konstflids Fremme, ved en offentlig Fremstillelse at giöre Nationen bekiendt med hvad Landsmænd kunne giöre, og have giort, har allerede fremviist Pröver, som love os, at her ingenlunde vil blive Barbarie, om vi lidt mindre udelukkende betjene os af fremmedes Arbejder, men lade ogsaa Mennesker blandt vore egne tage Deel i vor Forsyning. Vi tör med Vished vente, at de fölgende Aars Udstillinger ville give os endnu större Mængde, vel og tildeels endnu fuldkomnere Pröver af hvad indenlandsk Konstflid kan udrette, naar den kan skaffe sine Udövere, hvad de skulle have at leve af, og arbejde for. Der vil endnu sagtens blive nogle, der fremdeles giöre sig foragtelige, ved at haansmile, eller giöre sig lystige over Fejl, som de enten digte, eller i det mindste forsöge paa at forstörre, over Synder mod Skiönhed og Smag, som de selv ej have Begreb om — thi de, som det retteligen have, glæde sig ikke ved at nedværdige vort eget, enddog det ej er fejlfrit. Men efterhaanden ville Folk, der have Indsigt, Smag og Aand til at

Digitized by Google

bedömme især begyndende Konstneres og Landsmænds Arbeider, hvilke de der lære at kiende, også vide at skaffe dem paaskiönnede, og solgte og betalte.

Ingenlunde til fuldstændig Underretning om Manufacturvæsenets nuværende Forfatning, i de kongelige Stater i Modsætning mod hvad det var ved Enden af sidst henrundne Tidslöb, men kun til Bevis paa, at de dog ere i virkelig Fremskriden, skal jeg her meddele en kortfattet Fortegnelse over nogle af de vigtigste Fremskridt, her ere giorte i Manufacturflidens forskiællige Grene, saavidt jeg kiender dem, uden at jeg binder mig til nogen bestemt Orden, end sige vil have Fortegnelsen anseet som fuldstændig.

A. *Nye Manufactur- og Fabrik-Anlæg.*

Af *Klædemanufacturer* var her för 1807, det kongelige militaire Klædemanufactur ej medtalt, tilsammen kun 21, med omtrent 100 Værstole, for den störste Deel svageligen arbejdende. Her er nu allerede 10 Manufacturer flere, af hvilke vel nogle ere saa nye, at faae af dem endnu have begyndt en nogenledes fuldstændig Virksomhed, medens dog disse nyeste Anlæg næsten samtlige ere af större, tildeels meget betydeligen större, Vidde end mange af de forrige tilsammen vare, og medens flere af disse forrige have anseeligen udvidet sig, og vel alle nu virke, endog det forögede Antal af Værstole uberegnet, mere end forhen. —

Digitized by Google

Klædemanufacturernes samtlige Tilvirkning var 1806 efter Halbögerne kun 57685 Alen Klæde af forskiællige Slags — ej mere fordi selv dette indskrænkede Quantum fandt kun langsom Afsætning. — 1810 var dog Tilvirkningen 87594 Alen *), altsaa dog 29909 Alen mere. — Paa de nye Manufacturer vare dog neppe 30 Stole endnu dette Aar komne i Gang, og alene disse kunne ventes tilsammen at komme til at virke med 100 Væystole, af hvilke i det mindste det halve Antal endnu i dette Aar vil være kommen i Gang; og paa i det mindste den större Deel af de övrige ældre Manufacturer, af hvilke allerede nogle arbeide med fleredobbelt Kraft, kan man vente Væyestolenes Antal forögeť, vel mere i det hele end endog til det dobbelte. Regner man det hele Antal Væystole, som saaledes kom til at arbeide, for 300, af hvilke hver i Giennemsnit ved fuld Drivt maatte forfærdige i det mindste 20 Stykker à 50 Alen, = 1000 Al. Klæde, saa belöb dette 300,000 Al. Klæde, hvilke endog, om ogsaa en Deel af det, der skal til Militairens Beklædning, hvoraf det meste hidtil er tilvirket paa Armeens eget Manufactur, og hidtil ikke medregnes, heri blev indbefattet, dog nok vilde være mere end hvad der af Fabrikklæde hidindtil forbruges i Landet, da næsten overalt

*) Det der tilvirkedes paa det kongelige Uldmanufactur, er her i intet af begge Aar, medregnet.

Digitized by Google

hele Landalmuen formodentligen endnu nogen rum Tid vil vedblive at klæde sig fornemmeligen i hiemmegiorte Töjer.

Af *Bomuldsmanufacturer* var her i alt forhen kun 5, af hvilke de to vigtigste siden ere ophörte, det eene, de kiöbenhavnske Klædehandleres, nær udenför Stadens östre Port, ödelagdes 1807 af den beleirende Fiende, det andet, paa Usseröd, anvendes siden indeværende Aars Begyndelse til Klædemanufactur. Men, istedenfor disse nedlagte, er et nyt anlagt allerede i skiön Drivt, og tilvirker blandt andet den nu saa meget sögte og kostbare Modevare Tyll, til en udentvivl overraskende Fuldkommenhed, og fire andre Bomuldsmanufacturer ere i Færde med at opstaae, hvilke alle forkynde at ville blive af Vigtighed.

Af *Papirsfabriker* er her, foruden at de to betydeligste ældre arbeide med fortsat Drivtighed, og en tredie, den i Roeskilde, undergaaer en Hovedforandring til det fuldkomnere — tre nye i Anlæg, to i Jylland og een i Fyen, af hvilke man tör love sig Trangen til fremmed Papir meget betydeligen formindsket.

Olietilvirkningen dreves forhen ikkun ved 8 *Oliemöller*. Disses Antal er siden 1807 forögetmed hele 6, af hvilke een i Holsteen, een i Jylland, og fire i Siælland. — Desforuden er her nu alvorligen tænkt paa ved smaae Haandmaskiner at bringe den i Drivt, som almindelig Hunsindustrie. Vore fortiente Mecanici, Dannebrogsmand Com-

Digitized by Google

merceraad *Marstrand* og *Buchmann*, have angivet, og allerede udfört, lidet bekostelige, meget hensigtsmæssige Apparater, tienlige til Oliepresning i det smaae, af alle dertil anvendbare Frösorter. En anden har og udfört nogle Exemplarer af eet, i det væsentligste Mecanicus Marstrands efterlignende, mindre fuldkomment, dog til Oliepresning af Valmuefröe temmelig brugbart Apparat. — Trangen til fremmed Olie kan ved disse ventes heel snart betydeligen at ville vorde formindsket, og omsider endog næsten ganske at ophöre.

Glasværkerne i Norge dreve længe Frembringelsen af denne Vare saaledes, at vi vel neppe skulde föle det som Savn, om den end aldrig mere bragtes os fra Fremmede, naar kun fri Communication med Systerlandet satte os i Stand til derfra at forsynes. — Foruden de ældre Glasværker har Norge i dette Tidsköb faaet to nye, som uden Tvivl begge ville vedligeholde Norge den Ære, det i denne Konstflid ved de ældre har erhvervet. Det eene er anlagt i en af det egentlige Norges nordligste Egne, paa Grændsen med Nordland, hvor Skovene mindre medtages end de sydligere Egnes, sandsynligen forsyne dette Anlæg overflödigere og for ringere Priis end i de fleste andre Egne med det dertil i Mængde medgaaende Brændsel; hvorved og dette fordeelagtigen kan anvendes. — Endog her i Siælland var Anlægget af en Glasfabrik begyndt.

Musicalske Instrumenter ere her længe forfær-

Digitized by Google

digede til en af Konstkyndige erkiendt Fuldkommenhed, dog havde denne Industrie hidtil her saa liden Opmuntring, at de Sögendes Antal fra vore indenlandske Konstneres Værksteder vel neppe stedse kunde vorde forsynet, ligesom man og stedse betalte fremmede Instrumenter med en Pris, som man neppe nogensinde vilde tilstaae noget her forfærdiget at være værd. — I tvende indenlandske Værksteder förfærdiges nu her Instrumenter, som Kiendere finde af saadant Værd, at her derefter neppe skulde kunne tænkes paa Trang til Fremmede for denne Artikel. — För nævnte Commerceraad *Marstrand* forfærdiger Harper, som tilkiendes ej alene Værd lige med de beste af deres Slags, men formedelst en ny opfunden Indretning, der betrygger Reenheden af Halvtonernes Stemning, endog afgiort Fortrin. — Konstneren *Uldals* Pianoforter erkiendes ligeledes af saadant Værd, saa det maatte synes noget værre end latterligt, dersom nogen, som blot vilde have gode, brugbare, skiönne, ej overordentlige Instrumenter, saadanne som paa ethvert Sted i Europa ere Sieldenheder, heller skulde forskrive sig fremmede end forsyne sig hos saadanne indenlandske Konstnere, helst da disse levere Instrumenterne for en Pris meget langt under den, for hvilken de udenlandske nu omstunder kunne faaes endog heel maadelige af samme Slags.

Saavidt om *nye, i dette sidste Tidslöb her opstandne Fabrikanlæg*, af hvilke dog heel mueligen

Digitized by Google

med lige Fölge flere kunde være at nævne. Selv af de nævnte ere adskillige saa nye, at der er endnu mere at tage Hensyn paa hvad de kan, og, ved at understöttes og paaskiönnes, som de bör, ogsaa vil blive, end paa hvad de allerede ere.

B. Ingenlunde mindre vigtige, men som vidnende om vor Konstflids Fremgang ligesaa mærkelige, ere *vore allerede forhen i Gang ja tildeels virkeligen i Flor værende Industrieanlægs Fremskridt og deres Udvidelse,*

Vor *Porcellainsfabrik*, hvis Fabrikats Fortrinlighed var i flere Decennier bekjendt, har vel i denne sidste Periode ikke *udvidet* sin Virken, den har desværre tvertimod, tvungen af Brændselets höje Pris, eller meget mere af Umueligheden af at skaffe det deraf fornödne til Veje, for en Deel maattet standse. Imidlertid er dens Products Pris i den seenere Tid steget saa betydelig, at den, saasnart hin Vanskelighed hæves, vil være Afsætning til aldeles lönnende Priser vissere end nogensinde, saa meget mere, som en Deel af det skiönneste, den eller nogen Porcellainsfabrik nogensinde leverede, er og af hvad den i den sildigere Tid har frembragt.

Fajance er hvad forhen syntes ej med Held hos os at være forsögt. Hans Excellence Geheimeraad Grev *Schimmelmanns* paa Gudomlund for nogle Aar

Digitized by Google

siden begyndte Fajance-Fabrication, har i denne Periode leveret til Begyndelse Fajance, som giver Haab om, at ogsaa i denne Industrie vil vor Trang til Fremmede snart fuldkomnere end nogensinde vorde afhiulpen.

Norges *Jerntilvirkning* og *Jernstöberier* være, allerede inden denne allerseeneste Periode, rykkede frem med erkiendt betydelige Skridt til en forhen neppe kiendt Foldkommenhed. Flere norske Jernværksejere havde ved herpaa anvendt Kraft, Indsigt og patriotisk Iver giort deres Navne hædrede og kiære for skiönsomme Landsmænd. Man har i Henseende til hidhörende norsk Kunst foruden almeen erkiendt Fremgang i Massens Fuldkommenhed og de den givne Former, ogsaa deraf seet Pröver af en Fuldendthed, som nok forhen allevegne hörde til det sieldne, saasom de skiönneste Afstöbninger i Jern af Basreliefs, Medailler, ja de fineste Cameer og Intaglj. Fædrelandet kiender formeget til de Mænd, som det skylder denne Hæder, til at vide, at de i denne Periode ej derved ere blevne staaende. — Imidlertid har man og her i Danmark den *Sabel-* og *Knivsmed-Fabrik*, som, en Rad af Aar tilbage Hans Durchlaugtighed Prinds Carl af Hessen, ved siden afgangne Gener. Kr. Commissaire Hasler, hæderligst Hukommelse, og Oberstlieutenant Tscherning, skaffede oprettet paa Frederiksværk, nu i Hans Majestæt Kongens eget Eje, frembringer Arbeid, hvilket nok enhver vil erkiende at staae det fortrinligste af lignende Slags

Digitized by Google

meget nær ved Siden; — ligesom den Fabrik for den mindre fine, derfor ej mindre vigtige, Jernfabrication, som drives paa *Raavad* for de kiöbenhavnske Jernkramhandleres Regning, erfares at have baade udvidet og forædlet sig.

Professor og Ridder *Dr. Schmidts Fabrik* for physiske især optiske Instrumenter, er, skiöndt han leed haardeligen ved det Anfald paa Kiöbenhavn, som aabnede Krigsperioden, ej alene i fornyet, men vel endog i udvidet Drivt;) og den saare hæderlige Konstner *Buchmanns* Værksted leverer Electriseermaschiner og mangehaande andre physiske Redskaber af en Fuldkommenhed, som giör det med Begiærlighed sögt, og paaskiönnet af hver ægte Skiönner.

Ridder Provst Pihl paa Hedemarken vedbliver den hærligen hæderfulde Virksomhed, hvormed han har forhöjet den blandt hans Egns Almue herskende Duelighed for Haandarbeid, til at levere Arbeider, være sig af optiske eller andre Redskaber af den finere mecaniske Konst, medens han blandt samme sin Almue, ved Mönstre, som han selv bygger dem for, udbreder Brugen af Tærske-, Hakkelse-, og andre oeconomiske Maschiner, og Anvendelsen af allehaande nyttig og forædlende Kunstflid.

Deslige *Tærskemaschiner*, *Hakkelsemaschiner*, *Kornrensningsmaschiner*, *gode Plove*, allehaande *Agerdyrknings*- og *Landhuusholdningsredskaber*, af beviist bedre Indretning end forhen bekiendt, udbreder sig med stærke og stedse tiltagende Skridt,

Digitized by Google

ej alene fra det *vilsqnske* Værksted paa Frederiksværk, hvor det först oprettedes, ved samme allerede derfor til sandeste Hæder fortiente Virksomhed, som der skaffede Sabel- og Knivfabricationen sin förste Tilbliven, men ogsaa ved den, som Jernværksbruger, som Landhuusholder, — ogsaa som oeconomisk Skribent, — saare hederligen bekiendte Ridder *Jacob Aal* paa Næs i Nedenæslehn, — og ved Kunstsmeden *P. Jensen* i Kiöbenhavn, af hvis Værksted et ej ringe Antal af deslige, ogsaa mangfoldige flere, nyttige Redskaber, som Knusningsmaschiner for den en Tid saa meget anbefalede Anvendelse af Beengallert til Födemiddel, dertil Tordenafledere, fortrinlige Brandspröjter, o. a. dl. er udgangen ej blot til Rigernes Provindser, men endog til Fremmede.

För nævnte Mecanikers, Commerceraad Marstrands, Navn bör her atter nævnes ogsaa for Mecanikens Anvendelse til flere haande oeconomisk nyttigt Brug, saasom en mecanisk Klæderulle, den för nævnte Maschine for Oliefröes Knusning, men endnu mere for flere, som vel snart ville vorde kiendte.

Det fine lakerede *Blikkenslagerarbeid*, som *Irgens* her i Staden leverede i Mængde, er vel ældre end den nærværende Periode, men baade i Skiönhed og Mængde saas dette Værksted stedse at foröge sine smukke Arbeider, hvis lige man for faae Aar siden troede, ikke andenstedsfra end fra Engelland at kunne faaes; nu har det endog heri Concurrenter.

Digitized by Google

Fra en saare liden Oprindelse har Dannebrogsmanden *Bauer* bragt det af ham opfundne meget simple og lidet kostbare *Brændselbesparelses-Apparat for Kiökkenerne* saaledes i Brug, at det nu findes i et meget stort Antal af vore borgerlige Huse, og virker en meget betydelig Besparelse i Brændselforbruget. Just i de allersidste Aaringer er det storligen udbredet. Hr. Bauer er derved sat i Stand til at udvide, og har virkeligen udvidet, sin Fabrication til ogsaa andre til samme Öjemeed sigtende Redskaber; ligesom Bruget af et endnu större og fuldkomnere Brændselsparelses Apparat, bekiendt under Navn af det selbmanske, i denne Periode ligeledes meget har tiltaget, og dets Fabrication udbredet sig.

Jeg har giemt til sidst den Industrigreen, i hvilken vore Fremskridt maaskee ville erkiendes at være de allervigtigste.

Det er et Par Decennier siden vi ved Commerceraad *Nordberg* Fik her det Uldspindapparat, som har giort den Hovedrevolution i Uldmanufacturvæsenet, hvilken dette i samme Tidslöb har undergaaet. Dette Apparat er vel allerede i mere end et Decennium, altsaa förend 1807 i Drivt i 7 eller 8 af vore Manufacturer. Nu drives det allerede i 10, og med det förste i mange flere af dem, da Antallet af de i Brug værende Karde- og Spindemaschiner, saa og af mekaniske Appreturapparates uophörligen, og med al muelig Hurtighed, foröges. — Ogsaa er alt dette Apparat efterhaanden

Digitized by Google

idéligen bleven fuldkomnere, og torde være hos os, hvad flere af Europas Lande nok vare tiente med, hos os at lære at eftergiöre, til Giengiæld for hvad endnu vi behöve at lære af dem igjen.

Mekanikeren, den oftere nævnte Commerceraad *Marstrand*, som og den hæderlige *Elvius* have aflagt Pröver paa at de forstaae at vedligeholde vore Manufacturers Trang til dette Apparat, ogsaa har Commercéraad Nordberg i Kunstarbeideren *Kretz* tildannet sig en Mand, som for hvad han ved Arbeider i dette Fag har udrettet, fortiener at kiendes og med Agt at bemærkes. — Alle de her benævnte ere nu sysselsatte med at forsyne vor Kunstflid med disse til dens alle Öjeblikke udvidede Drivt uomgiængeligen fornödne Redskaber.

Kun nogle, jeg haaber, de allerfleste af mine Læsere, om ej reent ud dem alle, bekiendte Exempler af de vigtigste Fremskridt, Konstfliden hos os i det nærværende Tidslöb har giort, eller er i Begreb med at giöre, har jeg her samlet, — ikke foretaget mig at giöre nogen fuldstændig Overskuelse over hvad den var, og hvad den er. Jeg mener, det her dog kun saa löseligen berörte kan være nok til at vise, at her var meget mere at melde, og at Fortegnelsen ej er, kunde *her* ej være fuldstændig; den skulde kun vise et tilstrækkeligt Antal Exempler paa Konstflidens Fremskridt blandt os, for at godtgiöre, at den virkelig er i Fremskriden.

Digitized by Google

(7) pag. 278. Der levede i Danmark efter sidste Folketælling (Hertugdommene ej medregnede) 924347 Mennesker. — Efter Euthrop. Philadelphus skulde Kornforbruget være pr. Menneske $3\frac{2}{3}$ Td. Korn, altsaa for samtlige Danmarks Mennesker 3392939 Tdr. Korn. Antager man, at ringeste Avl er i Danmark overhoved $3\frac{1}{2}$ Fold, men at der til Areal for hver Töndes Udsæd fordres 12000 □ Alen eller $\frac{6}{7}$ Td. Land *), saa fordres der til Avlen af bemeldte 3392939 Tdr. Korn et Areal af 1,163300 geom. Tönder Land, = 113,161 □ Mile; men antager man at af det opdyrkede Agerland kun $\frac{1}{3}$ drives aarlig med Korn, saa skulde derefter dog hele Danmarks opdyrkede Agerland kun være 3,489900 Tdr. Land = 339,483 □ Mile, medens dog hele Arealet er 643,067 □ Mile, da altsaa endda henved det dobbelte skulde ligge udyrket, eller være udyrkbart. Da der nu nok ikke paa langt nær ligger de $\frac{2}{3}$ af det opdyrkede Agerland hvert Aar ubesaaet med Korn, vel ej engang det halve, og Avlen vel og meget almindeligen er större end overhoved $3\frac{1}{2}$ Fold, endog i ringe Avlsaar, saa er det Tegn til, at her vel avles en betydelig Deel *mere end det her angivne*, eller og der dyrkes

*) Man kalder 14000 □ Alen en geom. Td. Land. Men det er det kun hvor man saaer saa tyndt. Man bruger neppe over 12000 □ Alen til Rug, maaskee 10000 til Byg, og neppe 8000 til Havre.

Digitized by Google

endnu *mindre end det halve af Landets hele Areal*. Begge Dele finde uden Tvivl Sted.

Danmark tilligemed Hertugdommene avle (hvad det end behagede sal. Martfeldt at forsikkre) endog i Aaringer, da Avlen er ringere end almindelig, ej alene overhoved hvad Indbyggerne selv behöve, men ogsaa de 750000 Tdr Korn, som Erfaringen vil have viist, at Norge i Giennemsnit hidtil aarligen har behövet at lade sig tilföre.

Tilsammen havde Danmark og Hertugdommene 1801 et Antal af 1,5 8432 Mennesker, hvilke, som oven à $5\frac{2}{3}$ Td. Korn pr. Menneske behöve 5,604,250 Td. Korn!, og med Tillæg af de 750000 som Norge faaer tilfört i alt 6,334,250 Tdr. Korn; til hvis Avl med $5\frac{1}{2}$ Fold fordres 2,171,750 Tdr. Land = 211,25 □ Mile hvert Aar dyrket. — Som oven forudsat, at der overhoved dyrkes med Korn kun ⅓ af det dyrkbare Agerland vilde dette udgiöre i samtlige danske Stater hint Areal tredobbelt, det er 6,515,250 Tdr. Land = 633,73 □ Mile, hvorefter, da Danmark med Hertugdommene indeholder 963,875 □ Mile omtrendt de ⅔ af det hele skulde være Agerland, men deraf igien kun ⅓, det er af hele Arealet aarlig kun ⅔ bære Korn; saaledes af Statens Jordbund - - - 9,913492 Tdr. Land bære hvert Aar Korn kun - - 2,171750 —

men - - - - - - - - - - - - - 7,741742 Tdr.

bruges i det mindste ikke til Kornavl. Da under dette sidste Areal alting er indbefattet, ej alene

Digitized by Google

hvad der ligger brak, eller til Græs, men ej alt hvad der ej engang, som Moser, Indsöer, Heder osv. aldrig kan dyrkes, saa vilde Forholdet endda ikke være saa meget slet, naar det ej kunde antages, at det dyrkede virkeligen vel neppe bar over $5\frac{1}{2}$ Fold, og at Middelproducten maaskee ej saa meget oversteg denne Beregning, som det kunde og burde, og som den og med Tryghed kan forudsees, inden nogen meget fiærn Tidspunkt at ville.

Naar Avlen i et ringe Kornaar virkeligen ej er overhoved mere end $3\frac{1}{2}$ Fold, er det anförte Quantum vel og alt, hvad der frembringes; den maatte i saa Fald vel være endog noget, hvorvel neppe betydeligen, *under* Belöbet af circa $6\frac{1}{2}$ Million Tdr. Korn. — Men driver man det paa det samme Areal, ved forbedret Cultur, til at Avlen overhoved bliver 2 Fold höjere, eller $5\frac{1}{2}$ istedenfor $3\frac{1}{2}$ Fold, saa avles her 5,067,416 Tdr. Korn *mere* aarlig; og om man, da Kornavlen, hvordan den end er, dog öjensynligen ej ere anderledes, end at her ligger endnu (i nogle af Statens Provindser vistnok meer end i andre, allevegne mindre end en Aarrække tilbage) en Mængde Jord ubenyttet, som ved god Dyrkning kunde give godt Agerland, antager, at ved Fortsættelsen af de i Agerdyrkningen vundne Fremskridt vilde endnu *en Tiendedeel mere Jord aarlig dyrkes, som Agerland eller til Korn*, saa at 217175 Tdr Land over det nu dermed drevne besaaedes med 253371 Tdr. Korn, og afgav 5 Fold, saa vandtes derved endnu 1,266000 Tdr., altsaa til-

Digitized by Google

Det der indföres forholder sig saaledes til det der avles som 1 til 3,631 — Af det avlede Quantum ansees ⅓ at være Byg, ⅔ Havre, altsaa

883551 Tdr. Byg.
1,767102 — Havre.

Af Bygget medtager hver Tönde Udsæd neppe 10,000 □ Alen, og afgiver mange Steder, formedelst omhyggelig Dyrkning en temmelig rig Afgröde, af 10 til 15 eller flere, men i Giennemsnit vel neppe under 5 Fold; det vil saaledes i alt udfordre höjt - - - 157794 geom. Tdr. Land.

da Avlen vil være de angivne 883591 Tdr. Byg; og 220898 Tdr. til ny Udsæd. Af Havren saaes i det mindste to Tdr. i hver Töndeland; ogsaa deraf avles neppe i Giennemsnit under 5 Fold. Den vil saaledes fordre til den nævnte avlede Forbrugning - 220888 — —

hvorved vil avles circa - - - 1,767102 Td.
og de til videre Udsæd fornödne - - 441,778 —

i alt 2,208880 Tdr.

Men det dyrkede Areal

bliver da i alt 378,672 geom. Tdr. Land.

Digitized by Google

hvilket, skiöndt Norges Areal (for en saa stor Deel bestaaer af Klipper, paa hvilke ingen Cultur er at anvende, dog, da Landet inden sine Grændser, endog Nordland og Finmarken fraregnede, indbefatter 4232 □ Mile, altsaa 43½ Millioner Tdr. Land, hvoraf dette, som kun udgiör circa $\frac{1}{113}$ deraf, er saa lidet, at det vel med Tryghed kunde ventes ved Opdyrkning flere Gange at kunne vorde fordobblet.

Den lyse og blide Udsigt til at Norge, i Fölge hvad dette Tidslöb har afstedkommet, vil, kraftigere end derpaa i Aarhundreder har været forsögt, gribe til at benytte det benyttelige af sin Jordbund, det har allerede begyndt frydeligen at vise sig. Den forældede og, om ej saa meget i sig selv, som formedelst giorte partiale Forandringer, og formedelst Tidomstændighederne, Opdyrkningen höjligen hindrende *Odelsret* er nu berövet meget af dens ö..læggende Vælde, — det at det uendeligen vigtige Institut, *Selskabet for Norges Vel*, med kiæmpemæssigt Alvor har taget fat paa sit hæderlige Værk, at bortrydde hvilkesomhelst Hindringer mod Landets Opkomst, saavidt de ved Kraft, Indsigt og Fædrelands-Aand ere at betvinge; — at det hidtil saa sparsommeligen udbredte, hidtil saa ilde tilgiængelige Kundskabs-Lys nu for Alvor skal vorde tændt — Alt dette er ej længer blidt lovende Varsler, men begynder at blive Virkelighed, og det saa, at Norge ej meget længer skal hente, udenfor sine Kyster det Brödkorn, hvormed det i samtlige Rigets skiönnere Egne vist saaledes skal

Digitized by Google

kunne forsyne sig selv, at det faaer nok til de Egne, for hvis strænge Klima Kornet er en forkiælen Plante; og det uden at opofre mere, end vist er, af dets övrige Næringskilder, ved hvilke dette Land, endog uden den Kornavl, det kunde og burde faae, er af Naturens Herre saa rigeligen velsignet.

(⁸) pag. 280. Der var siden 1783 et kongeligt Faareavlsinstitut, hvis Bestemmelse var at skaffe fiinuldede og ædle Faar, af begge Kiön, især Vædre, til Faarestammernes Forædling i Landet. — Man begyndte med fornemmeligen hid överbragte ædle Faar fra Sverrig, Afkom af dem, som der siden 1727, ene derved, om ej for anden stor Fortieneste af sit Fædreland, med sandest Hæder udödelige *Jonas Alström*, og siden dennes Sön Baron *Clas v. Alströmmer* circa 1756 havde indfört i Riget, og som siden have der vedligeholdt sig giennem de mange Generationer til Forundring uvanslægtede.

Dette vort Faareforædlingsanlæg blev 1798, fra Lynggaarden her nærved Lyngby, flyttet til det gamle Esserums Kloster paa Kronborg Amt, hvor det samme Aar 1798 fik den uvurderlige Forædling, Indförselen af 300 ægte spanske Faar, for kongelig Regning hidbragte umiddelbar fra Spanien, ved nu værende Consul i Marokko, den lærde Naturhistoriker *Schousböe*, som fra sine naturvidenskabelige Reiser forhen kiendte Spanien, og havde

Digitized by Google

aabnet sig Adgangen til denne vigtige Skat. I Fölge med Stutmester *Nielsen*, Ridder af Dbr., hidbragte han 45 Vædre og 255 Moderfaar af Spaniens ædelste Hjorde. — Deraf var 1806 foruden et ej ringe Antal af begge Kiön, især Vædre, udbredt omkring i Landet, paa Institutet selv 144 Vædre og 521 Faar af disse aldeles ægte Stammer. Desuden 168 spanske Faar af de alströmersk svenske, og endnu en Deel frisiske, ejderstedtske eller andre fortrinlige Faar. — Fra dette Forædlingsinstitut kan man nu vente, at samtlige Landets Faar inden lang Tid blive forædlede, saa meget mere, som Indretningen paa Institutet er saadan at den franske *Lasteyries*, som har undersögt dette og tillige alle Europas övrige seeværdigste Faareavls-Anlæg, finder sig forbunden til at omtale det med meget udmærket Roes *). Til at forebygge den Fare og de Uleiligheder, som ere uadskillelige fra denne hele Skats Hengiemsel paa eet Sted, er deraf forlagt filial Instituter paa Jægerspris og paa Falster.

Der regnes end i Frankerig, hvor der ej nær forbruges saa megen Uld, som i vort koldere Norden, at være ligesaa mange Faar som Mennesker. —

*) *Lasteyries Geschichte der Einführung der feinwolligen spanischen Schafe, übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Friederich Herzog zu Holstein - Beck.*, Leipz. 1805 2ter Th. pag. 22.

Digitized by Google

Etatsraad Martfeldt (som har blandt flere den Fortieneste, at han gav Anledning til Faareavlsinstitutets Oprettelse) meddeelte i Addresse-Aviseu *), eu Beregning, hvorefter her i Riget Danmark skulde kun være i alt 847000 Faar, hvilket er noget dog ej endda meget under det sandsynlige; men han meente, at de bare hvert kun circa 1¼ Pd. Uld, hvilket er aabenbarligen langt under det virkelige, uagtet de sletteste paa de Steder, hvor Faarene behandles slettest, vel ikke bragte mere. Saa slet var det dog ikke alle Steder.

Der er god Sandsynlighed, men det er for vidtlöftigt her at bevise den, for at her paa de

danske Öer er - - - - - - - - - -	317285	Faar
i nörre Jylland - - - - - - - - - -	566567	—
i Norge - - - - - - - - - - - - - -	1,107955	—
i Hertugdommene Slesvig og Holsteen -	880785	—
tilsammen	2,823592	Faar
at disse bære hvert i Gjennemsnit 3 Pd. Uld - - - - - - - -	8617776	Pd.
og at der kan regnes 1 Lam pr. Faar, som inden de solgtes alle ere opvoxne, og afgive hvert ½ Pd. Uld - - - - - - -	1,446296	—
hvorefter den aarlige Uldproduction bliver - - - - - - -	10,064072	Pd.

*) For 1780 No. 66.

Digitized by Google

hvoraf der til Forbrugning i Landet maa i det allerringeste regnes 3 men maaskee 4 Pd. Uld i Giennemsnit for hvert Menneske af Landalmuen, altsaa Kiöbstædindbyggerne fradragne. — Da nu dette er, for 2,037917 Mennesker, à 4 Pd. = 8,151,668 Pd. Uld, saa er der til Manufacturerne og til Kiöbstædindbyggernes Brug endnu tilbage 1,912,404 Pd. Uld *). Denne var af almindelig Lands Uld, betalt i gode Penge, for höjt ansat til sand Værdie af 2 Mk. Pundet. — Den hele Uldproduction var altsaa kun höjst 3,354,691 Rigsdaler værd; men Overskuddet eller de 1,912404 Pd., som vel for en stor Deel solgtes ud af Landet uforarbeidet, var 637,468 Rdlr. værde.

*) Efter Amtmand Etatsraad Stephansons Angivelse, *Island i det 18de Aarhundred. Kiöbenh.* 1808 *pag.* 433 *Tab.* 3, var der i Island i Aaret 1806 et Antal af Faar unge og gamle af 218818. Der udfördes samme Aar Tab. 2 pag. 430

hvid Uld - - - - - -	217408 Pd.
blandet - - - - - - - - - - -	42896 —
Uldgarn 9280 Pd., hvortil vil have været forbrugt ¼ mere raa Uld	11600 —
Strömper 181676 Par à 1 Pd. -	181676 —
Vanter 283076 Par à ¼ Pd. - -	70769 —
Tröjer 6282 Stkr. à 2 Pd. - - -	12564 —
Forbrugning i Landet af 46349 Mennesker à 4 Pd. - - - - - - - -	185396 —
	722509 Pd.

Derefter skal Faarene i Island bære hvert Aar 3 Pd. 9½ Lod Uld. Faarene i Danmark og Norge skulde dog vel overhoved ej bære mindre end de i Island.

Digitized by Google

kunne forsyne sig selv, at det faaer nok til de Egne, for hvis strænge Klima Kornet er en forkiælen Plante; og det uden at opofre mere, end viist er, af dets övrige Næringskilder, ved hvilke dette Land, endog uden den Kornavl, det kunde og burde faae, er af Naturens Herre saa rigeligen velsignet.

([8]) pag. 280. Der var siden 1783 et kongeligt Faareavlsinstitut, hvis Bestemmelse var at skaffe fiinuldede og ædle Faar, af begge Kiön, især Vædre, til Faarestammernes Forædling i Landet. — Man begyndte med fornemmeligen hid överbragte ædle Faar fra Sverrig, Afkom af dem, som der siden 1727, ene derved, om ej for anden stor Fortieneste af sit Fædreland, med sandest Hæder udödelige *Jonas Alström*, og siden dennes Sön Baron *Clas v. Alströmmer* circa 1756 havde indfört i Riget, og som siden have der vedligeholdt sig giennem de mange Generationer til Forundring uvanslægtede.

Dette vort Faareforædlingsanlæg blev 1798, fra Lynggaarden her nærved Lyngby, flyttet til det gamle Esserums Kloster paa Kronborg Amt, hvor det samme Aar 1798 fik den uvurderlige Forædling, Indförselen af 300 ægte spanske Faar, for kongelig Regning hidbragte umiddelbar fra Spanien, ved nu værende Consul i Marokko, den lærde Naturhistoriker *Schousböe*, som fra sine naturvidenskabelige Reiser förhen kiendte Spanien, og havde

Digitized by Google

aabnet sig Adgangen til denne vigtige Skat. I Fölge med Stutmester *Nielsen*, Ridder af Dbr., hidbragte han 45 Vædre og 255 Moderfaar af Spaniens ædelste Hjorde. — Deraf var 1806 foruden et ej ringe Antal af begge Kiön, især Vædre, udbredt omkring i Landet, paa Institutet selv 144 Vædre og 521 Faar af disse aldeles ægte Stammer. Desuden 168 spanske Faar af de alströmersk svenske, og endnu en Deel frisiske, ejderstedtske eller andre fortrinlige Faar. — Fra dette Forædlingsinstitut kan man nu vente, at samtlige Landets Faar inden lang Tid blive forædlede, saa meget mere, som Indretningen paa Institutet er saadan at den franske *Lasteyries*, som har undersögt dette og tillige alle Europas övrige seeværdigste Faareavls-Anlæg, finder sig forbunden til at omtale det med meget udmærket Roes *). Til at forebygge den Fare og de Uleiligheder, som ere uadskillelige fra denne hele Skats Hengiemsel paa eet Sted, er deraf forlagt filial Instituter paa Jægerspris og paa Falster.

Der regnes end i Frankerig, hvor der ej nær forbruges saa megen Uld, som i vort koldere Norden, at være ligesaa mange Faar som Mennesker. —

*) *Lasteyries Geschichte der Einführung der feinwolligen spanischen Schafe, übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Friederich Herzog zu Holstein-Beck.*, Leipz. 1805 2ter Th. pag. 22.

Digitized by Google

Etatsraad Martfeldt (som har blandt flere den Fortieneste, at han gav Anledning til Faareavlsinstitutets Oprettelse) meddeelte i Addresse-Aviseu *), eu Beregning, hvorefter her i Riget Danmark skulde kun være i alt 847000 Faar, hvilket er noget dog ej endda meget under det sandsynlige; men han meente, at de bare hvert kun circa 1¾ Pd. Uld, hvilket er aabenbarligen langt under det virkelige, uagtet de sletteste paa de Steder, hvor Faarene behandles slettest, vel ikke bragte mere. Saa slet var det dog ikke alle Steder.

Der er god Sandsynlighed, men det er for vidtlöftigt her at bevise den, for at her paa de

danske Öer er - - - - - - - - - -	317285	Faar
i nörre Jylland - - - - - - - - - -	566567	—
i Norge - - - - - - - - - - - - -	1,107955	—
i Hertugdommene Slesvig og Holsteen -	880785	—
tilsammen	2,823592	Faar
at disse bære hvert i Giennemsnit 3 Pd. Uld - - - - - - - -	8617776	Pd.
og at der kan regnes 1 Lam pr. Faar, som inden de solgtes alle ere opvoxne, og afgive hvert ½ Pd. Uld - - - - - - -	1,446296	—
hvorefter den aarlige Uldproduction bliver - - - - - - -	10,064072	Pd.

*) For 1780 No. 86.

Digitized by Google

hvoraf der til Forbrugning i Landet maa i det allerringeste regnes 3 men maaskee 4 Pd. Uld i Giennemsnit for hvert Menneske af Landalmuen, altsaa Kiöbstædindbyggerne fradragne. — Da nu dette er, for 2,037917 Mennesker, à 4 Pd. = 8,151,668 Pd. Uld, saa er der til Manufacturerne og til Kiöbstædindbyggernes Brug endnu tilbage 1,912,404 Pd. Uld *). Denne var af almindelig Lands Uld, betalt i gode Penge, for höjt ansat til sand Værdie af 2 Mk. Pundet. — Den hele Uldproduction var altsaa kun höjst 5,354,691 Rigsdaler værd; men Overskuddet eller de 1,912404 Pd., som vel for en stor Deel solgtes ud af Landet uforarbeidet, var 637,468 Rdlr. værde.

*) Efter Amtmand Etatsraad Stephansons Angivelse, *Island i det 18de Aarhundred. Kiöbenh.* 1808 *pag.* 433 *Tab.* 3, var der i Island i Aaret 1806 et Antal af Faar unge og gamle af 218818. Der udfördes samme Aar Tab. 2 pag. 430

hvid Uld - - - - - -	217408 Pd.
blandet - - - - - - - - - -	42896 —
Uldgarn 9280 Pd., hvortil vil have været forbrugt ¼ mere raa Uld	11600 —
Strömper 181676 Par à 1 Pd. -	181676 —
Vanter 283076 Par à ¼ Pd. - -	70769 —
Tröjer 6282 Stkr à 2 Pd. - - -	12564 —
Forbrugning i Landet af 46349 Mennesker à 4 Pd. - - - - - - - -	185396 —
	722509 Pd.

Derefter skal Faarene i Island bære hvert Aar 3 Pd. 9½ Lod Uld. Faarene i Danmark og Norge skulde dog vel overhoved ej bære mindre end de i Island.

Digitized by Google

Bære nu de finuldede spanske Faar ikke endog mere Uld end de indenlandske, det er kun 3 Pd. pr. Faar, Lammene kun ½ Pd. (de bære virkelig i det mindste noget mere) saa, om man end vedbliver ved en neppe i nogen Henseende fordeelagtig Huusmanufacturering at anvende af denne fine Uld det, man behöver til Vadmel og andre hiemmegiorte Töjer, forbruger man dog af den til at tilberede ligesaa mange Alen Töj, i det ringeste en Trediedeel mindre Uld end af den grove. — Huusfliden bruger da istedenfor 8,151,663 Pund kuns 5,434,445 Pd. Uld, men der bliver tilovers for Manufacturerne 4,629,627 Pd, hvilke ere bedre 1 Rd., end den forrige var 2 Mk. Pundet værde.

Den Uld, Landmanden havde at sælge var för kun af Værdie i det höjeste - - - 637,468 Rd.
den bliver nu i det ringeste - - - 4,629,627 —

Landmandens aarlige Vinding er altsaa i det allermindste - - - - 3,992,159 Rd. i reel Værdi, eller 1 Rd. = 1,41176 Lød fint Sölv — efter Cours 800 Prct. over 25½ Million Rigsdaler, Renten af 638 Millioner 760,000 Rd. eller i gode Penge dog meget nær ved Renten af 100 Millioner Rigsdaler (99,804,000).

Man har med pari Cours betalt spansk Uld i den sildigere Tid med 10 Mk. til 2 Rd. eller mere; og vor hiemavlede fine Uld er ligesaa god. Spansk er ej mere tilfals. God saxisk af spanske Faar betales med 12 Rd. og mere pr. Pd. Saa

Digitized by Google

höjt er den hiemavlede spanske ej solgt; den har almindeligen vel ej heller endnu naaet fuld Forædling; dog er den villigen betalt med 3 og 3⅓ Rd. Indenlandske Producter ere overalt ej endnu stegne med Coursen.

Fordelen er for hver enkelt Landmand ligefuldt indlysende. En Flok af 10 Faar og 10 Lam, afgav circa 35 Pd. Uld; betales denne, Sommer- og Vinter-Uld tilsammen, med 10 Mk. Pd., 58 Rd. 2 Mk.
kun 35 Pd. spansk Raceuld, efter den forholdsmæssig virkelig meget for lave Pris 5 Rd. Pundet - - - - 165 — - —

altsaa endda vundet - 46 Rd. 4 Mk.

Faae Landmænd kunne af almindelige Faar sælge 5 Pd. pr. Faar, reen Uld, til 10 Mk. Pundet. Faae, der holde spanske Faar, faae jo mere end 3 ja 4 Pd. af hvert Faar.

Höravlens Forbedring har i de sildigere Tider været meget alvorligen Gjenstand for Landsfaderens Opmærksomhed.

Ved Dannebrogsmanden, den i sit Fag meget særdeles indsigtsfulde, og for Sagens Fremme hæderligst midkiære Hr. *Schroll*, har Kongen ladet, paa Lykkenssæde ved Tolleborg i Fyen, oprette en Höravlingsskole, hvor unge Mennesker, helst unge Landmænd, undervises i fuldkommen Höravls Praxis og Theorie. Fra denne Hovedskole ere i en

Digitized by Google

Rad af Aar et Antal af Udlærte omspredte i Provindserne, hvor de udöve, og forplante, det de have lært. Syv af disse have oprettet endnu vedvarende filial Instituter.

En af samme Hr. Schroll meddeelt af sal. Justitsraad og Committeret i Oeconomie og Commerce Collegium G. Rafn udarbeidet grundig Underviisningsbog i Höravlen er i tusindeviis for Kongens Regning siden i Aaret 1806 uddeelt til Almuen i alle Statens Provindser; og er det uden Tvivl, at den med rette Begreb om hvorledes Höravlen, og især Hörrens Tilberedning, bör anstilles, ogsaa allerede maa have stiftet, og vil fremdeles stifte, megen Nytte.

Samme sal. Justitsraad Rafn anförer i et andet Skrift *), at der efter Toldbögerne indföres i de kongelige Stater aarlig Hör og Blaar, hvis Indkiöbspris (Fragt, Assurance og Told uberegnede), var

at anslaae til - - - - - - - - - - - -	463832 Rd.
Hörfröe for - - - - - - - - - - - -	28317 —
Lærreder i Hertugdommene for - - -	45899 —
desuden 532889 Alen, hvis Værdie han ej bestemmer. Jeg ansætter, formodentligen tydeligen for lavt, ¼ Rd. pr. Al.	133222 —
Garn og Traad for Hertugdommene -	9851 —
I Danmark og Norge (ej af Rafn anslaaet) efter Forhold Garn og Traad for	28000 —
Den aarlige Indförsel af Hör og linnede Varer var saaledes i det mindste for	709101 Rd.

*) Om Höravlen. Prisskrift. Kiöbenh. 1803 pag. 8—10.

Er nu end denne store Aflöbskilde (den er ansat efter Toldangivelserne, altsaa for lavt, og efter Datidens Pengeværd) ved det der er giort for Höravlen ikke nær tilstoppet; det er dog noget, og noget, som i Tiden torde blive noget meget vigtigt. Dyrheden, om den end for en Deel er kun tilsyneladende, end mere Vanskeligheden ved for nogen Pris at faae det sædvanlige tilbragt, understötter hvad der er giort; og god Höravl udbreder sig rundt om i Landene.

En af Hovedhindringerne mod Höravlens Udbredelse er den Omstændighed, at den fordrer, naar den skal være fuldkommen, meget Haandarbeid. Dette er, især i Tider, da Vaabenbrug unddrager saa mange Mennesker fra Landmandsarbeidet, en uovervindelig Hinder. Hör tilberedes i Skotland med en Art Möllemaschiner, hvorved eet Menneske til at styre de Heste, der trække Möllen, og et Par til at bringe raae Hör til, og tage den den beredte fra Maschinen, udrette mangedobbelt, hvad ved Brydning og Haandskiætning paa sædvanlig Maade af lige Antal Mennesker kan udrettes. Til Bruget af denne Maschine er det fornödent at törre Hörren i Straaet i en dertil bestemt Ovn, hvor den neppe kan undgaae at fortörres, saa den siden bliver mindre blöd og seig, mindre fiin, mere blaaret. Her er saadanne Maschiner paa Amager, paa Kiöng, ved Holbek og flere Steder. At disse Möller ere alligevel brugelige, formindske overmaade betydeligen Arbeidet, altsaa Arbeids-

Digitized by Google

lönnen, altsaa Hörrens Pris, er umodsigeligt. Om den Skade, eller Quantitetens, muëligen endog noget Qualitetens Forringelse, som denne Fremgangsmaade giör uundgaaelig, er större end at den opvejes ved det formindskede Arbeid, dette er nu underkastet en Undersögelse, som endnu ej er kommet til Resultat. — Det er ellers tydeligt, at, kan der formedelst Mangel paa Arbeidere, eller formedelst Arbeidslönnens Dyrhed, ikke tilberedes Hör paa den fuldkomnere Maade, saa om den mindre fuldkomne giver mindre Quantum, og endda mindre god Hör, gjör den dog Hörs Avl og Tilberedning muelig. Lönner sig nu ogsaa den ufuldkomnere Virken bedre eller kun ligesaa godt som anden Ageravl, saa er, uagtet al sin Ufuldkommenheg, den i sig ringere Fremgangsmaade ej plat at forkaste.

Imidlertid skyldes Landsfaderens Omhu, at den fuldkomnere og solide rette Methode er i Drivt, og udbreder sig, og den anden forkastes ikke uden efter moden Pröve.

Ved en Undersögelse, som jeg troer vil blive her for vidtlöftig at anföre, troer jeg at have fundet höj Rimelighed for, at det aarlige Forbrug af Hör i Rigerne og Hertugdommene er i det ringeste 48 til 49000 Skp.

Dersom det fortoldede og til 463872 Rd. beregnede Qvantum Hör er kiöbt for i Giennemsnit 40 Rd. Skpd., saa udgiör dette kun 11596 Skpd. og forudsat, at det til Lærred og andre linnede Varer forarbeidet indförte, tilligemed det, der er

Digitized by Google

indsmuglet, udgiör i Hör en halv Gang til saa meget eller 5798 Skpd., saa der tilsammen er indfört 17394 Skpd. Hör, saa maae her dog i Landet være avlet meget over det halve af hvad her bruges henimod dobbelt saa meget som her indföres, det er over 30,000 Skpd., hvorefter der i Giennemsnit maa paa hver Bondegaard allerede være avlet circa 63 Pd. Hör. Uagtet dette ikke er nok, saa er det dog ikke Intet, men beviser at her allerede er Höravl, og paa mange Steder (da der i adskillige Egne hverken avles, eller maaskee med Fordeel kan avles Hör) endog megen Höravl. Des lettere og snarere kan det ventes, at en saaledes allerede i Gang værende Avl vil, som intet nyt, men kun fordeelagtig Forbedring i hvad man allerede kiender og er vandt med, ved de gode föjede Foranstaltninger vorde forfremmet og udbredet.

For at avle al den Hör, der i Landene forbruges, er det tilstrækkeligt, naar i Giennemsnit hver Bonde i Danmark og Hertugdommene avlede lidt over 150 Pd. eller 9¾ Lpd., hvortil, da der nok i Giennemsnit *kan* avles 30 Lpd. pr. Tönde Land, og avles stundom endog lige til det dobbelte, kun 5468 □ Alen eller lidt over circa 3 Skiepper Land er mere end nok, dog noget mere maatte der avles hvor denne Avl især passer, som alligevel er næsten overalt, undtagen maaskee paa det skarpeste af det vestre Jylland. For at frembringe den Hör, der dog allerede frembringes, er det ej usandsynligt, at der allerede dyrkes meget nær ved det samme Areal, som med bedre Fremgangsmaade var

Digitized by Google

tilstrækkeligt til alt hvad der egentligen fordres. Avles endog kun en Trediedeel af det her angivne eller kun 10 Lpd. paa hver Tönde Land; hvilket er heel maadelig ja vel endog slet Höravl, saa lönner sig allerede endda Productet, endog naar Priserne ere saa lave som i almindelige Tider, heel vel, især da Hörren afgiver en nyttig Sædvexling og er en god Forberedelse til paafölgende Avl af Kornarter, især Rug.

Olietilvirkningens Udbredelse ved 6 nye Oliemöller foruden de ældre 8, og adskillige Haandapparater er allerede oven meldt. Den udbredede Höravl vil af sig selv fremme Oliens Tilberedelse. Det Fröe, der faldt ved den Hör, man hidtil dyrkede, blev saare lidt benyttet. Det er, i raa Tilstand, slet Foder. — Nu bruges Hörfröet for at presses til Olie, saavidt det ej finder Afsætning, eller er modent nok, til Udsæd. Men ogsaa synes nu *Valmue*, som giver den saare fortrinlige Olie, at ville vorde med Alvor dyrket. Adskillige Forsög ere giorte, som have havt særdeles fordeelagtigt Udfald. Ogsaa det saa kaldte Kornfröe, Fröet af Agerkaalen, hvoraf der desværre nu hidtil voxer alt for stor Mængde paa vore Agre, vil nu dog faae noget ej ubetydeligt Værd, medens det ventes efterhaanden, ved forbedret Agerdyrkning, at ville blive om ej aldeles udröddet, dog meget mindre hyppigt.

Den afg. hæderlige Farver *Holmblad* her i Staden giorde for nogle Aar siden, med ej ringe Be-

Digitized by Google

kostning, Forsög med *Farveplanters*, fornemmeligen Vaidens og Kraprodens Dyrkning. Han fortsatte disse Forsög, og udvidede dem saaledes, at det blev til en Plantning af temmelig Betydenhed. Efter den ældre Holmblads Död har i de sildigere Aar den saare agtværdige Dannebrogsmand, hans Sön, fortsat og udvidet Anlægget saaledes, at det opfylder for en ej ringe Deel Trangen til Fremmede for de to nævnte i anseelig Mængde her forbrugte Farvematerialier. Endog i betydelige Quantiteter udföres her avlet Vaid, for hvilken som og for Krappen, vor Jordbund og vort Klima findes ved Erfaring særdeles passende.

Den virksomme Præst, Consistor. Assessor Ridder *Krarup*, i Vivild i Aarhuus Stift, og Farver *Linde* i Skanderborg have med priseligste Nidkiærhed antaget sig Kraprodens Avl i deres Egne, ligesom förstnævnte ogsaa har Fortieneste af sin Virken til Hörævlens Udbredelse.

Et Farvemateriale af en anden Art har Danmark i flere Egne i en Overflod, som det hidtil saa godt som ikke har b n ttet; det er Oker eller *Farvejord*, som i ej liden Mængde forbruges til Maling. Dette opgraves nu paa flere Steder, og i Aalborg er til dens Tilberedning et Anlæg nu netop begyndt. Istedenfor at yde Skat til Fremmede for denne Vareartikel, er det sandsynligt, at

Digitized by Google

vi deraf, selv rigeligen forsynede, for Fremtiden skulle meddele andre Nationer.

Dermed at *Sukker* fra Vest- eller Ostindien formedelst Söefartens Sperring er blevet saa meget dyrere end forhen, medens der i Frankerig arbeides paa at bringe Sukkerkaagning i Gang af de Druer, hvis Viin ej heller nu af samme Grund har den fulde gamle Afsætning, men siden og især af Sukkerbeden, som allerede for en Deel Aar siden den derved bekiendt blevne *Achard* i Berlin begyndte dertil at anvende, har man her til Lands, som det synes, nogenledes almindeligen, begyndt at benytte især *Guleroden* til af den at sammenkaage en *Sirup*, som sandsynligen til alle Tider vil ej ubetydeligen formindske Trangen til det fremmede Sukker, i hvis Sted det til mangehaande Huusholdningsbrug, uden hints Savn, kan bruges. Imidlertid er nu ogsaa *Sukkerbedens* her forhen lidet kiendte Avl i det mindste af de for nyttig Virken som forsögende Landmænd i udmærket Grad fortiente Hædersmænd, Grev *Ahlefeldt* paa Langeland og General *Juul* paa Thorseng, forsögt. Den af dem anstillede Erfaring lover, at denne Rod vil hos os lykkes saa godt som nogensteds, hvor den ellers avles, og afgive en Fordeel, som nödvendigen maa skaffe dens Avl hurtigen udbredt, da den synes at overstige Fordelen af enhver anden Avl. Dens Sirop er ogsaa her et udmærket godt Surrogat for Sukker.

Digitized by Google

rörets. Der er vel neppe Tvivl om, uagtet Erfaringen dermed ej endnu er, — men nu kan ventes at blive — gjort, at jo den her avlede Sukkerbede vil ligesaa godt som den i Slesien og andensteds avlede kunne lade sig berede til virkeligt Sukker. Af det slesiske har man nu her seet Pröver, som staae det fortreffeligste vestindiske Sukker aldeles ved Siden, uden mindste Forskiel lige dermed. Mueligen har Norge i sin fortrinlige Næpe en der endnu mere hiemmehörende Plante, der ligesaavel i Tiden kan afgive Sukker, som den Bede hvis Sukkerholdighed der for mindre end to Decennier siden endda ikke var Tanke om.

Kaffeen har i Tider, da den bragtes os med vore egne Skibe umiddelbar derfra hvor den voxde, kostet Staten store Summer. Endog naar vi igien selv der kunne hente den, torde den for Fremtiden blive dyrere end den forhen nogensinde var. — Dette Tidslöbs Dyrhed har bragt Surrogater i Brug ogsaa blandt os, som tildeels allerede længe brugtes i Mængde i tydske Nabolande, Mange finde ved Brugen saadan Smag i disse Kaffésurrogater, at det er at formode, at, endóg naar den ægte Kaffe bliver lettere at faae, vil dog meget mindre deraf end nogensinde för blive forbrugt. Her er siden 1807 udstedt Concessioner for Anlægget af 17 *Fabrikker* af saadanne Kaffe-Surrogater, Cicorie-, Lövtandrod-, og Gulerod-Kaffe. Der fabrikeres flere

Digitized by Google

Hundredetusinde Pund deslige uden Concession af Urtekræmmer Cadovius i Kiöbenhavn og flere. Det er öjensynligt at ved Bruget af dette Slags Kaffe spares for Balancen det, maaskee Millioner Pund Kaffebönner ellers skulde betales med.

Brændevins Brænderiernes Forbedring, — saaledes at Tilberedningen af denne i de senere Aarhundreder Jordkloden over til Nödvendighed blevne, eller dog for Nödvendighed anseete, Gift skulde saalidet mueligt vedblive at være ödelæggende, ogsaa derved at den formedelst Fejl i Tilberedningsmaaden medtager mere end hvad der, til at frembringe samme Quantum Brændevin, behövedes, af det Korn der ellers skulde som Bröd föde en stor Mængde Mennesker, hvilke nu leve færre i Landene end her ellers vilde leve — var i det sidste Decennio Regieringens alvorlige Bestræbelse. — Det var det kongelige Landhuusholdningsselskabs da værende Præsident Commandeur Ridder *Lövenörn*, som har Fortienesten af at have givet det förste Stöd til de didledende Forhandlinger. Resultatet af en i Anledning af derom gjorte Forslag anordnet kongelig Commissions Undersögelser blev, at der for kongelig Regning anlagdes et Forsög-Brænderie. Nu giennem flere Aar der anstillede Erfaringer oplyse, at et forbedret Kiölapparat giver en Besparelse af Brændsel og af Tid, som allerede er i höj Grad statsvigtig, og saa indlysende, at dette Apparat,

Digitized by Google

trods den fordomsfulde Vedhængen ved alt gammelt, og tróds den, under nærværende Conjuncturer især, anseelige Bekostning, meget udbreder sig. Der er det og til fuld Overbevisning godtgiort, at den her i Landene gjængse Maade, stedse til Brændevinsbrænding at bruge Öl, er en fornuftstridig Spilde, og mange tusinde Tönder Korns Henkasten til ikke mindste Nytte.

Det er oplyst, at den mindre gode Fremgangsmaade, giver i spildt Korn, spildt Brændsel, og spildt Arbeidslön, et Tab, som, naar Hveden kun koster 8 Rd. Tönden, og Brændselet samt alle övrige Omkostninger ved en Brænding kun 4 Rd., er alene for Brændevinsbrænderierne i Kiöbenhavn aarlig circa 500,000 Rd.

Det er netop i de sidste 2 til 3 Aar især at disse Erfaringer spores at begynde deres Virkning, og de Tabet ophævende Forbedringer at udbrede sig. Saavel Kornets som Brændselens og Arbeidets med Numerairens Forringelse især forbundne höje Priser have heel rimeligen medfört denne sande Nytte. Dens Udbredelse og snart fremskridende Almindeligbliven, understöttede ved Hans Majestæts Kongens vise Foranstaltninger, kan for Fremtiden, endog naar hin Drivefieder bortfalder, med Tryghed sees imöde.

Der udgik forhen ej ubetydelige Summer aarlig for *Ædike*. Man ansaae den i Frankrig af

Digitized by Google

Druer eller Druebærme tilvirkede, for den eeneste ret gode. Ved omhyggeligere end sædvanligen at udföre de Maader, paa hvilke man ogsaa för kiendte at tilberede Ædike med saare lidt fremmed Tilsætning, undværer man, og vil formodentligen fremdeles undvære, uden Savn den fremmede.

De her saare villigen voxende, til liden sand Nytte hidtil anvendte Ribs afgive dertil et meget ypperligt Hovedmateriale. Især tilberedes i *Meyers Enke & Söns* meget betydelige Ædikebryggerie her i Staden en saare fortrinlig Ribsædike.

Ribsenes maaskee endnu vigtigere Anvendelse til deraf at tilberede en Drik, som uden Misbrug er kaldt *Viin*, har længe ogsaa hos os være kiendt, og iværksat. Man har af Ribssaft lavet en Viin, som endog har været ret velsmagende, og havt alle Vinens sande gode Egenskaber i temmelig Grad. Frygt for at denne nordiske Frugts mindre Sukkerholdighed skulde giöre den for suur, eller lade dens Giæring gaae over til Ædikens, har imidlertid voldt, at man almindeligst har sat meget Sukker til den, derved giort den baade kostbar, og tillige for söd til at blive en almindelig Drik.

Medens adskillige imidlertid nu mere end nogensinde saaledes have givet sig Umag for at tilberede denne söde Ribsviin, at den har naaet en för ukiendt Grad af Fuldkommenhed, har bemeldte Ædikebryggerie, ikke i et lidet Forsög, men allerede i et Antal Oxehoveder, tilberedt en mindre söd,

en mere den sædvanlige fra Bordeaux forskrevne lignende Viin af Ribs, som der skal — mere end blot Kræsenhed til ej at finde, en saa behagelig som qvægende Drik, og, man nægte den Æren at hedde Viin, dog saadan at det var værre end latterligt om man satte den langt neden for god Druevin.

Den har nogen, dog heel liden, Tilsætning af Sukker, og vil selv under dettes höje Dyrhed kunne leveres for en ringe Pris.

Uden Tvivl vil — kan i det mindste og bör — det tilsigtede Anlæg for denne Ribsvins Tilberedning i det store blive af meget overordentlig Vigtighed. Det vil det ganske vist, dersom ej Letsindighed eller hvad det kan kaldes — maaskee med Tilsætning af en synderlig Beskedenhed, som om man, ved at benytte saaledes et indenlandsk Product, tænkte, til Vinlandenes Fornærmelse, paa at giöre Fædrelandet til hines Lige — ej dræber i Födselen et Anlæg, hvorved dette Product kunde vorde tilvirket til den Grad af Fuldkommenhed, som det kun ved den der muelige Omhu, ved Iagttagelsen af alle de Regler, en kostbar Erfarenhed der har samlet, kan naae — ej henviser det til den mangelfulde, usikkre Tilberedning i det smaae, i Huusholdningerne, hvor det af Nödvendighed for det allermeste bliver Fuskerie, og hvor de faae, som giöre det vel, eene faae Nytten og Fornöjelsen, da Erfaringerne for det meste, ved Misforstands eller Skiödeslösheds Fejl, snart bringe Tingen igien i Miskredit, til Fuskerie, og derpaa til Forglemmelse.

Digitized by Google

Her drikkes i almindelige Tider i Danmark og Norge efter en rimelig Beregning henved 20,000 Oxehoveder Viin om Aaret *). — Bragtes det derhen, at man drak Ribsvin istedenfor en Fierdedeel af denne Viin, saa sparede man aarlig 5000 Oxehoveder fransk Viin. — Nogle Lod Sukker for hver Pot er alt hvad Ribsvinen koster til Udgivt af Landet. Ribsvinens Pris vil saaledes stedse staae i Forhold til Sukkerets, men hvordan den end er, dog derved ej blive betydeligen kostbar, da deraf bruges saa lidet. Nu er den franske Viin dyr af samme Aarsager som Sukkeret. Naar den franske Viin bliver at faae for godt Kiöb, bliver Sukkeret rimeligviis ogsaa i det mindste lettere end nu i Pris. — Ribs voxe overalt, hvor man vil plante dem De koste saa godt som ingen Jord, og liden eller ingen Pleje. Et Pund Ribs er nok til en Pot Viin; 160 □ Alen til at avle 100 Pd. Ribs. I *de Haver, som*

*) Her er nemlig 12469 Familier af de Folkeklasser, der drikke Viin, naar de dertil have Raad, nemlig kongelige Embedsmænd, geistlige, civile og militaire, Kiöbmænd, Godsejere og Rentenerere. Antager man, at i hver af disse Familier forbruges en Pot Viin hver Dag (der er 66685 Personer i disse Familier; i mange af dem drikkes ingen Viin *daglig*, men somme Tider desmere; i mange drikkes hver Dag mange Potter Viin, og her regnes intet for alt hvad der drikkes udenom, af andre, i Klubber og Værtshuse, paa Reiser, i Kirkene) saa giör dette 54$\frac{8}{8}$ Oxehoveder om Dagen, og 19961 om Aaret.

Digitized by Google

allerede findes paa Kiöbenhavns, Frederiksborgs, Cronborg, Hirschholms og Roeskilde Amter kan avles omtrendt det halve af alle de Ribs, der behövedes til de 5000 OxehovederViin for heleLandet, og vil man anlægge en Ribsplantning, saa vil en Tönde Land kunne frembringe 8712 Pd. Ribs, hvilke à 3 Sk. Pundet vilde give uden anden Dyrkning end Omlægning hvert 6te eller 7te Aar, en aarlig Avl af 270 Rd., altsaa fordeelagtigere end de fleste andre Slags, der kunde anvendes.

Blev Ribsvinen almindelig, saa kunde den sandsynlig formindske noget Brændevinssüperiet — uden Tvivl en i höj Grad vigtig Forventning. Den vilde sandsynligen og formindske, naar den blev udbredt blandt Almuen, Drikningen af stærkt Öl, hvilket baade for Legems og Siæls Sundhed, som for Oeconomien er ej meget bedre end Brændevinssupning, især da Ölbrygning er en saa vanskelig Operation, at den neppe öves tilgavns uden i betydelige Bryggerier, og overalt i Huusholdningerne er og bliver Fuskerie.

En tredie Anvendelse er *til Brændeviin.* Detto vil befindes i enhver Henseende at have Fortrinnet for alt Kornbrændevin, det af Druer meget ligt, om ej endog fortrinligt for dette. Et Brænderie for dette Brændevin hörer med til Planen af et Anlæg for Ribsvin.

Kommer det til Fuldkommenhed, og ej standses af Fordom eller Grille i sin Oprindelse, saa torde det være noget af det ej mindst vigtigen nyt-

Digitized by Google

tige som de nærværende Tidsomstændigheder gave Anledning til.

(⁹) pag. 282. For at kunne giöre sig et saavidt mueligt bestemt Begreb, om hvilke og hvormange det er af Statens Mennesker, der lide ved Tidsomstændighederne, skulde det uden Tvivl ej være af Vejen, om man ved Hielp af de classificerede Folketals-Lister, ligefrem optalte de Klasser, som dog med temmelig Klarhed kan sees at være de Tabende, hvilke derimod enten reentud endog vindende eller dog i saadan Stilling at de hverken vinde eller tabe, eller at Vinding og Tab kan skiönnes at opveje hinanden.

Overhoved sees, at i *Danmark*, hvor *Producenten* har rask Afsætning af alt sit Product til Priser, hvilke, uagtet Pengecoursen er ufordeelagtig, dog i Forhold til hans fleste endog fremmede *Fornödenheder*, ere höje, og hvor *Forædleren* har en indtil nu magelös Afsætning til i alle Henseender uhyre Priser; der kan det hverken være de Producerendes eller de Forædlendes Klasser, der tabe. Deres Fordeel af Tidslöbet er öjensynlig. For de *Omsættende* kan det under saadanne Omstændigheder overhoved heller ikke være ufordeelagtigt. Tabet bliver tydeligen ikke deres, der börer til nogen af disse tre Hovedafdelinger; men ogsaa sees det tydeligen blot at falde paa dem af Statens Embedsmænd, som have en bestemt Pengesum at leve af, som og paa enhver anden, der er i samme Tilfælde, ogsaa Kapitalisten, saavidt han ej kan bruge

Digitized by Google

	Norge.		Hertugdommene.	
	…de.	tabende.	vindende.	tabende.
Gei…		940	1153	—
		5314	8151	—
borg…		7039	3565	—
Offi…		1230	737	—
Kiöl…	…9	—	5464	—
Fab…	…6	—	2644	—
Haa…	…3	—	101698	—
Söef…		32096	—	22958
Sold…	…7	—	7143	—
God…	…5	—	—	3057
Gaa…	…9	236019	—	125250
Huu…		158636	—	67710
	—	27605	17481	—
Inde…		40587	36283	—
Mol…	…3	—	19385	—
Tie…	…8	—	10451	—
	—	111080	—	58397
Dag…	…2	—	67006	—
Ren…		704	2361	—

Digitized by Google

Digitized by Google

sin Kapital uden til at hæve deraf den sædvanlige Rentesum, der, som ethvert i Pengebenævnelse udtrykt Belöb, nu er meget mindre end för Söfarten ud til fierne Kyster blev os sperret, og den til nærliggende endog giort meget vanskelig. De *Söfarende* have tabt storligen, og de Handlende for saavidt ligeledes. En livelig indvortes Rörelse formindsker imidlertid for disse Tabet; Kaperierne forsyne os indtil Overflod med mange Artikler, og — neppe klage de *Handlende* selv almindeligen over Tidslöbet, som ufordeelagtigt.

I *Norge* derimod, hvor der ikke avles Korn nok endnu til uundværligt Behov, hvor de Naturproducter, for hvis Belöb det skulde indkjöbes, ej kan blive udsendte, og, som det anseelige Fiskerieproduct, ogsaa for en Deel Skovproductet, er, uden at kunne udsendes, uden Værd — hvor der saaledes har været den skrækkelige Mangel paa Livets förste Fornödenhed, saa meget skrækkeligere, som der til Skibsfartens Spærring, hvorved en stor Deel af den Undsæsning af Korn, som Landsfaderen med yderste Anstrængelse besörgede Nordmanden opsendt, blev Fiendens Bytte, er kommet ualmindelig slet Avl, ja sand Misvæxt, *der* er i Fölge alt dette, Tidsomstændighedernes Tryk uendeligen mere almindeligt og knusende end i Danmark. Uagtet Söefartens Sperring vil vel alt dette, i det mindste en Tidlang, ej alene mindre ramme Kiöbmanden, men skaffe ham til Lön for hans kloge og vovsomme Anstrængelse for at formindske

Digitized by Google

Elendigheden, endog rig som hæderlig Fordeel. Fabrikant og Haandværker, som nu, ogsaa der, have mindre at kiæmpe mod Concurrencen med Fremmede, og den dem för kuende Fordom, ville der som i Danmark for deres Deel finde Tidslöbet, dem endog gunstigere end almindelige Tider, men samtlige Producenter lide haardeligen paa de faae nær, der have sikker og saaledes udvidet Kornavl, at den strækker til mere end deres eget Forbrug. Disse troer jeg at kunne anslaae, maaskee dog for höjt, til *Tredieparten* af *Gaardmændene*, og samtlige de faae saa kaldte *Godseiere*. — Uagtet Embedsmændene ere overhoved i begge Riger tabende, saa har jeg troet i Danmark at burde tælle samtlige Præster paa Landet i de Vindendes Rubrik, fordi deres vigtigere Avlsgaarde og end vigtigere Tiender giöre dem, som alle Danmarks Agerdyrkere Tidslöbet saare fordeelagtigt; Præsterne i Norge have og Præstegaarde og en Art Tiende; men for mange, ja vel langt de fleste Steder, er Gaardens Ageravl neppe nok til Præstens Familie; og naar Almuen overhoved mangler, er det ligefrem, at Præsten deler Nöden med den, og hörer saaledes aldeles til de Tabendes Klasse.

I Hertugdommene er Tilstanden næsten omvendt. Transportens Spærring, især indfalden i et Tidslöb, da der allevegne, undtagen i Norge, har været Frugtbarhed, gior at hans Producter ere uden Værd. Der lider Producenten netop i Følge en for ham ubrugbar Overflod. Embedsmanden, og

Digitized by Google

enhver anden end Landmanden, har der enhver, især indenlandsk Fornödenhed for en saa ringe Pris, at denne dermed hverken kan udrede Renter og Afgivter, eller skaffe sig de Fornödenheder, som ej voxe paa hans eget Areal.

Efter disse Begreber har jeg opsat vedfölgende Tabel, der indeholder Menneskctallet, saadant, som det fandtes i Rigerne ved Tællingen i Februar 1801, i Hertugdommene to Aar sildigere. Hver Klasse indeholder foruden de Individer, den nævnes efter, ogsaa disses med dem levende Familiers Individer.

Samtlige Embedsmænd i begge Kongerigerne har jeg sat i de Tabendes Rubrik, undtagen de geistlige paa Landet i Danmark. De Söfarende, som tillige indbefatte Fiskerne, höre i alle Kongens Stater til denne Rubrik. Rentenerere og Pensionister i Kongerigerne ligesaa; som og Almisselemmerne, til hvis Kaars Formildelse nær ej det Belöb, som för nogenlunde var tilstrækkeligt, er det længer. — I Danmark har jeg troet, at alle de övrige henhöre afgiort til de Vindendes Klasse. — I Norge, efter det alt bemærkede, höre mange flere did, nemlig foruden samtlige Embedsmænd, de to Trediedele af Bönderne eller Gaardmændene, og endnu samtlige Huusmænd og Inderster. Selv de Huusmænd i Norge, som have lidt Jord, avle paa den sielden hvad der er nok for en Fa-

Digitized by Google

milie. Deres Næring af Skovarbeid eller Fiskerie, ligger og för det meste. — *Tienestefolkene* ere i Tabellen overalt anförte særskilt. Disse har jeg dog troet at kunne ansee for at dele Kaar med Pluraliteten af dem, de tiene hos; saaledes i Norge og Hertugdommene samtlige Tienestefolk paa Landet i de Tabendes Rubrik. De *jordlöse Huusmænd* har jeg i Norge sat ogsaa der; men i Hertugdommene i de Vindendes, thi det er blot de, der selv avle, som der tabe *Dagleieren* har jeg overalt, ogsaa i Norge, sat blandt dem som vinde ved Tidslöbet. Mandskabets Udskrivning fil Vaabenbrug, og mange offentlige ved Krigen nödvendig blevne Arbeider, giöre Haandarbeiderne overalt sögte, og driver overalt deres Arbeidslön til en för aldrig naaet Höjde. — Det tienstgjörende *Krigsfolk*, ej dets Officerer, troer jeg, hörde til deres Rubrik, der vinde ved Tidslöbet. Det er höj Billighed, at saa skeer, at den, der skal möde de Farer og Besværligheder, for hvilke at trodse han er det han er, i Krigen endog bedre end i Freden, holdes saavidt mueligt fri fra Öjeblikkets Trængsel. Det her opförte Antal er imidlertid meget under det nu virkelige. Det er nemlig kun Tallet paa dem, som da Tællingen skeede, fandtes under Vaaben.

De, hvis Næringsveje vare *uangivne*, har jeg anfört halv under hver Rubrik, for ej ganske at udlade dem.

Digitized by Google

Af Danmarks 926844 Mennesker tabe saaledes ved Tidslöbet - - - - - - 77776 Msk.
— Norges - 881481 - - - - - - - 655929 —
— Hertugdömmenes 604085 - - - - - - - 289346 —

af hele Statens 2,412410 - - - - - 1,023,051 Msk.

det er i Danmark 8,392 Pct.
i Norge - 78,414 —
i Hertugdommene 47,898 —
overhoved - - - 42,409 Pct.

Er nu end Fordelen for adskillige af dem, der befinde sig i de Rubriker, som bære Overskrivten Vindende, ej betydelig, den er dog betydelig for mange af dem; den kan haabes og ventes at sætte dem i Stand til at giöre deres Vinding vedvarende, og saaledes til en sand Statsformuens Forögelse, medens de Tabendes Betryk, hvor smerteligt det end for Öjeblikket maatte være, dog i sin Natur maa være forbigaaende, og inden lang Tid ophöre. Kommer imidlertid Fabrik og Manufacturflid i blomstrende Drivt, forögevi vor sande national Rigdom, vor Jordbunds Frembringelse, kommer Almeenaanden tilbage fra den saa ulykkelige, som barnagtige Fordom imod alt hvad ej har et berömt *fremmed* Manufacturs, eller endog blot *udenlandsk* Oprindelses Stempel, eller rettere vækkes her en virkelig Almeenaand, — saa er Vindingen ved nærværende Tidslöbs Betryk ubetvivlelig.

Digitized by Google

I *Danmark* föles derefter dette Betryk kun af det ringe Antal af noget over 8 Pct. eller omtrendt af *Een blandt Tolv*,

I *Norge* var det overmaade meget alvorligere. Meget nærved *de Tre Fierdedele* af alle vore Brödre mellem Fieldene fölede den umiddelbarligen, og det saaledes, at om ej ligefrem Hungersdöden blev Manges rædsomme Lod, saa virkede dog Mangelen og slette Födemidler Sygdomme, der, ej blidere, henreve Mennesker i Tusindetal. — Numerairens Miscredit virker der som her, men der saa meget mere ödelæggende, som det er endog de talrigste Menneskeklasser, som der til Livets förste Behov skal giöre Indkiöb for Penge, hvilke de, manglende Afsætning paa hvad deres Jordbund, eller det dem omgivende Hav frembringe, aldeles ikke kunne skaffe tilveje. — Men endog der har Ulykken selv saare velgiörende Fölger. Kartoffelavlen, som i mange Egne allerede för var udbredt, er nu bleven det ogsaa der, hvor den för neppe kiendtes, og vil stedse frem give mange Tusinde Hovedartiklen af hvad deres Underholdning fordrer. Det er udenfor al Tvivl, at Agerdyrkningen vil overhoved fra denne Tidspunkt faae en Udvidelse i Norge, som i almindeligt Tidslöb vilde kommet meget langsommere. — Men især er det Tidens Genius, som har vældeligen vakt Nationalaanden i Fieldfolkets Bryst, hvilket allerede viser sig i mangehaande paa det skiönneste lovende Phænomener, især ved Oprettelsen af *Selskabet for*

Digitized by Google

Norges Vel, som fra sin förste Stund röber sand Kraft, og forkynder idel mandig Daad, dertil Alstyreren give det Visdom og Held. Dette Tidslöb torde da snart kiendes at være Epochen, fra hvilken Norge ved kraftig og viis Benyttelse af egen Rigdoms Fond emanciperer sig fra britisk og al fremmed Afhængighed, erstattende Sösterfolket, de ædle Danske, rigeligen det, samme ved Landsfaderens Faderomhu har især i disse Aar, skiöndt uden Mulighed til fuldeligen at naae Maalet, giort for at formilde, om muelig ganske hæve, dets Nöd. — Tilligemed Jordbundens fuldstændigere Benyttelse vil den der almeene huslige Hændighed og Flid snart kiendes i lige saa rask fremskridende Manufacturfliid; — og selvstændigt i hæderligste Velstand vil det ædle Norge inden föje Tid ganske have forvundet disse Kummers-Aar, uden Frygt for at Bretlands puniske Venskab en anden Gang skal kunne volde hvad det nu voldte.

I *Hertugdommene* föles ogsaa Tidslöbet sikkerligen haardt trykkende. Nærved Halvdelen af deres Mennesker erfare det saa, og det omendskiöndt Jorden har ydet sin Afgröde med vanlig Frugtbarhed, og Numerairen er der fuldholdig. — Saa alvorlig imidlertid som Forlegenheden end virkeligen kan være for den, der, skiöndt med Lader og Lofte opfyldte med Korn, intet har, eller kan skaffe, at betale Kongen sin Skat, eller Prioritets-

Digitized by Google

haveren sin Rente og Afdrag med, og skiöndt Enkeltes Forarmelse er lige virkelig, enten de af almindelig Mangel, eller kun af Mangel paa Muelighed til at realisere hvad de have, maa forlade deres Ejendom, og benytte Midlet til for Fremtiden at ernære dem og deres, saa falder man dog ej let paa at ansee dem, som befinde sig i dette Tilfælde saa ulykkelige, som Folket der, hvor sand Mangel er Aarsag til Sygdomme, der henrive hele Skarer, eller, hvor de, paa hvilke Nationens Hædersværd og Held dog væsentligen beroer, ej blot maa undvære hvad endog ej uden Savn kan undværes, men have med virkelig Nödlidenhed, Mangel til sandedeste Fornödenhed, at kiæmpe. — Alvorligheden af de Klager der lyde fra Hertugdommene viser imidlertid, hvorlunde Samfundets Lykke i det mindste ikke eene og ganske beroer paa Numerairens Regelmæssighed, hvor vigtig end denne Pancs i Sandhed er.

Er natural Productionens betydelige Udvidelse, Manufactur- og Fabrikflidens Opkomst, og Opvækkelsen af en national Aand, som medförer Agt for egne Kræfter, Opmærksomhed paa hvad de formaae, Drivt til at bruge dem, og Forkiærlighed for hvad de udrettede, tilhobe Fonds for en blandt os forhen ikke noksom fuldeligen benyttet nationalrigdom, saa torde det og være lyst og klart, at nærværende Tidslöb, hvad og hvormange end derved have lidt eller lide, aabner os Kilder til na-

Digitized by Google

ional Velstand og Formue, mod hvis vedvarende Indbringelse disse Aars Tab er en reen Ubetydelighed, om end vor Handel aldrig mere blev hvad den var i de Aarlöb, inden Briterne satte ved Kiöbenhavnstoget Seglet paa deres Venskab.

A 2

Digitized by Google

Antonio Allegri da Correggio,
et biographisk Udkast, med nogle Betragtninger over Konst og Maleri.

Af

CHRISTIAN MOLBECH.

Forerindring.

At i faa Timer, paa Blade ikke kan skrives noget Heelt og Fuldstændigt over Gienstande, som dem, jeg her har berört, vil ei kunne undskylde det Ufuldkomne, men maaskee det Ufuldstændige i mit Arbeide. Som Uindviet, men ei som Vanhellig, har jeg vovet mig ind i en Helligdom, hvis Herlighed jeg mere aner end kiender. For Mestere er egentlig intet af dette skrevet; og selv disse vilde maaskee dog billige en og anden af de Yttringer, jeg mere som lette

Digitized by Google

Hentydninger, end som heelt udtalte Meninger, har nedskrevet.

De som ynde Skiönheds himmelske Genius og den Musa, der förte sin herlige Söster frem paa Scenen i et dansk Drama, ville maaskee ikke tykkes ilde om det Lidet, her efter nogle af de bedste Kilder er fortalt om den berömte Antonio Allegri og om hans Værker. Hvor meget beklage Konstens Venner, at selv den omhyggeligste Grandskning hidtil kun har oplyst saa faa Pletter i det mörke Slör, der omhyller hans Levnet. En Biographie af Allegri, som Michel Angelos Levnetsbeskrivelse af Englænderen Duppa, kan vel aldrig ventes. Men noget mere Lys vil dog vel hans Levnet faae, ved to Værker, som efter Lanzis og Fiorillos Beretning ere i Vente: et italiensk, af Staden Correggios Historiograph, Michele Antonioli, og et tydsk af den berömte Murr i Nürnberg, der i 30 Aar skal have arbeidet paa Michel Angelos, Raphaels, Correggios og Albrecht Dürers Biographier.

Den 15de Februar 1811.

Digitized by Google

Efterskrift.

Min Glæde ved at læse det förste danske Konstner-Drama drev mig til at skrive de fölgende Blade. Disse mine förste Yttringer om Konst og Konstens Væsen, ere vist endog langt fra at være saa udviklede, som de, ved af mig at giennemtænkes paa ny, kunde blive det. Men dette opsætter jeg til en anden og bedre Tid. At de ere skrevne med Reenhed, vil, haaber jeg, den redelige Læser erkiende. Ham overgiver jeg derfor roligen mit förste Offer i Konstens Helligdom, ligegyldig ved, om det endog hist og her skulde möde en vigtig Kiendermines fornemme Smiil. Slutningen af denne Afhandling, der indeholdt nogle Yttringer om Sörgespillet Correggio, er her udeladt, fordi det saa fandtes passende. Hvorledes jeg har betragtet og tildeels endnu betragter dette Digterværk, skal jeg maaskee ved en anden Leilighed udvikle.

Den 28 Januar 1812.

Vi höre, hvorledes Vinteren ryster de tunge, vaade Vinger over Jorden; vi see, hvorledes den stræber at fængsle os med dens Sneeskandser,

Digitized by Google

og at störkne det lette, flydende, bevægelige Liv i Naturen til en stivnende Iisverden; dens kolde Aande giennemfarer os, og vi gyse ved at see Naturen i hvide Ligklæder, og Jorden som en öde Ligseng. Men al denne Rædsel er kun udenfor os; og det udvortes Liv, der synes dödt og stivnet og magteslöst, men om en föie Tid vaagner med Kraft og Varme og Yndighed — dette Liv boer i en evig Ungdomsvaar i vort Indre, og naar det forsvinder, da er det kun fordi vi selv dræbe det. Ophöiet over Natur-Nödvendighed staaer Mennesket midt i Skabningen, som Jordens Herre; ved Frihed hersker det, og lyder kun den Magt, hvis Villies Yttring er det Heles underfulde Liv. Dette Liv, som straaler i Stiernehæren, ved hvis Uendelighed den höieste Tanke svimler, som luer i Ildhavet, der hvirvler Kloder i Kredslöb med sig paa dets umaalelige Bane, som rörer sig i Elementernes Kamp, i de underfulde Naturkræfter, i Organismens inderste, skiulte Kraft, i det modige Dyr, i den stille Plante, i den kolde Steen — hvor skiönt, hvor evigt og guddommeligt blomstrer det i Mennesket, hvis Siæl er den mindre Verden, hvori det store Alt har præget sit uendelige

Digitized by Google

Billede. Som Forhænget ruller op paa Skuepladsen, og det konstige Drama aabner og udvikler sig for Tilskueren, saa oprulles Livets Forhæng for den skuende Siæl, og det hele store Skuespil glider i uendelig Mangfoldighed forbi den undrende Sands, og saa tidt det lykkes den, et Öieblik at fastholde det hele umaalelige Billede, falder et klart Lysglimt paa Scenen, og ved dettes Glands opdager den Harmonie, som den skiulte Aand, der giennemtrænger alle Former, som den levende Kraft, der forener Alt, selv den fiendtligste Stræben, og som den Eenhed, hvori al Strid maa tabe sig og al Fred og Orden oprinde.

Men at skue denne Harmonie i det Hele, er en Gave, som Guddommen forbeholdt enkelte Mennesker, hvis Liv og Aand var den udsprungne Blomst, den modne Frugt af hele Tidsalderens Liv, og i hvis Kraft Aarhundreder havde sammentrængt deres, for at den kunde virke paa eet Punkt. At see og fatte den i det Enkelte, er givet ethvert Menneske, hvis menneskelige Aand udvikles i en eller anden af dens Evner; thi Frihed og Udödelig- ... givet Alle — den förste i Villie og ... vel kan bære Lænker, men aldrig

Digitized by Google

föle dem; den sidste i Haab og Kiærlighed, der sidde som Livets Engle selv ved den aabne Grav. At vi höre mange klage over, at de ingen Harmonie kunne opdage, maa ei forvilde os; hvad den Blinde eller Svagsynede ikke seer, er derfor dog til; og hine, naar deres Blik er formörket, ville ei sielden negte endog hvad de seende have skuet.

Dog for at ikke Synet af den evige Harmonie i Livet skulde være et flygtigt Skyggebillede, og dens Aabenbaringer svinde hen for Mennesket som natlige Drömme, der vel ofte kunne fremtrylle os herlige Billeder, men uden at vi kunne fastholde de luftige Skikkelser — har Guddommen ogsaa nedlagt en Gnist af dens skabende Kraft hos Mennesket; og denne ulmende Gnist, som kan tilhylles, men aldrig ganske udslukkes, den opblusser ved Friheds og Kiærligheds forenede Aanden til en klar og himmelreen Lue. Den brænder i *Konstens* hellige Ild, og ved dens Varme spire de underfulde Blomster frem i Aandens rige Verden, der leve og aande og dufte og prange med Skiönheds herlige Farver, ligesaa fuldt som Naturens. — Ligesom Harmonie er den indvortes Eenhed, der forbinder Alt: saa er

Digitized by Google

Skiönhed den udvortes Form, hvori al Harmonie aabenbarer sig... Hvor Mennesket vil fremstille Harmonie i det Udvortes, der er Skiönhed den höieste Betingelse; ligesom Sandhed er det der, hvor vi blot ville lade det Indvortes fremtræde. Men i det Sandhed eller Natur (thi disse to ere eet) indgaaer en inderlig Forening med den eneste Skiönhed, opstaaer dennes Ideal; og skiöndt enhver Fremstilling af dette kun bliver Billeder — saa have disse dog et virkeligt Liv, naar de besiæles af en Idee, der ligesom er en Deel af Menneskets Aand, som det meddeler sine Værker, ligesom den Uendelige har givet den hele Skabning Deel i sit Liv.

Medens Philosophen stræber at giennemtrænge Alt indtil de mindste Dele, for at opdage Harmonien, ved hvilken det udgiör et stort uadskilleligt Heelt — medens han stræber at give os Sandhed i Ideer, hvilke han dog kun kan betegne, og saaledes lever blot i det Indvortes af Tingene: træder Konstneren frem som et skabende Væsen, og det Liv, der aabenbarer sig i Naturen og i Mennesket, det stræber han at fatte, for at giengive det i harmoniske og skiönne Billeder. Hos hiin er Livet

Digitized by Google

i Materien, hos denne i Formen, Sandhed, der er sig selv nok, vil Philosophen bringe for Lyset; Konstneren vil overalt lade den aabenbare sig i en skiön Form, for at den maa fattes ogsaa af det sandselige Öie. Den indre Harmonie vil han ikke blot betegne; han vil i udvortes Billeder stille os den levende for Öiet.

Saaledes skuer og fatter Digteren det Heles og det Enkeltes Liv, om han end ikke begriber det. Hvad han fattede, det lever billedligt i hans Sang; Ideerne maler han, og Ord ere hans Farver. Den hele Verden er Gienstand for hans Beskuelse; og alt hvad han virkelig har levet, det gienfödes i hans Digt. Hvad han berörer, det bliver harmonisk, hvad han har skuet og fölt, det bliver skiönt i hans Fremstilling; thi han aander kun Harmonie, og alt det Stridige veed han at forene ved et magisk Baand. Det Höieste er ham ikke for höit; thi ham blev det ene givet, at see og at aabenbare Alt, hvad der for Mennesket blev muligt at see. Hvor han maa tie, der tier Skabningen; og der tilbeder han taus som denne.

Det indvortes Liv, som Digteren i Tanke

Digitized by Google

Skiönhed den udvortes Form, hvori al Harmonie aabenbarer sig.„ Hvor Mennesket vil fremstille Harmonie i det Udvortes, der er Skiönhed den höieste Betingelse; ligesom Sandhed er det der, hvor vi blot ville lade det Indvortes fremtræde. Men i det Sandhed eller Natur (thi disse to ere eet) indgaaer en inderlig Forening med den reneste Skiönhed, opstaaer dennes Ideal; og skiöndt enhver Fremstilling af dette kun bliver Billeder — saa have disse dog et virkeligt Liv, naar de besiæles af en Idee, der ligesom er en Deel af Menneskets Aand, som det meddeler sine Værker, ligesom den Uendelige har givet den hele Skabning Deel i sit Liv.

Medens Philosophen stræber at giennemtrænge Alt indtil de mindste Dele, for at opdage Harmonien, ved hvilken det udgiör et stort uadskilleligt Heelt — medens han stræber at give os Sandhed i Ideer, hvilke han dog kun kan betegne, og saaledes lever blot i det Indvortes af Tingene: træder Konstneren frem som et skabende Væsen, og det Liv, der aabenbarer sig i Naturen og i Mennesket, det stræber han at fatte, for at giengive det i harmoniske og skiönne Billeder. Hos hiin er Livet

Digitized by Google

i Materien, hos denne i Formen. Sandhed, der er sig selv nok, vil Philosophen bringe for Lyset; Konstneren vil overalt lade den aabenbare sig i en skiön Form, for at den maa fattes ogsaa af det sandselige Öie. Den indre Harmonie vil han ikke blot betegne; han vil i udvortes Billeder stille os den levende for Öiet.

Saaledes skuer og fatter Digteren det Heles og det Enkeltes Liv, om han end ikke begriber det. Hvad han fattede, det lever billedligt i hans Sang; Ideerne maler han, og Ord ere hans Farver. Den hele Verden er Gienstand for hans Beskuelse; og alt hvad han virkelig har levet, det gienfödes i hans Digt. Hvad han berörer, det bliver harmonisk, hvad han har skuet og fölt, det bliver skiönt i hans Fremstilling; thi han aander kun Harmonie, og alt det Stridige veed han at forene ved et magisk Baand. Det Höieste er ham ikke for höit; thi ham blev det ene givet, at see og at aabenbare Alt, hvad der for Mennesket blev muligt at see. Hvor han maa tie, der tier Skabningen; og der tilbeder han taus som denne.

Det indvortes Liv, som Digteren i Tanke

Digitized by Google

i Naturen kun et vildt Chaos, og efterligner snarere det Grove, Uformelige, Uharmoniske, fordi det giör et stærkere Indtryk, end det Blöde, Afrundede og Fuldkomne. Men den blotte Efterligning, skiöndt Konstens Spire, bliver aldrig Konst. Selv hvor den mechaniske Konstfærdighed er dreven til det höieste, hvor den kan frembringe en saa skuffende Liighed, at Öiet forvildes, og bliver uvis, om det har Naturen eller dens Efterligning for sig — selv der er kun Færdighed, Talent, mechanisk Fuldkommenhed i Formning eller Farveblanding, men endnu ikke skabende Konst.

Konstneren skuer den harmoniske Natur med et klart Öie, og hans Siæl tilegner sig dens enkelte Former, saaledes som den i uendelig Fylde har aftrykt dem. Men efterat dette er skeet, bliver han ikke længer fængslet ved det Individuelle; thi hans skabende Kraft vilde da forsvinde og livlös Efterligning blive hans eneste Værk. Han forlader da det Enkelte, den særlige Form i Naturen, for at hæve sig til dens Ideer; han efterligner ikke det enkelte Naturprodukt, men ved Begeistringens Kraft fatter han den

Digitized by Google

levende Idee, og denne er det han fremstiller i en harmonisk Form *). Naturen er i hans Konstværk; men ikke noget enkelt Naturproduct. Han forlader den; men kun for den indskrænkede Beskuelse; thi det er Naturens Aand, dens levende Væsen, der præger sig i de forskiellige, individuelle Former, som han stræber at fatte, og hvis Billede han i sit Konstværk vil udtrykke. Han vil ikke overgaae Naturen i sine Idealer; thi var Sandhed og Skiönhed ei i Naturen, i det Virkelige, hvor skulde han da finde dem? **) — Men han vil fremstille den Natur, som er den ene virkelige, væsentlige og uforgænge-

*) „ — Liigheden er ei
Paa denne Maade sögt, som I formoder;
Thi jeg forstaaer mig ei paa Contrafeien
I egentlig Forstend.„ —
lader Digteren sin Correggio sige. Han har malet sin Hustru, men det er intet Portrait; thi det er Jesu Moder, han malede med sin Marias Træk.

**) "Konstneren forener — siger Mengs — de Fuldkommenheder, der findes adspredte i Naturen; og i Efterligningen renser han Gienstanden fra Alt, hvad dens Begreb eller Idee ikke væsentlig medförer.„

lige. Det idealske Liv, det, som er ubundet til Form, til nogen Indskrænkning af Tid eller Rum, dette er det, som Konstneren fatter, ligesom i Tilværelsens höieste Öieblik, og som han fastholder i den Form, der ligesom er skabt eller dannet af Ideen selv, og sammensmeltet med denne i en dyb Harmonie. Form uden Idee, og Idee uden Form vere begge uden Væsen, uden fuldstændigt Liv. Saavel Naturen som Konsten virker ved at frembringe en Eenhed imellem begge; og denne Eenhed er Siælen i Konstværket, dets uendelige Liv. Ethvert sandt Konstværk er derfor ikke individuelt, ikke begrændset ved en vis enkelt Tilværelse — men universelt, uendeligt, og kun udfyldt ved en lige uendelig Idee. Dette er da og den höieste, idealske Konst-Skiönheds Væsen, at den ikke ligger i denne eller hiin enkelte Beskaffenhed, som Forstanden kunde begribe; men at den som en usynlig Aand omsvæver det Hele, og som Konstværkets ufattelige Siæl er overalt for den udeelte Beskuelse, og ingensteds for det blotte, til det Enkelte heftede Begreb.

At ville begribe Skiönheden, at ville forklare den, eller indtvinge dens Idee i be-

Digitized by Google

stemte Ord, er at ville begribe det Uendelige og fængsle det Ubegrændsede. Ligesom Lyset opfylder det hele, vide Himmelrum med uendelig Klarhed, saaledes er Skiönhed den hele udvortes Aabenbaring af Skabningens Alt. Den er kun een og evig den samme; en dobbelt Skiönhed kan ligesaa lidet tænkes som en dobbelt Sandhed, eller en dobbelt Dyd; thi enhver Aabenbaring af det Höieste er kun een. Men dens Eenhed omfatter en uendelig Mangfoldighed. Det Skiönne, der i tallöse Bække giennemströmmer Tilværelsen, udrinder dog fra een Kilde. I evig Harmonie udgiör det Sande, det Gode og det Skiönne Livets Grundformer; de ere saa uadskillelige, at een ikke kan tænkes som tilværende med Udelukkelse af de andre; thi de ere jo alle den treenige Aabenbaring af den höieste Eenhed. Men ligesom Alt i Naturen og i Livet er Sandhed i det blotte Væsen, Godhed i den blotte Virken, saa er det *Skiönhed* i Tilværelsen, eller i Livets *udvortes* Form. Den Lære, at Alt i Naturen er skiönt, eller at Skiönhed er overalt for den med det Skiönne beslægtede Aand, kunde synes höist forvoven; og dog er det vel den Lære, som den sande Konstner hylder. Mon det Öie

Digitized by Google

lige. Det idealske Liv, det, som er ubundet til Form, til nogen Indskrænkning af Tid eller Rum, dette er det, som Konstneren fatter, ligesom i Tilværelsens höieste Öieblik, og som han fastholder i den Form, der ligesom er skabt eller dannet af Ideen selv, og sammensmeltet med denne i en dyb Harmonie. Form uden Idee, og Idee uden Form vere begge uden Væsen, uden fuldstændigt Liv. Saavel Naturen som Konsten virker ved at frembringe en Eenhed imellem begge; og denne Eenhed er Siælen i Konstværket, dets uendelige Liv. Ethvert sandt Konstværk er derfor ikke individuelt, ikke begrændset ved en vis enkelt Tilværelse — men universelt, uendeligt, og kun udfyldt ved en lige uendelig Idee. Dette er da og den höieste, idealske Konst-Skiönheds Væsen, at den ikke ligger i denne eller hiin enkelte Beskaffenhed, som Forstanden kunde begribe; men at den som en usynlig Aand omsvæver det Hele, og som Konstværkets ufattelige Siæl er overalt for den udeelte Beskuelse, og ingensteds for det blotte, til det Enkelte heftede Begreb.

At ville begribe Skiönheden, at ville forklare den, eller indtvinge dens Idee i be-

Digitized by Google

stemte Ord, er at ville begribe det Uendelige og fængsle det Ubegrændsede. Ligesom Lyset opfylder det hele, vide Himmelrum med uendelig Klarhed, saaledes er Skiönhed den hele udvortes Aabenbaring af Skabningens Alt. Den er kun een og evig den samme; en dobbelt Skiönhed kan ligesaa lidet tænkes som en dobbelt Sandhed, eller en dobbelt Dyd; thi enhver Aabenbaring af det Höieste er kun een. Men dens Eenhed omfatter en uendelig Mangfoldighed. Det Skiönne, der i tallöse Bække giennemströmmer Tilværelsen, udrinder dog fra een Kilde. I evig Harmonie udgiör det Sande, det Gode og det Skiönne Livets Grundformer; de ere saa uadskillelige, at een ikke kan tænkes som tilværende med Udelukkelse af de andre; thi de ere jo alle den treenige Aabenbaring af den höieste Eenhed. Men ligesom Alt i Naturen og i Livet er Sandhed i det blotte Væsen, Godhed i den blotte Virken, saa er det *Skiönhed* i Tilværelsen, eller i Livets *udvortes* Form. Den Lære, at Alt i Naturen er skiönt, eller at Skiönhed er overalt for den med det Skiönne beslægtede Aand, kunde synes höist forvoven; og dog er det vel den Lære, som den sande Konstner hylder. Mon det Öie

Digitized by Google

og den Aand, som fik hiin guddommelige Gave, at opdage den skiulte Harmonie, ikke vil finde den overalt hvor Livet er? Vi see jo saaledes, at selv der, hvor vi intet Skiönt opdage, selv hvor Rædsel og Afsky indtager vor Siæl, have Grækerne, det Folk, som af alle Jordens Nationer fik den höieste Skiönhedssands, öinet og fremstillet Skiönhed; at Döden selv blev dem en skiön Overgang til et höiere Liv, ligesom dens Genius med Livets omvendte Fakkel, hvis Lue dog stiger opad, er det skiönne Billede, hvorunder deres Konst fremstillede Begrebet om hiin Overgang.

Men for at fatte dette, maae vi ei glemme, at Skiönhed vel er i det Udvortes, i Naturen, som en selvstændig Aabenbaring af den höjeste Harmonie, ikke som noget, vi lægge i den; men at den dog *for Mennesket* kun er til i det harmoniske Baand imellem den objective og subjective, den udvortes og indvortes Skiönhed, eller imellem Skiönhedens Aabenbaring i Naturens Liv og i Menneskets Siæl. I dette Baand, eller i det Punkt, hvor den udvortes, materielle Skiönhedsform harmonisk sammenflyder med Be-

Digitized by Google

grebet om den i Menneskets Siæl, *der* er Skiönheds Sæde. Den er i Menneskets Bevidsthed om dens Tilværelse. Den er ikke blot som en död Form i det Udvortes, som en Beskaffenhed ved Materien, der med Nödvendighed paatvinger sig vore Sandser; men den er betinget saavel ved de udvortes Tings sandselige Form, som ved Aandens indvortes Natur. Som et underfuldt Lysglimt fødes den i det Öieblik, da dens udvortes sandselige Aabenbaring bliver os klar; da den gaaer över i vor Siæl og der danner den levende Ideë, det besiælede Billede. Dette Liv, denne Bevidsthed er det, som skienker os den salige Lyst ved Skiönheds Beskuelse. Jo mere levende Ideen er, jo klarere Beskuelsen er, desto höiere og guddommeligere vil denne Lyst være; og hos det Menneske, hvor en saadan bevidst Beskuelse af Skiönheds Idee forener sig med Konstfærdighed, vil den indvortes mægtige Drift stræbe udad, og hans Aands Skabninger ville fremtræde i Tilværelsen som Konstværker, eller som Skiönheds-Ideer i sandselig Form.

Forskiellige ere Skiönheds Grader, ei blot efter de udvortes Gienstandes större eller

Digitized by Google

mindre Betydning; men ogsaa efter Menneskets större eller mindre Evne til at fatte Skiönheds Aabenbaringer. Hos et Menneske, hvor denne Sands ved Cultur er dannet, ved Fortrolighed med udvortes Skiönhed udviklet, der vil indvortes Skiönhed blomstre, og hans Öie vil aabne sig for Konstens Herlighed. Flid og Talent vil kunne give ham Færdighed til at efterligne, og han vil maaskee paa denne Vei, ved möisom Anstrengelse, endog bringe det til en sielden Höide. Men Geniet, denne uforklarlige Gave af Guddommen, dette Glimt af det evige Lys, der tændes i Siælen, uden at vi vide hvorledes, der giennemtrænger alle dens enkelte Kræfter, og forener dem til en eneste mægtig Kraft — Geniet gaaer ikke blot ad denne Bane; men ogsaa i Konsten, som overalt i Livet, overflyver det snart de Skranker, som ville binde det til Efterligning, og baner sig en egen Vei til Udödelighed. Det gaaer ud fra Efterligning; thi den er, som jeg har anmærket, Oprindelsen til al Konst —, en Bemærkning, som ikke blot den enkelte Konstners Værker, men den hele Konsthistorie stadfæster. Men fra en saadan Begyndelse hæver Geniet sig, ved Begeistringens Kraft, til egen

Digitized by Google

Beskuelse af det idealske Liv, og dets Arbeider blive da sande Konstværker, levende Billeder af de Skiönheds-Ideer, som ere undfangede i Konstnerens Siæl.

Uden Begeistring er derfor ingen sand Konst; thi den er det ene, som giver skabende Kraft. Men hvor denne er, der er det höieste Liv, som blev Mennesket givet, og den ved Ideer begeistrede Konstner er sig selv nok; thi Guddommens Aand lever i hans Indre. Naturen er ham en aaben Bog, og Skiönhed omsvæver ham, som en evig Genius. Ham kan ingen fremmed Haand lede, men kun den mægtige Kraft i hans Indre. Ingen anden kan lære ham; thi han maa lære sig selv. Ingen kan foreskrive ham Love; thi han lyder kun den Guddomsröst, der taler höit giennem hans begeistrede Aand. Ophöiet over det Jordiske, er det ham kun kiært, forsaavidt som det er den nödvendige Skygge til Skiönheds evige Lys; og ingen forstaaer som han, at bringe denne Skygge i Harmonie med Lyset; ingen veed, som han, at hæve det Endelige til dets höieste Betydning: at være en skiön Betingelse for det Höieres Udvikling. Men derfor kan heller ingen lav Sandselighed fængsle ham

Digitized by Google

med dens hule, tomme Skyggebilleder; intet jordisk Blendværk kan lede ham fra Udödeligheds Vei ned i Egennyttes, i Forfængeligheds, i Ukiærligheds giftsvangre Taagesump — thi höit over denne svæver han i klare Egne, hvor Skiönheds herlige Lys omstraaler ham. Ingen kan lönne hans Aands Værker; thi de have i dem selv deres eneste Lön, og ethvert, som ei var frembragt for denne Lön, vilde röbe sin uædlere Herkomst. Med barnlig Uskyld, med Tro og Fromhed, med fuld Hengivenhed elsker han Gud; ydmyg erkiender han, at hans Konst er en hellig Gave af Guddommen; dybt föler han, at Konstens höieste Kraft, dens reneste Skiönhed udsprang af Religion eller Tro paa den Evige og hans Aabenbaringer, og at dens höieste Maal er dennes Forherligelse. Men i det Gode elsker han Guds Udtryk, og Mennesket, som det Væsen, hvori hans Billede, om end formörket, dog endnu lever. Kiærlighed er ei blot i hans Konst, til Skiönheds Idee; men ogsaa i hans Hierte, til dens menneskelige Aabenbaring i det *Gode*; og hans Liv er det skiönneste af hans Konstværker, fordi det, ham ubevidst, er Guddommens Værk.

Digitized by Google

Hvis man nu i vore Dage vil sige om en saadan Charakteer, at den er *idealsk*, og troe dermed at have sagt, at den ikke er virkelig (fordi en indskrænket Natur gierne kun kalder det virkeligt, hvad den selv fatter) da ophæver man ikke dens Virkelighed; men udtaler kun Tidsalderens Aand, for hvilken udeelt Begeistring for et uendeligt Maal er en saare fremmed Ting. Det ligger i Konstens Natur, at den, ligesom alt Stort og Ophöiet, trives kun ved Begeistring; og at den kun der virker paa en heel Tidsalder eller et heelt Folk, hvor den finder forenet Kraft og almindelig Enthusiasme for Menneskehedens ophöiede Maal.

Vi see derfor i Historien, at hvor Konsten blomstrede, ikke blot som enkelte skiönne, men fremmede Planter i en Jordbund, besaaet med en Mængde af golde Urter, men som en heel, rig, indenlandsk Blomsterverden, hvis Skiönhed var aaben for Alle: der finde vi ogsaa almindelig Begeistring for det Store og Skiönne, og Nationernes Aand oplivet af den samme Kraft, den samme Ild, der besiæler Konstneren, saaledes som i Grækenlands og Italiens gyldne Periode. Vi see ogsaa, at ligesom denne Kraft, der begeistre-

Digitized by Google

de hine Nationer, slövedes og efterhaanden gik over til slap Ligegyldighed for det Höieste, nedsank ogsaa Konsten fra dens glimrende, hidtil uopnaaede Höide. — At kalde en saadan Tid tilbage, kan hverken Philosophen eller Konstneren; thi det enkelte Menneske, hvor ophöiet dets Genie, hvor mægtig dets Kraft end er, kan ikke byde over Tidernes Aand. Skal atter en ny og eiendommelig Konstverden gienfödes, da maa dette skee ved en höiere, den hele Slægt giennemgribende Kraft. Saalænge maa Konstneren, der aldrig böier sig for Tidens Guder, slutte sig til det Store og Skiönne, han i den antike eller moderne Konst forefinder som en heel, i sig selv fuldendt Verden. Kun to Gange har Konsten blomstret: da den gamle og den nye Verden stod i ungdommelig Kraft og Fylde. I voldsomme Bölger ruller nu atter Tidens Ström, og mægtige Omvæltninger synes at kunne forberede en Gienfödelse. Tænkeren aner, at det fornyede Liv engang ogsaa vil fremkalde en ny Konst i fuld Kraft og Herlighed.

Men hvorgierne vende ædle Mennesker, med retfærdigt Öie for det Gode, som for

Digitized by Google

det Slette i Tiden, Blikket tilbage mod hiin Konstens gyldne Alder, hvis Frembringelser endnu ere de uopnaaede Mönstre for vore Konstneres Stræben. Hvor glædes de ved at see en Digter, hvis Aand aldrig bærer Tidens Lænker, fremtrylle det svundne Liv, og mane de siunkne Skygger frem af Fortids Nat! En Konstner, som jeg stræbte at skildre ham i de ovenfor henkastede Træk, var Italiens evige Prydelse, den udödelige *Correggio*. I det mindste er der intet i Historien, eller i hans Værker, der forbyder os at see ham saaledes, og hvad Historien har tilhyllet, hvad den kun lader os ane, det har Digteren aabenbaret. Han har kaldet Correggio op fra de Döde, for at Verden kan beundre ham i Livet, som i Konsten. Jeg har ovenfor kun givet de yderste Omrids, svage og neppe kiendelige Skyggetræk. Den hele Skikkelse har Digteren formet. Correggio *lever* i det Drama, som vi nylig fra en sielden Konstnerhaand have modtaget — det skiönneste Minde, Efterslægten hidtil har reist ham.

Den Idee, dramatisk at fremstille en stor Konstner i hans Liv og Daad, i hans Væsen, som skabende Genie og som ædelt Menne-

Digitized by Google

ske — er hos os aldeles ny. Til at fatte dens Skiönhed fordres en Aandsdannelse, der ikke lader os haabe, at Alle ville ynde et saadant Konstværk. Men at en Nation, der eiede en Abildgaard og Wiedewelt, og paa hvis *Thorvaldsen* hele Europas Öine med Beundring vogte, skulde være kold ved at see et dansk Digterværk, helliget hiin Guddommens skiönneste Gave, et Værk, der giver os en levende Beskuelse af den Höide, til hvilken den sande Konst kan oplöfte Mennesket — dette har jeg formegen Nationalfölelse til at troe. Lad være at Norden ikke er Konstens Fædreland, saa var den dog aldrig fremmed der, og at foragte Skiönhed, var aldrig Nordboens Skik. Thi han fölte, at den höie Skiönhed ikke kan bestaae med Blödhed; at den udgaaer fra mandig Kraft, og at kvindelig Ynde kun er de kraftige Formers skiönne Slör. Om vi da end höre Enkelte dadle, hvad de ikke have Kraft eller Reenhed eller Dannelse til at nyde, eller hvad de finde underligt og ukiært, fordi det er dem Nyt og Fremmedt, eller ubetydeligt, fordi det er Konstens, og ikke Kotzebues Helte, der træde frem paa Scenen — da er

Digitized by Google

jeg langt fra at troe, at en saadan Stemme er, eller kunde blive almindelig hos den gieldende Deel af Nationen; (hvorhos kan erindres, at jeg derved ikke forstaaer Mængden af det kiöbenhavnske Theaterpublicum). Jeg haaber endog, at dette Drama kan vinde mere og mere ved nöiere Kiendskab. Det er derfor, og for ved Siden af den skiönne Blomsterkrone at lægge en lille, grön Græskrands, at jeg har samlet de faa historiske Træk af den Konstners Levnet, som Danmarks yndede Skiald har giort os fortrolig med.

Correggio var Maler. Et Öieblik ville vi betragte hans herlige Konst, för vi gaae over til ham selv. Det er ikke vanskeligt at vise, hvorledes Forholdet imellem Maleri og Sculptur udtrykker en Modsætning liig den imellem det Moderne og Antike. Det er den selvsamme Modsætning, der i Konst, i Poesie, i ethvert Værk af fri Aandskraft, frembringer hist en Overvægt af Aand, her af Materie, hist af det Ideale, Uendelige, her af det Reale, Fuldendte. Det Legemlige, det Organiske, der i Billedstöttens faste Form træder virkeligt frem, det trækker sig i Maleriet tilbage, og det Ideale, det Aandige bryder igiennem Skyg-

Digitized by Google

geformen. Det er da vel ikke saa urigtigt at sige: at Maleriet udtrykker den indvortes, ligesom Billedstötten den udvortes Tilværelse.

Sculpturens Middel er derfor den faste, legemlige Materie; Malerkonsten skaber sine Værker ved et Middel, der er ligesom Materiens synlige Aand, Lyset, og dets underfulde, ætheriske Spil i Farverne. I Naturen ere Farverne Livets Gienskin paa Overfladen; de herske ikke over Formen, der er Udtrykket af den indvortes Kraft; men de ere den Mangfoldighed, hvori det ydre Naturlivs Siæl, Lyset, som den herskende Eenhed, bryder sig. Skiönhed er i Form og Idee; Ynde i Farvernes levende Pryd. Jo mere rigt og yppigt Naturens Liv aabenbarer sig, desto stærkere og kraftigere og skiönnere er dens Farvepragt. Den formlöse, ubegrændsede Farve kan, liig den enkelte Grundtone, være skiön; men ligesom det förft er ved Samklang at Musik opstaaer, saa er det förft, naar Farverne bindes til Form, at de slutte sig til Skiönheds Harmonie.

Denne Forening er Malerkonstens fuldendte Organisme. Den begynder med Kraft og mandig Alvor, der efter en Kamp med Mate-

Digitized by Google

riens Chaos, gaaer over til reen og höi Formskiönhed. Denne forklarer sig; det Himmelske forener sig med det Jordiske i en Harmonie, hvori Aand og Materie giennemtrænge hinanden, og saaledes skabes de höieste Idealer. Endelig træder Livets Genius frem, og smykker Konsten med sin himmelske Ynde. En livfuld Aand besiæler Konstværket, og en frisk Ungdomsglands omstraaler det. Kraft og Alvor dölge sig under blöde, milde Former; Höihed klæder sig i from Uskyldighed; barnlig Glæde og Ungdomslyst smiler i lyse, levende Farver. Det er Skiönhed i dens kraftfulde, lykkelige, uskyldige Ungdom. — Saaledes see vi under Konstens Gienfödelse, at Sculpturen tidligst dannede sig til Modenhed; og at Malerkonsten först tilegnede sig dens rene Formskiönhed, siden, beriget ved Opfindelse og Sammensætning, hævede sig til idealsk Fuldkommenhed, og endelig fuldendte Skiönhed i Maleriet ved den livfulde Yndes Glands. Michel Angelo, Raphael Sanzio og Antonio Allegri vare de tre Konstens Mestere, ved hvilke den naaede sin Höide. Senere Konstnere have efterlignet, beriget enkelte Dele af Konsten, opfundet nye Sammensætninger, nye

Digitized by Google

Manerer — men höiere Idealer, en mere fuldendt Heelhed har ingen frembragt, og ingen endnu overgaaet hine Konstens Heroer.

At Maleri mere egentlig end Billedhugning er den nyere eller christelige Tids Konst, har jeg ovenfor hentydet paa. Hvis de Nyere i nogen Konst have frembragt höiere Idealer, og drevet det til större Fuldkommenhed i deres billedlige Fremstilling, end Grækerne, er det vel i Maleriet *). Hos disse var det saa at sige

*) At den christelige Konst, ligesom den antike, ved religiös Begeistring, har opnaaet dens höieste Idealer, lader sig ikke blot philosophisk, men ogsaa historisk bevise. Disse Idealer maatte blive ligesaa forskiellige fra de Gamles, som den hele christelige Anskuelse af Guddommen, og dens Forhold til Verden er fra Grækernes. Disses Naturguder vare, endog i det höieste Begreb om deres Magt, dog ikke hævede over det Endeliges Skranker; og selv Gudernes og Menneskenes Fader löd den uböielige Skiebne. Det Evige, som kun Enkelte Philosopher havde anet, aabenbarede sig först giennem den christelige Religionslære for den hele Verden; og Menneskets Stræben mod det Uendelige blev ved den först klar. Da den satte

Digitized by Google

Konsten, der uddannede Religionen, og saaledes stræbte at fastholde det Guddommelige paa

det Höieste ikke i noget blot Jordisk eller Udvortes, der som saadant blot er en Skygge og Dröm; men i det Indvortes, Uforgængelige; og da den ikke satte Guddommen selv, men i det höieste kun dens levende Kraft, i Naturen: maatte den ogsaa besiæle Konsten, eller Menneskets skabende Kraft, med höiere Idealer, end den gamle Verdens Konst kunde omfatte. Ere de færre end de Gamles, saa ere de dog vel mere ophöiede end disse for enhver Beskuelse, der virkelig gaaer ud fra Ideer, og ikke blot fra vilkaarlige, vaklende Meninger. Den guddommelige Kiærligheds herlige Aabenbaring i Christus, den helligste og reneste Kvindelighed, i Jesu jomfruelige Moder, den skiönneste Forening af det Guddommelige og Menneskelige i Maria med Christusbarnet — dette er Idealer, som Intet i den antike Konst kommer nær. Men hvormeget maa disse ikke tabe af den aandige Höihed, hvori Maleriet fremstiller dem, naar de guddommelige Skikkelser præges i Steen? — Det er ligesom man vil tænke sig Phidias's olymphiske Jupiter forvandlet til en Skygge, ved at males paa Lerred. Det er en ikke ufrugtbar, men tvertimod saare interessant

Digitized by Google

nes os mere muntert, bevægeligt og virkeligt, end det kolde, forstenede Marmorliv i Billedstötten, kan ikke undre os. Vi have i det Hele mere Sands for hiint, og den antike, nögne Formskiönhed, kan ikke röre os saameget, som den besiælede, mere tilhyllede, romantiske Skiönhed i Maleriet.

Efterat jeg har forudsendt disse faa og kun svagt betegnede Ideer om den fortræffelige Konst, hvis indviede Yndling Correggio var, maa nu fölge, hvad jeg her kan sige om ham selv. Vel er det saa, at Alle, som ville skrive om Correggios Levnet, maa begynde med at tilstaae, at de vide saare lidet om ham som Menneske. Men derfor er hans Liv ikke skiult i Forglemmelsens Mörke; thi Konstneren lever et dobbelt Liv, og det skiönneste og frugtbarste er det, som han præger i sine Værker. Disse tale om hans Daad, i disse lever hans Aand hos de seneste Slægter. Det er vor Kiærlighed og Taknemmelighed, der stræber at opspore hans jordiske Levnet og Virken; men om end Tiden har unddraget dette for vort Öie, kan det vel for Öieblik bedröve os; dog tröstes vi lettelig ved de uforgængelige Skatte, han efterlod os til Minde om sit Liv.

Digitized by Google

Antonio Allegri blev födt 1494 i Correggio, der var Hovedstaden i et lille Fyrstendömme af samme Navn, som hörte til Hertugdömmet Modena. Andre lade ham födes i en Landsby nær ved Correggio. At denne Stad af ham selv og Andre er bleven agtet for hans Födeby, seer man af Navnet, som er bleven ham tillagt. Hans Faders Navn var Pellegrino Allegri. Om hans Herkomst var fornem eller ringe, veed man ligesaa lidet med Sikkerhed, som om hans Forældre var rige eller fattige. Men at hans Familie var anstændig og af Middelstanden, har man Grund til at antage.

Af hans Farbroder, Lorenzo Allegri *), skal han i Fölge et Sagn, som er bevaret i hans Födeby **), have lært de förste Grunde i Malerkonsten. Det er saameget rimeligere, som hans Naturanlæg, der tidlig bragte ham til Fuldkommenhed, maa have yttret sig hos ham alt i Börneaarene. Da han saa tidlig be-

*) I Fölge Stamtavlen, som *Tiraboschi* (Notizie de pittori nati negli stati del Duca di Modena. ib. 1786. 4. p. 26) rigtigst anförer.

**) *L. Lanzi* Storia pittorica della Italia. Tom. 2. p. 1. pag. 292.

Digitized by Google

gyndte at male, er det ikke troligt, at han har tilbragt mange Aar med videnskabelige Studier. Ikke desmindre finder Mengs *) det meget sandsynligt, hvad Orlandi fortæller, at Correggio har lagt sig efter Philosophie, Mathematik, Architectur og en Mængde andre Videnskaber. Men alt dette er kun Gietninger. Lærd har Correggio vel ikke været; heller ikke forenet en saa dyb Indsigt i alle dannende Kônster og deres Theorie, som en Michel Angelo eller Leonard da Vinci; men hans Værker vidne noksom, at han besad en dannet Aand, og meget vel kiendte Reglerne for Perspectiv og Architectur. Om han forstod noget af Plastik og Sculptur, derom ere hans Biographer (der næsten ikke stemme overeens, uden i at modsige hverandre) meget uenige. Nogle ville, at en Billedformer *Antonio Beggarelli*, samtidig med Correggio, var hans Læremester i denne Konst. Beggarelli har i Leer forfærdiget en meget skiön Gruppe i Kirken S. Margaretha i Modena, der forestiller Christi

*) Memoires sur la vie & sur les ouvrages d'Antoine Allegri. Oeuvres de *Mengs*, trad. de l'Italien. Paris 1787. 4. T. 2. p. 147.

Digitized by Google

Nedtagelse af Korset. Af denne Gruppe siges der, at Correggio har forfærdiget tre Figurer; ligesom Vedriani fortæller, at Beggarelli igien har forfærdiget Modeller til hans Figurer, malede i Cuppelen i Parmas Domkirke. Heri synes ikke at være megen Sammenhæng. Naar Correggio havde lært den plastiske Konst hos Beggarelli, kunde han vel ikke bruge sin Mester til at giöre Former til sine Figurer; hvilket *Fiorillo* mener, at en Maler, der forstod sin Konst saa godt, som Correggio, ret vel kunde gjöre selv. Han forsikkrer endvidere, at han ved den nöiagtigste Betragtning af hiint Beggarellis Værk har forvisset sig om, at der ikke er den mindste kiendelige Forskiel imellem Figurerne; og fæster derfor ingen Lid til Fortællingen om Correggios Deeltagelse i dette Arbeide. Han er derimod enig med Mengs i, at Correggio ikke uden Indsigt og Færdighed i den plastiske Konst har kunnet udföre de overordentlige Forkortninger i Figurerne, som man finder i hans Frescomalerier, eller naae en saa udmærket Höide i Behandlingen af det Lysdunkle og Skyggernes Overgang *).

*) Fiorillo Geschichte der zeichnenden Künste, 1ster Band. p. 256 og 315.

Digitized by Google

Som Correggios Lærere i Malerkonsten angives *Francesco Bianchi Ferrari* i Modena, og *Andrea Mantegna* i Mantua, af hvilke den sidste især var en fortrinlig Maler *). Tiraboschi, en af de Forfattere, der med mest Grundighed have sögt at bringe nogen Vished i Correggios Levnet, erklærer de Vidnesbyrd, som anföres til Bekræftelse herpaa, for meget mislige, og Fiorillo har viist, (2 Th. S. 24) at Andrea Mantegna döde 1506, da Correggio kun var 12 Aar gammel. Imidlertid har *Lanzi* **) sögt at giöre det sandsynligt, at Correggio i sine förste Arbeider har dannet sig efter de Malerier af Mantegna, som fandtes i Mantua. Han anförer endog et Maleri af denne Mester (der synes at være den nedenfor omtalte Cæ-

*) Som et eneste Beviis paa, hvorledes man i hine Tider agtede Konstnere og Konstværker, vil jeg kun anföre, at der for et af Mantegnas Mesterværker, Julius Cæsars Triumph, der siden er udvandret til England, blev bygget et eget Pallads i Mantua, allene for at dette fortræffelige og meget store Maleri kunde faae en værdig Plads.

**) Storia pittorica, T. II. p. 1. pag. 293. 94.

Digitized by Google

sars Triumph) hvoraf man skal spore kiendelige Efterligninger i flere af Correggios Malerier; og Fiorillo har ligeledes i to af hans tidligere Arbeider fundet Spor af Mantegnas Stiil *). Correggios udsögte Smag troer Lanzi, at han skylder Mantegna, som heri overgik næsten enhver anden tidligere Maler; og naar man beträgter den Ynde og Munterhed, som Correggio lagde i sine Compositioner, det levende og harmoniske Farvespil, som er udbredt over hans Værker, da troer Lanzi, at hans Stiil kan synes at være en fremskridende Dannelse til Fuldkommenhed af Mantegnas Stiil. Dette være som det vil, saa ere alle de Konstforstandige, der have skrevet over Correggio, enige i at tilkiende ham höi Originalitet i de Dele af Konsten, hvori han blev den uopnaaelige Mester, saasom i naturlig Ynde og Lethed, i det udtryksfulde Udvortes, i Farvernes tryllende Harmonie, og i det Lysdunkles henrivende Virkning. "Lidet tilfreds, siger Mengs, med at see sig i Ligning med flere af sin Tids berömteste Konstnere, og langt over enhver i

*) L. c. pag. 254. 255. og Tableaux de la Galerie de Dresde. T. 1. tab. 1.

Digitized by Google

hans eget Land, forlod han dog deres Stiil, og foretog sig, uden at underkaste sig nogen Andens, selv den störste Mesters Stiil, og uden at efterligne nogen af hans Samtidige, ved et nyt Studium næsten ganske at omdanne Malerkonsten."

Af en kiendelig Forskiel, som han antager imellem nogle tidligere Arbeider og Correggios senere Mesterværker, er det fornemmelig, at Mengs drager den Slutning: at Correggio ved en pludselig Overgang har forladt sin tidligere Maneer og dannet den eiendommelige Stiil, som Verden evig skal beundre i hans Værker. Han antager, at denne Overgang er skeet ved at Correggio enten i Rom eller andensteds har seet Raphaels og Michel Angelos Arbeider, og at disses, ligesom og Antikernes Betragtning har hævet hans Aand til en Höide, som för var ham ubekiendt. Det omtvistede Spörgsmaal, om Correggio har seet Rom, eller ikke, vil maaskee aldrig blive afgiort; dog kan det ikke negtes, at Sagen har flere Grunde imod end for sig. De to ældste Forfattere, som have handlet om Correggios Levnet, *Orténsio Landi* og *Vasari*, negte udtrykkeligen, at han nogensinde har været i

Digitized by Google

Rom, og denne Mening antage de fleste af hans senere Biographer. En vis Pater *Resta* var den förste, som foregav at have samlet 12 Beviser for, at Correggio to Gange i Aarene 1520 og 1530 har besögt Rom*). Men megen Troværdighed kan en Mand ikke have, der handlede med Malerier, og for at skaffe de Tegninger af Correggio, han foregav at besidde, Afsætning, drev sine Konstgreb saa vidt, at han af Staden Correggio sögte at skaffe sig falske Vidnesbyrd om at den store Antonio Allegri havde giennemreist Italien, som en Haandværksmand, for at copiere Malerier**). Den Forandring i Correggios Stiil, hvorpaa Mengs grunder sin Mening, antager den konstkyndige Fiorillo blot for höiere Fremskridt i Konsten, uden pludselig Omskiftning i Stiil. Han beviser ogsaa meget godt, at det er saa langt fra, at man kan antage nogen Liighed imellem Raphaels og Correggios Stiil, at der tvertimod i de fleste charakteristiske Præg hersker en fuldkommen Modsætning

*) I hans Indice del Parnasso de' pittori. Perugia 1707. 8. S. 21.

**) Tiraboschi. L. c. p. 57.

Digitized by Google

imellem disse to Konstnere. "Raphael — siger han bl. a. — var saa at sige en Fiende af al Forkortning; Correggio var lidenskabelig indtaget af denne Deel af Konsten, der saa meget befordrer yndefulde Vendinger; Raphael opoffrede Alt for Udtrykket, Correggio for Harmonien; Raphael sögte Skiönheden i en vis ædel Höihed, Correggio i overgiven Munterhed; Raphael betiente sig altid af et naturligt aabent Lys, Correggio giorde det altid mere konstigt *)." Men uagtet det nu ikke blot er troligt, men ogsaa höist sandsynligt og beviisligt, at Correggio langt mere har dannet sig ved eget Studium af Naturen, end efter antike Mönstre, saa giver Mengs ham dog det Vidnesbyrd, at næst efter Michel Angelo har Ingen besiddet saa dyb en Kundskab i at udtrykke det menneskelige Legems Bygning og naturlige Former, som han **).

Da man om Correggios Levnet veed saa saare lidet egentlig historisk, have hans Bio-

*) Gesch. der zeichn. K. l. c. p. 258 — 260.

**) Reflexions sur le talent de Correggio. Oeuvres. T. 2. p. 198.

Digitized by Google

grapher tildeels stöttet sig paa Rygter og Folkesagn. Et saadant er den Fortælling, at Correggio, ved förste Gang at see et Maleri af Raphael, har udbrudt i de bekiendte Ord: Anch'io son pittore! (ogsaa jeg er en Maler). Om nu dette Træk virkelig er historisk, saa kunde Correggio gierne, som Fiorillo anmærker, i Florentz, i Bologna og andre Steder have seet Værker af Raphael, uden at have været i Rom. Men om det i Særdeleshed har været denne store Konstners Arbeider, eller overhovedet Betragtningen af Konstens antike og moderne Mesterværker, som have virket paa Correggios Aand, kan man ikke med nogen Sikkerhed slutte af hans Arbeider. Dertil var hans skabende Genie for stort, og hans Originalitet alt for udmærket. Denne erkiendte allerede hans enthusiastiske Beundrer, den berömte Annibale Carracci. Jeg vil anföre nogle Steder af et Par Breve fra denne Konstner til hans Fætter Ludvig, hvori han med elskværdig Naivetet skildrer det dybe og levende Indtryk, som Synet af Correggios Værker havde giort paa ham: "Alt hvad jeg seer her henrykker mig! Hvilken Sandhed! Hvilken Colorit! hvilken Kiöd-

Digitized by Google

farve! O de deilige Börn! de leve, de aande, de lee med saamegen Ynde og Sandhed, at man maa lee og glæde sig med dem, enten man vil eller ikke. Jeg skriver til min Broder, for at faae ham til at komme hid; gid han nu vilde komme, og ikke længere bryde sit Hoved med sine smukke Taler og evige Undersögelser. I Stedet for at spilde Tiden med at trættes, bör vi kun tænke paa at tilegne os Correggios skiönne Maneer; det er den eneste Maade, at ydmyge vore Fiender. — — Tal ikke mere om eders Parmegianino. Hvor dybt staaer han under Correggio! Denne har taget alt af sit eget Hoved; hans Tanker, hans Opfindelser tilhöre ham selv; han har ingen anden Mester havt, end Naturen. Alle de andre tage deres Tilflugt snart til Modeller, snart til Statuer, snart til Tegninger; og saa fremstille de os Tingene, som de kunde være; Correggio giver os dem, som de ere. Jeg kan ikke udtrykke mig, skiöndt jeg ret vel veed hvad jeg vilde sige; men min Broder Augustin, han kan forklare dig det langt bedre end jeg *).“

*) Lettere sulla pittura, scultura ed Architettura. 4. Roma 1754. T. 1. p. 87. 89.

Digitized by Google

Ligesaa lidt som det med Vished lader sig sige, om Correggio nogensinde var i Rom eller Florenz, disse Konstens Hovedsæder — ligesaa lidt kan det bestemmes, om han i levende Live som Konstner har været agtet og anseet saa höit, som han efter Döden er bleven det, hvilket vel ikke er meget troligt. At hans store Genie ikke, medens han levede, har været kiendt ved Hofferne i Rom og Florenz, vide vi; thi i modsat Fald havde man ikke ladet ham leve og döe, om ikke i Ringhed, dog uden Anseelse, og uden de udmærkende Belönninger, hvormed store Konstnere i hans Tid bædredes, i en lille Stad, som Correggio. Men at han, skiöndt aldrig lönnet af Paver og Fyrster, som en Raphael og Michel Angelo, dog har været bekiendt og agtet i Parma og Modena, see vi af de betydelige Værker, som man i disse Stæder overdrog ham, og som nu straks skulle omtales.

Ligesaa klart er det, af den Maade, hvorpaa han er bleven betalt for disse og andre Arbeider, at Sagnet om hans yderlige Trang og Fattigdom ikke ret vel lader sig forene med den i hine Tider anseelige Betaling, som man tilstod ham for hans Værker. *Vasari*,

Digitized by Google

hans ældste, men lidet fuldstændige og nöiagtige Biograph, har först bragt dette Sagn i Omlöb. Han gaaer endog saa vidt, at han tillægger Correggio en overdreven Sparsommelighed eller Gierrighed *), hvortil han angiver hans trykkende Fattigdom og den Familie, han havde at forsörge, som Aarsag. (Med to Koner havde Correggio tre Döttre, der efter Mengs födtes i Aarene 1524, 1526 og 1527, og en Sön, Pomponio Allegri, som han dannede til Maler, men som, efter Tiraboschis vittige Udtryk, af sönlig Ærbödighed altid holdt sig i en lang Afstand fra sin Faders Konst.) *Lanzi* söger at giendrive dette Vasaris Foregivende, med den virkelige Overdaadighed, hvormed Correggio, langt fra som andre Malere at spare hvor det nogenlunde lod sig giöre, har anvendt de allerkostbareste og prægtigste Farver, det fineste Lerred og bedste Træ, eller endog Kobber til sine Maleri-

*) "Desideraua Antonio, sicome quello, ch'era aggrauato di famiglia, di continuo risparmiare, & era divenuto perciò tanto misero, che piu non poteua essere." Vasari. 1647. Parte 3. Vol. 1. p. 25.

er, og saaledes viist en Luxus i sin Konst, hvorpaa der intet lignende Exempel gives *).

Efterat have sögt at vise det Sandsynlige i den Mening, at Correggio har levet i anstændig Velstand, siger Mengs med Rette: at der ikke ligger megen Magt paa at vide, om den store Konstner har været rig eller fattig. Det sidste har imidlertid, siden *Vasaris* Tid, været den herskende Mening, og Sagnet om hans Dödsmaade har givet den end mere Vægt. Jeg har ovenfor anfört, hvad der synes at tale stærkt derimod, og de tre nyeste Forfattere, som have handlet om Correggio, *Tiraboschi, Lanzi* og *Fiorillo* erklære det for en ligesaa ubeviist, som usandsynlig Mening. Men jeg kan heller ikke forbigaae, hvad Maleren *Annibale Carracci*, der levede kun et

*) Lanzi Storia pittorica, I. a p. 219. "Han brugte, siger Mengs, det kostbare Ultramarin i Dragter, i Figurer og i Landskaber saa rigeligt, som man aldrig finder det hos nogen anden Maler. Han anvendte de fineste Fernisser, hvilket er Aarsag i, at hans Farver ere ypperlig bevarede; og hans grönne Farver ere saa smukke, at det ikke er muligt at see noget skiönnere."

halvt Aarhundrede efter Correggio, siger i et af sine Breve: "Jeg maatte blive rasende af Sorg, naar jeg eftertænker den arme Antonios Uheld; at en saa stor Mand, eller rettere en Engel i menneskelig Skikkelse, skulde gaae til Grunde i et Land, *hvor han ikke var kiendt*, og siden blev hævet til Stiernerne, og at han der skulde döe en ynkelig Död." — Saaledes taler denne Konstner, der i höi Grad beundrede Correggio, hvis Stiil han meer end nogen Anden bidrog til at udbrede. Det kan ikke negtes, at et Vidnesbyrd, som dette, om Correggios trængende Kaar ikke saa let, som Lanzi mener, lader sig omstöde. Han troer, at Carracci kun har betragtet Antonios Skiebne i Forhold til den glimrende Lykke, som andre Konstnere giorde i den store Verden; men det synes dog, som hans Udtryk tyde paa noget mere, og som hans Overeensstemmelse med Vasari give dennes Efterretninger om Correggio mere Paalidelighed, end de ellers vilde have. Vi kunne imidlertid i denne Sag troe hvad vi ville, og i begge Tilfælde finde Grunde for vor Tro; men at Correggio, om han end har levet uden Trang, dog ikke har havt det store Navn over hele Italien, som han

Digitized by Google

siden fik, at han af Frygtsomhed og Beskedenhed *) har holdt sig tilbage, og maaskee af Lyst til stille, blid Huuslighed og et roligt Levnet, aldrig har giort noget for at blive berömt uden for sit Fædreland — dette kunne vi med Sikkerhed antage. Thi havde Antonio været bekiendt i Rom eller Florenz, ja havde han blot i længere Tid opholdt sig ved Hofferne i Modena eller Parma; og der vundet Beskyttere blandt de Store, da var han vel ikke död upaaagtet i Correggio, og da havde man upaatvivlelig ogsaa havt nöiere og fuldstændigere Kundskab om hans Levnet.

Jeg gaaer nu over til at anföre nogle af Antonios vigtigste Værker, hvoriblandt ogsaa de maa tælles, som Digteren har nævnt i sit Sörgespil.

De förste Arbeider troer man, at Correggio har forfærdiget i sin Födeby, for den derværende Fyrstes Pallads, hvilket siden i en Krig blev ödelagt med alle dets Malerier. Af

*) "Denne güddommelige Konstner havde ikke de store Tanker om sig selv, som han kunde havt. Med sit ophöiede Genie forbandt han en magelös Beskedenhed." — ere Vasaris Ord. *Skand. Litt. Selsk. Skrift.* 1811.

Digitized by Google

et Brev, der bevares i Stadsarchivet i Correggio, sees, at han i A. 1514 har malet en Altertavle, der betaltes ham med 100 Zechiner, (omtrent dobbelt saa mange romerske Sölvdalere) en Betaling, der i hiin Tid for en ung Konstner paa 20 Aar var meget anseelig *). Dette Maleri, der forestillede Maria med Christus, Joseph og S. Franciscus, fandtes tilligemed to andre i Minoriter-Klosteret i Correggio. I Hospitalet della Misericordia fandtes ligeledes en Altertavle af Antonio, hvilken den sidste Fyrste af Huset Correggio kiöbte 1613 af Brödrene, efter Vurdering af en Maler, for 300 Ducater. Disse Værker af Antonio Allegri ere ganske forsvundne. I Correggio skal endnu, efter Fortælling til mig af Hr. Doctor Jer. Möller, som har været paa Stedet, findes adskillige Malerier, som udgives for at være af Allegri, skiöndt, de vel neppe ere Originaler. Underligt maa det i det mindste synes, at de ingensteds findes omtalte.

Jeg forbigaaer adskillige af hans Arbeider, der ligeledes regnes til de tidligere, og nævner af dem kun en Hellig Cæcilia som

*) Tiraboschi. l. c. pag. 41.

Digitized by Google

fandtes i Galleriet Borghese, fordi dette Maleri, i Fölge Fiorillo, skal være mere haardt og i Mantegnas Smag, end noget andet af Correggio; skiöndt Lyset, der udströmmer fra en Glorie af Engle, og umærkeligen udbreder sig over det hele Rum, er Correggio ganske egent.

I Aaret 1519 begav Correggio sig til Parma, og kort efter sin Ankomst har han malet et Værelse i Nonneklosteret S. Paolo for Abbedinden Donna Giovanna de Piacenza. Dette Arbeide hörer til hans allerskiönneste, og er ogsaa derved mærkværdigt, at det först i de nyeste Tider er blevet bekiendt, da det fandtes paa et Sted, som var utilgængeligt, fordi det laae indenfor Klosterets Clausur. Alle Forestillinger ere deels allegoriske, deels af den gamle Mythologie, og efter Beskrivelsen af Pater *Affo* *) ere disse Fresco-Malerier af en utrolig Skiönhed og Fuldkommenhed, saavel i Tegning, som i Colorit. De vidne desuden om Malerens dannede Smag, og om et saa fortroligt Kiendskab til den antike Konsts

*) Den udkom i Parma 1794, og et interessant Udtog af hans Beskrivelse over dette mærkværdige Arbeide af Correggio findes i N. Bibl. der sch. Wissensch. 63 Th. S. 129.

Digitized by Google

Symboler og den gamle Mythologie, som man uden dette Maleri maaskee aldrig havde tiltroet Correggio. Mærkelig er især en Forestilling af Juno, svævende i Luften, med Armene bundne over Hovedet og med to gyldne Ambolter, lænkede til hendes Födder, netop som Jupiter i Iliadens 15de Sang fortælles at have ophængt hende.

Til Correggios ypperste Værker höre ogsaa de to Cuppeler, han malede al fresco i Parma, den ene i Kirken S. Johannes, som han har fuldendt i A. 1524 *). Dette Maleri forestiller Christus i sin Herlighed, svævende i Skyerne, omgivet af de tolv Apostle. Disse ere nögne og, efter Mengs, udförte i saa höi en Stiil, at det overgaaer al Forestilling. Han troer, man i dette Værk kan spore, at Correggio har studeret Michel Angelo; men Fiorillo forsikkrer, at han deri kun finder Correggios egen, uefterlignelige Stiil. I den samme Klosterkirke fandtes to Oliemalerier af ham,

*) Dette sees af hans Beviis for Modtagelsen af den sidste Sum af Betalingen, der endnu er bevaret i Parma, og er underskrevet: Antonio Lieto (en italiensk Forvandling af lætus, som skal udtrykke hans Tilnavn: Allegri).

Digitized by Google

der nu ere i Paris *). Den anden Cuppel, som Correggio har malet, er Domkirkens i Parma. Den forestiller Marias Himmelfart — uden Tvivl, siger Mengs, det skiönneste af alle lignende Værker, som nogensinde för og efter Correggio ere frembragte. Hovedgruppen er Maria, der forestilles baaren af Engle, i en henrykt, opadstræbende Stilling; Christus svæver sin Moder i Möde; Alt, over og under hende er i en livfuld, hurtig Bevægelse, og alle Figurer i de mangfoldige Grupper besiæles af den livsalige Ynde, hvorved Correggio er saa uimodstaaelig indtagende. Nedenunder, omkring de runde Vinduer i Cuppelen har Correggio malet et Slags Fodstykke, hvorpaa de tolv Apostle forestilles staaende imellem Vinduerne. I disse Figurer er Forkortningen anvendt med saadan Konst, at de, skiöndt malede paa Cuppelens Skraaning, synes at staae lodrette paa Fodstykket. Den fortræffelige Behandling af Lyset og Skyggerne i dette uforlignelige Værk beundrer Mengs saameget mere, som det er malet paa Kalk, hvor det Lysdunkle meget vanskeligere lader sig ud-

*) Fiorillo l. c. pag. 269.

satte som Luger i nogle Vinduer *). Mærkelig nok er den uheldige Skiebne, som svævede over disse Malerier, der hörte til Correggios bedste, men tillige mest profane og slibrige Arbeider. Efter Christinas Död vandrede de igiennem adskillige Hænder, og bleve omsider kiöbte af den franske Regent, Hertugen af Orleans. Hans Sön, drøven af underlige Samvittighedsnag og en vandalisk Religionsiver, lod to af dem, *Jo* og *Leda*, i eget Paasyn skære i Stykker og Hovederne opbrænde. De sönderskaarne Stykker gav han siden til Maleren Coypel, paa hvis Auction Stumperne af Leda betaltes med 16000 Livres. De bleve restaurerede, og siden kiöbte af Preussens Frederik II. I denne Tilstand skal Leda og Io endnu findes i Sanssouci **).

*) Man skulde ikke troe saadant om Christina, hvis ikke den troværdige *Tessin* fortalte det. Den franske Oversætter af Mengs (T. 2. p. 154) lægger endnu til, at Christina lod et Par af disse Correggios Malerier sönderskære, for at lade Hovederne kline paa Loftet i hendes Audientssal.

**) Disse Maleriers indviklede Historie fortælles, men ikke ganske tydeligt, hos *Mengs*, T. 2. p. 153—58 og hos *Fiorilla* S. 279—286.

Digitized by Google

Et Værk af Correggio, der hörer til hans förste Mesterstykker, er det berömte Maleri af Madonna med Christus, Magdalena og S. Hieronymus, som indtil 1797 var i Parma, og nu er i Paris. Maria sidder i en ædel og rolig Stilling med Christus paa Skiödet; en hosstaaende Engel viser med Fingeren paa et Blad i en Bog, som han modtager af Hieronymus; Barnet peger ligeledes paa Bladet, og seer med et himmelsk Smiil paa den hellige Mand, der synes at tale til Christus. Paa den anden Side er Magdalena, der griber Barnets venstre Haand, og betragter det med et Blik, fuldt af inderlig og dog ydmyg Kiærlighed. Marias Ansigt, hvori hersker en rolig Höihed, danner den skiönneste Contrast til Magdalenas. Tegningen i dette Maleri er fortræffelig; og om Farverne siger Mengs, at skiöndt de ere usædvanlig tykt paalagte, kiendes ikke et Penselströg, men Farverne ligne en Masse af Voks, der var sammensmeltet over Ilden. Han lægger desuden en overordentlig Berömmelse paa dette Maleri, som han ene sætter i Ligning med de to sidste af Correggios Værker, jeg endnu vil beskrive. Alt, siger han, er beundringsvær-

Digitized by Google

digt i dette Konstværk; men Magdalenas Hoved overgaaer alt det Övrige i Skiönhed; og man kan sige, at den som ikke har seet det, kan intet Begreb giöre sig om Konstens ypperste Höide. Alt hvad man finder enkelt hos Raphael, Tizian, Guido og Paolo Veronese, er her forenet med den Konst, som ingen endnu har kunnet efterligne; thi alle Copier af dette Maleri ere i Sammenligning med Originalen, hvad Ilden er mod Solen." Med hvilken begeistret Henrykkelse Annibale Carracci har seet og beundret dette Maleri i Parma, fortæller han meget levende i et af sine Breve *). Correggio malede det i Aaret 1523 for en adelig Enke i Parma, der forærede det til Klosterkirken S. Antonio, i denne By. Det blev betalt ham med 400 Lirer (noget mindre end 100 Zechiner). Kongen af Portugal böd i Midten af forrige Aarhundrede 40,000 Ducater derfor; og Abbeden var ved at slutte Kiöbet; men Borgerskabet i Parma, som ikke vilde miste deres Byes störste Skat, henvendte sig til Regen-

*) Lettere sulla pittura, scultura ed Architectura. Tomo 1, p. 85.

ten, den spanske Infant Don Philip, og denne lod Maleriet borttage fra hiin Klosterkirke og ophænge i Domkirken

Ligesaa beromt som dette Værk af Correggio, fordum Parmas stolte Prydelse, er det uforlignelige Maleri, der nu af Professor Oehlenschlägers Sörgespil er os alle saa vel bekiendt, den hellige Magdalena som bodfærdig Synder i en Örk. Hun forestilles liggende i en öde Klippeegn, stöttet paa Armene, med Hovedet hvilende paa den höire Haand, holdende en Bog, hvori hun læser, med den venstre. Vild og öde er den sörgelige Omgivning, en stor Fieldhule, hvori Lyset kun falder paa den deilige Kvinde, og stærkest paa Ansigtet og den ungdommelig skiönne Barm. Hendes Legems Skikkelse er rank og fyldig tillige; hendes Stilling, hvori en utvungen Bekvemhed hersker, er udfört med stor Ynde; det er den mest fortryllende Skiönhedsform, som man ved en liggende Figur kan tænke sig. I hendes Ansigt hersker ingen heftig Sorg, men blid og inderlig Veemodighed, forenet med dybsindig Opmærksomhed. Man seer, at hendes hele Siæl er henrykt i Læsningen af den hellige Bog. Hendes Træk ere blide og saare

Digitized by Google

et ret godt Kobberstykke har man i andet Bind af det Dresdenske Galleri.

Endelig maa jeg endnu omtale det navnkundigste af Correggios Værker, Maria med det nyfödte Christusbarn i Krybben, bekiendt under Navnet *Correggios Nat*. Det blev malet for Alberto Pratonieri, der opstillede det i sit Capel i St. Prospers Kirke i Reggio, og skal være anlagt, eller i det mindste bestilt i A. 1522, men ikke fuldfört för 1527 (efter Mengs) eller 1530 (efter Fiorillo.) Correggio fik i Betaling for dette Maleri 208 Lirer, som udgiör 47½ Zechine *). Det er 9 Fod 1 Tomme höit, 6 Fod 8 Tommer bredt **). Alle som have beskrevet dette Maleri, ere enige i at kalde det noget af det Höieste, menneskelig Konst har frembragt; og ingen Maler har saa værdig som Correggio helliget sin Pensel til at fremstille en af de störste Begivenheder i Men-

*) Contracten imellem Correggio og Pratonieri findes nöiagtigst hos Tiraboschi l. c. p. 54. See Fiorillos Gesch. der z. Künste, l. c. p. 275.

**) Efter Beskrivelsen i Tableaux de la Gallerie de Dresde, T. 2. tab. 1.

Digitized by Google

neskeslægtens Historie. Ikke blot er dette Værk fra Konstens Side mageløst; men dets Idee, saa simpel den synes, er i höi Grad sublim og poetisk; ja saaledes at dens Beskuelse i Konstværket maa röre endog kolde Hierter. — Det er Nat, og Skyggerne ruge over den öde Egn, hvor Handlingen foregaaer; et stort, vildt Landskab danner den mörke, eensomme Baggrund; man seer Sövnens natlige Slör udbredt over den tause Jord — men i den fierne Horizont oprinder det förste Skær af Morgendæmringen — et betegnende Varsel om at Tidens Nat nu skulde vige for Christendommens Morgenröde. I Ruinerne af en gammel Bygning er en Stald indrettet; her seer man i Krybben det guddommelige Barn, og den siddende Moder, der i en ædel og yndig Stilling böier Ansigtet ned over den Spæde, saaledes at man ikke seer det heelt; ligesom man ogsaa kun seer Barnets Ansigt fra Siden. En gammel og en ung Hyrde staae foran paa venstre Haand, betragtende Barnet med glad Forundring. Et Fruentimmer, paa den anden Side seer nysgierrig paa den Spæde i Krybben, men med Haanden for Öinene, som den, der blendes af en stærk Glands. I Middelgrunden er Joseph

Digitized by Google

beskæftiget med at trække et Asen bort; og i den fierne Baggrund seer man nogle Hyrder, hvis Skikkelser tabe sig i Nattens Skygger. Dette er den hele Composition, hvis fem væsentlige Figurer ere saa skiönt grupperede, at flere ikke kunde tænkes, eller hine anderledes end de ere der, uden at forstyrre den uforlignelige Harmonie, der hersker i dette Konstværk. Men Correggio vilde her ikke blot tegne skiönne Figurer, og gruppere dem harmonisk; han vilde beröve sit Maleri Dagslyset, för at oplyse det paa en Maade, som ingen för ham havde forsögt. Christi Födsel har Maleren her med en ophöiet Religiösitet betegnet ved et Underværk af Konsten, hvis Lige Verden neppe för eller efter ham har seet. Et skinnende Lys klarer med sin himmelske Glands den hele Scene og falder stærkest paa Marias Ansigt. Dette overnaturlige Lys udgaaer fra det nyfödte Christusbarn, som er den Sol, der forvandler Natten til den klareste Dag. Ganske overordentlig og underfuld er Virkningen af dette Lys; ja saaledes, at den uvante Beskuer neppe kan forvisse sig om, at det ikke er et Maleriet uvedkommende Lys, der falder ind fra Siden. Oven over Scenen i det venstre

Digitized by Google

Hiörne svæver en Glorie af Engle, der ligeledes oplyses ved et Gienskin af den Straaleglands, der udströmmer fra Barnet; men Lyset i dette Parti er ikke saa blendende, og Skyggerne ere mildere, eller ligesom dæmpede og indhyllede ved en Masse af Lys; uden Tvivl, siger Mengs, for at betegne, at det er höiere aandige Væsener, som vi her see. — Den overordentlige Konst i dette Maleri er skiult med en saadan Lethed, at selv det Overnaturlige synes naturligt; og Ingen kan uden den höieste Beundring see et Værk, der synes frembragt ved magiske Kræfter. Efter en gammel Fortælling, skal dette Maleri i Förstningen kun være fremviist i Kirken ved Fakkelskin; og ved denne Lysning skal man, som er troligt nok, opdage endnu större Skiönheder deri, end ved Dagen. Det er overordentlig vel bevaret, og saa friskt, som det nylig var kommet fra Malerens Haand. En meget skiön Beskrivelse over dette Correggios Mesterværk skal findes i *Scanellis* Microcosmo della pittura. (Venezia 1657) Ypperligt og med konstmæssige Træk er det ogsaa beskrevet af *Mengs.* Fra Kirken, hvor det var opstillet, blev det borttaget 1630 og bragt i det hertugelige Gal-

Digitized by Google

lerie i Modena. Derfra kom det, tilligemed de övrige Malerier til det Dresdenske Gallerie, blandt hvis ypperste og uskatteerligste Prydelser det tælles.

Efterat jeg har nævnet nogle af Correggios vigtigste Arbeider, som Tiden har levnet os, vilde det være passende, för jeg omtaler hans Död, at tilföie en almindelig Charakteristik af hans Konstgenie, en Udvikling af hans hele Fortieneste af Konsten, og af hans særegne Fuldkommenheder som Maler. Men en saadan Skildring kan man mindst vente sig paa dette Sted, af en i Konsten aldeles Uindviet. Desuden, hvor Konstnere, som en Caracci og Mengs have talt, er der selv for Kienderen ikke meget andet at giöre, end at tie, eller gientage. For at man her dog ikke aldeles skal savne, hvad ingen Konstnerbiographie bör fattes, vil jeg kun i Korthed sammendrage Resultatet af de Konstkyndiges Dom over Correggios Værd.

Alt i de to förste Tiaar af det 16de Aarhundrede havde Malerkonsten i *Raphael*, *Michel Angelo* og *Leonard da Vinci* naaet den Höide i Tegningens Rigtighed, idealsk Opfindelse, og indvortes Betydning, eller Charak-

Digitized by Google

terernes bestemte og livfulde Udtryk, at man seer, den vel kunde synke, men ikke hæves höiere. Hvad der endnu for den udvortes Sands kunde give den höiere Fuldkommenhed, hvad der maatte fuldende Skiönheden, var Ynde og Harmonie, et udvortes Liv, hentet ligesaa reent fra den idealske Natur, som Formskiönheden, Opfindelsen og Charakteer-Udtrykket. Der maatte fremstaae et Genie, som herskede over Lyset og Farverne, ligesaa mægtigen som hine over Skiönhedens Former og besiælende Ideer, hvis Pensel med tryllende Lethed forstod, at lade enhver haard og skærende Overgang forsvinde af Maleriet, at lade enhver Form træde bestemt frem, og dog ved en ligesom uendelig Gradation i Belysning, ved Skyggernes umærkelige Overgang, ved det Lysdunkles magiske Sammensmeltning, at forene alle Figurer i et Maleri til et Heelt, hvis Virkning er den höieste, den mest indtagende Harmonie.

Dette var den udödelige Correggios Værk — Han, som til det Store og Sande i Maleriet endnu föiede det Indtagende. Var han ikke saa stor og kraftfuld i sin Stiil, ikke overalt saa correct i sin Tegning som *Michel Angelo*;

Digitized by Google

maa han i Höihed og Styrke staae tilbage for *Raphael*, ligesom stundom i Colorit for *Tizian* — saa overgaaer han dem alle, ikke blot i den uimodstaaelige Ynde, der ligesom ved en Trolddomskraft fængsler Beskueren af hans Værker, men ogsaa i Belysningen, hvori han har frembragt Konstens höieste Underværker.

Den Gave han besad, at udbrede den höieste og naturligste Ynde over Alt, hvad hans Pensel skabte, giorde det umuligt for ham, at bringe noget Haardt eller Voldsomt ind i hans Composition. Han skyede de alt for stærke og heftige Udtryk; men overgav sig ganske til den yndige, indtagende Skiönhed, som han behandlede med en saadan Lethed og Naturlighed, og saa mesterlig vidste at udbrede over det hele Konstværk, at den henriver os, uden at vi ere i Stand til at sige hvorved det skeer. Derfor ere Kiærlighed, Munterhed, mild Fromhed, blid Venlighed, og barnlig Uskyldighed de Udtryk, som han heldigst har præget i sine Figurer. Det yndefulde Smiil, hvori den fuldkommenste Sorglöshed og den reneste Glæde udtrykker sig, har Ingen, som han, vidst at fremtrylle. »Han den förste, siger Mengs, der opfandt Ma-

Digitized by Google

lerier, ikke blot af Kiærlighed til *Sandhed*, og ingen Maler havde, för ham, lagt an paa at udbrede Ynde over et heelt Maleri." Ligesom andre store Mestere fornemmelig malede for *Aanden* og *Phantasien*, saaledes malede Correggio især for *Hiertet* og *Fölelsen*. Han var da i Sandhed, hvad man altid har kaldt ham, *Gratiernes Maler*; og hans Konstværker have alt det Tillokkende og Fortryllende, som den naturlige Skiönhed eier, der fik hiin uimodstaaelige Gave, som fængsler ei blot vort Öie, men vort Hierte og vort hele Sind. For det Yndige, Indtagende og Behagelige besad han den fineste Sands, og hans Opfindelser heri vare fuldkomne og idealske. I Grupperingen sögte han altid at frembringe en harmonisk Virkning; i Tegning og Dragtmaling var han mere indtagende og smagfuld, end correct; alvorlige og stærke Charakteer-Udtryk tilsidesatte han for de blide og yndige, og Kiærlighed er hos ham Skiönheds Genius. Endelig, i det Heles udvortes Harmonie, i det optiske Maleri, eller i Lysets Virkninger og Farvernes Overgang og Sammensmeltning, er han ligesaa original, som uopnaaelig; og det er især ved denne sidste Egenskab at han i

Digitized by Google

lige Grad henriver til Beundring den fineste Konstkiender, og den i Konsten aldeles uindvi de Beskuer *).

*) Jeg vil, efterat have henviist dem, der önske at vide mere om Correggio som Konstner, til de anforte Værker af *Mengs*, *Fiorillo* og *Fueszlin*, endnu tilfoie fölgende Dom over hans Fortienester af Coloriten, af *Goethe*. Det er i hans Værk: Zur Farbenlehre, 2 Th. hvor han, efterat have omhandlet den venezianske Skoles Fortienester af Farveblandingen, saaledes berörer *Correggio*: "Det almindelige Begreb om Colorit blev ved Correggios Værker end mere udvidet. Vel malede han med udmærket fine og blomstrende Farver; men opnaaede dog i Lyset hverken Tizians Sandhed, eller Giorgiones Ild. Hans Studium gik fornemmelig ud paa Belysningen, paa dens hensigtsmæssige Anvendelse til en behagelig Virkning, stundom endog til en höi Betydning i hans Værker. Hos ingen Maler finder man derfor saa milde Overgange fra Lys til Skygge, saa rene Masser, saa giennemsigtige, klare Skyggepartier, og ingen har saa nöie iagttaget Gienskinnet. Fremdeles synes han os at have været den förste, der har tænkt paa det Heles Harmonie ved Farvernes konstige Sam-

Vi have fulgt Antonio Allegri igiennem hans Liv, mere som Konstner, end som Menneske. Verden, der ikke agtede *Konstneren* efter hans udödelige Fortieneste, imedens han levede, har end mindre agtet paa *Mennesket.* Det er netop, at vi med Vished vide, hvad Aar Correggio traadte ind i Livet, og hvad Aar han forlod det — men under hvilke Forhold, derom have vi ikke Historiens, men kun Sagnets Fortælling. "Den 5te Marts 1534 döde Maleren, Mester Antonio Allegri, og blev begravet den 6te i S. Francesco i Omgangen." — saaledes lyder Franciscanernes Dödeliste i Correggio *). Om hans Dödsdag kan der altsaa ikke være mindste Tvivl.

menstilling og Modsætning. Farvespillet i hans Værker er derfor mere mangfoldigt, levende og muntert end i Tizians; og dette er den Udvidelse, som Coloriten skylder Correggio. Med Rette holdes han for Stifter af den *lombardiske* Malerskole; og denne Skole, hvis Konstnere alle mere eller mindre have taget Correggio til Mönster, udmærker sig i den störste Deel af dens Værker ved kraftige Skygger og Farver."

*) Fiorillo. l. c. p. 508.

Om hans Dödsmaade er *Vasaris* Fortælling det eneste Vidnesbyrd. Den lyder ordret saaledes: "Man siger, at da Correggio i Parma havde faaet en Betaling af 60 Scudi i Kobberskillinger og vilde bære dem til Correggio, begav han sig med denne Byrde paa Veien til Fods. Formedelst den store Hede, som det da var, drak han, udmattet af den brændende Sol, Vand for at köle sig. Han faldt derover i en meget heftig Feber, og maatte lægge sig i Sengen, hvoraf han ikke mere opstod. Han döde omtrent 40 Aar gammel."

Uagtet det nu synes, at en Fortælling, meddeelt i et historisk Værk, der udkom ikke fuldt 20 Aar efter Correggios Död *) i hans eget Land, maatte være fuldkommen troværdig: indseer Enhver, der kiender det mindste til Correggios Levnet, at den har ikke lidet Usandsynligt ved sig. Vi have seet, hvor utroligt det maa synes os, at denne Konstner skulde have levet i en saa yderlig

*) Den förste Udgave af *Vasaris* bekiendte Værk: *Berömmelige Maleres, Billedhuggeres og Bygmesteres Levnetsbeskrivelser*, udkom i Florenz 1550. Denne saare sieldne Udgave findes paa det store Kongelige Bibliothek.

Digitized by Google

Trang, som denne Fortælling forudsætter. Dens enkelte Omstændigheder, at Correggio skulde falde paa at bære en Byrde, hvis Vægt man vel i det mindste maa ansætte til halvandet Centner, paa en Vei af 6 til 8 Mile, og at Heden saa tidlig paa Aaret skulde være saa brændende, som der siges, ere desuden lidet rimelige. Det er bekiendt, at de kyndigste og grundigste Forfattere, som have handlet om Correggio, en *Mengs*, *Tiraboschi*, *Lanzi*, *Fiorillo*, ikke fæste Lid til Vasaris ufuldstændige Efterretninger om denne Konstner, med hvis Levnet og Værker han uden Tvivl kun har været meget löselig bekiendt. Hans Fortælling om Allegris Fattigdom have mange sögt at giendrive; især skal Italieneren *Lodovico David*, som der mældes i Füesslins Künstlerlexikon, af troværdige Forfattere have beviist det Modsatte *). Hans Giendrivelse kiender jeg for Resten ikke; den er vel neppe aldeles afgiörende; thi documenterende Beviser savnes endnu, og man har

*) Maaskee i hans: Disinganno delle principale notizie e erudizione degli arti del disegno. Bologna. 8vo. der sammesteds anföres.

Digitized by Google

lige Grad henriver til Beundring den fineste Konstkiender, og den i Konsten aldeles uindviede Beskuer *).

*) Jeg vil, efterat have henviist dem, der önske at vide mere om Correggio som Konstner, til de anförte Værker af *Mengs*, *Fiorillo* og *Fueszlin*, endnu tilföie fölgende Dom over hans Fortienester af Coloriten, af *Goethe*. Det er i hans Værk: Zur Farbenlehre, 2 Th. hvor han, efterat have omhandlet den venezianske Skoles Fortienester af Farveblandingen, saaledes berörer *Correggio*: "Det almindelige Begreb om Colorit blev ved Correggios Værker end mere udvidet. Vel malede han med udmærket fine og blomstrende Farver; men opnaaede dog i Lyset hverken Tizians Sandhed, eller Giorgiones Ild. Hans Studium gik fornemmelig ud paa Belysningen, paa dens hensigtsmæssige Anvendelse til en behagelig Virkning, stundom endog til en höi Betydning i hans Værker. Hos ingen Maler finder man derfor saa milde Overgange fra Lys til Skygge, saa rene Masser, saa giennemsigtige, klare Skyggepartier, og ingen har saa nöie iagttaget Gienskinnet. Fremdeles synes han os at have været den förste, der har tænkt paa det Heles Harmonie ved Farvernes konstige Sam-

Digitized by Google

Vi have fulgt Antonio Allegri igiennem hans Liv, mere som Konstner, end som Menneske. Verden, der ikke agtede *Konstneren* efter hans udödelige Fortieneste, imedens han levede, har end mindre agtet paa *Mennesket*. Det er netop, at vi med Vished vide, hvad Aar Correggio traadte ind i Livet, og hvad Aar han forlod det — men under hvilke Forhold, derom have vi ikke Historiens, men kun Sagnets Fortælling. "Den 5te Marts 1534 döde Maleren, Mester Antonio Allegri, og blev begravet den 6te i S. Francesco i Omgangen." — saaledes lyder Franciscanernes Dödeliste i Correggio *). Om hans Dödsdag kan der altsaa ikke være mindste Tvivl.

menstilling og Modsætning. Farvespillet i hans Værker er derfor mere mangfoldigt, levende og muntert end i Tizians; og dette er den Udvidelse, som Coloriten skylder Correggio. Med Rette holdes han for Stifter af den *lombardiske* Malerskole; og denne Skole, hvis Konstnere alle mere eller mindre have taget Correggio til Mönster, udmærker sig i den störste Deel af dens Værker ved kraftige Skygger og Farver."

*) Fiorillo. l. c. p. 508.

Digitized by Google

Om hans Dödsmaade er *Vasaris* Fortælling det eneste Vidnesbyrd. Den lyder ordret saaledes: "Man siger, at da Correggio i Parma havde faaet en Betaling af 60 Scudi i Kobberskillinger og vilde bære dem til Correggio, begav han sig med denne Byrde paa Veien til Fods. Formedelst den store Hede, som det da var, drak han, udmattet af den brændende Sol, Vand for at köle sig. Han faldt derover i en meget heftig Feber, og maatte lægge sig i Sengen, hvoraf han ikke mere opstod. Han döde omtrent 40 Aar gammel."

Uagtet det nu synes, at en Fortælling, meddeelt i et historisk Værk, der udkom ikke fuldt 20 Aar efter Correggios Död *) i hans eget Land, maatte være fuldkommen troværdig: indseer Enhver, der kiender det mindste til Correggios Levnet, at den har ikke lidet Usandsynligt ved sig. Vi have seet, hvor utroligt det maa synes os, at denne Konstner skulde have levet i en saa yderlig

*) Den förste Udgave af *Vasaris* bekiendte Værk: *Berömmelige Maleres, Billedhuggeres og Bygmesteres Levnetsbeskrivelser*, udkom i Florenz 1550. Denne saare sieldne Udgave findes paa det store Kongelige Bibliothek.

Digitized by Google

Trang, som denne Fortælling forudsætter. Dens enkelte Omstændigheder, at Correggio skulde falde paa at bære en Byrde, hvis Vægt man vel i det mindste maa ansætte til halvandet Centner, paa en Vei af 6 til 8 Mile, og at Heden saa tidlig paa Aaret skulde være saa brændende, som der siges, ere desuden lidet rimelige. Det er bekiendt, at de kyndigste og grundigste Forfattere, som have handlet om Correggio, en *Mengs*, *Tiraboschi*, *Lanzi*, *Fiorillo*, ikke fæste Lid til Vasaris ufuldstændige Efterretninger om denne Konstner, med hvis Levnet og Værker han uden Tvivl kun har været meget löselig bekiendt. Hans Fortælling om Allegris Fattigdom have mange sögt at giendrive; især skal Italieneren *Lodovico David*, som der meldes i Füeszlins Künstlerlexikon, af troværdige Forfattere have beviist det Modsatte *). Hans Giendrivelse kiender jeg for Resten ikke; den er vel neppe aldeles afgiörende; thi documenterende Beviser savnes endnu, og man har

*) Maaskee i hans: Disinganno delle principale notizie e erudizione degli arti del disegno. Bologna. 8vo. der sammesteds anföres.

beskæftiget med at trække et Asen bort; og i den fierne Baggrund seer man nogle Hyrder, hvis Skikkelser tabe sig i Nattens Skygger. Dette er den hele Composition, hvis fem væsentlige Figurer ere saa skiönt grupperede, at flere ikke kunde tænkes, eller hine anderledes end de ere der, uden at forstyrre den uforlignelige Harmonie, der hersker i dette Konstværk. Men Correggio vilde her ikke blot tegne skiönne Figurer, og gruppere dem harmonisk; han vilde beröve sit Maleri Dagslyset, för at oplyse det paa en Maade, som ingen för ham havde forsögt. Christi Födsel har Maleren her med en ophöiet Religiösitet betegnet ved et Underværk af Konsten, hvis Lige Verden neppe för eller efter ham har seet. Et skinnende Lys klarer med sin himmelske Glands den hele Scene og falder stærkest paa Marias Ansigt. Dette overnaturlige Lys udgaaer fra det nyfödte Christusbarn, som er den Sol, der forvandler Natten til den klareste Dag. Ganske overordentlig og underfuld er Virkningen af dette Lys; ja saaledes, at den uvante Beskuer neppe kan forvisse sig om, at det ikke er et Maleriet uvedkommende Lys, der falder ind fra Siden. Oven over Scenen i det venstre

Digitized by Google

Hiörne svæver en Glorie af Engle, der ligeledes oplyses ved et Gienskin af den Straaleglands, der udströmmer fra Barnet; men Lyset i dette Parti er ikke saa blendende, og Skyggerne ere mildere, ell r ligesom dæmpede og indhyllede ved en Masse af Lys; uden Tvivl, siger Mengs, for at betegne, at det er höiere aandige Væsener, som vi her see. — Den overordentlige Könst i dette Maleri er skiult med en saadan Lethed, at selv det Overnaturlige synes naturligt; og Ingen kan uden den höieste Beundring see et Værk, der synes frembragt ved magiske Kræfter. Efter en gammel Fortælling, skal dette Maleri i Förstningen kun være fremviist i Kirken ved Fakkelskin; og ved denne Lysning skal man, som er troligt nok, opdage endnu större Skiönheder deri, end ved Dagen. Det er overordentlig vel bevaret, og saa friskt, som det nylig var kommet fra Malerens Haand. En meget skiön Beskrivelse over dette Correggios Mesterværk skal findes i *Scanellis* Microcosmo della pittura. (Venezia 1657) Ypperligt og med konstmæssige Træk er det ogsaa beskrevet af *Mengs.* Fra Kirken, hvor det var opstillet, blev det borttaget 1630 og bragt i det hertugelige Gal-

maa han i Höihed og Styrke staae tilbage for *Raphael,* ligesom stundom i Colorit for *Tizian* — saa overgaaer han dem alle, ikke blot i den uimodstaaelige Ynde, der ligesom ved en Trolddomskraft fængsler Beskueren af hans Værker, men ogsaa i Belysningen, hvori han har frembragt Konstens höieste Underværker.

Den Gave han besad, at udbrede den höieste og naturligste Ynde over Alt, hvad hans Pensel skabte, giorde det umuligt for ham, at bringe noget Haardt eller Voldsomt ind i hans Composition. Han skyede de alt for stærke og heftige Udtryk; men overgav sig ganske til den yndige, indtagende Skiönhed, som han behandlede med en saadan Lethed og Naturlighed, og saa mesterlig vidste at udbrede over det hele Konstværk, at den henriver os, uden at vi ere i Stand til at sige hvorved det skeer. Derfor er Kiærlighed, Munterhed, mild Fromhed, blid Venlighed, og barnlig Uskyldighed de Udtryk, som han heldigst har præget i sine Figurer. Det yndefulde Smiil, hvori den fuldkommenste Sorgløshed og den reneste Glæde udtrykker sig, har Ingen, som han, vidst at fremtrylle. "Han var den förste, siger Mengs, der opfandt Ma-

Digitized by Google

lerier, ikke blot af Kiærlighed til *Sandhed*, og ingen Maler havde, för ham, lagt an paa at udbrede Ynde over et heelt Maleri." Ligesom andre store Mestere fornemmelig malede for *Aanden* og *Phantasien*, saaledes malede Correggio især for *Hiertet* og *Fölelsen*. Han var da i Sandhed, hvad man altid har kaldt ham, *Gratiernes Maler*; og hans Konstværker have alt det Tillokkende og Fortryllende, som den naturlige Skiönhed eier, der fik hiin uimodstaaelige Gave, som fængsler ei blot vort Öie, men vort Hierte og vort hele Sind. For det Yndige, Indtagende og Behagelige besad han den fineste Sands, og hans Opfindelser heri vare fuldkomne og idealske. I Grupperingen sögte han altid at frembringe en harmonisk Virkning; i Tegning og Dragtmaling var han mere indtagende og smagfuld, end correct; alvorlige og stærke Charakteer-Udtryk tilsidesatte han for de blide og yndige, og Kiærlighed er hos ham Skiönheds Genius. Endelig, i det Heles udvortes Harmonie, i det optiske Maleri, eller i Lysets Virkninger og Farvernes Overgang og Sammensmeltning, er han ligesaa original, som uopnaaelig; og det er især ved denne sidste Egenskab at han i

Digitized by Google

lige Grad henriver til Beundring den fineste Konstkiender, og den i Konsten aldeles uindvi de Beskuer *).

*) Jeg vil, efterat have henviist dem, der önske at vide mere om Correggio som Konstner, til de anförte Værker af *Mengs*, *Fiorillo* og *Fueszlin*, endnu tilfoie fölgende Dom over hans Fortienester af Coloriten, af *Goethe*. Det er i hans Værk: Zur Farbenlehre, 2 Th. hvor han, efterat have omhandlet den venezianske Skoles Fortienester af Farveblandingen, saaledes berörer *Correggio*: "Det almindelige Begreb om Colorit blev ved Correggios Værker end mere udvidet. Vel malede han med udmærket fine og blomstrende Farver; men opnaaede dog i Lyset hverken Tizians Sandhed, eller Giorgiones Ild. Hans Studium gik fornemmelig ud paa Belysningen, paa dens hensigtsmæssige Anvendelse til en behagelig Virkning, stundom endog til en höi Betydning i hans Værker. Hos ingen Maler finder man derfor saa milde Overgange fra Lys til Skygge, saa rene Masser, saa giennemsigtige, klare Skyggepartier, og ingen har saa nöie iagttaget Gienskinnet. Fremdeles synes han os at have været den förste, der har tænkt paa det Heles Harmonie ved Farvernes konstige Sam-

Digitized by Google

Vi have fulgt Antonio Allegri igiennem hans Liv, mere som Konstner, end som Menneske. Verden, der ikke agtede *Konstneren* efter hans udödelige Fortieneste, imedens han levede, har end mindre agtet paa *Mennesket*. Det er netop, at vi med Vished vide, hvad Aar Correggio traadte ind i Livet, og hvad Aar han forlod det — men under hvilke Forhold, derom have vi ikke Historiens, men kun Sagnets Fortælling. "Den 5te Marts 1534 döde Maleren, Mester Antonio Allegri, og blev begravet den 6te i S. Francesco i Omgangen." — saaledes lyder Franciscanernes Dödeliste i Correggio *). Om hans Dödsdag kan der altsaa ikke være mindste Tvivl.

menstilling og Modsætning. Farvespillet i hans Værker er derfor mere mangfoldigt, levende og muntert end i Tizians; og dette er den Udvidelse, som Coloriten skylder Correggio. Med Rette holdes han for Stifter af den *lombardiske* Malerskole; og denne Skole, hvis Konstnere alle mere eller mindre have taget Correggio til Mönster, udmærker sig i den störste Deel af dens Værker ved kraftige Skygger og Farver."

*) Fiorillo. l. c. p. 508.

Digitized by Google

Om hans Dödsmaade er *Vasaris* Fortælling det eneste Vidnesbyrd. Den lyder ordret saaledes: "Man siger, at da Correggio i Parma havde faaet en Betaling af 60 Scudi i Kobberskillinger og vilde bære dem til Correggio, begav han sig med denne Byrde paa Veien til Fods. Formedelst den store Hede, som det da var, drak han, udmattet af den brændende Sol, Vand for at köle sig. -- Han faldt derover i en meget heftig Feber, og maatte lægge sig i Sengen, hvoraf han ikke mere opstod. Han döde omtrent 40 Aar gammel."

Uagtet det nu synes, at en Fortælling, meddeelt i et historisk Værk, der udkom ikke fuldt 20 Aar efter Correggios Död *) i hans eget Land, maatte være fuldkommen troværdig: indseer Enhver, der kiender det mindste til Correggios Levnet, at den har ikke lidet Usandsynligt ved sig. Vi have seet, hvor utroligt det maa synes os, at denne Konstner skulde have levet i en saa yderlig

*) Den förste Udgave af *Vasaris* bekiendte Værk: *Berömmelige Maleres, Billedhuggeres og Bygmesteres Levnetsbeskrivelser*, udkom i Florenz 1550. Denne saare sieldne Udgave findes paa det store Kongelige Bibliothek.

Digitized by Google

Trang, som denne Fortælling forudsætter. Dens enkelte Omstændigheder, at Correggio skulde falde paa at bære en Byrde, hvis Vægt man vel i det mindste maa ansætte til halvandet Centner, paa en Vei af 6 til 8 Mile, og at Heden saa tidlig paa Aaret skulde være saa brændende, som der siges, ere desuden lidet rimelige. Det er bekiendt, at de kyndigste og grundigste Forfattere, som have handlet om Correggio, en *Mengs*, *Tiraboschi*, *Lanzi*, *Fiorillo*, ikke fæste Lid til Vasaris ufuldstændige Efterretninger om denne Konstner, med hvis Levnet og Værker han uden Tvivl kun har været meget löselig bekiendt. Hans Fortælling om Allegris Fattigdom have mange sögt at giendrive; især skal Italieneren *Lodovico David*, som der mældes i Füeszlins Künstlerlexikon, af troværdige Forfattere have beviist det Modsatte *). Hans Giendrivelse kiender jeg for Resten ikke; den er vel neppe aldeles afgiörende; thi documenterende Beviser savnes endnu, og man har

*) Maaskee i hans: Disinganno delle principale notizie e erudizione degli arti del disegno. Bologna. 8vo. der sammesteds anföres.

hidtil kun rimelige Slutninger at modsætte den samtidige Vasaris og den næsten samtidige Carraccis Yttringer. Da disse efter de Flestes Dom ikke kunne gielde for Beviser, saa er den eneste Vished, vi have, den: *at vi ikke historisk vide, hvorledes Correggio er död.*

Saaledes har jeg her samlet de vigtigste af de enkelte, svage og adspredte Træk, som ere bevarede af Correggios Levnet. Jeg har samlet dem, ikke som Kiender, men som uindviet Beundrer af Konstens Herlighed. Jeg er ikke blandt de Lykkeliges Tal, der i fierne Lande kunde tilegne sig Nydelsen af alt det Skiönneste i Konstens rige Verden. Aldrig har mit Öie skuet noget af den udödelige Konstners Værker, hvis Erindring jeg har offret disse Blade. Men dog overgiver jeg dem med et reent Sind til enhver i mit Födeland, der glædes ved at hylde det Skiönne og Ædle i Konsten. Ikke Alle have de forskiellige Skrifter ved Haanden, hvori der handles om Correggio og hans Konst; og dog maa et Digterværk, som Hr. Professor Oehlenschlägers Sörgespil vække særdeles Interesse hos en-

Digitized by Google

hver dannet Læser for den Mand, som Digteren lærer endog dem at elske, der ikke ganske fatte hans Storhed som Konstner. Det er desuden vist, at der gives faa Mennesker, hvis Liv og Daad er en saa værdig Gienstand for den historiske Fortælling, som de store Konstnere, for hvilke Naturen ligesom har aabenbaret dens dybeste Hemmeligheder, hvis Aand omfatter det Skiönneste og Ypperligste i Livet, som i deres udödelige Værker fremstille i synlige Billeder de Glimt af det Overjordiske, som vi ellers kun kiende af Anelser; og saaledes paa en Vei giennem blomsterklædte Dale, hvis Skiönhed lokker mere end Viisdoms steile Fieldsti, leder os ind i den höiere Verden, som vi med evig Længsel hige efter. — Men desværre er det sieldent, at vi om saadanne Menneskers Levnet og Dannelse, om deres physiske og moralske Væsen, og deres særegne Vei igiennem Livet, vide noget Fuldstændigt og ganske Tilfredsstillende. Held dem, om hvilke det gielder, hvad vi kunne sige om Correggio: *at man har glemt dem over deres Værker!*

Digitized by Google

Om Forestillingers og Begrebers Opkomst og Dannelse i den menneskelige Forstand.

En psychologisk Afhandling.

Af

Dr. og Prof. C. F. HORNEMAN,
R. a. D.

Det er et mærkeligt Særsyn i den theoretiske Philosophies Historie, at to saa navnkundige Mænd, som *Leibnitz* og *Locke*, i deres Tidsalder Hövdingerne for de rationale og empiriske Philosopher, vare af aldeles modsat Mening i ovenanförte Emne, i det den Förste paastod, at alle vore Begreber ere rene Forstandsbegre-

Digitized by Google

ber, den anden tvertimod, at de alle ere Erfaringsbegreber.

Endog förend man har gjennemtænkt Sagen, kan man ikke tvivle om, at jo gjensidig Misforstaaelse, og Mangel paa den nöjagtigste Bestemmelse, dernæst ogsaa Hidsighed i Kampen, har foranlediget og vedligeholdt denne Modsigelse.

De ældre Philosopher indtil *Anaxagoras* og *Socrates*, af den Græske og Latinske, af den Joniske og Eleatiske Skole, hvilke uden egentlige physiske Kundskaber, for det meste og næsten ene beskæftigede sig med Undersögelse om Verdens Oprindelse af dens physiske Elementer, kunde endnu ikke have Sands for de til den finere Psychologie henhörende Emners Bearbejdelse. Dog mener Jeg, i *Democrits* Lære om, "at ved Tingenes Betragt-"ning i Sandseverdenen aflöste sig, enten som "en Fölge af Betragtningen, eller hendelses-"viis, visse Billeder af de betragtede Gien-"stande, hvilke med Anskuelsen vare corre-"sponderende, og heftede sig fast ved Siælen," at have fundet det förste Spor til den her omhandlede psychologiske Undersögelse; og Jeg troer, det vilde ikke være uinteressant at

Digitized by Google

viise, i hvilken Forbindelse denne *Democrits* Grundlære staaer, deels med *Leibnitz's* bekiendte overspendte rationale Grille om harmonia praestabilita mellem Siæl og Legem, deels med *Bonnet's*, vel mere empiriske, men udentvivl ogsaa rigtigere, Lære om den menneskelige Siæl; naar her var Tid og Plads dertil.

Socrates var for simpel jevn practisk, Plato for poetisk, Sophister og Megarenser alt for overspendt subtiliserende, for at kunne enten heelt eller halvt gaae ind i slig Undersögelse. *Aristoteles*, der ved rigtig konstmæssig Logik giorde Ende paa Sophisternes tomme Dialectik, hvilken *Socrates* allerede havde knækket ved Ironie og sund Menneskeforstand, blev den Mand, hvis Skrivter siden gav Anledning til, at oplyst Menneskeforstand ved det her omhandlede Emnes omhyggeligere Behandling kunde trænge dybere ind i Undersögelsen og ligesom i Anskuelsen og Betragtningen af sin egen Natur og Væsen.

Det er efter min Formening et af de ikke mindst vigtige Fortrin ved den critiske Philosophie, at dens skarptænkende Stifter har som ved flere, saa og ved denne Sag

Digitized by Google

strængeste Undersögelse vidst at finde en rigtigere Middelvej imellem den alt for *rationale Leibnitz* og den alt for *empiriske* Locke.

Som i stridige Meninger ofte indeholdes en Blanding af Vildfarelse og Sandhed, saa er dette og Tilfældet her; naar det urigtige i begge Parters Mening bortkastes, saa kunne de forenes med hinanden.

Det sande og rigtige i de *empiriske* Philosophers Mening er dette: at al Kundskab om virkelige Gienstande og al Brug af vor Skue- og Tænke-Evne begynder med Erfaring og udvikles ved den; uden dens Hielp kunne vi ikke blive os nogen Forestilling bevidst; naar vi aldrig havde giort nogen Erfaring, skulde vi heller ikke være kommen i Besiddelse af noget Begreb; det er meest ved Erfaring, at vor Forestillings-Evne settes i Virksomhed og ligesom opvækkes af sin Dvale — og *forsaavidt* er det rigtigt af *Locke* sagt, at vi erholde vore Forestillinger ved Erfaring, *forsaavidt* vi nemlig uden Erfaring ikke kunne blive os nogen Forestilling bevidst; men deraf fölger ingenlunde, naar man vil tale med nödvendig philosophisk nöiagtig Bestemthed, at alle vore Begreber

Digitized by Google

ere Erfaringsbegreber: Empirikerne fejle, naar de paastaae, at der gives ingen rene Forstandsbegreber a priori.

Det sande og rigtige i de *rationale* Philosophers Mening er, at fra de Forestillinger, hvis Fremkomst foranlediges ved de udvortes Sandser, f. Ex. Lysets ved Synet, maae væsentlig adskilles saadanne, hvilke vi ere os bevidst som nödvendige og almeengyldige Sandheder, hvilke, *som saadanne*, ere ved sig selv bestaaende, uafhængige af Erfaring, og ikke af nogen Erfaring kunne bevises som *almeengyldige*, endskiönt de derfor vel kunne anvendes paa Erfaring: f. Ex. principium contradictionis og principium rationis sufficientis. Men disse Philosopher feile, naar de paastaae, *först*, at, fordi ikkun Forstanden af sin egen Prioritet og Selvvirksomheds Kraft, og ej Erfaring, kan lære os almeengyldige Sandheder, saa er Forstanden den *eneste Sandhedskilde*; at Erfaring medförer ikkun Dunkelhed og Forvirring, og at Sandhed og Realitet findes *alene* i det, som er nödvendigt og almeengyldigt; og *dernæst*, at *alle* vore Forestillinger ere rene Forstandsbegreber a priori.

Digitized by Google

Naar saaledes det sande og falske hos begge Parter er adskildt og angivet, vil det blive lettere, ved at borttage det urigtige og beholde det rigtige, med muueligst nöjagtig Bestemhed, Orden og Tydelighed at fremstille Sandheden, hvorved de stridende Partier kunne forenes, og saaledes findes, hvad der ligger til Grund for det sande og rigtige i begges Paastand.

Til den menneskelige Forestillings- og Kundskabs-Evne, hörer tre Ting: 1) Skue- eller Sandse- eller Fornemmelses-Evne, deels indvortes ihenseende til Tiden, deels udvortes ihenseende til Rummet, med denne Skue-Evnes Receptivitet, eller Beqvemmed til at modtage Indtrykket af den virkende Gienstand, og nogen Virksomheds Grad til at forplante dette Indtryk over i Hiernen, maaskee til det der sig befindende sansorium commune; 2) Forstands- eller Tænke-Evne, med dens saavel Receptivitet eller Beqvemhed til at modtage Overförelsen af Sandsnings-Indtrykket fra sensorium commune, som og især Spontaneitet eller Selvvirksomheds-Kraft til at danne sig selv sin Forestilling om Gienstanden i Overeenstemmelse med det Sandsings-Indtryk,

Digitized by Google

den fra og om samme har modtaget. 3) Evne til at danne sig selv, uafhængig af Sandse-Verdenen, sine Begreber om usanselige Gienstande.

Ihvormeget den menneskelige Indbildningskraft end er i Stand til at virke, alt for ofte meer, end excentrisk nok; saa kunne Vi dog ikke, blot ved at tænke os en Gienstand som virkelig, giöre den virkelig existerende; men paa den anden Side, en virkelig Gienstand er vel for vor sandselige Natur virkelig existerende, naar den virker paa og fornemmes af den, men for os som lavere eller höiere Fornuftvæsener bliver den ikke virkelig existerende, uden i det vi blive den vaer, give Agt paa den, og tænke den som virkelig.

Da udvortes Gienstande virke paa vor Sandse- eller Skue- eller Fornemmelses-Evne: Træet f. Ex. virker giennem Lysmaterien paa vort Öje og Synssands; denne Indvirkning er den förste Anledning til at hos os opkommer först en dunkel Forestilling om Træet, i det Træets Billed males giennem Öjet paa Synsverven og forplantes derfra videre ind og ned ad i Hiernen; men denne blot physiske Virkning alene er ikke tilstrækkelig til at frembringe i vor Forstand en klar og fornuftig Fo-

Digitized by Google

restilling om Træet og dets Beskaffenheder; den samme udvortes Gienstand virker ligeledes paa det ufornuftige Dyrs Öje og Synssands, uden at derved hos Dyret opkommer en klar og fornuftig Forestilling om Træet med Eftertanke og Bevidsthed om dets Beskaffenheder.

Til saadan Forestillings Dannelse udfordres da, ikke blot Skue-Evnens Receptivitet til at modtage Indtrykket af Gienstandene, og nogen Virksomheds Grad til at forplante det videre til Fornemmelsens og Sandsningens og Tænkningens Hovedsæde eller Middelpunct, men der udfordres og Forstandens, baade Receptivitet til at afficeres af Sandser og Nerver og Hierne, og giennem dem af de udvortes Gienstande, og fornemmelig, dens egen Spontaneitet eller Selvirksomheds Kraft, til at handle selv, til at agte paa Gienstanden og blive den vaer, iagttage og erfare den (percipere); vedblive at anvende sin Opmærksomhed paa den, selv danne sig sin Forestilling om den, og blive sig denne sin Forestilling bevidst (appercipere), og endelig, at sammenligne, dömme og slutte.

Til den udvortes Gienstand selv, eller til det paa Sandsningen umiddelbar virkende

Digitized by Google

Object hörer altsaa ved denne Function af Forstandens Selvvirksomheds Kraft til Forestillingens Frembringelse intet videre, end den simple Indvirkning af Gienstanden paa Sandserne; hvilken Indvirkning finder Sted hos alt, hvad som lever og har Sandser, skiöndt i forskiellig Grad efter Sandse-Evnens forskiellige Styrke; og herved er det bekiendt, at visse Dyr have en eller anden Sandse-Evne stærkere end andre, at adskillige Dyr have i visse Stykker stærkere Sandse-Evner, end Mennesket, og at det raa Naturmenneske har sædvanligen langt stærkere Sandser, end det, ved overspent Forfinelse svækkede, cultiverte Menneske.

Men til det Sandsnings Indtrykket modtagende og sig Forestilling om Gienstanden dannende *Subject* hörer *deels*, i Skue-Evnen med dens subjective Form af Rum: Modtagelse af Gienstandens Indtryk (hvilken ogsaa finder Sted hos det ufornuftige Dyr) og dette Indtryks Overförelse giennem Sandse-Nerven til Sandsningens- og derfra til Forstandens- eller Tænke-Evnens organiske Fibrers Middelpunct; *deels* i Forstands-Evnen selv: Anammelse af Sandse-Indtrykket, og fornemme-

Digitized by Google

lig den dermed harmonerende Selvvirksomheds Handling til Forestillingens Frembringelse, Udvikling og Dannelse.

Naar nu dette med tilbörlig Nöjagtighed overvejes, saa leder det umiddelbar til fölgende deraf flydende Slutninger:

1) Gjenstandens förste Indvirkning paa Sandserne og den deraf fremkommende perceptio er tilfælles for hver Skabning, som har animalisk Liv og Sandser, og hos dem alle findes, meer eller mindre skiult, meer eller mindre dunkel eller tydelig, den subjective Forestilling om Rum, maaskee ogsaa om Tid, skiönt Bevidsthed deraf ej finder Sted, uden med Forestillings-Evnens videre Udviklin, hvor denne nemlig er mulig, og ved dens fortsatte Brug.

2) Men Forestillingen selv, tilligemed Bevidstheden derom, er Forstandens egen Selvvirksomheds Arbejd, og kan fölgelig ikke finde Sted, uden der, hvor Forstandens Brug, i det mindste til en vis Grad, er forhaanden.

Altsaa, det omtvistede Spörgsmaal angaaende Erfarings og Forstands Begreber synes nu for det förste med Sikkerhed at kunne löses, naar förste Ordbetydningen er nöjagtig be-

Digitized by Google

stemt: Vilde man tage det Udtryk "Erfarings-begreb" i den Mening, at det blot var det *Indtryk*, der finder Sted hos alt levende, paa hvis Sandse-Evne en udvortes Gjenstand virker, saa var dette dog höjst ubestemt, uphilosophisk, og unöjagtigt: dette blotte Indtryk kan dog umuelig fortjene at kaldes noget egentligt Begreb; thi til at danne dette, er ikke den blotte Skue-Evnes Receptivitet tilstrækkelig, men dertil udfordres Forstandens egen Selvvirksomhed, og i saa Fald er det saa langt fra, at man med *Locke* kan sige: at alle vore Begreber ere Erfarings Begreber i Ordets rigtige bestemte philosophiske Betydning, at netop det Modsatte blev sandt, nemlig: at ingen blot Erfaringsforestilling *som saadan* er et virkeligt Forstandsbegreb; thi ellers blev det det samme, som om man sagde: det blotte sandselige Indtryk i Skue-Evnen, saalænge det ikke er blevet videre, end det samme, er en Forestilling eller et Begreb i eller af Forstanden. Naar man derimod ved Erfarings Begreb vil forstaae Forstandens Forestilling om en Erfarings Gjenstand, d. e. om en Gjenstand, som Forstan-

vedelst sandseligt Indtryk danner sig

Forestilling om, saa er det klart, at alle vore Forestillinger, vel at mærke, *om sandselige Gjenstande*, som de der virke paa vor Skue-Evne, ere Erfarings-Begreber, hvilke have deres *förste og tidligste* Grund i Gjenstandenes Indvirkning paa Sandserne, men deres *sidste* og *nærmeste* Grund i Forstandens Selv-Virksomhed, hvilken danner sig selv sin Forestilling om Gjenstanden saaledes som den er den given i Forhold til sin Skue-Form og Skue-Evne.

Alle vore Begreber om sandselige Gjenstande ere saaledes komne af sandselige Fornemmelser i Henseende til deres *förste* og *ældste* Grund, men de ere i sig selv, som alle Begreber, Forstandens egne Forestillinger i Henseende til deres *sidste* og nærmeste Grund. Overalt, naar man, som man ikke kan undgaae, maae lade Sandseligheden gjelde som en af Forstanden brugt *Kilde*, til at erholde Kundskab om sandselige Gjenstande, saa vilde det være Modsigende, naar man tillige vilde paastaae, at Sjelen kan, uden nogen Sandsernes Hjelp, blot af sig selv udvikle Forestillinger om virkelig existerende udvortes Gjenstande; thi det var det samme, som

Digitized by Google

at sige, at Sjelen erfarede noget uden at erfare det, eller, at den baade erfarede og ikke erfarede sandselige Gjenstande; Og som dette gjelder mod *Leibnitz* og de excentriske rationale Philosopher, der nægte alle Erfarings Forestillinger, og erklære enhver Forestilling, ogsaa om sandselige Gjenstande, for at være rene Forstands Forestillinger a priori; saa gjelder derimod mod *Locke* og de excentriske empiriske Philosopher, som gjöre alle Forestillinger ogsaa om usandselige Gienstande til Erfarings Begreber, foruden noget af det nylig ovenfor anförte, især denne Bemærkning: at ville bevise at der ingen Forestilling a priori gives, men ikkun Erfarings Begreber, ogsaa om *usandselige* Gjenstande, er det samme, som at ville ved vor Fornufts Hjelp bevise, at vi ingen Fornuft have; thi selv i det vi anstille Undersögelser om vore Forestillingers Natur, som de ere Erfarings Begreber eller ikke, saa erkjende vi eo ipso Forstandens absolute Prioritet, dens Uafhængighed af Erfaring, og dens Selv-Virksomhed, i det vi erkjende den som Dommer i disse Undersögelser; thi ellers maatte vi ville af Erfaring selv afgjöre, om

Digitized by Google

vi have Erfarings-Begreber eller ikke, hvilket var den aabenbareste petitio principii, da det var det samme, som först at antage Erfarings-Begreber, og derpaa at undersöge bagefter, om der gives Erfarings Begreber.

Locke har Ret, naar han mener, at vi ikke uden ved Erfaringens Hjelp og ved vore Sandsers Brug kunne komme til Bevisthed om noget eneste Begreb, enten Erfarings- eller Forstands Begreb; men det er ubestemt unöjagtigt og uphilosophisk raisonneret og udtrykt, naar han derfor kalder alle vore Begreber Erfarings Begreber; fordi nemlig Barnet, uden al Erfaring, har endnu ikke noget Begreb; og han har Uret, naar han derfor imod *Leibnitz* nægter, ikke allene alle medfödte Begreber (deri har han ikke gandske Uret, som vi nu snart ville see) men ogsaa alle Begreber a priori, samt Forstandens absolute Prioritet og Uafhængighed af Erfaringen og Erfarings Gienstande. — At han saaledes har Uret skal sees ved at löse disse tvende Spörgsmaale:

1) Gives der medfödte Forestillinger eller Begreber?

2) Gives der Forestillinger eller Begre-

Digitized by Google

ber a priori? *Leibnitz* bejaede begge Spörgsmaalene, det förste med Uret, det sidste med Rette; *Locke* bevægtede begge Spörgsmaalene, det förste med Rette, det sidste med Uret: Ved det förste Spörgsmaal maae, förend det nöjagtig kan besvares, fornemmelig bestemmes det Udtryk *Forestilling*; thi om det Udtryk *medfödt* henföres til Ungfangelsens eller Födselens Öjeblik, gjör ingen væsentlig Forskjel. Imidlertid har dette Spörgsmaal været saa vigtigt for enkelte blandt de gamle Philosopher, at f. Ex. Plato lærte, at Mennesket bragte medfödte Begreber med over i denne Verden. En Grund til denne Mening findes i hans Lære om Sjele-Vandringen, som Pythagoras rimelig havde hentet fra Orienten, og som Plato ogsaa havde noget af: Fra Tilværelsens förste Öjeblik er den Evne og det förste Anlæg for Haanden til at erholde ved gradviis Udvikling den muligste Fuldkommenheds Grad, men Fuldkommenheden selv er der endnu ikke; Evnen er endnu ikke Fuldkommenheden selv. Saalænge Fosteret blot vegeterer, saa har det ikke engang Fölelse med Bevisthed, meget mindre egentlige Forstands Begreber; med den animaliske og vil-

Digitized by Google

kaarlige Bevægelse kommer den förste Grad af Fornemmelse og *dunkel* Brug af den subjective Skue-Form og Skue-Evne, hvilken og viser sig strax ved Födselen, og i Födselens Öjeblik selv. Vilde man nu, skjönt uden Grund, kalde denne dunkle Skue- eller Sandsnings- eller Fornemmelses-Forestilling om Tid om Rum, om Lyst eller Ulyst, en Forstands Forestilling eller Begreb; saa mangler dog endnu Bevidsthed, og med den al bestemt Tænknings Forestilling i Ordets sandeste Betyning, og derfor har *Locke* Ret, naar han siger, at der gives ingen medfödte Forestillinger eller Begreber, hverken tydelige eller utydelige. Men naar han derefter overdriver denne sin rigtige Sætning indtil at paastaae, at der gives ingen Forestilling a priori, men at alle vore Begreber ere Erfarings Begreber, saa fejler han aabenbar; thi,

1) Vilde man tage Sagen meget strængt og nöje, kunde man snarere sige med *Leibnitz*, der gives ingen egenlige Erfarings Begreber, forsaavidt nemlig enhver Forestilling, *som saadan*, er en Function af Forstandens egen Selvvirksomhed og *saaledes* i Henseende til sit Væsen uafhængig af al Erfaring.

Digitized by Google

stemt: Vilde man tage det Udtryk "Erfarings-begreb" i den Mening, at det blot var det *Indtryk*, der finder Sted hos alt levende, paa hvis Sandse-Evne en udvortes Gjenstand virker, saa var dette dog höjst ubestemt, uphilosophisk, og unöjagtigt: dette blotte Indtryk kan dog umuelig fortjene at kaldes noget egentligt Begreb; thi til at danne dette, er ikke den blotte Skue-Evnes Receptivitet tiltrækkelig, men dertil udfordres Forstandens egen Selvvirksomhed, og i saa Fald er det saa langt fra, at man med *Locke* kan sige: at alle vore Begreber ere Erfarings Begreber i Ordets rigtige bestemte philosophiske Betydning, at netop det Modsatte blev sandt, nemlig: at ingen blot Erfaringsforestilling *som saadan* er et virkeligt Forsandsbegreb; thi ellers blev det det samme, som om man sagde: det blotte sandselige Indtryk i Skue-Evnen, saalænge det ikke er blevet videre, end det samme, er en Forestilling eller et Begreb i eller af Forstanden. Naar man derimod ved Erfarings Begreb vil forstaae Forstandens Forestilling om en Erfarings Gjenstand, d. e. om en Gjenstand, som Forstanden formedelst sandseligt Indtryk danner sig

Digitized by Google

Forestilling om, saa er det klart, at alle vore Forestillinger, vel at mærke, *om sandselige Gjenstande*, som de der virke paa vor Skue-Evne, ere Erfarings-Begreber, hvilke have deres *förste og tidligste* Grund i Gjenstandenes Indvirkning paa Sandserne, men deres *sidste og nærmeste* Grund i Forstandens Selv-Virksomhed, hvilken danner sig selv sin Forestilling om Gjenstanden saaledes som den er den given i Forhold til sin Skue-Form og Skue-Evne.

Alle vore Begreber om sandselige Gjenstande ere saaledes komne af sandselige Fornemmelser i Henseende til deres *förste* og *ældste* Grund, men de ere i sig selv, som alle Begreber, Forstandens egne Forestillinger i Henseende til deres *sidste* og nærmeste Grund. Overalt, naar man, som man ikke kan undgaae, maae lade Sandseligheden gjelde som en af Forstanden brugt *Kilde*, til at erholde Kundskab om sandselige Gjenstande, saa vilde det være Modsigende, naar man tillige vilde paastaae, at Sjelen kan, uden nogen Sandsernes Hjelp, blot af sig selv udvikle Forestillinger om virkelig existerende udvortes Gjenstande; thi det var det samme, som

Digitized by Google

at sige, at Sjelen erfarede noget uden at erfare det, eller, at den baade erfarede og ikke erfarede sandselige Gjenstande; Og som dette gjelder mod *Leibnitz* og de excentriske rationale Philosopher, der nægte alle Erfarings Forestillinger, og erklære enhver Forestilling, ogsaa om sandselige Gjenstande, for at være rene Forstands Foestillinger a priori; saa gjelder derimod mod *Locke* og de excentriske empiriske Philosopher, som gjöre alle Forestillinger ogsaa om usandselige Gienstande til Erfarings Begreber, foruden noget af det nylig ovenfor anförte, især denne Bemærkning: at ville bevise at der ingen Forestilling a priori gives, men ikkun Erfarings Begreber, ogsaa om *usandselige* Gjenstande, er det samme, som at ville ved vor Fornufts Hjelp bevise, at vi ingen Fornuft have; thi selv i det vi anstille Undersögelser om vore Forestillingers Natur, som de ere Erfarings Begreber eller ikke, saa erkjende vi eo ipso Forstandens absolute Prioritet, dens Uafhængighed af Erfaring, og dens Selv-Virksomhed, i det vi erkjende den som Dommer i disse Undersögelser; thi ellers maatte vi ville af Erfaring selv afgjöre, om

Digitized by Google

vi have Erfarings-Begreber eller ikke, hvilket var den aabenbareste petitio principii, da det var det samme, som först at antage Erfarings-Begreber, og derpaa at undersöge bag efter, om der gives Erfarings Begreber.

Locke har Ret, naar han mener, at vi ikke uden ved Erfaringens Hjelp og ved vore Sandsers Brug kunne komme til Bevisthed om noget eneste Begreb, enten Erfarings- eller Forstands Begreb; men det er ubestemt unöjagtigt og uphilosophisk raisonneret og udtrykt, naar han derfor kalder alle vore Begreber Erfarings Begreber, fordi nemlig Barnet, uden al Erfaring, har endnu ikke noget Begreb; og han har Uret, naar han derfor imod *Leibnitz* nægter, ikke allene alle medfödte Begreber (deri har han ikke gandske Uret, som vi nu snart ville see) men ogsaa alle Begreber a priori, samt Forstandens absolute Prioritet og Uafhængighed af Erfaringen og Erfarings Gienstande. — At han saaledes har Uret skal sees ved at löse disse tvende Spörgsmaale:

1) Gives der medfödte Forestillinger eller Begreber?

2) Gives der Forestillinger eller Begre-

ber a priori? *Leibnitz* bejaede begge Spörgsmaalene, det förste med Uret, det sidste med Rette; *Locke* bevægtede begge Spörgsmaalene, det förste med Rette, det sidste med Uret: Ved det förste Spörgsmaal maae, förend det nöjagtig kan besvares, fornemmelig bestemmes det Udtryk *Forestilling*; thi om det Udtryk *medfödt* henföres til Ungfangelsens eller Födselens Öjeblik, gjör ingen væsentlig Forskjel. Imidlertid har dette Spörgsmaal været saa vigtigt for enkelte blandt de gamle Philosopher, at f. Ex. Plato lærte, at Mennesket bragte medfödte Begreber med over i denne Verden. En Grund til denne Mening findes i hans Lære om Sjele-Vandringen, som Pythagoras rimelig havde hentet fra Orienten, og som Plato ogsaa havde noget af: Fra Tilværelsens förste Öjeblik er den Evne og det förste Anlæg for Haanden til at erholde ved gradviis Udvikling den muligste Fuldkommenheds Grad, men Fuldkommenheden selv er der endnu ikke; Evnen er endnu ikke Fuldkommenheden selv. Saalænge Fosteret blot vegeterer, saa har det ikke engang Fölelse med Bevisthed, meget mindre egentlige Forstands Begreber; med den animaliske og vil-

Digitized by Google

kaarlige Bevægelse kommer den förste Grad af Fornemmelse og *dunkel* Brug af den subjective Skue-Form og Skue-Evne, hvilken og viser sig strax ved Födselen, og i Födselens Öjeblik selv. Vilde man nu, skjönt uden Grund, kalde denne dunkle Skue- eller Sandnings- eller Fornemmelses-Forestilling om Tid om Rum, om Lyst eller Ulyst, en Forstands Forestilling eller Begreb; saa mangler dog endnu Bevidsthed, og med den al bestemt Tænknings Forestilling i Ordets sandeste Betyning, og derfor har *Locke* Ret, naar han siger, at der gives ingen medfödte Forestillinger eller Begreber, hverken tydelige eller utydelige. Men naar han derefter overdriver denne sin rigtige Sætning indtil at paastaae, at der gives ingen Forestilling a priori, men at alle vore Begreber ere Erfarings Begreber, saa fejler han aabenbar; thi,

1) Vilde man tage Sagen meget strængt og nöje, kunde man snarere sige med *Leibnitz*, der gives ingen egentlige Erfarings Begreber, forsaavidt nemlig enhver Forestilling, *som saadan*, er en Function af Forstandens egen Selvvirksomhed og *saaledes* i Henseende til sit Væsen uafhængig af al Erfaring.

Digitized by Google

2) Men unægteligt er det, at naar *Locke* gjör alle vore Begreber, ogsaa om *oversandselige* Gjenstande, til Erfarings Begreber, fordi nemlig alle vore Begreber, som vi faae og blive os bevidste, dannes og udvikles *ved Erfaringens Hjelp*, og fordi vi, naar vi ingen Erfaring havde giort, skulde ikke være i Besiddelse af et eneste Begreb; saa fejler han ikke mindre: Med Livets förste Öjeblik begynder Fosteret at gjöre Erfaring, d. e. de udvortes Gjenstande virke paa det, og disse fornemmes gjennem de udvortes Sandser, af hvilke Synet, maaskee og Hörelsen, synes i Begyndelsen efter Födselen, at være den svageste Sands; men Forstandens Brug ligger endnu i Dvale. Efterhaanden, som den vækkes, saa öves og skjerpes den tillige ved Erfaringens Hjelp, og erholder derved en Færdighed, som den uden den ikke havde faaet; men sin *Evne* til at tænke, og danne sig Forestillinger, den faaer Sjelen ikke af Erfaring; sin egen og væsentlige Kraft har Forstanden i sig selv, og *for saavidt* intet Begreb kan dannes og frembringes uden Forstandens Brug og af Forstanden selv, *for saavidt* er og ethvert Begreb et Forstands Begreb.

Digitized by Google

Man faaer, synes mig, heri endnu nærmere Lys, ved at gjöre Forskjel paa en Anskuelses Forestilling :ɔ et Erfarings Begreb, og en Tænknings Forestilling :ɔ et reent Forstands Begreb. Naar man nu, ved et Erfarings Begreb vilde forstaae det, som frembringes ved Erfaringen selv uden Forstandens Kraft eller Forestilling, saa tog man Ordet *Begreb*, ganske uegentligt og urigtigt som allerede foran er viist; og der gaves da, naar Ordet Begreb skal tages gandske egentligt, rigtigt, nöjagtigt og strængt, slet ingen Erfarings Begreber; thi Begreber kunne aldrig blive til uden ved Forstandens Forestilling.

3) Der gives derimod upaatvivlelig rene Forstands Begreber a priori, og dette bestyrkes ved fölgende Betragtning:

Vi ere os bevidste at have saadanne Forestillinger, som vi vide med den Almeengyldighed og Nödvendighed, som intet blot Erfarings Begreb nogensinde kan bringes til. Saadan en Forestilling er principium contradictionis; eller den Setning: at et Subject ikke paa en og samme Tid kan med Grund, med Rette eller med Sandhed, tillægges hinanden ophævende Prædikater:

Digitized by Google

Vel bestyrkes denne Setning ogsaa af Erfaringen, saavidt denne kan strække sig, og Setningen er anvendelig paa Erfarings Gjenstande; ja man kan og sige, at, naar vi ingen Erfaring havde gjort, saa skulde vor Sjel ligesaa lidet have denne som enhver anden Forestilling; men deraf fölger ingenlunde, at denne Setning selv er et Erfarings Begreb, eller abstraheret af Erfaring: thi Erfaring begynder at virke udvændig fra hos Mennesket, d. e. Erfarings Gjenstande virke paa Barnet, förend Forstandens Udvikling, og deraf kommer det, at naar det ingen Erfaring havde, saa skulde det intet Begreb have, men derfor er Menneskets Forstandsbegreb, *som saadant*, alligevel i og for sig selv uafhængigt af Erfaring, i det det er frembragt ved Sielens egen Natur og Selvvirksomheds Kraft; og dernæst: ved Erfaring kan aldrig noget Begreb erholdes med Bevidsthed om dets absolute Nödvendighed eller Almeengyldighed: thi al menneskelig Erfaring er indskrænket og partiel ikke uindskrænket og uendelig. Altsaa kan Erfaring ikke lære os, hvad der i ethvert Tilfælde *er*, men ikkun, *hvorledes* Tingene i enkelte Er-

Digitized by Google

faringstilfælde ere, eller forekomme os at være, at denne eller hiin enkelte Ting er for os saaledes, og ikke anderledes; at efterforske dette, skeer desuden ved at sammenligne, slutte og dömme; men al Sammenligning, Bedömmelse, Slutning og Dom er et Arbejd af Forstandens egen Selvvirksomheds Kraft, hvilken er, som saadan, som selvstændig virkende Kraft, i den selvstændige Udförelse af denne sin Function, uafhængig af al Erfaring. Erfaring leverer Stof, Forstanden bearbejder det.

Erfaring kan da ingenlunde lære os, hvad der, i ethvert mueligt Tilfælde, og under alle muelige Omstændigheder, er ubetinget, nödvendigt og almeengyldigt; saasnart vi ere os en saadan Forestilling, hvorpaa det nysanförte principium contradictionis er et Exempel instar omnium, bevidst; saa er dette det uimodsigeligste Beviis for, at det ikke er et Erfaringsbegreb a posteriori, men et reent Forstands Begreb a priori. Alle rene Logiske, abstracte, generiske og usandselige Begreber ere, *som saadanne*, ikke Erfarings Begreber, hvilke desuden, som af det forhen anförte er klart, altid ere blandede, fordi al-

Digitized by Google

deles intet Begreb kan fremkomme, uden ved Forstandens Selvvirksomheds Kraft; men de ere Forstands Begreber; hvilke iövrigt, som af det forhen anförte ligeledes er klart, kunne være enten mere eller mindre rene, blandede eller ublandede.

Endelig, dersom ikke Vished om den Sætnings absolute aprioriske Nödvendighed og Almeengyldighed, som indeholdes i principium contradictionis, og som foran er anført, var oprindeligen, og uafhængig af al Erfaring, nedlagt i dem menneskelige Forstand, i den menneskelige Siels aandige tænkende Natur og Væsen, saa skulde Menneskene ikke alene ikke kunne erkiende Sandhed, men de skulde end ikke kunne foresette sig at ville undersöge og bedömme, enten, om der gives Sandhed eller ikke, eller, hvad der er Sandhed eller Usandhed.

Kunde denne Afhandling give Anledning til dette for Psychologen udentvivl höjst vigtige Emnes finere, skarpere og nöjagtigere Bearbejdelse, saa vilde Forfatteren, for sin derpaa anvendte Fliid og Eftertanke, ansee sig overflödigen belönnet.

Digitized by Google

Om den svenske Naturforsker Daniel Rolander og Mnscpt. af hans Reise til Surinam.

Af

Professor J. W. HORNEMANN.

Den Indflydelse som store videnskabelige Genier have havt paa deres Samtidige og Efterkommere, betragtes ikke sielden mere som en middelbar end som en umiddelbar Fölge af deres Talenter og Kundskaber, det er at sige: man tilkiender sædvanlig deres litteraire Arbeider og ikke deres daglige Omgang, Æren for det de udrettede; og dog ligger der undertiden i denne mere Sæd til Kundskabers og Indsigters Fremme end i hine.

Da ikke alle som have skrevet om store Mænds Fortienester, have kiendt disse personligen eller saa nöje som de fra denne Side burde kiendes for at bedömmes, saa fölger deraf at Biograferne og Historieskriverne ikke noksom have kunnet legge Mærke til denne temmelig sikkre Vej til Videnskabeligheds og Kundskabers Udbredelse, hvilken ogsaa blev ubekiendt for Skribenterne over Videnskabernes Historie, skiöndt denne Undersögelse vilde blive en saare interressant Deel af litterair Historien. Vi maae altsaa oftest slutte fra Disciplene til Mesteren, fra deres Mængde og Duelighed til hans Evner og Virksomhed som dannede dem.

Ved paa denne Maade at betragte de store Mænd som ved Talenter og Lærdom have udbredt Lys i Naturhistorien, har jeg saare sielden fundet nogen som havde erhvervet sig dette Navn, baade ved Genie og Kundskaber nedlagde i Skrifter og ved Talent til under mundtlig Foredrag og daglig Omgang at præge Stemplet af sin Aand i dem som hörte ham.

Men blandt de faae Naturforskere som saaledes have virket med dobbelt Kraft, anseer jeg *Linné* for den förste; og da man gierne

Digitized by Google

dvæler ved Betragtningen af den man beundrer, haaber jeg Tilgivelse naar jeg i nogle faae Öjeblikke, som Indledning til min Afhandling, henvender Selskabets Opmærksomhed paa ham som sine Disciples Lærer. Jeg vil ikke her igientage hvad saa mange have fremfört og hvad alle veed, som vide noget, Beviserne for hans store Fortienester af Naturhistorien og især af Plantelæren, ikke pröve paa, hvad ingen har kunnet, at afbilde det underfulde systematiske Genie, der giorde ham til denne Videnskabs Reformator, men det maae tillades mig at bemærke, at man over Storheden af disse Egenskaber glemte eller ikke noksom undersögte og beundrede andre, som ikke vare mindre vigtige: hans beundringsværdige Gaver til at samle om sig fra hele Europa Mennesker af forskiellig Anlæg og Bestemmelse, men som alle dannede sig efter hans Billede; hans Talent til at indpræge disse sine Ideer, sine Anskuelser af Naturen; sin Methode i at undersöge, udfinde, ordne og beskrive; hans Iver for at meddele, hver af disse en Gnist af den Ild der opflammede ham, en Gnist som snart voxte til Flam-

Digitized by Google

me under hans Haand, kort sagt, hans sieldne Kald til at blive Stifter af en egen Skole.

Enhver af hans Disciple blev, uden at være Abe og uagtet Læremesterens Paamindelser om ikke at sværge paa Læremesterens Ord, en mere eller mindre lykkelig Copie af ham selv, mere eller mindre modificeret efter enhvers Anlæg og Tilböjelighed.

Hvo har f. Ex. ikke gienkiendt hos de tvende sieldne Mænd, som ville blive Danmarks Ære saalænge Botanik og Insectologie dyrkes, hos *Vahl* og *J. C. Fabricius*, mange af de elskværdige Træk hvormed man skildrede Linné, Denne Lærdom uden Bram, denne af Conveniets og Mode, Pralerie og Egoisme uafhængige Interesse for enhver Undersögelse, der bragte Videnskaberne videre frem, den Linné egne Maneer i at samle for at adskille og at adskille for at kiende, denne Simplicitet i Sæder og Sprog og Tænkemaade?

Var det allene ved sine Skrifter at Linné frembragte denne Virkning, denne Assimilation fra sig til sine Elever? Nej det var mere ved sine Forelæsninger, og især ved sin daglige Omgang, der ligesaa meget bidrog til at [...]e som hine til at oplyse.

Digitized by Google

Linné var intet mindre end Orator, han var ikke udrustet med nogen udmærket Gave til at opflamme Indbildningskraften, og denne havde, skiöndt han, i det mindste i hans yngre Alder, besad den i udmærket Grad *), saa liden Deel i hans Demonstrationer, at hans Tilhörere ofte over Udtrykkets Simplicitet, ikke lagde Mærke til Tankens Storhed som det forkyndte.

Dét hörer derfor, efter mine Tanker, til een af de störste litteraire Besynderligheder, at Linné, paa en Tid da Naturhistorien ikke var synderlig agtet, i en Afkrog af Europa hvor Videnskaberne, skiöndt dyrkede med Held, dog dyrkedes i Stilhed, under et Clima som for de fleste af hans Tilhörere maatte synes haardt og som frembringer færre Arter af Naturens tvende Riger end de Himmelegne hvor de fleste af Europas Universiteter ere beliggende, paa et Sprog som blev kun talt af en liden Nation, (en Deel af hans Collegier holdtes paa svensk) efter en Methode som var

*) "A natura ardente animo, acerrima imaginatione etc. instructus„ siger Haller i Bibliotheca botan. Vol. II. p. 244.

Digitized by Google

aldeles nye og som fandt dierve Modstandere, og endelig som Antagonist af *Haller*, der i saa mange Henseender blev anseet og fortiente at ansees som en Mand hvis Mening havde Vægt, at Linné med alt dette, kunde samle Discipler i saa stor Mængde og fra saa forskiellige Nationer, kunde ved sin ukunstlede Fremgangsmaade danne disse efter den Typus han önskede og ved sit jevne Foredrag stemme dem til den kraftige Spending, der snart yttrede sig i utrættelig Granskning, snart förte dem, med Foragt mod alle Farer til Verdens fierneste Egne.

Neppe finder man nogen Reformator i Naturhistorien, og i andre Videnskaber vist meget faae, der har frembragt saa mange Proselyter, dannet saa mange og saa duelige Elever, og der ved disse har givet Anledning til saa mange interessante Undersögelser og saa mange vigtige Opdagelser baade i de bekiendte og mindre kiendte Dele af Verden.

Naar i de sildigere, til slige Foretagender langt beqvemmere Tider, *Blumenbach* opflammer en *Hornemann* og *Zack* en *Seetsen* til at sætte Livet i Vove i Afrikas og Asias Udörkener; naar *Jussieu*, *Desfontaines* og *Cu-*

Digitized by Google

vier med alle Naturhistoriens Hielpekilder og understöttede af Regieringen, inspirere de let inflamable Franske Lyst til at efterspore Naturens Skatte i Jordens varmere Zoner, naar Britterne med ædel Opofrelse anvende betydelige Summer for at formaae et lidet Antal Naturforskere til at hente Naturprodukter fra Sydhavet og Cap, finde vi dette stort og hæderligt, og vi dele Æren for de derved giorte Opdagelser imellem Opdagerne og dem som undfangede Ideen, eller gave Midler til dens Udförelse. — Men hvad ere disse Fortienester imod Linnés? Hvor ubetydelige ere ikke de Penge-Midler *) hvormed han virkede i Sam-

*) "Tous ces Voyages," siger Condorcet i sin Eloge over Linné i Histoire de l'academie royale des sciences Par. 1781 "qvi paroitroient demander qu'un grand Roi voulût deployer en faveur des sciences sa magnificence et son pouvoir, un simple particulier les fit entreprendre, sans autre force qve l'empire du genie sur des ames également avides d'instruction et de gloire et sans autre récompense pour ses Eleves que l'honneur de rapporter aux pieds de leur maitre les richesses qv'ils enlevoient a la nature.

Digitized by Google

menligning med dem der stode til hine Disposition.

Vel kan man ikke nægte at *Solander* og *Banks*, *Plumier* og *Aublet*, *Commerson* og *Peron* hver for sig have giort flere Opdagelser end de fleste af Linnés Discipler *), men derimod har denne eene Mand maaskee foranlediget flere naturhistoriske Reiser end de franske og engelske Regieringer og Mæcenater og Lærde tilsammen. Imidlertid var det udentvivl ikke blot almindelig videnskabelig Interesse og Overbeviisning om at Reiser kunne

*) Man bör og legge Mærke til, at mange af Linnés Disciple ved en uheldig Skiebne bleve standsede i deres Undersögelser paa Reiser, f Ex. *Ternström* som döde paa en Rejse til China, *Hasselqvist* som döde i Smyrna, *Forskål* som havde samme Skiebne i Arabien, *Löfling* som endte sine Dage i Sydamerika, *Falk* som dræbte sig selv i Kasan, og man bör ej heller glemme at meget af det som disse samlede under deres virksomme Liv, ikke kom Efterverden til Nytte. Hvor lidet have vi f. E. af Forskåls store Samlinger? ligesaa meget omtrent som af Rolanders; hvormeget har man ikke endnu tilgode af en Thunbergs uhyre Rigdomme?

Digitized by Google

bidrage overmaade meget til vore Kundskabers Udvidelse, som vare Bevæggrundene for Linné til saa meget som mueligt at fremme disse, han anbefalede dem sikkerlig ogsaa som Systematiker og som Fader til et dristigt System, om hvis Grundighed hans giennemskuende Blik vel gav ham Overbeviisning, men som han dog önskede at giöre almindelig antaget ved flere Beviser, hentede fra flere Steder. Læreren udsendte derfor sine Disciple mindre for at udbrede sin Lære, endskiönt dette naturligviis ogsaa blev opnaaet endogsaa i Tyrkiet *), end for ved Undersögelser og Opdagelser at bevise dens Reenhed.

*) I den tydske Oversættelse af *Biörnståhls* Breve 4 B. i en Anmærkning til Fortalen fortælles: efter den stokholmske Lärde Tidning, at Biörnståll, efter at have flygtet fra Constantinopel for Pesten, fandt ved Tharapia ved det thraciske Bosphorus en Græker som kaldte sig Demostenos og som botaniserede med Linnés System i Haanden; da Biörnståll erkyndigede sig om hvorfra han havde erholdt denne Bog, svarede han, at da han for en Deel Aar siden var Læge hos Pascaen i Ægypten, havde han i

Digitized by Google

Linné anbefalede Reisers Behageligheder og Nytte, uden at fortie deres Farer og Gienvordigheder, ikke blot i sine Skrifter, f. Ex. i hans Oratio de peregrinatione intra patriam og i den academiske Dissertation: Instructio peregrinatoris, som er indfört i den 5te Tome af Amœnitat. academ., men ogsaa ved sine Forelæsninger, paa Excursioner og især under de lærerige Samtaler han saa ofte holdt med sine Disciple naar han besögte dem eller de ham. Ved at opvække Interesse for Naturens Betragtning i Fædrelandet, opvakte han tillige en forhen ukiendt Entusiasme for dens Beskuelse i fremmede Lande; enhver som hörte ham tog Staven i Haanden for at söge Planter og Dyr og Mineralier; kort sagt: Ukyndighed forsvandt og Naturhistoriens ridderlige Tid begyndte.

Ogsaa *Daniel Rolander* den Mand som jeg i Dag vover at giöre Selskabet nöjere bekiendt med, var blandt de af Linnés Discipler,

Cairo giort Bekiendtskab med 5 europæiske Lærde og Philosopher. Een af disse, som var Botaniker havde foræert ham den Bog han nu brugte. — Denne Botaniker var *Forskål*.

Digitized by Google

som uden anden Hensigt end Naturhistoriens Fremme, uden Haab om anden Belönning, hvilket og Udfaldet viiste, end opfyldt Bestemmelse, udbredte ved Rejser Linnés Ære og befæstede ved Opdagelser hans Lære.

Rolander var af Linnés Elever vel ikke den förste af Hoved og Kundskaber, men da han uden at fortiene det, er iblandt de mindre bekiendte og da adskillige Forfattere, iblandt andre *Stöver* i hans Lebensbeschreibung Linnés *) fælder en Dom over ham som let kunde mistydes, har jeg troet at burde redde hans Ære, og kan dette saa meget des lettere som jeg af hans egne Optegnelser paa hans Reise til Surinam er istand til at bevise hans Flid og Kundskaber, hvilket jeg haaber saa meget mere fortiener Opmærksomhed som dette Manuscript aldrig er bleven trykt.

Man har saavidt mig er bekiendt kun meget faae trykte Efterretninger om bemeldte Rolanders Levnet, i det mindste har jeg ikke

*) Nemlig 1ste D. p. 336 med disse Ord: "seine (Rolanders) Reise trug wenig Früchte, und er war der Schüler, mit dessen Betragen Linné am wenigsten zufrieden war.

Digitized by Google

været i Stand til at finde andet end de faae ikke fordeelagtige Linier som Stöver og andre, som have omtalt Linnés Discipler, anföre om ham. Fölgende, som jeg deels har samlet af hans Manuscripter og trykte Afhandlinger, deels erholdt fra en troeværdig Landsmand af Rolander, som kiendte ham meget nöje og var Vidne til hans sidste sörgelige Levetid, er alt hvad jeg er istand til at levere som Bidrag til hans Biographie.

Han var födt i Småland af fattige Forældre og udmærkede sig allerede som ung ved en sielden Hukommelse og Stadighed i Undersögelser; derimod skal han ikke have viist nogen udmærket Dömmekraft, og have været langsom i alt hvad han foretog sig. Da han kom til Universitetet i Upsala, blev han som Elsker af Naturhistorien snart kiendt af *Linné* og denne tog sig af ham som Inspector Nationis Smolandicæ, og antog ham endog til Lærer hos sin Sön. Under sit Ophold i Upsala, som varede i 10 Aar, skrev han adskillige zoologiske Afhandlinger, f. Ex. om Carabus crepitans (indfört i Vettensk. Acad. Afhandl. for Aaret) om Phalæna pyralis pingvinalis (ibid. om Hemerobius pulsatorius (ibid. 1754)

Digitized by Google

om Vespa cribraria (ibid. 1752 *). Det var især hans Kierlighed til Botanik og Zoologie, hans Utrættelighed i at giöre Observationer og hans Nöjsomhed i Henseende til Livets Beqvemmeligheder, som bevægede Linné til at anbefale ham i Amsterdam, til at foretage en naturhistorisk Reise, for at giöre Samlinger og Opdagelser i Surinam.

I Selskab med Oberst *Dahlberg* **), som

*) Man seer af disse Afhandlingers Indhold, at Rolander især har været opmærksom paa de Naturgienstænder, som udmærkede sig ved ualmindelige Egenskaber. Den Tids Tendents at ville forklare Indretningerne i Naturen, især med Hensyn til Skaberens Viisdom, förend man kiendte Naturen nöje, bragte ham imidlertid til en overilet Forklaring af de Pori, som findes paa nogle Lameller der ere fæstede paa Födderne af Vespa cribraria. Han troede nemlig at dette Insekt dermed sigtede Pollen af Blomsternes Hanner paa Stigma af deres Hunner. Sildigere Opdagelser have oplyst, at disse Lameller ikke ere perforerede, og at Sigtningen altsaa ikke kan skee.

**) Det er den samme *Dahlberg* som har giort sig fortient af Botaniken og især af Lægevi-

Digitized by Google

nyelig var kommet tilbage fra Surinam, hvor han besad Plantager, reiste han fra Upsala d. 21 Oct. 1754, tog over Land til Amsterdam, og gik derfra med et hollandsk Skib til Surinam, hvor han ankom d. 20 Juni 1755. Han giorde mangfoldige Excursioner omkring Byen Paramaribo, for at anstille zoologiske men især botaniske Undersögelser, og nogle fierne-re ved at tage op ad de Floder som have deres Udlöb i Floden Surinam, f. Ex. Commevina, men fra at trænge dybere ind i Landet, som var hans Hensigt, blev han forhindret ved de flygtede revolterede Negerslaver, som fra de-

denskaben, ved at meddele Linné adskillige mærkværdige Naturprodukter, iblandt andre den efter Dahlbergs berömte Neger *Qvas* kaldte Qvassia, men formodentlig er det og den samme Dahlberg som Capt. *Stedmann* i hans Narrative of a five years expedition againts the revolted negroes of Surinam. Lond. 179? beskylder for, at han, efter at have lovet sin Neger *Baron* Frihed, solgte ham, og derved forbittrede denne saa meget, at han svor de Hvide et evigt Fiendskab, gik over til de revolterede Negre og giorde Colonisterne i Surinam megen Skade.

Digitized by Google

res Leire idelig satte Colonisterne i Skræk og ofte ödelagde de fiernere Plantager. D. 22 Jan. 1756 forlod han denne hollandske Colonie og kom d. 13 Febr. samme Aar til St. Eustach, botaniserede der i 10 Dage, og arriverede endelig over Amsterdam til Stokholm d. 2 Octb. 1756.

Mangel paa Penge, slet Diæt, det usunde Clima, Botaniseren i Savannerne, og Uforsighed f. Ex. i at sove under aaben Himmel, havde i Surinam tildraget ham de der sædvanlige Febre, som svækkede ham saaledes, at han aldrig mere fik sit Helbred. Hertil bidrog ogsaa meget, at han efter hiint Lands Skik og Brug maatte nyde mere spirituøse Drikke end han i sit Födeland var vandt til; hvilke tilsidst bleve ham en grum Nödvendighed, som hans svækkede Siel og Legeme desværre ikke havde Kraft til at undvære. Efter hans Hiemkomst finder jeg ikke, at han har publiceret noget, endskiönt han havde givet Haab derom, naar jeg undtager en Afhandling om den giftige Planteslægt Doliocarpos fra Surinam, som findes indfört i Vettensk. Academ. Afhandlinger for Aaret 1756. Kun lidet communicativ af Naturen blev han det endnu mindre under sin

Linné anbefalede Reisers Behageligheder og Nytte, uden at fortie deres Farer og Gienvordigheder, ikke blot i sine Skrifter, f. Ex. i hans Oratio de peregrinatione intra patriam og i den academiske Dissertation: Instructio peregrinatoris, som er indfört i den 5te Tome af Amœnitat. academ., men ogsaa ved sine Forelæsninger, paa Excursioner og især under de lærerige Samtaler han saa ofte holdt med sine Disciple naar han besögte dem eller de ham. Ved at opvække Interesse for Naturens Betragtning i Fædrelandet, opvakte han tillige en forhen ukiendt Entusiasme for dens Beskuelse i fremmede Lande; enhver som hörte ham tog Staven i Haanden for at söge Planter og Dyr og Mineralier; kort sagt: Ukyndighed forsvandt og Naturhistoriens ridderlige Tid begyndte.

Ogsaa *Daniel Rolander* den Mand som jeg i Dag vover at giöre Selskabet nöjere bekiendt med, var blandt de af Linnés Discipler,

Cairo giort Bekiendtskab med 5 europæiske Lærde og Philosopher. Een af disse, som var Botaniker havde forært ham den Bog han nu brugte. — Denne Botaniker var *Forskål*.,

Digitized by Google

som uden anden Hensigt end Naturhistoriens Fremme, uden Haab om anden Belönning, hvilket og Udfaldet viiste, end opfyldt Bestemmelse, udbredte ved Rejser Linnés Ære og befæstede ved Opdagelser hans Lære.

Rolander var af Linnés Elever vel ikke den förste af Hoved og Kundskaber, men da han uden at fortiene det, er iblandt de mindre bekiendte og da adskillige Forfattere, iblandt andre *Stöver* i hans Lebensbeschreibung Linnés *) fælder en Dom over ham som let kunde mistydes, har jeg troet at burde redde hans Ære, og kan dette saa meget des lettere som jeg af hans egne Optegnelser paa hans Reise til Surinam er istand til at bevise hans Flid og Kundskaber, hvilket jeg haaber saa meget mere fortiener Opmærksomhed som dette Manuscript aldrig er bleven trykt.

Man har saavidt mig er bekiendt kun meget faae trykte Efterretninger om bemeldte Rolanders Levnet, i det mindste har jeg ikke

*) Nemlig 1ste D. p. 336 med disse Ord: "seine (Rolanders) Reise trug wenig Früchte, und er var der Schüler, mit dessen Betragen Linné am wenigsten zufrieden war.

Digitized by Google

været i Stand til at finde andet end de faae ikke fordeelagtige Linier som Stöver og andre, som have omtalt Linnés Discipler, anföre om ham. Fölgende, som jeg deels har samlet af hans Manuscript og trykte Afhandlinger, deels erholdt fra en troeværdig Landsmand af Rolander, som kiendte ham meget nöje og var Vidne til hans sidste sörgelige Levetid, er alt hvad jeg er istand til at levere som Bidrag til hans Biographie.

Han var födt i Småland af fattige Forældre og udmærkede sig allerede som ung ved en sielden Hukommelse og Stadighed i Undersögelser; derimod skal han ikke have viist nogen udmærket Dömmekraft, og have været langsom i alt hvad han foretog sig. Da han kom til Universitetet i Upsala, blev han som Elsker af Naturhistorien snart kiendt af *Linné* og denne tog sig af ham som Inspector Nationis Smolandicæ, og antog ham endog til Lærer hos sin Sön. Under sit Ophold i Upsala, som varede i 10 Aar, skrev han adskillige zoologiske Afhandlinger, f. Ex. om Carabus crepitans (indfört i Vettensk. Acad. Afhandl. for Aaret 1750) om Phalæna pyralis pingvinalis (ibid. 1755) om Hemerobius pulsatorius (ibid. 1754)

Digitized by Google

om Vespa cribraria (ibid. 1752 *). Det var især hans Kierlighed til Botanik og Zoologie, hans Utrættelighed i at giöre Observationer og hans Nöjsomhed i Henseende til Livets Beqvemmeligheder, som bevægede Linné til at anbefale ham i Amsterdam, til at foretage en naturhistorisk Reise, for at giöre Samlinger og Opdagelser i Surinam.

I Selskab med Oberst *Dahlberg* **), som

*) Man seer af disse Afhandlingers Indhold, at Rolander især har været opmærksom paa de Naturgienstænder, som udmærkede sig ved ualmindelige Egenskaber. Den Tids Tendents at ville forklåre Indretningerne i Naturen, især med Hensyn til Skaberens Viisdom, förend man kiendte Naturen nöje, bragte ham imidlertid til en overilet Forklaring af de Pori, som findes paa nogle Lameller der ere fæstede paa Födderne af Vespa cribraria. Han troede nemlig at dette Insekt dermed sigtede Pollen af Blomsternes Hanner paa Stigma af deres Hunner. Sildigere Opdagelser have oplyst, at disse Lameller ikke ere perforerede, og at Sigtningen altsaa ikke kan skee.

**) Det er den samme *Dahlberg* som har giort sig fortient af Botaniken og især af Lægevi-

Digitized by Google

nyelig var kommet tilbage fra Surinam, hvor han besad Plantager, reiste han fra Upsala d. 21 Oct. 1754, tog over Land til Amsterdam, og gik derfra med et hollandsk Skib til Surinam, hvor han ankom d. 20 Juni 1755. Han giorde mangfoldige Excursioner omkring Byen Paramaribo, for at anstille zoologiske men især botaniske Undersögelser, og nogle fiernete ved at tage op ad de Floder som have deres Udlöb i Floden Surinam, f. Ex. Commevina, men fra at trænge dybere ind i Landet, som var hans Hensigt, blev han forhindret ved de flygtede revolterede Negerslaver, som fra de-

denskaben, ved at meddele Linné adskillige mærkværdige Naturprodukter, iblandt andre den efter Dahlbergs berömte Neger *Qvas* kaldte Qvassia, men formodentlig er det og den samme Dahlberg som Capt. *Stedmann* i hans Narrative of a five years expedition againts the revolted negroes of Surinam. Lond. 179? beskylder for, at han, efter at have lovet sin Neger *Baron* Frihed, solgte ham, og derved forbittrede denne saa meget, at han svor de Hvide et evigt Fiendskab, gik over til de revolterede Negre og giorde Colonisterne i Surinam megen Skade.

Digitized by Google

res Leire idelig satte Colonisterne i Skræk og ofte ödelagde de fiernere Plantager. D. 22 Jan. 1756 forlod han denne hollandske Colonie og kom d. 13 Febr. samme Aar til St. Eustach, botaniserede der i 10 Dage, og arriverede endelig over Amsterdam til Stokholm d. 2 Octb. 1756.

Mangel paa Penge, slet Diæt, det usunde Clima, Botaniseren i Savannerne, og Uforsighed f. Ex. i at sove under aaben Himmel, havde i Surinam tildraget ham de der sædvanlige Febre, som svækkede ham saaledes, at han aldrig mere fik sit Helbred. Hertil bidrog ogsaa meget, at han efter hiint Lands Skik og Brug maatte nyde mere spirituöse Drikke end han i sit Födeland var vandt til; hvilke tilsidst bleve ham en grum Nödvendighed, som hans svækkede Siel og Legeme desværre ikke havde Kraft til at undvære. Efter hans Hiemkomst finder jeg ikke, at han har publiceret noget, endskiönt han havde givet Haab derom, naar jeg undtager en Afhandling om den giftige Planteslægt Doliocarpos fra Surinam, som findes indfört i Vettensk. Academ. Afhandlinger for Aaret 1756. Kun lidet communicativ af Naturen blev han det endnu mindre under sin

sygelige Tilstand, saa at meget faae af hans Landsmænd modtoge enten Bemærkninger af ham eller Exemplarer af de Naturprodukter han havde samlet. Kun Assessor *Bergius* modtog adskilligt af ham, og til *Degeer* solgte han en Deel Insekter. Hvad der var Aarsag til hans Utaknemmelighed imod sin Lærer og Beskytter Linné, som han aldrig vilde give eller overlade noget af sine Samlinger, er mig ganske ubekiendt. Efter at have været nogle Aar i Sverrige, reiste han til Kiöbenhavn, og giorde der Bekiendtskab med Professorerne *Friis Rottböll* og *Kratzenstein*. Den förste kiöbte hans Herbarium og den sidste Manucriptet til hans Reise, hvortil han sögte en Forlægger, med Hensigt at lade Rolander erholde Fordelen ved Udgaven deraf. Fra Kiöbenhavn reiste han til Landskrone, hvor Generalmajor *Strussenfeldt* og Commerceraad *Schau* viiste megen Godhed mod ham. Den sidste, som var Arendator for Hveen, förte ham did for at han skulde undersöge denne Öes Naturprodukter. Han forfattede og et Register over dens Planter og Dyr, men dette röbede kun hvor meget han havde tabt i Kundskaber og Indsigt; saaledes havde han f. Ex. af Veronica

Digitized by Google

serpyllifolia giort 5 — 6 forskiellige Arter efter Antallet af Blomsterne paa Racemus. Da Schau döde og Strussenfeldt flyttede bort, tog Rolander til Lund. Her levede han i den dybeste Armod, laae næsten bestandig til Sengs, og Hunger vilde have dræbt ham, för Sygdom, naar ikke godædige Mennesker havde rakt ham det nödvendigste til at opholde et usselt Liv, som ophörte kort derefter.

Ovenmeldte Mnscpt., som bestaaer af 9 Volum. i Folio, er skrevet paa Latin. Det er skiænket til den botaniske Haves Bibliothek, af Hs. Maj Kongen tilligemed de Vahlske Samlinger og Böger hvoriblandt det fandtes. Professor Vahl havde kiöbt det paa den Rottböllske Auction, og af fölgende Linier skrevne med Conferentsraad Rottbölls egen Haand foran den förste Deel af Mnscpt. seer man, at Rottböl havde skiænket det til Grev Thott, ved hvis Död han formodentlig er igien kommet i Besiddelse deraf. "Dette Mnscpt. tilligemed de af "mig giorte Beskrivelser, som hverken ere "fuldförte eller af mig tilsidst giennemsete, "saa og en Deel Tegninger med 18 Kobberpla-"der, som ere hos Hr. Etatsraad Holms Kob-"berstikker, men af mig betalte, önsker Jeg

Digitized by Google

"at Hs. højgrevelige Excellence af Thott vilde "tage imod, som et Kiendetegn paa min Hen-"givenhed og underdanige Taknemmelighed "for den mig altid udviiste store Naade og "Bevaagenhed." Kblivn. d. 21 Apr. 1774.

Rottböll.

I det Rottböllske Herbarium, som ogsaa har Plads blandt den botaniske Haves Samlinger, findes og en Deel af de Rolanderske, men langt fra ikke saa mange som man kunde vente; thi man har sagt mig at de Rolanderske Planter som Rottböll kiöbte, fyldte tvende store Kasser. Hvor de övrige ere, veed Jeg ikke, ligesaalidet som hvor de 18 Kobberplader henligge, som efter Rottbölls Paategning bleve forærte til Grev Thott.

Titelen paa Mnscpt. er: *Diarium surinamense, qvod sub intinere exotico conscripsit Daniel Rolander.*

Af Rottbölls anförte Paategning og af Fortalen til hans *Descriptiones rariorum plantarum*, seer man at han havde i Sinde at udgive i det mindste noget deraf, da han havde udarbeidet Plantebeskrivelserne og endogsaa ladet stikke en Deel Plader dertil. Formodentlig

Digitized by Google

var det hans Hensigt at udgive en *Flora surinamensis*; thi Plantebeskrivelserne som medfölge Mnscpt., ere stillede i systematisk Orden. De indeholde udförlige Beskrivelser af omtrent 400 Planter, deels uddragne af Rolanders Optegninger, deels forfattede efter de törrede Exemplarer af Planterne, som fandtes i hans Samling. De Rolanderske Navne ere beholdte naar ikke nöjere Undersögelser giorde deres Forandring nödvendig, og da ere Synonymer af Mnscpt. vedföjede. Det er færdigt indtil Enden af Syngenesia.

Adskillige af de Rolanderske Opdagelser bleve bekiendtgiorte af *Rottböll* i hans forskiellige Skrifter, f. Ex. i hans Værk over *Gramina* eller: *Descriptionum et iconum rariores et pro maxima parte novas plantas illustrantium. Lib. 1us. Hafn.* 1773 *fol.*, hvor der findes Kobbere over adskillige af Rolander fra Surinam hiembragte Cyperoideæ, i hans Afhandling: *Observationes ad genera qvædam rariora exoticarum plantarum* i *Collectanea soc. med. hafniens. vol.* 2., hvor han endog har opkaldt en Plante efter Rolander, og især i hans *Descriptiones rariorum plantarum nec non materiæ medicæ atqve oeconomicæ e terra surinamen-*

Digitized by Google

sygelige Tilstand, saa at meget faae af hans Landsmænd modtoge enten Bemærkninger af ham eller Exemplarer af de Naturprodukter han havde samlet. Kun Assessor *Bergius* modtog adskilligt af ham, og til *Degeer* solgte han en Deel Insekter. Hvad der var Aarsag til hans Utaknemmelighed imod sin Lærer og Beskytter Linné, som han aldrig vilde give eller overlade noget af sine Samlinger, er mig ganske ubekiendt. Efter at have været nogle Aar i Sverrige, reiste han til Kiöbenhavn, og giorde der Bekiendtskab med Professorerne *Friis Rottböll* og *Kratzenstein*. Den förste kiöbte hans Herbarium og den sidste Manucriptet til hans Reise, hvortil han sögte en Forlægger, med Hensigt at lade Roland[illegible] olde Fordelen ved Udgaven deraf. F[illegible] nhavn reiste han til Landskrone, [illegible] neralmajor *Strussenfeldt* og Comm[illegible] *han* viist megen Godhed mod h[illegible] idste, var Arendator for H[illegible] m dit han skulde undersö[illegible] ter. Han forfatt[illegible] Planter og Dyr[illegible] meget han hav[illegible] sigt; saaledes [illegible]

Digitized by Google

"at Hs. höjgrevelige Excellence af Thott vilde "tage imod, som et Kiendetegn paa min Hen-"givenhed og underdanige Taknemmelighed "for den mig altid udviiste store Naade og "Bevaagenhed." Kbhvn. d. 21 Apr. 1774.

Rottböll.

I det Rottböllske Herbarium, som ogsaa har Plads blandt den botaniske Haves Samlinger, findes og en Deel af de Rolanderske, men langt fra ikke saa mange som man kunde vente; thi man har sagt mig at de Rolanderske Planter som Rottböll kiöbte, fyldte tvende store Kasser. Hvor de övrige ere, veed Jeg ikke, ligesaalidet som hvor de 18 Kobberplader henligge, som efter Rottbölls Paategning bleve forærte til Grev Thott.

Titteln paa Mnscpt. er: *Diarium surinamense, qvod sub intinere exotico conscripsit Daniel Rolander.*

Af Rottbölls anförte Paategning og af Fortalen til hans *Descriptiones rariorum plantarum*, seer man at han havde i Sinde at udgive i det mindste noget deraf, da han havde udarbeidet Plantebeskrivelserne og endogsaa ladet stikke en Deel Plader dertil. Formodentlig

Digitized by Google

var det hans Hensigt at udgive en *Flora surinamensis*; thi Plantebeskrivelserne som medfölge Mnscpt., ere stillede i systematisk Orden. De indeholde udförlige Beskrivelser af omtrent 400 Planter, deels uddragne af Rolanders Optegninger, deels forfattede efter de törrede Exemplarer af Planterne, som fandtes i hans Samling. De Rolanderske Navne ere beholdte naar ikke nöjere Undersögelser giorde deres Forandring nödvendig, og da ere Synonymer af Mnscpt. vedföjede. Det er færdigt indtil Enden af Syngenesia.

Adskillige af de Rolanderske Opdagelser bleve bekiendtgiorte af *Rottböll* i hans forskiellige Skrifter, f. Ex. i hans Værk over *Gramina* eller: *Descriptionum et iconum rariores et pro maxima parte novas plantas illustrantium. Lib. ius. Hafn.* 1773 *fol.*, hvor der findes Kobbere over adskillige af Rolander fra Surinam hiembragte Cyperoideæ, i hans Afhandling: *Observationes ad genera quædam rariora exoticarum plantarum i Collectanea soc. med. hafniens. vol.* 2., hvor han endog har opkaldt en Plante efter Rolander, og især i hans *Descriptiones rariorum plantarum nec non materiæ medicæ atqve oeconomicæ e terra surinamen-*

været i Stand til at finde andet end de faae ikke fordeelagtige Linier som Stöver og andre, som have omtalt Linnés Discipler, anföre om ham. Fölgende, som jeg deels har samlet af hans Manuscript og trykte Afhandlinger, deels erholdt fra en troeværdig Landsmand af Rolander, som kiendte ham meget nöje og var Vidne til hans sidste sörgelige Levetid, er alt hvad jeg er istand til at levere som Bidrag til hans Biographie.

Han var födt i Småland af fattige Forældre og udmærkede sig allerede som ung ved en sielden Hukommelse og Stadighed i Undersögelser; derimod skal han ikke have viist nogen udmærket Dömmekraft, og have været langsom i alt hvad han foretog sig. Da han kom til Universitetet i Upsala, blev han som Elsker af Naturhistorien snart kiendt af *Linné* og denne tog sig af ham som Inspector Nationis Smolandicæ, og antog ham endog til Lærer hos sin Sön. Under sit Ophold i Upsala, som varede i 10 Aar, skrev han adskillige zoologiske Afhandlinger, f. Ex. om Carabus crepitans (indfört i Vettensk. Acad. Afhandl. for Aaret 1750) om Phalæna pyralis pingvinalis (ibid. 1755) om Hemerobius pulsatorius (ibid. 1754)

Digitized by Google

om Vespa cribraria (ibid. 1752 *). Det var især hans Kierlighed til Botanik og Zoologie, hans Utrættelighed i at giöre Observationer og hans Nöjsomhed i Henseende til Livets Beqvemmeligheder, som bevægede Linné til at anbefale ham i Amsterdam, til at foretage en naturhistorisk Reise, for at giöre Samlinger og Opdagelser i Surinam.

I Selskab med Oberst *Dahlberg* **), som

*) Man seer af disse Afhandlingers Indhold, at Rolander især har været opmærksom paa de Naturgienstænder, som udmærkede sig ved ualmindelige Egenskaber. Den Tids Tendents at ville forklare Indretningerne i Naturen, især med Hensyn til Skaberens Viisdom, förend man kiendte Naturen nöje, bragte ham imidlertid til en overilet Forklaring af de Pori, som findes paa nogle Lameller der ere fæstede paa Födderne af Vespa cribraria. Han troede nemlig at dette Insekt dermed sigtede Pollen af Blomsternes Hanner paa Stigma af deres Hunner. Sildigere Opdagelser have oplyst, at disse Lameller ikke ere perforerede, og at Sigtningen altsaa ikke kan skee.

**) Det er den samme *Dahlberg* som har giort sig fortient af Botaniken og især af Lægevi-

Digitized by Google

nyelig var kommet tilbage fra Surinam, hvor han besad Plantager, reiste han fra Upsala d. 21 Oct. 1754, tog over Land til Amsterdam, og gik derfra med et hollandsk Skib til Surinam, hvor han ankom d. 20 Juni 1755. Han giorde mangfoldige Excursioner omkring Byen Paramaribo, for at anstille zoologiske men især botaniske Undersögelser, og nogle fierne-te ved at tage op ad de Floder som have deres Udlöb i Floden Surinam, f. Ex. Commevina, men fra at trænge dybere ind i Landet, som var hans Hensigt, blev han forhindret ved de flygtede revolterede Negerslaver, som fra de-

denskaben, ved at meddele Linné adskillige mærkværdige Naturprodukter, iblandt andre den efter Dahlbergs berömte Neger *Qvas* kaldte Qvassia, men formodentlig er det og den samme Dahlberg som Capt. *Stedmann* i hans Narrative of a five years expedition againts the revolted negroes of Surinam. Lond. 179? beskylder for, at han, efter at have lovet sin Neger *Baron* Frihed, solgte ham, og derved forbittrede denne saa meget, at han svor de Hvide et evigt Fiendskab, gik over til de revolterede Negre og giorde Colonisterne i Surinam megen Skade.

Digitized by Google

res Leire idelig satte Colonisterne i Skræk og ofte ödelagde de fiernere Plantager. D. 22 Jan. 1756 forlod han denne hollandske Colonie og kom d. 13 Febr. samme Aar til St. Eustach, botaniserede der i 10 Dage, og arriverede endelig over Amsterdam til Stokholm d. 2 Octb. 1756.

Mangel paa Penge, slet Diæt, det usunde Clima, Botaniseren i Savannerne, og Uforsighed f. Ex. i at sove under aaben Himmel, havde i Surinam tildraget ham de der sædvanlige Febre, som svækkede ham saaledes, at han aldrig mere fik sit Helbred. Hertil bidrog ogsaa meget, at han efter hiint Lands Skik og Brug maatte nyde mere spirituöse Drikke end han i sit Födeland var vandt til; hvilke tilsidst bleve ham en grum Nödvendighed, som hans svækkede Siel og Legeme desværre ikke havde Kraft til at undvære. Efter hans Hiemkomst finder jeg ikke, at han har publiceret noget, endskiönt han havde givet Haab derom, naar jeg undtager en Afhandling om den giftige Planteslægt Doliocarpos fra Surinam, som findes indfört i Vettensk. Academ. Afhandlinger for Aaret 1756. Kun lidet communicativ af Naturen blev han det endnu mindre under sin

Digitized by Google

sygelige Tilstand, saa at meget faae af hans Landsmænd modtoge enten Bemærkninger af ham eller Exemplarer af de Naturprodukter han havde samlet. Kun Assessor *Bergius* modtog adskilligt af ham, og til *Degeer* solgte han en Deel Insekter. Hvad der var Aarsag til hans Utaknemmelighed imod sin Lærer og Beskytter Linné, som han aldrig vilde give eller overlade noget af sine Samlinger, er mig ganske ubekiendt. Efter at have været nogle Aar i Sverrige, reiste han til Kiöbenhavn, og giorde der Bekiendtskab med Professorerne *Friis Rottböll* og *Kratzenstein.* Den förste kiöbte hans Herbarium og den sidste Manucriptet til hans Reise, hvortil han sögte en Forlægger, med Hensigt at lade Rolander erholde Fordelen ved Udgaven deraf. Fra Kiöbenhavn reiste han til Landskrone, hvor Generalmajor *Strussenfeldt* og Commerceraad *Schau* viiste megen Godhed mod ham. Den sidste, som var Arendator for Hveen, förte ham did for at han skulde undersöge denne Öes Naturprodukter. Han forfattede og et Register over dens Planter og Dyr, men dette röbede kun hvor meget han havde tabt i Kundskaber og Indsigt; saaledes havde han f. Ex. af Veronica

Digitized by Google

serpyllifolia giort 5 — 6 forskiellige Arter efter Antallet af Blomsterne paa Racemus. Da Schau döde og Strussenfeldt flyttede bort, tog Rolander til Lund. Her levede han i den dybeste Armod, laae næsten bestandig til Sengs, og Hunger vilde have dræbt ham, för Sygdom, naar ikke godædige Mennesker havde rakt ham det nödvendigste til at opholde et usselt Liv, som ophörte kort derefter.

Ovenmeldte Mnscpt., som bestaaer af 9 Volum. i Folio, er skrevet paa Latin. Det er skiænket til den botaniske Haves Bibliothek, af Hs. Maj Kongen tilligemed de Vahlske Samlinger og Böger hvoriblandt det fandtes. Professor Vahl havde kiöbt det paa den Rottböllske Auction, og af fölgende Linier skrevne med Conferentsraad Rottbölls egen Haand foran den förste Deel af Mnscpt. seer man, at Rottböl havde skiænket det til Grev Thott, ved hvis Död han formodentlig er igien kommet i Besiddelse deraf. "Dette Mnscpt. tilligemed de af "mig giorte Beskrivelser, som hverken ere "fuldförte eller af mig tilsidst giennemsete, "saa og en Deel Tegninger med 18 Kobberpla- "der, som ere hos Hr. Etatsraad Holms Kob- "berstikker, men af mig betalte, önsker Jeg

Digitized by Google

"at Hs. höjgrevelige Excellence af Thott vilde "tage imod, som et Kiendetegn paa min Hen- "givenhed og underdanige Taknemmelighed "for den mig altid udviiste store Naade og "Bevaagenhed." Kbhvn. d. 21 Apr. 1774.

Rottböll.

I det Rottböllske Herbarium, som ogsaa har Plads blandt den botaniske Haves Samlinger, findes og en Deel af de Rolanderske, men langt fra ikke saa mange som man kunde vente; thi man har sagt mig at de Rolanderske Planter som Rottböll kiöbte, fyldte tvende store Kasser. Hvor de övrige ere, veed Jeg ikke, ligesaalidet som hvor de 18 Kobberplader henligge, som efter Rottbölls Paategning bleve forærte til Grev Thott.

Tittelen paa Mnscpt. er: *Diarium surinamense, qvod sub intinere exotico conscripsit Daniel Rolander.*

Af Rottbölls anförte Paategning og af Fortalen til hans *Descriptiones rariorum plantarum*, seer man at han havde i Sinde at udgive i det mindste noget deraf, da han havde udarbeidet Plantebeskrivelserne og endogsaa ladet stikke en Deel Plader dertil. Formodentlig

Digitized by Google

var det hans Hensigt at udgive en *Flora surinamensis*; thi Plantebeskrivelserne som medfölge Mnscpt., ere stillede i systematisk Orden. De indeholde udförlige Beskrivelser af omtrent 400 Planter, deels uddragne af Rolanders Optegninger, deels forfattede efter de törrede Exemplarer af Planterne, som fandtes i hans Samling. De Rolanderske Navne ere beholdte naar ikke nöjere Undersögelser giorde deres Forandring nödvendig, og da ere Synonymer af Mnscpt. vedföjede. Det er færdigt indtil Enden af Syngenesia.

Adskillige af de Rolanderske Opdagelser bleve bekiendtgiorte af *Rottböll* i hans forskiellige Skrifter, f. Ex. i hans Værk over *Gramina* eller: *Descriptionum et iconum rariores et pro maxima parte novas plantas illustrantium. Lib. 1us. Hafn.* 1773 *fol.*, hvor der findes Kobbere over adskillige af Rolander fra Surinam hiembragte Cyperoideæ, i hans Afhandling: *Observationes ad genera quædam rariora exoticarum plantarum i Collectanea soc. med. hafniens. vol.* 2., hvor han endog har opkaldt en Plante efter Rolander, og især i hans *Descriptiones rariorum plantarum nec non materiæ medicæ atqve oeconomicæ e terra surinamen-*

Digitized by Google

si fragmentum Hafn. 1776. 4., som indeholder allene Rolanderske Opdagelser, og hvoraf den sidste Deel *), efter Rottbölls egen Tilstaaelse i Fortalen til dette Skrift, ganske tilhörer Rolander og er uddraget af hans Dagbog. Besynderligt er det, at Rottböll hverken her eller i noget andet af sine Skrifter, hvor han bekiendtgiör Rolanders Opdagelser i Planteriget, giver nöjere Efterretninger om denne *berömte* Reisende, som han kalder ham, der som han tilföjer, var: *injuria sortis celebris.*

At Vahl havde i Sinde at udgive dette Diarium enten heelt eller blot det naturhistoriske deraf, har han ofte sagt mig; desuden vise nogle Mnscpt. hoslagte Papirer, skrevne med Vahls Haand, at han har arbeidet herpaa. Disse ere nemlig et fuldstændigt Indholdsregister over det hele Diarium, og omtrent 100 zoologiske Beskrivelser, uddragne af Mnscpt.

*) I denne findes blandt andet Efterretninger om *Qvassia amara*, som Rolander kalder *Zygophyllum Qvassii*, ikke *Zygoph. æstuans*, som Linné siger i sin Dissertat. om denne Plante i Amœn. Acad. v. 6. Rolander kunde altsaa tidligere end Linné have bekiendtgiort Anvendelsen af denne vigtige Vext.

Digitized by Google

og corrigerede samt forögede med Synonymer og Bemærkninger af Vahl. Desuden har Vahl tilföjet i Randen af Mnscptet til Dagbogen adskillige Navne til Planter, som Rolander ikke torde bestemme. Tegningerne som medfölge dette Diarium og som omtrent ere 50, forestille allene Planter. Jeg har ingensteds fundet optegnet om de ere fra Rolanders Haand eller om de ere giorte efter törrede Exemplarer i hans Herbarium. Saa meget er vist, at nogle af dem ere allerede stukne og staae i Rottbölls ovennævnte Skrift: *Descriptiones &c.* f. Ex. *Eriocaulon fasciculatum* og *amplexicaule*, *Triplaris americana*, *Rondeletia biflora* &c., og da disse efter Rottbölls Angivelse i Fortalen ere besörgede tegnede af ham, og de övrige ikke stukne ere tegnede i samme Maneer som disse, formoder jeg at de alle ere malede her i Byen. — Den som er nogenlunde bekiendt med den linnéiske Aand og de Regler han anbefalede sine reisende Discipler ved Optegnelsen af deres Bemærkninger, mærker snart ved Giennemlæsningen af dette Mnscrpt. at en linnéisk Discipel er dets Forfatter.

For ikke at glemme noget som var værd

Digitized by Google

at lægge Mærke til, har Rolander optegnet alt hvad der forekom ham ikke aldeles at mangle Interresse. Deraf fölger, at saa længe Forfatteren er i Lande som ikke ere os fremmede, hörer der lidt Tolmodighed til at fölge ham i hans omstændelige Detail af alt det som mödte ham, men denne Eensformighed og Mangel paa Interresse forandrer sig ganske ved hans Ankomst til Surinam, et Land som indtil denne Dag er os temmelig ubekiendt*), deels fordi dets Fraliggenhed og temmelig usunde Clima, hvilket det har tilfælleds med omtrent alle de Steder hvor Hollænderne have nedsadt sig, ikkun har tilladt faae Reisende at besöge det, deels fordi det er gaaet med denne som med de fleste af de hollandske Colonier, at Colonisternes Jalousie og Handelssyge har bort-

*) Det er sandt at man har naturhistoriske Værker over Surinam af Mams. Merian, af Bankroft, Hartsink, Fermin o. fl., men deels ere disse ikke meget paalidelige; deels indskrænke de sig meest til Zoologien. Aublets bekiendte botaniske Værk, indeholder vel en Deel surinamske Planter, men Rolander har derimod mange, som ikke findes hos Aublet.

skræmmet Fremmede og bragt deres egne til at tie med hvad de vidste.

Ved at sammenligne de ældre, ikke de ældste, Reisebeskrivelser med de nyere, har det ofte forekommet mig, at ligesom disse overgaae hine i Stiil og Beskrivelser over enkelte Naturphoenomener, saaledes overgaae de ældre de nyere, i at give Læserne en tydelig Forestilling om det Land de undersöge, og i at sætte dem ind deri, ikke saa meget ved selv at portraittere dets Physiognomie, som ved at give Læseren Materialier til at forfærdige Maleriet, og dette skeer især derved, at de ikke undlode at bemærke alt hvad der forekom dem usædvanligt.

Denne Bemærkning stadfæstes i det mindste ved Rolanders Dagbog. Önsker man f. Ex. at kiende de Indtryk, som Plante- og Dyrerigets forskiellige Producter i Surinam giöre paa Europæeren, behöver man blot at fölge ham paa Excurtsioner, og man vil snart uden at tage nogen opflammet Indbildningskraft til Hielp, finde baade de Hovedtræk og de finere Lineamenter, hvorved dette Clima i denne Henseende udmærker sig.

Digitized by Google

Rolander differentierer meget godt de forskiellige Menneskeracer samt de Varieteter som ere fremkomne ved Blandinger af disse, og beskriver baade hines og disses forskiellige Sæder og Forhold. Barrometer- og Thermometer Observationer samt Iagtagelser over Veirliget, anförer han nöiagtig hver Dag. Han er ikke fremmed i nogen Deel af Naturhistorien, og hele Skriftet er fuldt, deels af Bemærkninger deels af Opdagelser, som enten den Gang vare nye eller tildeels endnu ere det.

Saaledes er han, for at anföre et Exempel blandt flere, saavidt jeg veed den förste der har lagt Mærke til den Egenskab som nogle Planter have, at de under Blomstringstiden faae i Nærheden af Fructifications Redskaberne en saa stærk forhöiet Grad af Varme, at man tydelig med Fölelsen opdager den, en Egenskab som for ikke længe siden paa Isle de france blev bemærket af en blind Mad. *Huber* hos en Art af Slægten *Arum*, og bekiendtgiort af *Bory de St. Vincent* i hans *Voyage aux 4 Isles* &c. og som Professor *Bernhardi* i Erfurt siden har bekræftet. I den förste Deel af hans Reise fortæller han nemlig, han ved at efterspore en behagelig

Digitized by Google

Flugt som kom ham i Möde fra Flodbredderne, nær havde brændt Næsen paa Blomsterne af *Arum arborescens*, og at han ved nöjere Undersögelse lagde Mærke til, at jo koldere Luftens Temperatur var, jo stærkere var Blomstens Varme og Uddunstning, og at den derfor især kun fandt Sted om Aftenen.

Til Exempel paa det Indtryk som Naturens og Menneskenes Betragtning i Surinams brændende Clima har giort paa Forfatteren og paa den Maade han söger at giöre Læseren bekiendt med dette Indtryk, vil jeg fremsætte nogle faae Stykker af hans Dagbog, og begynde med hans Ankomst til Floden Surinam:

"Flodbredderne skiultes af en tæt, mörk, lövrig Skov, hvis himmelhöje, ældgamle Træer hist og her vare prydede med de skiönneste Blomster. Skovens Störrelse og Höjde blev mærkelig forögett, og syntes at voxe under Tilskuernes Öjne, naar Floden under Ebbetiden traadte tilbage, hvorved uhyre Træbuller som Vandet skiulte, kom tilsyne. Vegetationens Rigdom röbedes ved utallige Grene, Blade og Frugter, forskiellige i Form, Störrelse og Farve som Floden bragte os

Digitized by Google

imöde. Medens Skarer af Vandfugle giennemkrydsede Luften og skiulte Vandet, löd Sangfuglenes Qvidren, blandet med Pappegöjernes Skrigen, fra Flodbreddernes modsatte Skove. Imellem slige Naturscener, for store og for nye til ikke at opflamme Længselen efter deres nærmere Betragtning, kom vi Maalet nærmere, kastede d. 20 Juni Anker ved Fortet nye Amsterdam, og bragtes derfra ved Baade til Paramaribo."

"Den förste Nat tilbragte jeg uden Sövn; thi Dyrenes Brölen, den uvandte Fuglelarm, Kakerlakernes idelige Flagren, den her brugelige Maade at sove i Hængeköjer, og mit svækkede Helbred tillod mig ingen Roe. Men fremfor alt blev jeg holdt aarvaagen og i en spændt Opmærksomhed ved utallige fine Ildgnister, der som gloende Sneeflokker, hist enkelte og her i Hobe, opfyldte Luften. Midt under min uroelige Opmærksomhed sprang et iiskoldt, slimigt Dyr mig lige i Ansigtet og blev klæbende derved. Af Frygt for at det kunde være giftigt, kaldte jeg paa en i Nærheden sovende Slave, som ved Lysets Skin forjagede Dyret, og paa mine Spörgsmaal i det hollandske Sprog, svarte mig paa

Digitized by Google

engelsk: this one jumpo jumpo, hvorved jeg blev lige klog. Den næste Aften kom disse Gnister igien, sluktes og tændtes atter i et Öjeblik, vare snart hist snart her, faldt paa Træer, Gader og Huse, saa en uvandt som jeg maatte frygte for at de vilde sætte Byen i Brand. Ingen kunde give mig tilfredsstillende Oplysning om Grunden til dette Phoenomomen, skiöndt alle, især de Sorte, havde forskiellige Formodninger derom. Det var mig umuligt at være rolig indtil jeg fik Hemmeligheden optaget. I Selskab med nogle sorte Slaver löb jeg det meste af Natten efter disse Lygtemænd, men alle vore Bestræbelser for at fange een eneste Funke vare forgieves; thi i det Öjeblik de sluktes var intet at see. At det bekiendte Insekt *Cicada surinamensis*, skulde ved sin Phosphorescens være Aarsag hertil, kunde jeg ikke troe, da Gnisterne vare saa smaa, saa hurtige og saa öjeblikkelige som et Lynglimt. Det ærgrede mig ikke lidet at Aarsagen til et ligesaa almindeligt som prægtigt Phænomen, en Illumination i hele Naturen, som blev igientaget hver Nat, skulde saa længe være skiult for mig. Jeg skammede mig ved in-

Digitized by Google

imöde. Medens Skarer af Vandfugle giennemkrydsede Luften og skiulte Vandet, löd Sangfuglenes Qvidren, blandet med Pappegöjernes Skrigen, fra Flodbreddernes modsatte Skove. Imellem slige Naturscener, for store og for nye til ikke at opflamme Længselen efter deres nærmere Betragtning, kom vi Maalet nærmere, kastede d. 20 Juni Anker ved Fortet nye Amsterdam, og bragtes derfra ved Baade til Paramaribo."

"Den förste Nat tilbragte jeg uden Sövn; thi Dyrenes Brölen, den uvandte Fuglelarm, Kakerlakernes idelige Flagren, den her brugelige Maade at sove i Hængeköjer, og mit svækkede Helbred tillod mig ingen Roe. Men fremfor alt blev jeg holdt aarvaagen og i en spændt Opmærksomhed ved utallige fine Ildgnister, der som gloende Sneeflokker, hist enkelte og her i Hobe, opfyldte Luften. Midt under min uroelige Opmærksomhed sprang et iiskoldt, slimigt Dyr mig lige i Ansigtet og blev klæbende derved. Af Frygt for at det kunde være giftigt, kaldte jeg paa en i Nærheden sovende Slave, som ved Lysets Skin forjagede Dyret, og paa mine Spörgsmaal i det hollandske Sprog, svarte mig paa

Digitized by Google

engelsk: this one jumpo jumpo, hvorved jeg blev lige klog. Den næste Aften kom disse Gnister igien, sluktes og tændtes atter i et Öjeblik, vare snart hist snart her, faldt paa Træer, Gader og Huse, saa en uvandt som jeg maatte frygte for at de vilde sætte Byen i Brand. Ingen kunde give mig tilfredsstillende Oplysning om Grunden til dette Phoenomomen, skiöndt alle, især de Sorte, havde forskiellige Formodninger derom. Det var mig umuligt at være rolig indtil jeg fik Hemmeligheden optaget. I Selskab med nogle sorte Slaver löb jeg det meste af Natten efter disse Lygtemænd, men alle vore Bestræbelser for at fange een eneste Funke vare forgieves; thi i det Öjeblik de sluktes var intet at see. At det bekiendte Insekt *Cicada surinamensis*, skulde ved sin Phosphorescens være Aarsag hertil, kunde jeg ikke troe, da Gnisterne vare saa smaa, saa hurtige og saa öjeblikkelige som et Lynglimt. Det ærgrede mig ikke lidet at Aarsagen til et ligesaa almindeligt som prægtigt Phænomen, en Illumination i hele Naturen, som blev igientaget hver Nat, skulde saa længe være skiult for mig. Jeg skammede mig ved in-

Digitized by Google

tet at kunne modsætte den almindelige Mening at det var Spögeri, men endog med en Maskine som jeg havde construeret hertil fangede jeg ingen. Endelig var jeg en Aften saa lykkelig at gribe nogle med Haanden, hvorved jeg da opdagede at et lidet Insekt, henhörende til Cantariderne, og som *Browne* i hans History of Jamaica p. 431 fig. 44 har beskreven og afbildet, ved nogle phosphorescerende Puncter paa Underkroppen, frembragte dette Syn *)." — Herpaa fölger en meget nöiagtig Beskrivelse over Dyret og dets Phosphorescens.

En botanisk Excursion.

"Med botanisk Nysgierrighed iled jeg hen til en höj, tæt Skov, men den mörke Nat omgav mig saasnart jeg traadte derind; thi Træernes tætte, udbredte og sammenslyngede Toppe tillode ikke Dagen at trænge deri-

*) Da disse Bemærkninger ere Resultatet af flere Dages Observationer og Mnscpt. er en Dagbog, saa staae de naturligviis ikke der, saaledes som i dette Udtog, samlede paa et Sted.

Digitized by Google

giennem. Det fæle i dette Mörke forögedes ved en aadselagtig Stank og narkotiske Uddunstninger, som frembragtes deels af nedfaldne raadne Frugter, deels af Træerne selv, nemlig af deres hele Overflade. Denne Uddunstning er især stærk ved nogle Arter af Slægterne *Anona* og *Coccoloba*, og den forö-ges mærkelig naar man giör Indsnit i deres Bark. I de nordiske Granskove möder man ofte en specifiq Lugt som foraarsages af disse Træers Uddunstninger, men den er behagelig, og har kun Sted til visse Aarets Tider, da denne derimod er i höj Grad ubehagelig, og formedelst Aarstidernes umærkelige Omvexling aldrig ophörer. Disse tætte Skove, voxende paa en lav, fugtig Jordbund, der aldrig beröres af Solens Straaler, og hvor en Mængde narkotiske Væxter finde Næring, bidrage meget til dette Climats Usundhed for Europæerne. Paa Indianerne derimod og paa Negrene synes de ikke at have nogen mærkelig Virkning. Det usædvanlige Mörke hos disse Skove er ikke blot en Virkning af Træernes Rigdom paa Blade, men og af mangfoldige slyngende Væxter, henhörende til Slægterne *Passiflora*, *Eupatorium* o. s. v.

Digitized by Google

som sammenbinde Trætoppene og af Snylteplanter, f. Ex. forskiellige Arter af *Tillandsia* og *Epidendrum*, hvormed Stammer og Grene ere tæt besatte. Nogle af disse have meget pragtfulde Blomster: De blodröde Bægere f. Ex. hos *Tillandsia tenuifolia* hævedes ved dens sneehvide Kroner, og udgiorde i Forening med den himmelblaae *Tillandsia serrata* og den lysblaae *Epidendrum spathulatum* de skiönneste Guirlander.

Under min Vandring blev jeg opmærksom paa en forunderlig larmende, hæshvinende Lyd, som syntes at komme ovenfra, og som bestandig tiltog og ligesom nærmede sig. Ved at efterspore Aarsagen dertil, skimtede jeg i en Trætop et Dyr som aabnede et stort Svælg, men Mörket forhindrede mig at see om det var en Slange eller Fiirbeen og om Lyden frembragtes af dette. Jeg gik videre, men Lyden fulgte mig uafladelig og nærmede sig kiendelig; saaledes bestandig forfulgt, og som det syntes snart indhentet, troede jeg det sikkerst at retirere, men neppe var jeg naaet ud af Skoven, förend Aarsagen til hiin Lyd lod sig föle; det var nemlig en stærk Pladsregn som ved at falde paa Træer-

Digitized by Google

nes stive Blade frembragte den. Da jeg kom hiem, træt, vaad og forstukket af de mangfoldige tornede Buske, man ved Excursioner i disse Egne maae arbeide sig igiennem, tænkte jeg tilbage paa Fader Linné, som saa ofte, under vores Samtale om min Rejse, yttrede det Önske, at han blot et Par Dage kunde fölge med mig paa Vandringer i disse Egne. Hvor vilde hans höje Forestillinger om den surinamske Botanikers Lyksalighed nedstemmes, dersom han fölte Virkningen af disse lave, fugtige Egne, dersom han maatte indaande denne qvalme, giftige Luft og udholde denne brændende Hede, dersom han ved at betragte Naturen, maatte frygte for mistænkelige Planter, vilde Dyr, giftige Slanger, oprörske Negere, og fremfor alt for Colonisterne, der foragte og udlee enhver som ikke er ligegyldig ved denne fremmede Natur."

Lacerta mutabilis.

"Denne Fiirbeen som en Neger fangede i et Citrontræe, havde nogen Liighed med en Cameleon, og Sagnet var almindeligt at den besad den samme Egenskab som man

Digitized by Google

har troet at finde hos hiin, nemlig at kunne antage det Legemes Farve som den befandt sig nærmest ved; men den var i flere Henseender specifiqve forskiellig, og hvad de Gamle sagde: *semper hiat semper tenuem qva vescitur auram reciprocat chamæleon* kunde ikke siges om denne, da den bestandig havde Munden lukket. Jeg troede saa meget mere at burde mistroe hiin almindelige Mening om dens Farveskiftning, som det var mig ikke ubekiendt at kyndige Naturforskere kaldte de Gamles Paastand om samme Egenskab hos Chamæleonen i Tvivl, og især fordi jeg under mit Ophold i Upsala selv havde havt Leilighed til at giöre Experimenter med den Linnéiske *Lacerta Chamæleon*, uden enten ved de den omgivende Gienstænders Forandring eller ved Irritering at kunne bringe den til at skifte Farve; da imidlertid alle vare enige i at dette Dyr besad denne Egenskab, anstillede jeg nogle Forsög for at overbevise dem om det modsatte, men til min störste Forundring tabte jeg Sagen:

Jeg lod hente Töjer af forskiellige Far-

Digitized by Google

ver: röd, grön, guul og sort. Jeg satte Dyret först paa den röde, og strax blev dets bruungrönne Ryg rödagtig. Jeg troede först at denne Forandring blev foraarsaget af Reflexionen af Klædets Farve, men den röde Farve blev efterhaanden stærkere, eftersom Dyret pustede sig op. Hovedet, Brystet, Bugen og Underlivet vare de Dele som sidst bleve röde, og af dem blev Bugen ligesaa röd som Klædet, og kun Födderne og Halen skiftede ikke Farve. Jeg satte Dyret nu paa dette grönne Klæde, og strax modtog det sin naturlige grönne Couleur. Et glindsende guult Stykke blev nu lagt under Fiirbenen, og strax blev den grönne Farve hvidagtig og omsider guul, dog ikke stærk guul. Jeg prövede tilsidst den sorte Farve, og efter en kort Tid blev Hovedet, Brystet, Bugen og Siderne, som nyelig vare hvidgule, overalt sortplettede. Födderne og Halen beholdte ved dette som ved de foregaaende Forsög, uforandret deres naturlige grönne Farve. — Skulde ikke de gamles Chamæleon være et ganske andet Dyr end det som de nyere Naturforskere have antaget derfor?«

Digitized by Google

Om Colonisternes Levemaade.

"En Giest ved et Middagsmaaltid, afkaster naar han er ankommen til Forsamlingen sin med Guld og Sölv indvirkede Stadsklædning, og iförer sig en kiölig tynd Toga med Slæb. Denne gyldne Herre bliver, naar han gravitetisk vandrer til Middagsgilde, fulgt af en sort Slave, som i den höjre Haand holder en Soelskierm, og under den venstre Arm bærer den Toga Herren skal iföres.

Et Giestebud fordrer maaskee ingensteds paa Jorden flere Tilberedelser, en större Mængde af Retter, et talrigere Personale af Opvartere, og i det Hele en större Luxus end her, hvilket og understöttes af Naturen som frivillig rækker i Overflod alt hvad man kan önske. Dog er man ikke tilfreds hermed. Ved et Middagstractement hvor jeg var Giest, bestod den förste Anretning af 30 Retter tillavede paa europæisk Viis og af europæiske Produkter, og den næste af andre 30, som alle vare fra Landet selv, og hvis Ingredienser vare saftrige og herligt smagende Frugter, Bær og Rödder. Ved at betragte disse saa forskiellige Anretninger, begriber

man let hvorfor Landets oprindelig Indfödte og Negerne, som kun nyde den sidste, lettere, for dette Clima saa passende Föde, ere sunde, stærke og muntre, og at derimod Europæerne som nyde alt, have et mavert, enerveret og dödblegt Udseende, og vandre omkring som levende Skeletter. Ogsaa opnaae de under denne svækkede Tilstand kun en kort Levetid. Vandre de i den frie Luft om Dagen, mattes de, skiönt dækkede mod Solens Straaler, ved en Skierm de ikke selv bære, af en utaalelig Hede, og selv Maanens blideste Skin kunne de ikke fordrage. Sidde de roelig i deres Huse, svömme de i Sveed, spasere de i Morgenens eller Dæmringens Kiöling, maae de for ikke at tiltrække sig Febere, iföre sig tykkere Klæder, og svede atter, saa man med Rette kan, med Hensyn til Europæerne, kalde dette Clima det transpirerende. Vi opföre i vore europæiske Haver Drivhuse for at opklække varmere Climaters Planter, i Surinam bygger man kiölige Grotter for at holde Livet i europæiske Colonister, men som Planterne i Drivhusene, saaledes trives Europæerne i disse Grotter.,,

Digitized by Google

At jeg ved disse Pröver ikke har taget Hensyn til det egentlig vigtiste i Mnscpt., nemlig Beskrivelserne over de fundne Naturproducter, men kun til de Materier, som have en mere almindelig Interesse, behöver jeg vel ikke at erindre.

Til Slutning maae jeg gaae nogle Tvivl imöde, angaaende hvor vidt denne Dagbog virkelig er holdt paa Stedet af Rolander, hvilket jeg troer saa meget mere nödvendigt som en hædret Veteran i Naturhistorien der har kiendt Rolander personligen, har yttret disse Tvivl. Han grunder nemlig sine Formodninger især derpaa, at Rolander efter sin Hiemkomst aldeles ikke var communicativ i Henseende til Resultaterne af hans Reise, og at der efter hans Död ikke fandtes det mindste blandt hans Efterladenskab derom. Men herimod maae det tillades mig at erindre, at det förste kunde forklares af hans personlige Characteer og af hans, især i den sildigere Periode af hans Levetid, destruerede Helbred, og det sidste af den Omstændighed, at han havde solgt sin Dag- til Professor Kratzenstein, hvilket var ogen end en Afskrift af den han holdte

Digitized by Google

i Surinam, kunde have forpligtet ham til at tilintetgiöre de Optegnelser han havde giort paa selve Stedet. Fölgende Omstændigheder vidne desuden om Ægtheden af Mnscpt.

1) At det intet indeholder som har Upaalidelighedens Præg, men at Forfatteren tvertimod paa mange Steder giendriver naturhistoriske Fordomme. Vel kunde Fortællingen om *Lacerta mutabilis* synes overdreven, men vilde man ikke med samme Föje kunne sige dette om Bemærkningen ved *Arum arborescens* og dog har sildigere Erfaringer stadfæstet Rigtigheden heraf.

2) Plante- og Dyr-Beskrivelserne ere meget rigtige og i det mindste en stor Deel deraf maae have været giorte paa Stedet.

3) *Rottböll* som kiendte Rolander personligen, og som er den eeneste der har publiceret noget af ham, havde fuldkommen Tiltroe til hans Observationer.

4) *Vahl*, som ogsaa havde en Stemme i kritiske Undersögelser, havde ikke mindste Mistroe til Rolanders Sandruhed, og at han har læst Mnscpt. med Opmærksomhed, vise talrige Bemærkninger derved, skrevne med hans egen Haand.

Digitized by Google

Jeg har saaledes sögt at uddrage af Forglemmelsens Grav en Mand, som havde mange Svagheder, men ogsaa mange Fortienester, og hvis ublide Skiebne synes at være gaaet i Arv paa hans efterladte Arbeide. Maaskee, ifald jeg torde vove hvad Kratzenstein, Rottböll og Vahl ikke formaaede, vilde Udgaven af dette hans bedste Arbeide, blive for Litteraturens Venner et Minde om hans Flid og Duelighed, og et Slör over hans Bröde.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Jeg har saaledes sögt at uddrage af Forglemmelsens Grav en Mand, som havde mange Svagheder, men ogsaa mange Fortienester, og hvis ublide Skiebne synes at være gaaet i Arv paa hans efterladte Arbeide. Maaskee, ifald jeg torde vove hvad Kratzenstein, Rottböll og Vahl ikke formaaede, vilde Udgaven af dette hans bedste Arbeide, blive for Litteraturens Venner et Minde om hans Flid og Duelighed, og et Slör over hans Bröde.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 410

Digitized by Google

DEC 15 1924

Digitized by Google

Jeg har saaledes sögt at uddrage af Forglemmelsens Grav en Mand, som havde mange Svagheder, men ogsaa mange Fortienester, og hvis ublide Skiebne synes at være gaaet i Arv paa hans efterladte Arbeide. Maaskee, ifald jeg torde vove hvad Kratzenstein, Rottböll og Vahl ikke formaaede, vilde Udgaven af dette hans bedste Arbeide, blive for Litteraturens Venner et Minde om hans Flid og Duelighed, og et Slör over hans Bröde.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 410

Digitized by Google

DEC 15 1924

Digitized by Google

Om Colonisternes Levemaade.

"En Giest ved et Middagsmaaltid, afkaster naar han er ankommen til Forsamlingen sin med Guld og Sölv indvirkede Stadsklædning, og iförer sig en kiölig tynd Toga med Slæb. Denne gyldne Herre bliver, naar han gravitetisk vandrer til Middagsgilde, fulgt af en sort Slave, som i den höjre Haand holder en Soelskierm, og under den venstre Arm bærer den Toga Herren skal iföres.

Et Giestebud fordrer maaskee ingensteds paa Jorden flere Tilberedelser, en större Mængde af Retter, et talrigere Personale af Opvartere, og i det Hele en större Luxus end her, hvilket og understöttes af Naturen som frivillig rækker i Overflod alt hvad man kan önske. Dog er man ikke tilfreds hermed. Ved et Middagstractement hvor jeg var Giest, bestod den förste Anretning af 30 Retter tillavede paa europæisk Viis og af europæiske Produkter, og den næste af andre 30, som alle vare fra Landet selv, og hvis Ingredienser vare saftrige og herligt smagende Frugter, Bær og Rödder. Ved at betragte disse saa forskiellige Anretninger, begriber

Digitized by Google

man let hvorfor Landets oprindelig Indfödte og Negerne, som kun nyde den sidste, lettere, for dette Clima saa passende Föde, ere sunde, stærke og muntre, og at derimod Europæerne som nyde alt, have et mavert, enerveret og dödblegt Udseende, og vandre omkring som levende Skeletter. Ogsaa opnaae de under denne svækkede Tilstand kun en kort Levetid. Vandre de i den frie Luft om Dagen, mattes de, skiönt dækkede mod Solens Straaler, ved en Skierm de ikke selv bære, af en utaalelig Hede, og selv Maanens blideste Skin kunne de ikke fordrage. Sidde de roelig i deres Huse, svömme de i Sveed, spasere de i Morgenens eller Dæmringens Kiöling, maae de for ikke at tiltrække sig Febere, iföre sig tykkere Klæder, og svede atter, saa man med Rette kan, med Hensyn til Europæerne, kalde dette Clima det transpirerende. Vi opföre i vore europæiske Haver Drivhuse for at opklække varmere Climaters Planter, i Surinam bygger man kiölige Grotter for at holde Livet i europæiske Colonister, men som Planterne i Drivhusene, saaledes trives Europæerne i disse Grotter.„

Digitized by Google

Jeg har saaledes sögt at uddrage af Forglemmelsens Grav en Mand, som havde mange Svagheder, men ogsaa mange Fortienester, og hvis ublide Skiebne synes at være gaaet i Arv paa hans efterladte Arbeide. Maaskee, ifald jeg torde vove hvad Kratzenstein, Rottböll og Vahl ikke formaaede, vilde Udgaven af dette hans bedste Arbeide, blive for Litteraturens Venner et Minde om hans Flid og Duelighed, og et Slör over hans Bröde.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 410

Digitized by Google

DEC 15 1924

Digitized by Google

Digitized by Google